

*A la memòria de Josep Maria Pujol,
mestre admirat, company estimat; persona fascinant,
veritable institució de la recerca folklòrica catalana*

LA RECERCA FOLKLÒRICA: PERSONES I INSTITUCIONS

**LA RECERCA FOLKLÒRICA:
PERSONES I INSTITUCIONS**

a cura de Josep Temporal i Laura Villalba

L'edició d'aquest llibre s'emmarca en una línia d'investigació sobre la literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència i Innovació a través del projecte d'I+D: FFI 2009-08202/FILO.

ISBN de l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert: 978-84-7784-615-4

ISBN de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer / Grafica del Parteolla: 978-88-96778-91-3

DL: A 652-2012

Primera edició: novembre de 2012

© 2012, dels autors dels articles

© Per a aquesta edició: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, Arxiu de Tradicions de l'Alguer i Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans.

Maquetació: Ximo Vaello

Impressió: Industrias Gráficas Alicante, SL

PRESENTACIÓ

L'any 2004 un grup d'estudiosos de la Universitat Rovira i Virgili, liderat pel Dr. Josep Maria Pujol i per la Dra. Carme Oriol, van posar de manifest la necessitat de crear un grup de treball en l'àmbit de l'etnopoètica i el folklore que acollís investigadors en aquestes disciplines d'arreu dels Països Catalans. Un any més tard, el 2005, sota l'empara de la Societat Catalana de Llengua i Literatura —filial de l'Institut d'Estudis Catalans—, va nàixer el Grup d'Estudis Etnopoètics.

Des de la seua constitució, el Grup d'Estudis Etnopoètics ha mantingut sempre uns objectius molt clars que són estimular la recerca en el camps de la literatura oral, promoure l'intercanvi d'informacions i la creació de projectes comuns entre els estudiosos d'aquesta matèria, treballar per a la difusió i la conservació del patrimoni de la literatura oral a tots els territoris de parla catalana i afavorir la introducció de joves investigadors en aquests camps d'estudi.

Un dels acords a què es va arribar en la constitució formal del grup va ser reunir-se un cop a l'any, de forma rotatòria en diferents indrets dels Països Catalans, a fi de tractar un tema monogràfic. Com a resultat de les diverses trobades anuals (Tarragona 2005, Palma 2006, Alacant 2007, l'Alguer 2008, Montserrat 2009, Eivissa 2010 i Sitges 2011) s'ha publicat una col·lecció de set volums d'Actes (fins l'edició d'Eivissa van ser editades conjuntament amb l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer) sota els títols: *La biografia popular: de l'hagiografia al gossip* (2006), *Els gèneres etnopoètics: competència i actuació* (2007), *Folklore i Romanticisme: els estudis etnopoètics de la Renaixença* (2008), *Illes i insularitat en el folklore dels Països Catalans* (2009), *Etnopoètica: incidència, difusió i comunicació en el món contemporani* (2010), *Etnopoètica i territori: unitat i diversitat* (2011) i *La recerca folklòrica: persones i institucions* (2012).

Aquestes trobades es realitzen molt allunyades de les preocupacions i les servituds d'una concepció manifestament burocratitzada del currículum investigador a què ha tendit l'estructura tentacular universitària aquesta darrera època, sotmesa a rànquings, avaluacions i certificacions de tota mena. El seu format reduït i desenganyat facilita la comunicació fluïda i l'estímul intel·lectual entre els col·legues i, d'acord amb els objectius del Grup d'Estudis Etnopoètics, són presidides tan sols per l'esperit de grup i l'amor a la ciència. Són tot un signe del temps enmig del combat de les humanitats i dels sabers socials compromesos.

En aquest marc, el 18 i 19 de novembre de 2011 va tindre lloc a Sitges la VII Trobada del Grup d'Estudis Etnopoètics amb el tema: «La recerca folklòrica: persones i institucions». La trobada es va realitzar amb l'objectiu de donar notícia i estimular la investigació sobre l'obra i la trajectòria de persones i institucions que des del segle XIX han treballat en la recerca i l'estudi del nostre patrimoni folklòric.

Es va fer una atenció especial en l'obra d'investigadores i investigadors folkloristes que, per la raó que siga, han tingut una menor difusió de les seues aportacions. Així, el volum que tenim a les mans aplega les intervencions d'aquesta trobada dividides en quatre blocs temàtics: 1) *Dones i folklore*, que aplega el treball poc conegut de les dones folkloristes i en dóna a conèixer noms i aportacions; 2) *La tasca folklorística al País Valencià*, amb l'estudi de les aportacions de Josep Bataller Calderon, González Caturla o altres folkloristes de noms no coneguts però de voluntat manifesta; a més, estableix lligams entre Catalunya i el País Valencià tot donant a conèixer un interessantíssim treball de Sara Llorens per a l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya* a propòsit d'unes llegendes alacantines inèdites; 3) *La tasca folklorística a Catalunya* repassa les figures i els treballs de folkloristes catalans com ara Marcel Banús, Sara Llorens o Ramon Arabia i Solanas i gira la mirada cap al folklore d'Osona; 4) El quart i últim bloc, *La tasca folklorística a les Illes Balears*, posa l'atenció en les figures de l'intel·lectual Mateu Obrador, de l'erudit i arxiver Estanislau de K. Aguiló, del mestre i folklorista Andreu Ferrer Ginard que treballà sobre el patrimoni oral de Mallorca i Menorca i de Sebastià Cardell i Tomàs, així com també en el treball dut a terme pels diversos estudiosos i folkloristes estrangers que al llarg dels segles XIX i XX s'interessaren pel patrimoni oral i material de les Balears.

L'edició del present volum suposa un punt d'inflexió en les publicacions del GEE atès que s'edita en un nou context institucional. La Fundació Joan Gil-Albert es fa càrrec de la publicació, amb la col·laboració i el suport de l'Institut d'Estudis Catalans i de l'Arxiu de Tradicions de L'Alguer, amb l'objectiu prioritari d'assolir una major difusió dels treballs del grup en tot els àmbits, tant institucionals com universitaris i del públic en general. Iniciem aquesta nova etapa amb la certesa que serà profitosa per als estudis folklòrics dels Països Catalans en el seu conjunt.

La VIII Trobada del Grup d'Estudis Etnopoètics se celebrarà a Bocairent, a la comarca de la Vall d'Albaida, els dies 9 i 10 de novembre de 2012. Sota el títol «Erotisme i tabús en l'etnopoètica». L'objectiu d'aquesta trobada serà el d'estudiar, analitzar i debatre un cabal important de materials etnopoètics que sovint han estat silenciats, oblidats o directament eliminats de reculls i estudis per qüestions ideològiques. Gràcies a les persones que van ajudar-lo a nàixer —especialment a les que el van engendrar— i a les que cada dia, amb el fruit de les seues intestigacions en el camp de l'etnopoètica, el van paixent, el Grup d'Estudis Etnopoètics es manté ben viu en l'estudi de la literatura oral popular del nostre país i continua aglutinant voluntats i recerques.

Josep Temporal – Laura Villalba
Universitat de Barcelona – Universitat Rovira i Virgili
Grup d'Estudis Etnopoètics

1. DONES I FOLKLORE

LES APORTACIONS AL FEMINISME DE LES FOLKLORISTES MARIA GRÀCIA
BASSA I MARIA BALDÓ*
Montserrat Palau
Universitat Rovira i Virgili

1. *El feminisme burgès a Catalunya*

A principis del segle xx es va imposar a Catalunya un feminisme burgès associat al projecte nacional de la Lliga Regionalista i de caire més cultural que no pas polític. Les dones, en aquest projecte, hi tenien unes funcions ben definides pel seu sexe i naturalesa: la perpetuació del sentiment nacional i la transmissió dels valors i signes identitaris. Diverses dones amb aquesta ideologia —com Dolors Monserdà, Francesca Bonnemaïson o Carme Karr per esmentar-ne tres de les més destacades—, van defensar el feminisme, tot acceptant, però, que l'àmbit polític era masculí, sense qüestionar ni plantejar altres drets com el sufragi. Tanmateix, com que el poder polític també era conscient del paper important de les dones com a transmissores de la cultura, tradicions i identitat catalanes, se'ls va permetre l'accés a opcions culturals i pedagògiques noves.

La Mancomunitat va continuar apostant pel model de dona tradicional —ja amb accés a la formació i a algunes esferes de treball—, caracteritzat per la seva confessionalitat i nacionalisme, per la seva identitat catòlica, catalanista i conservadora. És en aquest marc i de la mà de dones que formaven part d'aquest projecte polític que neix aquest feminisme a Catalunya, un feminisme també, doncs, burgès, conservador, catòlic i catalanista (Palau 2004: 9-36).¹ Com diu Montserrat Duch (2007: 42), aquest moviment «s'erigeix en plataforma per elaborar un feminisme més social que polític» i per desenvolupar un moviment de

* Aquest article forma part de la investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut per la Generalitat de Catalunya (2009 SGR 644), del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili i s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència i Innovació a través del projecte d'I+D: FFI 2009-08202/FILO.

¹ El primer òrgan al qual cal fer esment és la revista *Or i grana*, que va impulsar la mobilització femenina a través del discurs patriòtic. Una de les seves impulsores, Dolors Monserdà, fou la primera autora catalana que publica un assaig utilitzant aquest terme: *El feminisme a Catalunya* (1907) —seguit, el 1909, per *Estudi feminista*—, en què diu que aquest moviment ha nascut per «treballar pel millorament de la dona», protestar de les «vexacions i injustícies» i per perfeccionar «la seva missió en la família i la societat». Monserdà i les seves compatriotes manlleven només una part del feminisme i sufragisme emergent aleshores a nivell internacional, però no tan sols obliden altres premisses del moviment, sinó que, fins i tot, en reneuen. Monserdà es distancia del feminisme que sorgeix a altres països i el titlla d'«utòpic», però, també, de «doctrina desmoralitzadora» perquè «tergiversen los principis i les veritats més fonamentals de la Religió, de la família i de la societat.» (Monserdà 1907).

promoció de la dona «inserir en el marc de la política conservadora del nacionalisme burgès de principis de segle que, així mateix, va plantejar l'exigència d'un nou reconeixement de la dignitat del treball de les dones, una millora del seu estatus social mitjançant l'accés a l'educació i al treball.»

Tot i aquest caire burgès, el feminisme català fou un agent educador i dinamitzador de la cultura femenina com a instrument d'emancipació de les dones. Les seves iniciatives d'una formació educativa i professional modernes trencaren amb molts dels pressupòsits pedagògics del moment que limitaven l'educació de les dones a la formació com a esposes, mares i mestresses de casa.

2. *Feminisme i folklore*

En aquest marc eminentment cultural del feminisme català que imperava a principis del segle xx, són nombrosos els projectes, associacions i iniciatives que incideixen sobretot en l'accés de les dones al món de l'educació i la seva professionalització. Dones catalanes que defensen aquest feminisme i que funden escoles —o hi treballen— que formaran altres dones que, alhora, també parlaran de feminisme i participaran en noves iniciatives. I, així, les intel·lectuals i creadores comencen a tenir presència pública en diferents sectors culturals. Els diversos projectes, associacions, escoles o revistes s'estenien, amb tot d'interrelacions. El folklore, en aquest accés i presència cultural, a més, és un sector del tot «adiant» per al projecte del catalanisme burgès que dipositava en les dones el paper de transmissores de les tradicions, mites i relats nacionals.

Així, per exemple, a l'Escola d'Institutius i Altres Carreres per a la Dona, entre el 1901 i 1907, Rossend Serra Pagès va impartir-hi l'assignatura «Folklore», on va formar moltes de les dones que destacaran en aquests estudis.² Gairebé una setantena d'aquestes alumnes, li dedicaren un llibre —*Alguns escrits del professor Rossend Serra y Pagès, coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves deixebles en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat* (1926)—, i en la dedicatòria hi consten els noms, entre molts d'altres, de Joana Vidal, Adelaida Ferré i Gomis, M. Gràcia Bassa, la compositora Narcisa Freixas, la pintora Maria Oller i Rabassa, l'escriptora Maria Domènech, Maria Baldó, Sara Llorens... Rossend Serra Pagès fou també el promotor de la secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya, al qual es va permetre l'ingrés de les dones a principis dels segle

² La influència de Rossend Serra Pagès és cabdal per entendre la dedicació de les dones als estudis de folklore. Això és ben patent en el cas de les dues protagonistes d'aquest article, tal com es pot comprovar a través de la correspondència entre el mestre i Maria Baldó (1904-1936) i Maria Gràcia Bassa (1906-1926), dipositada a l'Arxiu Nacional de la Ciutat de Barcelona, proporcionada per Laura Villalba. Em remeto també al seu article en aquest mateix volum.

xx.³ I, en aquest sentit, en la reestructuració de la secció del Folklore del Centre Excursionista català tornem a trobar alguns d'aquests noms esmentats, com els d'Adelaida Ferré, Sara Llorens, Joana Vidal o Maria Baldó. Fins i tot, Francesca Bonnemaison, que, el 1909, va fundar l' Institut de Cultura i la Biblioteca Popular per a la Dona, es dedicà, tot i que circumstancialment, a la compilació de folklore. Un cas similar és de Carme Karr, directora de la revista *Feminal*, creada el 1907.

Carme Karr, que va publicar també estudis i articles de folklore amb el pseudònim Joana Romeu, fou la directora de la revista *Feminal*, que es feia ressò de totes les novetats nacionals i internacionals referents a les dones. Al mateix temps, Carme Karr fou també una teòrica del feminisme, centrant les seves demandes en la necessitat d'educació, formació i accés al món cultural. El 1910 publica en un llibre, *Cultura femenina*, un seguit de conferències dictades a l'Ateneu Barcelonès, en què es lamenta de la ignorància de la majoria de dones i per això reclama instrucció, cultura i preparació professional i en què, també, deixa ben clar que no vol revolució, ni «emancipacions malsanes», sinó evolució. Carme Karr reivindica que es tinguin en compte les dones, «de comptar amb les mares per disposar de l'avenir dels fills», però crítica amb duresa el feminisme de la igualtat, el sufragisme i altres iniciatives «lliberals» de partits o sindicats d'esquerres o parlaments davant d'un públic de «*compañeros y ciudadanos oprimidos*», que titlla de «nefandes» i de «desgraciades» (1910: 17-18).⁴

Feminal, a més de publicar treballs de moltes de les folkloristes catalanes, també publica articles, semblances i notícies sobre elles. I no només això, sinó que algunes d'aquestes folkloristes, a més, comparteixen les tesis d'aquest feminisme i, a través de diversos canals, el defensen i el difonen. Aquest és el cas de Maria Gràcia Bassa i Maria Baldó, el feminisme de les quals segueix fil per randa la línia esmentada i se centra en les necessitats de formació i educació de les dones.

³ Val a dir, com assenyala Francesc Roma (1998: 3-4), que les dones van ser apartades de l'activitat excursionista els primers anys, però que algunes hi foren ben considerades perquè es dedicaven a la recerca folklòrica, com Pilar Maspons, Julita Farnés o Maria Baldó que «eren tallades del model ideal que esperaven aquells que dominaven el Centre en els seus primers anys. La dona era menys suspecte d'ésser un agent estatal que anés a modificar les contribucions de les poblacions pageses, no era sospitosa d'ésser perillosa i d'aquesta manera assolía acostar-se més fàcilment als camperols i muntanyencs el folklore dels quals es pretenia estudiar.»

⁴ El canvi de Carme Karr es produí el 1917, quan en un article a *Feminal*, la revista que dirigia des de 1907 i que es fomentava en el «l'amor a la pàtria», publica l'article «El vot de la dona». El 1921, crea Acció femenina per lluitar pels drets polítics de les dones i, quan intenta tornar a editar *Feminal* el 1925, que havia desaparegut el 1918, topa amb problemes financers i de suport per part del catalanisme polític que l'havia enlairada perquè aquest era encara contrari al vot de les dones.

Tal com he esmentat, en aquests principis del segle xx, la política catalana acceptava un feminisme burgès amb un model de dona moderna que accedia a la formació i al món laboral, però que no havia de perdre en absolut els valors de la feminitat que marcava el discurs vigent ni la seva «naturalesa» i objectiu principal que es trobava dins l'àmbit de la llar. Per això no és d'estranyar que Josep Carner, referint-se, justament en un article titulat «Feminisme», als treballs de Maria Baldó (Armangué 2000: 311),⁵ assimilés la tasca de folklorista a les tasques de la llar:

No es la dona, sacerdotessa del Folk-klore, la mes apropiada colectora de las paraulas y prácticas tradicionales? [...] Fer Folk-klore es com plegar roba blanca, com fer dissabte; una cosa alegre, sana, lluminosa, que penetra dolsament al fons del cor com un rajolí de llum per una esclatxa.

Si en d'altres països les reivindicacions van prendre un caire més polític, amb la demanda de drets socials i dret al sufragi, a Catalunya va quedar en un segon pla el feminisme d'esquerres que veia l'educació com una forma d'alliberament i la manera de trencar amb els impediments i atavismes que impediien la seva incorporació a la lluita social i va triomfar el feminisme conservador i catòlic que reclamava més protagonisme en el món de la cultura i el treball. Aquest és el cas de les teories que van mantenir i fer públiques les folkloristes Maria Gràcia Bassa i Maria Baldó, de les quals faré un esbós a partir dels seves aportacions i textos més rellevants.

3. *M. Gràcia Bassa Rocas (Llofriu 1883 – Buenos Aires 1961)*

El primer que cal precisar de la trajectòria de Maria Gràcia Bassa és la gran influència de la seva mare, Irene Rocas, també folklorista. Irene Rocas (Llofriu 1861 – Buenos Aires 1947) no tenia estudis primaris i no va poder ser mestra tal com ella volia. El 1882, es va casar amb un propietari rural benestant que tenia negocis a Cuba, Joan Bassa, que li portava 20 anys i amb qui va tenir 9 fills i filles, 4 dels quals van morir prematurament. La casa on vivia la família al nucli antic de Llofriu va fer les funcions d'escola d'una cinquantena de nens i nenes de Llofriu, Fitor i Torrent i la mestra n'era la filla gran, Maria Gràcia Bassa Rocas, formada a l'Escola d'Institutriu.⁶ Un ambient familiar de cultura i, alhora, de catalanisme, catolicisme, excursionisme i, també, folklore.

⁵ Josep Carner informa a la revista *Catalunya* (30 d'abril de 1903) sobre la conferència de Maria Baldó, «Jocs d'infantesa», i la descriu com «la deixeblla del nostre bon amich R. Serra y Pagés que tan endarrera ha deixat aquell folk-klore en broma que's feya a Catalunya» (Armangué 2000: 311).

⁶ És a partir de l'Escola que coneix Sara Llorens i Maria Baldó. Aquesta, a través del mestre comú, Serra Pagès, ja mestra, s'oferirà a donar classes de repàs a M. Gràcia Bassa perquè es pugui treure el títol (cartes del 14 de desembre de 1905 i 2 de gener de 1906).

Maria Gràcia Bassa i Rocas, 1893.
Fotografia revista *Feminal* número 66 (29 de setembre de 1912)

El 1906, però, mor Joan Bassa i Irene Rocas i la descendència es traslladen primer a Olot i, posteriorment, a Barcelona. Ran de la Setmana Tràgica, Irene Rocas, amb una rutina ben ocupada com a mestressa de casa i mare, comença a escriure el seu dietari (Rocas 2008), unes memòries que seran recollides en 8 volums i tindran més de 1500 pàgines (Grau 1999a), alhora que es va implicant en diverses activitats socials i polítiques de caire nacionalista. Així, per exemple, pel tema que ens ocupa, Irene Rocas manté amistat amb Carme Karr i les seves filles, que han rebut formació, canten a l'Orfeó Mossèn Cinto Verdaguer. El 1911, «amb més implicació ideològica que coneixements filològics» (Curbet 2007: III) s'integren ella i la seva filla Maria Gràcia Bassa Rocas a l'equip del Diccionari de la Llengua Catalana dirigit per Antoni Maria Alcover. Hi pesava, també, un motiu econòmic, d'aquí que comptés amb l'ajut dels fills i filles -un fill fins i tot farà dibuixos i il·lustracions per a les entrades. Irene Rocas també col·laborà amb l'Institut d'Estudis Catalans, l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya i l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Com a folklorista destaca sobretot el seu compendi de refranys de l'Empordà (Rocas 2004).

La seva filla gran, Maria Gràcia Bassa Rocas, com he comentat, es va formar

a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, i fou una de les deixebles de l'assignatura «Folklore» que Rossend Serra Pagès hi impartia.⁷ A més d'exercir la docència a la casa de Llofriu i de conrear la recerca i compilació com a folklorista,⁸ fou una poeta reconeguda que va guanyar diversos premis,⁹ va col·laborar en diversos mitjans i revistes de l'època (*Feminal*, *La Nau*, *D'Ací i d'Allà*, *La Publicitat*, *La Dona Catalana*...) i participava en diferents activitats socials i culturals. Així, per exemple, membre del Centre Excursionista, juntament amb Maria Baldó, Sara Llorens, Adelaida Ferré Gomis i Joana Vidal, Maria Gràcia Bassa fou una de les encarregades de reestructurar la secció de Folklore (Real 2006: 117).

El setembre de 1907, es casa amb Joan Llorens —germà de la folklorista Sara Llorens—¹⁰, i marxa cap a l'Argentina. Allí, a més de dedicar-se a la vida familiar i a la criança dels seus 2 fills i 3 filles, va continuar escrivint i publicant llibres i articles en diversos mitjans catalans i també argentins, sobretot a la revista *Resorgiment*. Foren constants, però, les visites i estades que Maria Gràcia Bassa va fer a Catalunya, com es palesa en l'epistolari d'Irene Rocas; com constant fou el seu contacte amb el país, com es pot comprovar en la correspondència que va mantenir amb Caterina Albert, Sara Llorens, Rossend Serra Pagès, Joaquim Ruyra, Antònia Llop o Francesc Macià. També la seva casa a Buenos Aires fou freqüentada per catalans il·lustres que la van visitar, com Santiago Rusiñol (1910) o Francesc Macià i Ventura Gassol (1928) (Grau 1999b: 39).

⁷ Maria Gràcia Bassa ja formava part des del 1922 de la comissió organitzadora d'homenatge a Rossend Serra Pagès —amb altres condeixebles com Sara Llorens, Adelaida Ferré, Maria Baldó, Maria Oller o Maria Vivó—, que va culminar amb l'edició d'un llibre el 1926.

⁸ Va ingressar a la secció del Folklore del Centre Excursionista el gener de 1905, quan ja era coneguda com a escriptora. Just després de la seva presentació, va intervenir Maria Baldó que va fer una lectura de les seves compilacions de folklore (*La Vanguardia*, 14 de gener de 1905). A partir d'aleshores, trobem diversos articles sobre corrandes, cançons, supersticions i costums de Llofriu a revistes com *Catalana* o *La Tramontane. Revue mensuelle de Régionalisme. Art & Littérature*. I, per exemple, el diari *La Vanguardia* (6 d'abril de 1908) es fa ressò d'una sessió del Centre Excursionista de Catalunya dedicada a «dar a conocer una interesante colección folklórica de Llofriu, formada por la escritora doña María G. Bassa de Llorens».

⁹ Destaquem les obres *Invocació* (1919), *Eucarística* (1919), *Esplais de llunyania* (1919) i *Branca florida* (1933).

¹⁰ L'amistat de Maria Gràcia Bassa amb Sara Llorens es fa evident en una carta de la seva mare, Irene Rocas, a Antoni Maria Alcover (20 de febrer de 1911), en què li explica que la seva filla es va casar amb «un germà de Sara Llorens» i van marxar a l'Argentina, «on segueix sent una catalanista entusiasta». També li explica que la filla «continua escrivint» i que el dia 4 de desembre fou distingida amb l'Englantina d'Or al casal de Buenos Aires per una poesia patriòtica sobre Rafael de Casanova. (Arxiu Palafrugell).

L'àmplia majoria d'articles que va escriure Maria Gràcia Bassa¹¹ versaven sobre feminisme i catalanisme. A la revista *Ressorgiment*, per exemple, hi tenia una secció anomenada «Glosses feministes» que signava amb el pseudònim Alidé. Aquesta temàtica ja l'havia iniciada en la seva joventut a Catalunya, concretament a la revista *Feminal*, que li publica diversos textos, reportatges, poemes i, sobretot, li publica una conferència, «Consideracions sobre el feminisme», llegida a Buenos Aires el 1912 que és la que ens interessa perquè resumeix i fixa els aspectes més importants del feminisme de l'autora. Un feminisme heretat de la seva mare, que Dolors Grau (1999) qualifica de primerenc, en el sentit de «poc agosarat encara, però amb una clara aposta per la reivindicació de la necessitat de l'educació de la dona i la valoració del seu paper en el món cultural i en el món educatiu.»

Un feminisme, per tant, en la línia esmentada de les teories de Carme Karr d'incidència en l'educació i formació de les dones. La conferència «Consideracions sobre el feminisme» fou llegida al casal Català de Buenos Aires, convidada pel diari *La Roqueta*, i va ser publicada en 4 números consecutius (66-69)¹² de la revista *Feminal* el 1912, signada per Gracieta Bassa de Llorens.¹³

En el primer lliurament, encapçalat amb una foto seva, Maria Gràcia Bassa, seguint els models de feminitat establerts, demana disculpes per si li manquen «oratòria i saviesa» i per si és massa jove i no té una «aureola de cabells blancs sobre el meu front» per parlar d'un tema, el feminisme, que considera «gran i humanitari». A més, seguint la modèstia marcada i els rols de gènere,¹⁴ s'escuda en els treballs existents del prestigiós filòleg espanyol, Miguel Romera Navarro, autor d'obres com *Ensayo de una filosofía feminista (Refutación a Moebius)* (1909) i *Feminismo jurídico: derechos civiles de la mujer: Delicuencia femenina, sus derechos políticos* (1910).¹⁵ Maria Gràcia Bassa afirma que sort que els homes han començat a parlar del tema perquè això «ajudarà a la causa».

¹¹ Maria Gràcia Bassa també va emprar altres signatures: Gràcia Bassa de Llorenç; Gràcia Bassa de Llorens; Gracieta Bassa de Llorenç; Gracieta Bassa de Llorens; M. Gràcia Bassa de Llorens; Maria de la Gràcia Bassa de Llorenç; Gracieta Bassas de Llorens; i Gràcia B. de Llorenç.

¹² *Feminal*, núm. 66 (29 de setembre de 1912), p. 2-3; núm. 67 (27 d'octubre de 1912), p. 2-3; núm. 68 (24 de novembre de 1912), p. 2-3 i núm. 69 (29 de desembre de 1912), p. 1.

¹³ La mare Irene Rocas escriu a Antoni Maria Alcover i li informa que la filla va escriure i llegir aquesta conferència a la qual «hi va assistir el seu marit y diu que va anar molt bé essent molt aplaudida.» (15 de novembre de 1911).

¹⁴ Així també, seguint el model establert de prioritats i de l'autoritat masculina, dedica la conferència publicada a *Feminal* —en una nota final signada per «Gracieta»— al seu «delicat» espòs que, «benèvol i ditxós de mi, m'animes a posar en lletres els aleteigs del meu cor y els meus humils pensaments.» (BASSA 1912 (69): 1).

¹⁵ Romera Navarro fou molt citat pels diversos corrents del feminisme de principis de segle perquè, com a home i amb prestigi, «autoritzava» el moviment.

Per a Bassa, el feminisme és un tema universal que respon a «ideals de millorament i de justícia», però deixa de banda temes com els laborals, els rols de gènere, el dret a vot que ella anomena «anomalies de la masculinització». Els seus postulats iteren i reblen altres textos de les seves contemporànies defensores d'aquest feminisme burgès català: combat la creença de la inferioritat moral i intel·lectual de les dones i la seva negació com a membres socials i creu que el feminisme és una sortida per a «l'esclavitud de la dona», a qui cal obrir «les fonts del saber i l'educació», perquè és ja antiquada «la idea de la innecessitat de la seva il·lustració i educació y de la seva innecessitat de drets, y de garanties en tot, com a sèr humà».

Maria Gràcia Bassa creu que el paper de les dones dins la llar és «importantíssim», però que si no hi ha «progrés per a la dona» això és un «desfalch per al món». Emparant-se rere exemples històrics o estudis mèdics, Bassa reclama l'educació femenina com a forma d'alliberament:

El dia que les idees de la seva lliberació s'inculquin be en ella, y vegi be que la seva il·lustració's va fent cada volta més necessària, més imprescindible, pera la pròxima felicitat de la seva patria y dels seus fills... ¡allavores, allavores si la veurèm aixecarse, ferse forta contra totes les contrarietats y emmotllar son cervell y son cor, intuitius y entusiastes, si be que endarrerits y ineducats, a la seva veritable il·lustració!... (Bassa 1912 (67): 2).

Ara bé, tot i la vindicació de formació, del «procediment de l'educació» que creu que serà lent, Maria Gràcia Bassa no transgredeix en absolut el model domèstic principal i bàsic atribuït a les dones. Així, afirma que «essent el matrimoni la institució moral per excel·lència», cal que el marit, quan arribi cansat del treball al recer de la llar, trobi «una muller senzilla y intel·ligent, uns fills educats, estudiosos, qual primera educació preparés la mare y qual instrucció més avançada la mare conegués perfectament». Les mares, a més d'estimar, han «d'educar y encaminar la bona instrucció dels fills, millorar sos cors y ses inclinacions». I han d'ensenyar a les filles a ser «realment hermoses d'ànima, intel·ligents, sinceres y modestes», «econòmiques y ordenades y feyneres», conèixer els quefers de la casa i no ser frívols, cosa que, a més, ajudarà a casar-les perquè els marits «les adoraran» per ser «model d'ordre y carinyo» (Bassa 1912 (68): 2).

Maria Gràcia Bassa acaba la seva conferència esmentant el nom de diverses dones que, al llarg de la història, han destacat, entre les quals, per referir-nos a les més properes al seu temps i pensament, la comtessa de Pardo Bazán, Blanca de los Ríos i Sofia Casanovas. I lloa especialment la tasca del feminisme català, «relativament important», encapçalat per l'estudi publicat per Dolors Monserdà del qual en cita un fragment. Les paraules finals lliguen del tot amb els principis d'aquest feminisme empeltat alhora de nacionalisme que concep la pàtria com a dona i la dona com a pàtria (Palau 2010):

Catalanes totes: enaltim la nostra Patria. (...) Fem obra de civilitat i de cultura y obehirèm al nostre cor generós, fent Patria; y complirèm un deure sagrat fent veritablement, conscientment també, Feminisme!” (Bassa 1912 (69): 1).

4. *Maria Baldó Massanet (Hellín 1884 – Tolosa del Llenguadoc 1964)*

Maria Baldó destaca en la història cultural catalana sobretot per la seva dedicació a la pedagogia i la docència. Nascuda a Hellín (Castella la Manxa), s'establí a Barcelona. Es va formar a l'Escola d'Institutrius i molt aviat va començar a exercir com a mestra, amb diverses destinacions, en les que aprofitarà per recollir, seguint les indicacions del seu mestre Rossend Serra Pagès, elements del folklore. El 1906 ja formava part de la Societat d'Amics de la Instrucció de Barcelona i el tema que va escollir per la presentació de la memòria reglamentària fou precisament el de «Notes sobre feminisme». Es va casar amb Josep Serra Chartó, propietari d'una empresa apicultora i director de *La Gaceta agrícola*, amb qui va tenir un fill¹⁶ i dues filles. Posteriorment, es va casar en segones núpcies amb Lluís Torres Ullastre, mestre i director de l'escola de sords de Vila-Joana (Vallvidrera), amb qui tingué un altre fill.¹⁷

Maria Baldó, a partir de 1923, va dirigir el primer grup escolar femení de Barcelona, La Farigola, del Patronat Escolar municipal i també va exercir la docència a l'Escola Normal de Barcelona. Durant els anys de la segona República va formar part del Segon Consell en la ponència d'ensenyament primari i secundari del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada) i va ser degana del Casal del Mestre. També s'encarregà, amb Herminio Almendros, de les «Missions Pedagògiques» de Catalunya i, el 1933, va assumir la secretaria del Comitè Executiu del Congrés d'Educació Social. Militant d'Esquerra Republicana, va organitzar la Diada Femenina i va signar el «Manifest de les dones de Catalunya» (1934) i el «Manifest intel·lectual a favor de la llibertat i contra el feixisme i en pro de la creació del Front d'Acció per a la Defensa de la Cultura» (1935). Presidenta del Lyceum Club de Barcelona (1936) i vicepresidenta del Comitè Executiu de la Unió de Dones de Catalunya, va ser també la secretària general de «La dona a la rereguarda», secció del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. El 1939, el matrimoni Baldó-Torres s'exilià a Tolosa de Llenguadoc, on van encarregar-se de la direcció de la residència d'intel·lectuals (Fundació Ramon Llull).

¹⁶ El fill, Alfons Serra Baldó, fou també un conegut folklorista.

¹⁷ Totes les fonts consultades, especialment la més completa al *Diccionari Biogràfic de Dones*, només fan referència al segon matrimoni. Sobre el primer marit, les dades han estat extretes de l'esquela de la seva mort, als 33 anys, publicada a *La Vanguardia* (26 de novembre de 1911) i de la correspondència de Maria Baldó amb Rossend Serra Pagès.

Maria Baldó i Massanet. (Font: Biblioteca de Catalunya)

Formada com a mestra i folklorista, el 1904 ja hi ha constància de la seva activitat com a conferenciant, tant sobre temes pedagògics —a l'Acadèmia de Taquigrafia de Barcelona—, com sobre el folklore d'Andalusia —al Centre Excursionista de Catalunya. El 1905, va presentar la lectura del seu treball «Notas sobre las mujeres del Quijote», a l'Escola d'Institutrius (Bacardí-Estany 2006: 71) i va intervenir també a la secció de Folklore del Centre Excursionista llegint les compilacions pròpies (gener), o recerques sobre «Música popular valenciana» (maig) i «La festa tradicional alcoiana de moros i cristians» (juny).

A partir d'aquests anys, de forma continuada, Maria Baldó pronuncia conferències sobre feminisme,¹⁸ alhora que també publica algunes de les seves recerques folklòriques¹⁹ i col·laborava en diversos mitjans i revistes (*La Veu de Catalunya*, *Una vegada*, *Art jove*, *Companya*, *Portantveu del Club Femení* i d'es-

¹⁸ «Notes sobre feminisme», conferència al Foment del Treball Nacional organitzada per la societat barcelonina «Amics de la instrucció» el 15 de novembre de 1906 (*La Vanguardia*, 14 de novembre de 1906).

¹⁹ Així, a la revista *Art jove*, publicava l'article «Valor pedagògic del folklore» (abril de 1906) i, a la revista *Feminal* (núm. 10, 29 de desembre de 1907) hi trobem un article seu sobre el folklore de Nadal.

ports de Barcelona, La dona catalana, Tramontane). La pedagogia és l'eix de la majoria dels seus articles, llibres, cursets, conferències i programes de ràdio. Sigui per parlar del folklore a l'escola o de l'educació de les nenes, dos temes ben recurrents en els seus treballs, juntament amb la lectura i els jocs infantils.

Un dels seus primers articles sobre ensenyament escolar femení el publica a la revista *Feminal* i, en la seva introducció, ja queden ben clares les línies del seu pensament que, al mateix temps, segueixen clarament les directrius del feminisme burgès i les teoritzacions de Dolors Monserdà i Carme Karr, demanant que les dones es formessin per exercir de mares:

Avuy, cedint als prechs de la estimable y bona amiga meva la Directora d'aquesta Revista femenina, he volgut donar idea de que la dòna pot ocuparse ab coses de més profit qu'en fer labors d'un resultat pràctich ben dubtós, per que'ls treballs intelctuals encara que siguin elementalíssims, servexen per fer a la dòna investigadora y reflexiva, qualitats totes dues que li son tan útils. A la vegada jo voldria que les mares anessin convencentse de que l'escola es sobretot un lloch de treball intelctual, nó un taller de feynes més ò menys fines y complicades (*Feminal*, núm. 61, 28 d'abril de 1912).

El 1916 va participar en un curset de conferències sobre educació femenina celebrat a l'Ateneu Barcelonès que, posteriorment, foren publicades. Hi van intervenir diverses ponents, com, entre d'altres, Carme Karr, Leonor Serrano, Maria Domènech, Dolors Monserdà, i la «llició tercera», dedicada a la formació, va anar a càrrec de Rosa Sensat i Maria Baldó. Rosa Sensat va parlar dels deures socials i l'educació que havien de rebre les dones. El títol de la conferència de Maria Baldó deixa ben clar el que hem anat repetint de formar les dones per exercir de mares: «¿Llega la mujer a la maternidad con suficiente preparación para dar a la sociedad hijos sanos, fuertes y honrados?»

Per a l'autora, l'educació de les dones no hauria de ser gens qüestionada, sinó que feministes i no feministes haurien de fer causa comuna, perquè, encara que la dona només hagi de ser dona «en el sentido de quedar relegada a las ocupaciones domésticas, lo menos que podemos pedir es que éstas las hagan con conocimiento de causa.» (Baldó 1916: 133). Segons Maria Baldó, les dones s'havien de formar en escoles especialitzades que les havia de preparar per a la maternitat, «el más grande de sus deberes» (1916: 126). Un argument que tornem a trobar en un llibre seu posterior, celebrat i reeditat diverses vegades, *El libro del hogar* (1933), centrat de nou en l'educació de les dones, el feminisme i el treball remunerat. En el capítol III, dedicat a «la dona com a col·laboradora dels ingressos d'una família», concretament en l'apartat en què es refereix al treball femení a les ciutats, tant dins de la llar com a fora, Maria Baldó fa una definició del Fe-

minisme que, malgrat que ja ens trobem en període republicà i es felicitava de la «concessió» del dret a vot a les dones, no s'aparta de la línia esmentada:

El feminismo es un movimiento social a favor de la mujer, que se esfuerza en conseguir las justas reivindicaciones a que como ser humano tiene derecho.

Por él, la vida cívica femenina ha logrado concesiones importantes, tales como su libre incorporación a talleres, fábricas, oficinas, escuelas y universidades, antes casi en absoluto cerradas para la mujer, y muy recientemente —en España desde el Gobierno de la República— su intromisión efectiva en la política, mediante el derecho de elección conferido al concederle el voto.

El feminismo marca, pues, una justa evolución en la vida de la mujer, y es por lo tanto muy interesante para ésta, pero a nuestro juicio su interés se acrecentaría si además se dedicara, teniendo en cuenta que la mujer no debe perder su feminidad, ni conviene a la Sociedad humana que la pierda, a fomentar los deberes de aquella como ama de casa, aún cuando de acuerdo con la evolución de los tiempos, simplificara las cuestiones domésticas, reduciéndolas a un mínimo de quehacer, para dejarla en libertad de dedicar sus energías a otras actividades.

Solo así se lograría que el ama de casa dejase de ser un ente arrinconado en la cocina, y fuese un elemento director del hogar, con toda la cultura que para ello se necesita, con todas las prerrogativas a que dicha cultura le daría derecho y entre las que destacaría su personalidad libre y definida (Baldó 1933: 18-19).

I en un capítol posterior també queda ben clar per què les dones «han de conrear la seva intel·ligència»:

1. Porque es un valor social que integra a su pueblo y a su raza, y para que uno y otra alcancen el máximo progreso, necesitan que cada uno de sus elementos posean una sólida cultura. 2. Porque la aptitud maternal que, como hemos dicho palpita en toda mujer, ha de menester para completar su misión de educadora de la familia, de una mentalidad cultivada que pueda dar una orientación definida y clara al desarrollo espiritual de sus familiares. (Baldó 1933: 300-301)

Baldó coincideix amb Bassa en argumentar que l'educació femenina contribueix a fer millors casaments. I, tot i que afirma que les dones no tenien «ni llibertat ni independència» (1916: 145), s'allunya de «feminismes fanàtics», els quals «són partidaris del matriarcat» per concloure que les dones han de ser educades perquè els homes hi trobin «una auxiliar y no una competidora» (1916: 151).

Maria Gràcia Bassa i Maria Baldó, tant amb els seus treballs professionals, com a pedagogues, escriptores, periodistes, conferencians o folkloristes, com amb les seves teories sobre el paper i condició de les dones, perquè ambdues coses responien als mateixos motius i objectius, van contribuir en la imposició i desenvolupament d'aquest feminisme lligat i indestriable del catalanisme burgès i al model de dona catalana que proposava.

BIBLIOGRAFIA

- ARMANGUÉ, J. (2000): «Contribució a l'epistolari de Josep Carner», dins *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 309-324.
- BALDÓ, M. (1916): «¿Llega la mujer a la maternidad con suficiente preparación para dar a la sociedad hijos sanos, fuertes y honrados?», dins *Educación femenina. Cursillo de conferencias celebrado en el Ateneo barcelonés los días 31 de enero y 1, 3, 4 y 5 de febrero de 1916*, Barcelona, Librería Parera.
- (1933): *El libro del hogar*, Burgos, Hijos de Santiago Rodríguez.
- BASSA, G. (1912): «Consideracions sobre el feminisme», *Feminal*, núm. 66 (29 de setembre de 1912), p. 2-3; núm. 67 (27 d'octubre de 1912), p. 2-3; núm. 68 (24 de novembre de 1912), p. 2-3; núm. 69 (29 de desembre de 1912), p. 1.
- BARCADÍ, M.; ESTANY, I. (2006): *El Quixot en català*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DUCH, M. (2007): «Relaciones sociales de género en el catalanismo político», dins J. BERAMENDI, J.; M. X. BAZ (coords.): *Memoria e identidades. VII Congreso da Asociación de Historia Contemporánea. Santiago de Compostela-Ourense, 21-24 de setembre de 2004*, Universidade de Santiago de Compostela, web <<http://www.ahistcon.org/docs/Santiago/pdfs/s4i.pdf>> [data de consulta: 15 de març de 2012].
- Epistolari Irene Rocas Arxiu de Palafrugell <http://palafrugell.cat/portal/DOCUMENTS/cd_irene_rocas/EPISTOLARI.pdf> [data de consulta: 15 de març de 2012].
- CURBERT, J. (2007): «Madre, memorialista y lexicógrafa: una vida entre palabras, Irene Rocas (1861-1947)», *El Filandar-O Fiadeiro*, núm. 17, p. II-V.
- GRAU, D. (1999a) *Memòries d'Irene Rocas (1861-1910)*, Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell.
- (1999b): «De Llofríu a Buenos Aires. La presencia empordanesa a América», *Revista de Girona*, núm. 192, p. 36-42.
- (1999c): «Els Bassa-Rocas», web de l'Ajuntament de Palafrugell, <<http://www.palafrugell.cat/portal/component/content/article/639-els-bassa-rocas.html?showall=1>> [darrera actualització: abril de 2010].
- KARR, C. (1910): *Cultura femenina. Estudi i orientacions*, Barcelona, Tipologia l'Avenç.
- MONSERDÀ, D. (1907): *El feminisme a Catalunya*, Barcelona, Llibreria de Francesch Puig.
- (1909): *Estudi feminista*, Barcelona, Lluís Gili.
- PALAU, M. (2004): «Identitat de gènere de les dones catalanes a l'inici del segle XX» dins M. SUNYER; R. PUJADAS; P. POY (eds.), *Literatura i identitats*, Valls, Cossetània, p. 9-36.
- (2010): «La ben plantada colonitzada: dones i qüestió nacional», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de cultura*, vol. XXI, p.79-92.
- REAL, N. (2006): *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROCAS, I. (2004): *Refranys i dites populars de Llofríu*, Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell.
- (2008): *Esplais de la meua llarga vida*, Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell.
- ROMA, F. (1998): «Dona i excursionisme. Una passejada per la literatura excursionista de muntanya», web <<http://www.francescroma.net/web/genere.pdf>> [consulta gener de 2012].
- TORT, A. (2010): «Maria Baldó», dins *Diccionari Biogràfic de Dones*: <www.dbd.cat> [data de consulta: 15 de març de 2012].

LA DONA CATALANA I ELS ESTUDIS FOLKLÒRICS A PRINCIPIS DEL SEGLE XX:

RECUPERANT LES GENEALOGIES PERDUDES*

Laura Villalba Arasa

Universitat Rovira i Virgili

És un fet curiós, veure l'indiferència dels homes en general pe'l Folk-lore y en cambi trovar-se ab un notable estol de senyorettes que s'hi dedican.

Rosend Serra i Pagès¹

1. *Una breu justificació*

L'article que segueix mostra una part menuda de la recerca que estic duent a terme des de finals de 2010. Emmarcada en l'àmbit de la literatura dins del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, la meua línia d'anàlisi gira a l'entorn de dos eixos: el folklore i els estudis literaris de gènere.

L'objectiu, doncs, és espigolar en el paper que van tindre les dones en relació amb el folklore català, ja que les veus femenines són un dels aspectes menys coneguts i menys estudiats d'aquesta branca de la literatura, tant a nivell nacional com internacional.

Tanmateix, em cal insistir en el fet que el que segueix és una mostra d'allò que s'esdevindrà. Una mostra perquè, per bé que la recerca i els seus resultats van avançant de manera positivament notable, un article d'unes pàgines determinades no pot recollir tota la informació aplegada fins ara. És, per tant, el material introductori de l'estat de la qüestió, la metodologia de recerca inicial i els resultats escrutats fins a un cert punt del que acabarà constituint, com veurem més endavant, un catàleg exhaustiu dels noms i cognoms de les dones que durant més de tres dècades van formar part de la recol·lecció, transmissió i estudi del folklore català i que, fins no fa molts anys, ni se n'havien escrit els noms, ni sabíem que existien.

* Aquest article forma part de la investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut per la Generalitat de Catalunya (2009 SGR 644), del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, i s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència i Innovació a través del projecte d'I+D: FFI 2009-08202/FILO.

¹ Rosend Serra i Pagès pronunciava aquestes paraules en la presentació de la folklorista Adelaida Ferré i Gomis al Centre Excursionista de Catalunya, en data desconeguda segons el document inèdit localitzat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. No obstant això, en la crònica del Centre Excursionista de Catalunya de desembre de 1906 es referencia el següent: «Dia 15 de Novembre. La senyoreta Adelaida Ferré y Gomis, després de la presentació feta pel seu mestre en Rosend Serra y Pagés, va llegir la primera tanda de *Rondalles cerdanes comentades*». Per tant, es podria tractar de la mateixa presentació.

2. *Què tenim?*

Fins al moment no són gaires els treballs o monografies que estudien les dones en tant que folkloristes, recol·lectores, transmissores o traductores de materials procedents de la tradició oral. És sobretot a partir de l'interès d'algunes de les poblacions que van veure nàixer algunes de les folkloristes, des d'on s'ha iniciat la tasca de visibilització i recuperació d'aquelles genealogies femenines silenciades. Cal alertar a qui llegisca aquestes línies que molts cops això no és suficient i els treballs publicats pels ajuntaments o ens locals no han aconseguit depassar les fronteres per fer-les visibles i posar la seua tasca a l'altura de la tasca mateixa que van fer els hòmens que els hi foren coetanis. És bo no oblidar, a més, que la història, almenys encara els primers anys del segle passat, havia estat escrita bàsicament per hòmens. Hòmens que parlaven d'hòmens i de la faena que aquests feien en relació amb totes les branques de la ciència. La literatura, i en el nostre cas específic el folklore, no n'ha estat una excepció.

Amarada de Virginia Woolf, Montserrat Roig plantejava la necessitat de construir una genealogia femenina atès que la cultura universal és, o ha estat, gairebé masculina i durant molts anys només se n'han escapat alguns noms de dona, esparsos.² El treball que segueix pretén donar veu i valor, en la mesura que siga possible, a aquells noms que formen part d'una llista quantitativament i qualitativa gens menyspreable de dones que durant el primer terç del segle xx van fer una tasca incommensurable en el camp de la recerca, recol·lecció i transmissió de la tasca folklòrica, encetada al xix i en plena puixança en els anys que enceten el segle de la modernitat. Pretén fer-les visibles. Anem a pams.

Els estudis de o sobre dones folkloristes publicats fins al dia d'avui són treballs de recerca i edicions tan rigoroses com la cura del *Rondallari de Pineda* duta a terme per l'antropòloga Josefina Roma (Llorens 2006); *El cançoner de Pineda*³ de la mateixa folklorista, editat per l'Ajuntament de Pineda de Mar (Llorens 1992); també sobre la folklorista de Pineda emigrada a Buenos Aires, Sara Llorens, Joan Pujadas n'ha editat l'*Epistolari (1901-1954)* (Llorens 2004) i l'*Àlbum Sara Llorens* (Llorens 2004). A finals de la dècada dels noranta, Dolors Grau va editar *Memòries d'Irene Rocas (1861-1910): un testimoni excepcional des de l'Empordà, Olot i Barcelona* (Grau 1999) i, en la mateixa línia, Rosa Angelats i Pep Vila van tindre cura de *Refranyos i dites populars de Llofriu, recollides per Irene Rocas* (Rocas 2004). Més recentment, Joan Soler i Amigó ha publicat la monografia sobre Joana Vidal: *Joana Vidal, folklorista* (Soler i Amigó 2010).

² Cal tindre en compte, a més, que la (re)construcció de les genealogies femenines és una de les línies bàsiques i principals per a moltes de les escoles teòriques en els estudis de dones, gènere i feminismes.

³ Rossend Serra i Pagès l'introduí als estudis folklòrics i, fruit d'aquest interès, el 1931 va publicar el *Cançoner de Pineda* (Llorens 1931).

Amb aquest repàs bibliogràfic sobre l'estat de la qüestió es pot observar com una de les folkloristes més estudiades és Sara Llorens Carreras; per tant, i a propòsit d'això, és bo comentar que actualment Josefina Roma està estudiant el llegendari de l'autora de Pineda i, en la mateixa línia, Joan Borja recentment n'ha descobert unes llegendes alacantines inèdites que seran estudiades, en breu, per la filòloga Anna Francés. A part d'aquests estudis monogràfics sobre folkloristes concretes, convé destacar el treball de Dolors Llopart. Ella i Josefina Roma han estat pioneres a l'hora d'interessar-se per l'estudi de les dones folkloristes del primer terç del xx.

Actualment Carme Oriol dirigeix el projecte interuniversitari «La literatura popular catalana (1894-1959): protagonistes, actituds, realitzacions». La present recerca s'emmarca dins d'una de les principals línies d'investigació d'aquest projecte que és l'estudi de l'aportació realitzada per les dones folkloristes del primer terç del segle xx.

El meu treball, doncs, se situa en un marc temporal molt delimitat: els anys que van des de l'inici del segle xx fins a l'esclat de la Guerra Civil. És evident, no obstant això, que no es poden obviar els inicis de l'interès pel folklore a Catalunya al llarg de la segona meitat del segle XIX, quan es van fer les primeres temptatives per documentar expressions populars i tradicionals catalanes, de la mà del moviment nacionalista català amb concreció amb el moviment de la Renaixença. De la mateixa manera, doncs, s'ha de fer especial atenció a la contribució de les primeres dones que es van interessar per la recol·lecció de materials procedents de la tradició oral i que van desenvolupar la seua tasca a finals del segle XIX. En el darrer terç d'aquest segle, i emmarcades dins del Romanticisme i la Renaixença, hi trobem les figures de Maria del Pilar Maspons i Labrós⁴ i de Joaquina Santamaria i Ventura⁵, conegudes respectivament amb els pseudònims de Maria de Bell-lloch i Agna de Valldaura.

⁴ Per apunts i notes sobre la figura de Maria del Pilar Maspons i Labrós en tant que folklorista, vegeu: Armangué (2004).

⁵ Nata a Barcelona a poc temps d'encetar la segona meitat del segle XIX, Joaquina Santamaria i Ventura, escriptora i folklorista, va participar en el moviment de la Renaixença i va signar la seva obra sempre amb el pseudònim Agna de Valldaura. Va col·laborar en diverses revistes de l'època, entre les quals destaquen *Lo Gay Saber*, *L'Aureneta de Buenos Aires* i *La Lluçanera de Nova York*. Com a folklorista va publicar el recull *Tradicions religioses de Catalunya* (1877), que va ser traduït al castellà el 1925. A la col·lecció «Lectura popular» va publicar el llibre *Tradicions*. Per més informació sobre l'autora, vegeu l'article de Carme Oriol (Oriol 2011b), dins *Diccionari Biogràfic de Dones*, <<http://www.dbd.cat>>.

3. Punt de partida

Recorregut aquest camí, molt necessari per saber què teníem, d'on havia de partir un estudi que s'adigués a les característiques que volia donar-li, em calia trobar una referència. La vaig trobar, clarament, en el llibre que un grup de dones entusiasmades amb la faena que havia fet el seu mestre, van fer a Rossend Serra i Pagès —figura clau, teixidor principal de l'estol de dones folkloristes pendents de catalogar. En aquest sentit, el punt de partida van ser les informacions que es trobaven al llibre *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves dexebles en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875-1925)*.

En el capítol inicial del llibre, intítulat «Ofrena», apareix una llista amb els noms i els cognoms de les seixanta-vuit alumnes de Serra i Pagès a les classes de folklore que va impartir a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona des de l'1 d'octubre de 1901 fins al 1917. Serra i Pagès va creure en la dona com a bona col·laboradora i així ho anotava Sara Llorens en la nota biogràfica sobre el mestre Rossend Serra i Pagès (Serra i Pagès 1926: XII):

Comprenent aleshores lo molt que hi havia per recullir a la nostra terra, y lo que urgía ferho si no's volía passar el risch de perdreho per sempre, tot escrivint un tractat (el primer de Catalunya) de Folklore —base del programa a explicar— obría el 1.er d'Octubre de 1901 en la «Escola d'Institutrius y altres carreres per a la Dòna» un curs de Folklore.

Aviat va comprendre que no anava errat a l'esperançar de la dòna bona col·laboració. Les de-xebles, que havien començat el curs meravellades d'una ciència tan vella y tan nova alhora, se'n varen compenetrar aviat, y finides les vacances de Nadal posaven ja en mans del Mestre un gran bagatge de material recullit en mants indrets de Catalunya... Ab aquest estímulo va repetir el curs l'any següent. Y l'ha anat repetint posteriorment a la mateixa Escola fins l'any 1917 [...] [V]a obrir també càtedra de Folklore en altres entitats com en la «Societat de Ciències Naturals de Barcelona (Club Muntanyench)» [...] y en l'«Institut de Cultura per a la Dòna» ahont va donar un curset el 1915.

Com deia més amunt, Serra i Pagès va creure en la dona com a bona col·laboradora i les seues alumnes, meravellades del folklore com a ciència, descrita per elles, «tan vella y tan nova alhora», abans del Nadal de 1901 posen a disposició del folklorista «un gran bagatge de material recollit en mants indrets de Catalunya».

Així doncs, un punt de referència cabdal en la recerca que just s'inicia és el paper que van tindre les institucions que, d'una manera o d'una altra, van fonamentar el paper de les dones en l'estudi del folklore. Josep M. Ainaud (Prats 1982: 57) diu que:

El període comprès entre la darrereria del segle XIX i l'acabament de la guerra civil de 1936-39, és un dels grans moments de la cultura catalana. Això fou possible perquè, a l'esforç

individual i a les iniciatives privades —iniciades a la segona meitat del segle XIX amb el moviment de la Renaixença— (...) es va unir ja al segle XX, l'intent de crear unes institucions pròpies d'un Estat. El fet es va repetir en dues ocasions: la Mancomunitat (1914-24) i la Generalitat (1931-39), separades per la dictadura de Primo de Rivera i anul·lades pel règim totalitari implantat com a resultat de la guerra civil.

A aquestes s'hi afegeixen altres que no per menys grans han deixat de ser punts de referència cabdals en l'estudi i l'impuls del folklore al nostre país i en l'ensenyament per a les dones. Parlem d'institucions tals com l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, empresa personal de Francesca Bonnemaïson i Farriols o el mateix Centre Excursionista de Catalunya.

Rosend Serra i Pagès va fer una gran tasca per l'educació de les dones de les primeries del segle XX, en totes les matèries i molt específicament en el folklore. Guichot i Sierra (1984: 222) escrivia les següents paraules a propòsit de la tasca del folklorista en relació amb la formació de les seues deixebles i amb l'interès que els cursos de folklore els van despertar:

3.º Enseñanza: Explicación de un *curso de Folklore* en la Escuela de Institutrices, hasta 1917 en que se cerró la Escuela, cuyo programa, compuesto de quince lecciones, dando diversas designaciones inventadas por el autor, comprendía: origen y concepto del Folklore, medios de expresión, Novelística y sistemas de interpretación, Paremiología, Enigmística, [...]. Varias de las *discipulas* del señor Serra se aficionaron a los estudios folklóricos y publicaban colecciones y artículos en los periódicos.

Així, no és gens estrany que el 1926, data de la publicació de l'obra en honor al Mestre, les seues deixebles havien escrit, entre altres, a les revistes: *Catalunya*, *Catalana*, *El Puigmal*, *El Catllar* o *La Pàtria*. Hi van publicar nombrosos materials d'interès folklòric: rondalles, llegendes, oracions, cançons, jocs d'infants... i estudis diversos que versaven sobre la ciència del folklore. A tall d'exemple destaquen l'article de Maria Baldó i Massanet «Valor pedagògic del Folklore» (Baldó 1906: 143-144)⁶ i «“Las mil y una nits” y las rondallas catalanas» (Soler i Amigó 2009: 83-92) de Joana Vidal Tarragó a la revista *Art jove* (Vidal 1905: 5-10); «Idea de la epopeya finlandesa “El Kalewala” y analogías que presenta ab la rondallística catalana», una conferència pronunciada per Manela Fina i Vergés el 13 de novembre de 1909 al Centre Excursionista de Catalunya, com a inauguració del curs de Folklore del mateix any (Fina 1916). A aquests s'ha d'afegir el compendi d'articles *De folklore* d'Adelaida Ferré Gomis a «Lectura Popular»: «A propòsit d'una

⁶ Podeu consultar l'article sencer a <http://mdc2.cbuc.cat/cdm4/document.php?CISOROOT=/artjove&CISOPTR=162&REC=7>

pràctica curativa», «Coteig de les rondalles de Perrault» i «El símbol a Barcelona» (Ferré s.d.⁷:106-128). Per últim cal destacar el treball de Mercè Ventosa i Roca, *Ulisses y Polifem en la rondallística catalana* (Ventosa 1910).

4. El mètode

Partia, així, d'un grup de dones que estaven treballant intensament la tasca folklòrica. D'elles, en la majoria dels casos, només ens n'han arribat estudis molt esparsos, sovint noms solts, alguns dels quals ara s'han pogut recuperar. La majoria dels noms de les dones que constituïen aquella llista inicial eren tan desconeguts que els primers moviments que es van haver de fer passaven per l'intent de localització en grans obres de consulta tan generals com enciclopèdies. Tant si s'hi localitzaven com si no es va recórrer al *Diccionari Biogràfic de Dones*. Posteriorment va començar el buidat de l'hemeroteca de *La Vanguardia*, ja que la majoria de les dones que es tracten van pertànyer a la classe burgesa benestant i, per tant, tot i que sovint lligades als noms dels marits, pares o germans, són objecte de notícies de diversa índole: una trobada de puntaires, un curs, conferències aquí o allà o, molt freqüentment, necrològiques. Aquesta tasca encara resta oberta, ja que la quantitat de noms que duc entre revolta, és considerable.

Fet això es va confeccionar un quadre (vegeu ANNEX 1) amb els noms de les seixanta-vuit primeres dones que s'ha ampliat fins a gairebé 90 noms amb el treball dut a terme pels investigadors i les investigadores del projecte «Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana (1894-1959): protagonistes, actituds, realitzacions».⁸ El quadre marca si s'ha trobat informació o no sobre tal folklorista en tal publicació o en tal altra. La informació està organitzada segons la font de consulta: l'apartat de consulta general acull l'*Enciclopèdia Catalana* [EC] i el *Diccionari Biogràfic de Dones* [DBD]; el següent apartat es refereix a una part de les publicacions periòdiques del corpus total de publicacions del *Repertori*. Les revistes que apareixen al quadre són una mostra del total de publicacions que s'han buidat o que s'han de buidar, a més, com es pot llegir a l'ANNEX 2 algunes encara es troben en procés de treball. La següent columna dóna notícia de si les dones identificades tenen treballs que poden ser fàcilment localitzables als catàlegs bibliogràfics de la Biblioteca de Catalunya [BC] i al Col·lectiu d'Uni-

⁷ Tot i que no se'n sap amb exactitud la data, el compendi d'articles *De folklore* fou publicat a l'entorn de l'any vint del segle passat.

⁸ Es tracta d'un projecte de recerca interuniversitari d'I+D dirigit per Carme Oriol i coordinat des de la URV que pretén localitzar i inventariar les dades referides a les obres de la literatura popular catalana i els noms d'autors i autores i recol·lectors i recol·lectores per a facilitar-ne l'estudi. El projecte compta amb el finançament del Ministeri de Ciència i Innovació (ref. FFI 2009-08202/FILO).

versitats Catalanes [CCUC]. La darrera i última secció del quadre correspon a les informacions que apareixen als volums dels *Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya* [M]. Aquesta secció també aplega els noms de les seixanta-vuit alumnes de Serra i Pagès als cursos de Folklore de l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona [Deix].

Gràcies al buidat fet fins al moment s'ha recuperat una gran quantitat de material biobibliogràfic que s'ha classificat, autora per autora, dins d'una base de dades que duu per títol «Dones folkloristes» (vegeu ANNEX 3). Es tracta d'una base de dades en format FileMaker —d'ús intern— des d'on es gestionaran els materials i que organitzarà de manera racional i accessible tota la informació que des de l'inici del procés s'ha anat localitzant. La construcció d'aquesta base de dades va ser una de les tasques més inicials del projecte. Actualment, compta amb un total de 127 fitxes, totes referents a dones folkloristes, ja siga com a autores o com a objecte d'estudi.⁹

5. Resultats

L'Ofrena, la Nota Biogràfica de Sara Llorens i la bibliografia consultada em van posar al dia de l'estat de la qüestió. Ha estat, però, a partir de l'anàlisi dels materials que formen part del corpus de publicacions del projecte abans esmentat, que s'ha pogut comprovar, efectivament, l'activitat folklòrica d'aquestes dones.

És evident que no puc mostrar ara i aquí tot el material localitzat fins al moment, ja que els resultats són quantitativament notoris i notables. He fet una divisió del corpus de dones en tres grans grups i mostraré a continuació alguns dels resultats que exemplifiquen o caracteritzen cadascuna de les tres divisions. Pel que fa als noms de les folkloristes, quan les citaré ho faré, en el cas que els haja pogut recuperar, amb els cognoms de bateig i no amb els cognoms adoptats després de casades.

El primer grup el constitueixen aquelles dones de les quals teníem notícia abans d'iniciar la recerca i de qui s'havia comprovat efectivament que, d'una manera o d'una altra, havien treballat en l'empresa folklòrica. Avançada la investigació s'ha pogut ampliar la seua aportació a la disciplina. Són noms com: Francesca Bonnemaïson i Farriols, Adelaida Ferré Gomis, Sara Llorens Carreras, Joana Vidal Tarragó o Maria Baldó Massanet, per citar només alguns exemples. A part dels articles folklòrics ja coneguts i publicats a «Lectura Popular», Adelaida Ferré va recollir materials que va publicar a, com a mínim, quatre revistes. Així, a la revista *Catalunya* va publicar dues rondalles, una a la revista *Feminal*, una altra a l'*Arxiu de Tradicions Populars* i set a la revista *Catalana*; en aquesta última

⁹ Vegeu ANNEX 3.

revista hi va publicar, també, una llegenda i dos anècdotes referides al rector de Vallfogona. Així mateix, Joana Vidal, va publicar un compendi de fórmules mnemotècniques a la *Catalana*, i quatre rondalles a *Catalunya*.

En el segon grup hi ha les veus femenines que no coneixíem i de qui el buidat de diverses publicacions ens ha facilitat el nom, complet o no, però que no hem pogut localitzar biogràficament encara. De totes maneres, hem trobat rastres de materials procedents de la literatura popular recollits per les folkloristes que formen part d'aquest grup. Emilia Gassiot Llorens va publicar, com a mínim, una rondalla a la revista *Catalana*. Parlem sempre de mínims, ja que el motor de la recerca just està començant a funcionar i es té la certesa que l'anàlisi de materials seguirà donant molt bons resultats. Montserrat Cardús¹⁰ va publicar, també a la revista *Catalana*, una cançó, una rondalla i un aplec de parèmies. A la revista *Catalunya* Gumersinda Mata va publicar una llegenda i una rondalla; en aquesta mateixa, Carme Bofill va publicar una rondalla que s'ha pogut catalogar, gràcies a l'utilíssima eina RondCat¹¹ i als índexs tipològics de la rondalla catalana (Oriol/Pujol 2003 2008), amb el número ATU 707 de l'índex internacional de catalogació (Uther 2004): *The Three Golden Children* «Els tres fills amb l'estel al front» i que ella va recollir sota el títol «Los bessonets». Altres noms que incloem en aquest bloc són: Empar Andreu i Baró, Josefina Solsona i Querol, Àngela Maleras o Dolors Serra.

Les dones del tercer i últim grup, que és el més nombrós, són els noms que coneixem a partir de la llista que s'inclouïa al llibre que les alumnes van fer per a Serra i Pagès i que, en principi, van treballar la recol·lecció folklòrica ni que fos, simplement, com a treball de classe. Tot i que és molt probable que a mesura que avance la recerca pugui localitzar-se el material recollit per les dones que formen part d'aquest grup, de moment no s'ha circumscrit. El que sí que hem aconseguit, en alguns casos, és recuperar-ne la identitat sencera, gràcies, sobretot, a les informacions aparegudes a *La Vanguardia*, i lligades sempre no al que van ser sinó al que van esdevindre després d'haver-se casat; o per ser filles de, mares de o germa-

¹⁰ En el moment d'escriure aquestes ratlles he pogut comprovar que Montserrat Cardús (Terrassola i Lavit o Torrelavit 1887 – ?) va ser una obrera i teixidora que es va convertir en una de les informants més productives de la folklorista Adelaida Ferré i Gomis (Barcelona 1881 – Barcelona 1955).

¹¹ RondCat és la base de dades en línia del projecte de catalogació de les rondalles catalanes, finançat per la Universitat Rovira i Virgili (URV) i pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (CPCPTC) de la Generalitat de Catalunya. Trobareu tota la informació sobre el projecte de catalogació de les rondalles catalanes a l'adreça: <<http://www.sre.urv.cat/rondcat>>

nes de tal home o tal altre. Aquests són els casos de Concepció Coca de Velloso o Ilda Bosch. Els seus noms responen, segons s'ha pogut comprovar, a Concepció Coca i Codina i a Clotide Bosch i Clamell, una pintora casada amb Ildefons Cerdà. En aquest grup hi ha altres noms: Maria M. de Fernández, Maria Mirapeix de Mirapeix, Emilia Torras de Plana, Núria Roquer, Maria Artigas, Montserrat Miquel i Solà, entre molts.

6. *A tall de conclusió*

En aquest punt de la recerca s'estan seguint dos camins que en trobar-se al final del recorregut donaran com a resultat un catàleg exhaustiu dels noms de les dones que van treballar la col·lecció, recol·lecció i, en alguns casos traducció, de materials diversos procedents de la tradició oral. Aquestes dos línies són, d'una banda, la faena detectivesca, si es vol, de localitzar, ubicar i catalogar els noms que fins a dia d'avui resten en l'anonimat a fi i efecte de poder-ne fer una categorització biogràfica completa i, de l'altra, l'anàlisi dels materials fruit de la seua participació activa per confegir així el catàleg de les dones que durant més de tres dècades van formar part de la tasca folklòrica.

Si com Dolors Llopart feia notar a la introducció de l'article «L'estudi de la cultura popular», el llibre *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions 1853-1981* (Llopart/Prat/Prats 1982) constituïa «el primer intent de seguir el fil d'una història gairebé clandestina, de tan desconeguda» (Llopart 2008: 13), la meua recerca vol seguir el fil d'una altra història clandestina: la història desconeguda de les dones folkloristes del primer terç del segle passat.

L'aportació al folklore per part de les dones ha estat, des dels inicis de l'interès a Catalunya per aquesta disciplina, molt notable quantitativament i qualitativa. Aquest fet s'ha pogut comprovar gràcies, primerament, a les aportacions que els estudiosos havien fet interessant-se per aquesta tasca de recollida, col·lecció o traducció de materials folklòrics per part de les dones, però sobretot al buidat de nombroses publicacions catalanes setmanals, quinzenals o mensuals; a la visita a diversos fons bibliogràfics, arxius històrics i institucions creades els primers anys del segle passat i dedicades a l'ensenyament per a les dones; i a la consulta de diaris en hemeroteques digitals. Sabíem, en començar la recerca, que hi havia hagut dones que s'havien interessat pel folklore, ja des dels inicis, i ben prompte la llista va començar a créixer i els materials que avui per avui tenim entre mans reforcen la hipòtesi que, efectivament, va existir un teixit ben configurat de dones folkloristes, perfectament, a més, relacionades entre si.

D'aquesta manera, pren força la cita de Rossend Serra i Pagès amb què s'ençetava el present article i que era la curiositat del fet de veure la indiferència dels

hòmens en general pel folklore i, això no obstant, trobar «notable estol de senyoretetes que s'hi dedican».¹²

Hem observat, doncs, com efectivament al costat dels hòmens que van treballar el folklore durant aquestes dècades tan properes al canvi de segle, hi va haver dones que van faenejar intensament en aquesta disciplina i que, la història i els cànons, han tingut en compte només en part.

BIBLIOGRAFIA

- ARMANGUÉ, J. (2000): «Contribució a l'epistolari de Josep Carner: Rossend Serra i el Folklore alguerès a la revista *Catalunya 1903-1905*», dins *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 309-324.
- (2004): «Presentació», dins M. DE BELL-LLOC, *Llegendari*, Barcelona, Fundació Privada de Bigues i Riells / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5-29.
- BALDÓ, M. (1906): «Valor pedagògic del folklore», *Art Jove: revista quinzenal* 2, núm. 9 (15 d'abril de 1906), p. 143-144.
- BiblioFolk: Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana*.
Arxiu de Folclore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, <<http://bibliofolk.arxiudedefolklore.cat>> [data de consulta: març 2012].
- FERRÉ, A. (s.d.): *De folklore*, Barcelona, Il·lustració Catalana, p. 106-128.
- FINA, M. (1916): «Idea de la epopeya finlandesa “El Kalewala” y analogies que presenta ab la rondallística catalana», *La Veu Comarcal* 3, núm. 125 (26 d'agost, 1916), p. 4-5; núm. 126 (2 de setembre, 1916), p. 4-5; núm. 127 (9 de setembre, 1916), p. 3-4; núm. 129 (23 de setembre, 1916), p. 4-5; núm. 131 (7 d'octubre, 1916), p. 4-5; núm. 132 (15 d'octubre, 1916), p. 3-5; núm. 133 (21 d'octubre, 1916), p. 3-4.
- GRAU, D. (1999): *Memòries d'Irene Rocas (1861-1910): un testimoni excepcional des de l'Empordà, Olot i Barcelona*, Palafrugell, Arxiu Municipal de Palafrugell.
- GUICHOT i SIERRA, A. (1984): *Noticia històrica del folklore*, Sevilla, Junta de Andalucía-Consejería de Cultura.
- LLOPART, D. (2008): «L'estudi de la cultura popular», dins J. SOLER i AMIGÓ (ed.) (2005-2008), *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Generalitat de Catalunya, vol. x, p. 13-71.
- LLORENS, S. (1931): *El Cançoner de Pineda: 238 cançons populars amb 210 tonades*, Barcelona, Joaquim Horta Impressor.
- (1992): *El Cançoner de Pineda: 238 cançons populars amb 210 tonades*; pròleg Josep Romeu i Figueras, Barcelona, Alta Fulla.
- (2004): *Àlbum Sara Llorens*; recull, notes biogràfiques i bibliogràfiques i edició de Joan Pujadas, pròleg de Toni Sala, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar.
- (2004): *Epistolari (1901-1954)*; recull, prefaci, notes i edició de Joan Pujadas i Marquès, pròleg de Josep Ferrer i Costa, Barcelona, Fundació Pere Coromines.
- (2006): *Rondallari de Pineda*; introducció i estudi de Josefina Roma, il·lustracions Waldesca Santana, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar.
- ORIOI, C.; PUJOL, J. M. (2008): *Índex of Catalan Folktales*, FFC 294, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica.

¹² Vegeu nota 1.

- ORIOI, C. (2002): *Introducció a l'Etnopoètica. Teories i formes en el folklore en la cultura catalana*, Valls, Cossetània.
- ORIOI, C. (2011a): «Maria del Pilar Maspons Labrós», *Diccionari Biogràfic de Dones*, <www.dbd.cat> [data de consulta: gener 2012].
- (2011b): «Joaquima Santamaria i Ventura», *Diccionari Biogràfic de Dones*, <www.dbd.cat> [data de consulta: gener 2012].
- PALAU, M. (2004): «Identitat de gènere de les dones catalanes a l'inici del segle xx», dins M. SUNYER, R. PUJADAS i P. POY (ed.), *Literatura i identitats*, Valls, Cossetània, p. 11-36.
- PRATS, LL.; LLOPART, D.; PRAT, J. (1982): *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions. 1853-1981*, Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular.
- REAL, N. (2006): *Dona i literatura a la Catalunya de preguera*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROCAS, I. (2004): *Refransys i dites populars de Llofriu, recollides per Irene Rocas*; edició a cura de Rosa Angelats i Pep Vila, Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell.
- ROMA, F. (1998): «Dona i excursionisme: una passejada per la literatura excursionista de muntanya», <http://www.francescroma.net/web/genere.pdf> [data de consulta: desembre 2011]. *RondCat: Cercador de la rondalla catalana*. Arxiu de Folklore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, <http://www.sre.urv.cat/rondcat> [data de consulta: març 2012].
- SANMARTÍ, C. i SANMARTÍ, M. (2010): *Catalanes del IX al XIX*, Vic / Tarragona, Eumo / Publicacions URV.
- SEGURA, I. (2007): *Memòria d'un espai. Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. 1909-2003*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Ajuntament de Barcelona.
- SERRA I PAGÈS, R. (1926): *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves dexebls en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875-1925)*, Barcelona, Estampa de la Casa Miquel-Rius.
- SOLER I AMIGÓ, J. (2010): *Joana Vidal, folklorista*, Valls, Cossetània.
- UTHER, H. (2004) [ATU]: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, FFC 284, 285, 286, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica.
- Vanguardia, La*: <<http://www.lavanguardia.com/hemeroteca>> [data de consulta: gener 2012].
- VENTOSA, M. (1910): *Ulises y Polifemo en la rondallística catalana*, Barcelona, Tipografia L'Avenc, Publicacions de la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya 3.
- VIDAL, J. (1906): «Las mil i una nits» y las rondallas catalanas», *Art jove* 1, núm. 1 (15 de desembre de 1905), 5-10.

ANNEX I. Llistat de Dones folkloristes

		General		Publicacions periòdiques			
		EC	DBD	BCEC	C	F	LPC
1.	[...] i [...], Maria M. (de Fernández)						
2.	Alàrcia i Reig, Anna						.
3.	Anfruns i Torres, Maria (de Gelabert)	.	.				
4.	Armengol i [...], Agnès (de Badia)	.				.	
5.	Artigas i [...], Maria						
6.	Aymat i [...], Anna						
7.	Bagués i [...], Montserrat						
8.	Baldó i Massanet, Maria (de Serra/de Torres)	.	.			.	
9.	Ballarín i [...], Carme (de Poal)						
10.	Barca i [...], Glòria						
11.	Bardolet i Boix, Antònia					.	
12.	Bargués i [...], Carmen (de Gost)						
13.	Bassa i Rocas, Maria Gràcia (Gràcia B. de Llorens)	.				.	
14.	Bofill i [...], Carme						
15.	Bonnemaison i Farriols, Francesca (de Verdaguer)	.	.				
16.	Bosch i [...], Hirma						
17.	Bosch i [...], Ilda						
18.	Bosch, Roser						
19.	Brichs i [...] Josefa (de Sabaté),						
20.	Brunet i [...], C.						
21.	Caballeria i [...], Mercè						
22.	Cabot i [...], Maria						
23.	Cardús i [...], Montserrat					.	
24.	Carmagnes i [...], Rosa						
25.	Castellet i [...], Caterina (de Serra)						
26.	Coca i [...], Concepció (de Velloso)						
27.	Corominas i [...], E.						
28.	Cortés i [...], Maria Lluïsa						
29.	Cots i Verdaguer, Adela (de Campos)						
30.	Domènech i Escoté, Maria	.	.			.	
31.	Estartús i [...], Emilia (de Marimón)						
32.	Fanlo i [...], Dolors						
33.	Farnés i [...], Júlia			.		.	
34.	Farré i [...], Enriqueta						
35.	Fernández i [...], Maria						
36.	Ferré i Gomis, Adelaida (de Ruíz-Narváez)	.	.			.	
37.	Fina i Vergés, Manela (de Samper)					.	
38.	Flaquer i [...], Consol (de Mora)						
39.	Fontrodona i [...] 'germanes'						
40.	Freixas i Cruells, Narcisa (de Petit)						
41.	Gassiot i Llorens, Emilia						
42.	Gabarró i [...], Dolors						
43.	Genové i [...] 'germanes'						

					Fons bibliogràfics		Altres	
LVM	ATP	Cat	BCEL	LVC	CCUC	BC	M	Deix.
								.
					.	.		.
						.		.
								.
								.
	
								.
								.
								.
			
								.
		.						.
								.
								.
			.					.
							.	.
							.	.
					.	.		.
					.	.		.
					.	.		.

								.
								.
	.							.
								.
								.

		General		Publicacions periòdiques			
		EC	DBD	BCEC	C	F	LPC
44.	Granell i [...], M.						
45.	Gumà i [...], Dolors						
46.	Herp i [...], Maria del Pilà						
47.	Labaila i [...], E.						
48.	Lalueza i [...], Trinidad						
49.	Llorens i [...], Matilde (de Gassiot)						
50.	Llorens i Carreras, Sara (de Serra)	•	•			•	
51.	Maleras i [...], Àngela						
52.	Mata i [...], Gumersinda					•	
53.	Miquel i [...], Francesca (de Capdevila)						
54.	Miquel i Solà, Montserrat						
55.	Mirapeix i [...], Maria (de Mirapeix)						
56.	Morató i [...], Concepció						
57.	Muntadas i [...] 'germanes'						
58.	Oller i Rabassa, Maria					•	
59.	Orriols i [...], Antònia						
60.	Pagès i [...], Rosa (de Sagú)						
61.	Parcerisa i [...], Joana (de Muñoz)						
62.	Pascual i [...], Delfina (de Trius)						
63.	Pascual i [...], Encarnació (de Maurell)						
64.	Patxot i Rabell, Maria						
65.	Pellicer i [...], C.						
66.	Pi i Sunyer, Maria (Roser de Lacosta)						
67.	Picó i [...], Dolors						
68.	Planas i Regordosa, Consol						
69.	Planas i Regordosa, Rosa (de Pons)						
70.	Pons i [...], M. Lluïsa						•
71.	Queraltó i [...], 'germanes'						
72.	Queraltó i Latorre, Anna						•
73.	Quinquer i [...], Antònia						
74.	Reixach i [...], Carme						
75.	Rocas i Romagosa, Irene						
76.	Roig i [...], Carme (de Vilardaga)						
77.	Romeu i [...], Joana						
78.	Roquer i [...], Núria (de Vilarrasa)						
79.	Solà i [...], Antònia (de Miquel)						
80.	Solà i [...], Maria						
81.	Soler i [...], Ramona						
82.	Solsona i Querol, Josefina						
83.	Torras i [...], Emilia (de Plana)						
84.	Torras i [...], Teresa (de Llimona)						
85.	Torres i [...], Carme						
86.	Truñó i [...], Elena						
87.	Ventosa i Clavell, Mercè (de Marca)						•
88.	Vidal i Tarragó, Joana (de Soler)	•	•				•
89.	Vivó i [...], Maria (de Nin i Silva)						

					Fons bibliogràfics		Altres	
LVM	ATP	Cat	BCEL	LVC	CCUC	BC	M	Deix.
								.
								.
								.
								.
								.
				
	.				.	.		
								.
								.
								.
								.
								.
		.						.
								.
								.
							.	.
								.
								.
					.			.
								.
								.
					.	.		.
	.							.
								.
								.
	.							.
								.
								.
	
	
								.

ANNEX 2. Fons bibliogràfics que donen notícia de l'activitat folklòrica de les dones recollides al quadre de l'ANNEX 1

Sigles	Títol	Inici / Fi de la publicació	Estat del buidat
ATP	<i>Arxiu de Tradicions Populars</i>	1928-1935	en procés
BCEC	<i>Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya</i>	1891-1938	en procés
BCEL	<i>Butlletí del Centre Excursionista de Lleida</i>	1908-1926	tot
C	<i>Catalunya: revista literària quinzenal</i>	1903-1905	tot
Cat	<i>Catalana, revista setmanal</i>	1918-1926	tot
	Catàleg col·lectiu de les Universitats Catalanes	-	tot
DBD	<i>Diccionari Biogràfic de Dones</i>	-	tot
EC	<i>Enciclopèdia Catalana</i>	-	tot
F	<i>Feminal</i>	1907-1917	tot
LPC	<i>Lo Pensament Català</i>	1900-1902	tot
LVC	<i>La Veu de Catalunya</i>	1891-1898	tot
LVM	<i>La Veu del Montserrat</i>	1878-1901	tot
M	Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya	-	en procés

ANNEX 3. Mostra d'una fitxa de la base de dades FileMaker

Dones Folkloristes

Folklorista: Ferré i Gomis, Adelaida Signatura: Adelaida Ferré

DADES BIOGRÀFIQUES: Naixement: Barcelona 1881.02.24 Defunció: Barcelona 1955.03.09

DADES BIBLIOGRÀFIQUES: Bibliografia: De: Adelaida Ferré. "Rondalles. La ventafochs". Catalunya I, núm. 39 (15 de febrer, 1905): 33-34.
Data: 1905.02.15
Referència completa:

Contingut: Rondalla [ATU 480 + ATU 510A].

Remissió: Bibliofolk Localització: Catalunya I, núm. 39

Observacions:

1. *Antecedents*

El curs 2010/11, fruit d'una idea sorgida en el marc de la presentació del llibre de Joan Soler Amigó sobre la seva àvia folklorista, Joana Vidal, es va organitzar en el marc de Tantàgora un curs sobre *Dona i Folklore*, en el qual vàrem participar les autores d'aquest text, que anava adreçat a posar en relleu la importància del treball de recollida i la difusió de diferents elements del folklore català dut a terme per algunes dones.

Posteriorment (setembre 2011), al XII Congrés d'Antropologia de l'Estat Espanyol, organitzat a la ciutat de Lleó, vàrem presentar una comunicació, «Cuina i Paraula», que volia posar en relleu la presència de la cuina en molts contes. L'experiència, tot i ser forçosament molt breu, ens va situar en un marc on altres estudioses estaven i estan treballant i ens va donar ocasió de conèixer personalment, entre altres, a una estudiosa brasilera, Carla Cristina García, que ha treballat obres de Laura Esquivel, de Virginia Woolf i d'altres autores amb una orientació semblant.

De fet, tant el curs com la comunicació al congrés, tenien la mateixa intenció: posar de manifest el rol que té la cultura oral en l'educació no formal i més específicament en el context femení, en el qual la cuina, el safareig o el cosidor han estat espais privilegiats per a les tasques d'aculturació femenina.¹

2. *Res no passa per no res*

El fet que puguem parlar d'un grup relativament nombrós de dones dedicades a compilar materials procedents de la cultura immaterial, no és fruit de la casualitat. A cavall del segle XIX i el XX, seguint els corrents pedagògics del temps, dos homes d'edats molt properes, reputats estudiosos del folklore, Rossend Serra i Pagès (Barcelona 1863 – 1929) i Aureli Capmany i Farrés (Barcelona 1868 – 1954), varen desenvolupar una gran tasca educativa en el sí de quatre institucions culturals cabdals a la ciutat de Barcelona i varen saber plantar la llavor de la inquietud envers l'estudi i la compilació de materials folklòrics a algunes de les seves alumnes.²

¹ No hem d'oblidar el paper de les bugaderies actuals com a llocs de relació (en aquest cas tant entre dones com entre dones i homes).

² Per escriure aquest apartat hem seguit les notes de Montserrat Garrich del curs *Dona i Folklore* fet el 2n trimestre de 2011.

Dues d'aquestes, l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per la Dona, creada l'any 1870, i l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona, creat l'any 1909, eren institucions específicament destinades a l'educació femenina. Les altres dues, el Centre Excursionista de Catalunya, fruit de la fusió, l'any 1891, de les dues entitats excursionistes més antigues, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876) i l'Associació d'Excursions Catalana (1878), i l'Esbart Català de Dansaires, creat el 1908, eren entitats sense aquella especificitat però, per diferents raons i a diferència d'altres entitats associatives, obertes a les dones.

2.1 *Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona*

L'educació formal específicament adreçada a dones té les seves arrels en el Segle de les Llums. Els il·lustrats de les darreries del segle XVIII atribuïen un paper molt important a la dona en l'estratègia econòmica que preconitzaven, per exemple, les societats econòmiques d'amics del país promogudes des de la corona per iniciativa de Campomanes. Així, malgrat l'oposició dels gremis, una cèdula reial de Carles III (1779) autoritzava l'ensenyament lliure de dones i nenes «en las labores propias de su sexo» i, ben aviat, moltes societats econòmiques creaven «escuelas patrióticas» destinades a la preparació professional de nenes i adultes en les tècniques bàsiques de la incipient indústria tèxtil.

A mitjan segle XIX, l'educació de les dones, si més no la de les dones de classes poc o molt acomodades, va derivar cap a un model d'ensenyament més complet que havia de forjar també una dona compromesa amb la llar i la família i que, per tant, era necessari que sabés ser competent en tots els àmbits de les tasques domèstiques, des de la bugada a la sala de música. Però cap al darrer terç del segle XIX, l'educació femenina va fer un nou tomb i, tot i que, en general no va abandonar aquesta faceta d'«àngel de la llar» (reservada sobretot a les noies de cases benestants que els seus pares destinaven al paper d'esposes i mares per al qual preferien educar-les sense sortir de casa), alguns centres educatius més punters es varen disposar a formar dones també per treballar amb competència en tallers i comerços i també en despatxos, biblioteques, etc.

Un d'aquests centres, que sens dubte ensorra les seves arrels en aquells corrents il·lustrats que explicàvem més amunt d'educació formal específica per a les dones, va ser l'anomenada Escola d'Institutrius i altres Carreres per a la Dona, creada el 1870 en el marc de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País (SEBAP), institució que havia iniciat les activitats l'any 1822, en ple Trienni Liberal.³

La SEBAP ha estat responsable de múltiples i diverses iniciatives que han servit perquè Barcelona hagi avançat socialment i econòmica al llarg dels segles XIX i

³ Aquesta societat era una aposta de modernització de les comunitats.

xx. Iniciatives de caire urbanístic, relatives a l'habitatge obrer, la higiene pública, el transport, l'ensenyament, les colònies escolars, les caixes d'estalvis, els bancs hipotecaris, els crèdits agrícoles, i un llarg etcètera. Des del 1835 se succeeixen iniciatives seves per millorar l'ensenyament i l'educació dels sectors més desfavorits: sordmuts, obrers, infants i dones. L'any 1858, la Junta de Dames de la Societat regentava una escola gratuïta per a nenes a la parròquia de Sant Francesc de Paula; el 1866 creava les Escoles Públiques Dominicals on estudiaven les joves obreres. Finalment, el 1870, la Societat crea l'Escola d'Institutrius i Altres Careres per a la Dona.

L'Escola d'Institutrius va ser ben aviat una institució de prestigi que volia aportar a la dona una formació de qualitat, diguem-ne de caire superior o parauniversitària. Allà hi estudiaven filles de famílies barcelonines benestants, sense haver d'ingressar a la freda i masculina universitat, per obtenir una formació que les permetés tenir uns coneixements amplis i consolidats i, si calia, inserir-se en el món laboral amb unes responsabilitats adaptades a elles.

A l'Escola d'Institutrius va ser on va començar a impartir classes de literatura catalana (i més endavant de geografia) Rossend Serra i Pagès, i on també va formar part de comissions i ponències. A les classes de geografia hi van assistir Sara Llorens, Maria Baldó, Narcisa Freixas, Maria Patxot Rabell i Adelaida Ferré, precisament algunes de les dones que són claus a Catalunya per a l'estudi del folklore.

A l'Escola d'Institutrius va ser on Serra i Pagès va formar un grup de dones que l'admiraven i seguien bocabadades les seves instruccions i indicacions. Com ens refereix Sara Llorens (1926) quan Serra va exposar que en tornar de les vacances de Nadal les noies havien de proposar un tema d'estudi folklòric, va quedar parat en trobar-se amb un estol de noies que, més que proposar un tema, ja el duïen embastat i fins i tot, en alguns casos, desenvolupat.

Allà Serra crea escola autèntica amb el convenciment que, en primer lloc, l'estol d'alumnes són molt més eficaces que ell mateix tot sol, perquè són moltes; en segon lloc, representen una dispersió geogràfica que els permet poder incidir en diferents zones i poder actuar així mateix a diferents punts de Catalunya; finalment, en tercer lloc, treballen de manera seriosa, pulcra i exhaustiva, i, el que és molt important, amb il·lusió.

2.2 Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona

L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per la Dona (ICBPD) neix l'any 1909 de la mà de Francesca Bonnemaison, casada amb Narcís Verdager i Callís, cosí del poeta Jacint Verdager. D'ideologia catòlica i conservadora ha estat una ins-

titució concebuda per les dones, dirigida per dones i adreçada a les dones, això sí, amb donants, patrons i col·laboradors, tant homes com dones, procedents de les capes més benestants de la societat barcelonina.

A l'Institut hi conflueixen Serra i Capmany, ambdós com a professors. Serra, el curs 1914-1915, hi donava l'assignatura de geografia i un curset de tres sessions sobre folklore; Capmany era el responsable de les sessions setmanals de jocs, cançons i llegendes i de les sessions dominicals sobre danses, jocs, rondalles, cançons, etc.

Com diu la professora Mary Nash (2010), l'Institut

va ser cabdal en la promoció educativa i professional de les joves catalanes [...] i es dedicà a l'educació i a la formació de les joves de mitjana i petita burgesia i de la classe treballadora [...] i va aconseguir una educació i formació professional d'excel·lència.

L'Institut procurava l'educació, l'ensenyament i la formació de la dona oferint-li un pla d'estudis, que avui podríem dir «reglat», salvant les distàncies, és a dir, amb unes assignatures obligatòries, uns exàmens i una titulació. El pla contemplava, segons l'especialitat, la formació en càlcul, llengua catalana, castellana, francesa, alemanya o anglesa, economia mercantil, tenidoria de llibres, taquigrafia, dactilografia, cuina, servei de menjador, puntes, brodats, capells, tall, etc. Era una seriosa i extensa institució d'ensenyament en la qual van estudiar Adelaida Ferré, Maria Patxot, Maria Solà i altres dones conegudes juntament amb una munió d'altres dones, ara per ara, anònimes.

A més de les assignatures obligatòries marcades pel pla d'estudis, l'Institut programava tot un seguit de cursos, cursets, sessions, activitats, etc. fora de l'horari laboral perquè hi poguessin assistir les noies i dones al sortir de la feina. Feien cursos per encàrrec dedicats al personal femení d'empreses i magatzems. L'Institut posava a l'abast de les associades molts serveis: la borsa de treball que col·locava moltes noies i dones, la biblioteca, el servei de dutxes, el de menjador, les beques, etc. També feia activitats de tot tipus en diumenge, especialment a la tarda: des del servei religiós fins a sessions sobre jocs, danses, folklore, cançons, llegendes, etc... L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona editava la revista *Claror* en la qual es van publicar articles sobre folklore d'Aureli Capmany i Adelaida Ferré, entre altres.

3. El folklore, de la societat tradicional a la societat industrial

Abans de parlar de les altres dues entitats de les quals sorgeixen bona part de les dones folkloristes de les quals tenim dades, cal remarcar com és en el pas de la societat tradicional a la societat industrial que neix l'interès pel folklore, en

una actitud característicament romàntica, segons la concepció de Löwy i Sayre (1992) per tal com l'estudi del folklore és implícitament una crítica de la modernitat, és a dir, de la civilització capitalista moderna, engendrada per la revolució industrial i per la generalització de l'economia de mercat a partir de la segona meitat del segle XVIII, en nom de valors i d'ideals d'un passat preindustrial. Un passat preindustrial, d'una altra banda, que en realitat no es vol pas fer retornar, perquè encara que el romanticisme es rebel·la contra la modernitat, ho fa en termes i amb instruments que comparteix amb aquesta modernitat. En el cas del folklore, l'estudia i el sacralitza però de cap manera se'l planteja formant part de la vida quotidiana del present.⁴

Per exemple, en la societat tradicional catalana (agrícola, manufacturera i comercial), d'abans de la industrialització, el temps era pautat entre temps de treball i temps de festa. La festa era bàsicament un espai per a les relacions socials fora del nucli familiar, per a la pregària, el lleure, l'aprenentatge de rols socials, etc. Tot aquest conjunt de relacions estaven regulades per uns cicles festius que ens recorden el mite de l'etern retorn tal com l'entenien els antics: «Sempre girarem. El temps mai no s'atura. / L'hora que segueix l'hora és insegura.»

La societat que havia sorgit d'una economia fonamentada en la producció de producte acabat va originar, entre d'altres fets, un desplaçament de població pagesa cap als nuclis de producció industrial així com als centres d'administració dels recursos d'aquestes indústries.

Bona part de la gent desplaçada eren homes i dones joves que havien deixat la família lluny i que van haver d'adaptar-se a nous horaris de treball, a fer tornos de vuit o més hores durant els dies de la setmana i, a més, diferents tornos, segons les setmanes. En aquestes condicions, la roda del temps va deixar de girar de manera cíclica i el descans del treball va generar el lleure. El calendari laboral va desplaçar el calendari festiu i el lleure de la feina va substituir en part la festa i molt especialment la festa religiosa.

En aquest marc l'associacionisme sindical, cultural i de lleure va prendre un paper abans inexistent i aplegà a molts homes i dones en activitats que anaven des de l'aprenentatge en cosidors i aules al cant coral i la pràctica de l'esport. És

⁴ Ja les escoles descrites abans, tot i que tenien un fort arrelament en les idees de la il·lustració, és evident per algunes de les assignatures impartides, en particular el folklore, com a testimoni de valors intangibles del passat, tenien sens dubte molts elements més aviat vinculats amb el romanticisme. Una posició romàntica que volia que la dona fos, per resumir, «un àngel de la llar» com havia estat en el passat. Així doncs, valors derivats de l'estudi del folklore (els mites d'origen, la llengua, la música, el calendari festiu etc.) havien de figurar «naturalment» en una educació per dones. Unes dones educades per a la transmissió en família de valors tradicionals, entre d'altres, la idea de Catalunya com a nació, però en termes i amb instruments plenament moderns.

en aquest nou estadi de la cultura popular que hem d'analitzar dos dels centres barcelonins on es va impartir i difondre l'interès per l'estudi del folklore viu que encara es practicava arreu de Catalunya i dels altres Països Catalans.

3.1 *Centre Excursionista de Catalunya*

El Centre Excursionista de Catalunya (CEC) és fruit de la fusió, l'any 1891, de dues entitats anteriors dedicades a aquesta activitat: l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (1876-1891) i l'Associació d'Excursions Catalana (1878-1891). Cal esmentar que en ambdues associacions no hi havia cap dona en llocs directius. Només tenim coneixement que Maria del Pilar Maspons i Labrós és nomenada sòcia honorària de la Secció de Folklore de l'Associació d'Excursions Catalana. Així doncs, el CEC neix sense cap dona en càrrec de responsabilitat associativa. La junta directiva coordina diverses seccions que tenen un cert marge d'independència i actuació.

L'any 1904 es crea l'anomenada Secció de Folklore, activa fins 1940, amb Rossend Serra i Pagès de president i Aureli Capmany i Farrés de secretari. La Secció de Folklore del CEC desenvolupa un llarg programa d'activitats de visites i conferències monogràfiques sobre diversos temes en les que s'exposen tant aspectes teòrics com reculls de treball de camp. Les seves activitats queden ressenyades i algunes també publicades en la publicació institucional del moment: el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*.

I és als articles i ressenyes del Butlletí del CEC, on podem veure la participació de diverses dones en qualitat de ponents, conferenciants o concertistes moltes d'elles, alumnes del mateix Serra i Pagès a l'Escola d'Institutrius, com si ell mateix, de manera explícita, els donés la possibilitat de tenir veu i visibilitat en un sector en el que ell tenia domini. Alguna d'aquestes dones prenen part en el x Congrés d'Excursionisme organitzat l'any 1911, segons consta a les actes d'aquest congrés. I així trobem Adelaida Ferré, Joana Vidal, Maria Baldó, Sara Llorens, Mercè Ventosa i altres, dissertant sobre el tema protagonista dels seus esforços.

3.2 *Esbart Català de Dansaires*

L'Esbart Català de Dansaires el funden l'any 1908 una colla d'amics entusiastes de la dansa i actualment és l'entitat en actiu més antiga dedicada a la dansa. Signen els estatuts el 8 de juliol de 1908, amb objectius ben clars que queden expressats en l'article primer dels estatuts: «La finalitat del Esbart Català de Dançaires es estudiar y donar á conèixer los balls populars y artistichs nacionals y estrangers, per parelles d'abdós sexes.»

De la mateixa manera que en el CEC, no hi ha constància de cap dona en càrrecs de responsabilitat a l'Esbart Català de Dansaires fins fa poques dècades. L'Esbart Català de Dansaires sembla un món d'homes, dirigit per homes. Ara bé, contràriament al que passa en altres entitats, per exemple al Centre Excursionista de Catalunya, les dones sempre han estat presents a l'Esbart Català de Dansaires ja des de la primera relació de socis i sòcies i això és així per una qüestió òbvia, de la qual es parla en aquest article primer dels estatuts: el ball es desenvolupa en part per parelles mixtes i per tant la presència de les dones és admesa i, si voleu, necessària.

Les dones van allà on va l'Esbart Català de Dansaires: viatgen, veuen, viuen de manera igual als seus companys masculins. Les dones també ajuden els homes a documentar, aprendre, reconstruir i restaurar els balls que l'Esbart Català documenta i aprèn. I per això, les dones de l'Esbart participen, en reculls i reconstruccions de danses sense que la seva presència es faci explícita. De fet, però, hi ha constància fotogràfica d'aquestes mateixes dones fent activitats. Cap d'elles, però, va signar cap text, limitant-se a fer d'activistes. Una d'aquestes dones és Maria Soler i Bru, germana de Joan Soler i Bru, diputat i primer president de l'Esbart Català de Dansaires.

És a l'Esbart Català de Dansaires on Aureli Capmany troba el camp idoni per conrear les seves idees sobre la dansa a Catalunya. Capmany treballa a l'Esbart Català de Dansaires entre 1909 i la seva mort que s'escau l'any 1954: hi farà de director artístic entre els anys 1909 i 1917, i un cop deixat aquest càrrec hi continua amb una presència constant al costat de Felip Blasco, que el succeeix, de manera que entre els dos construeixen l'ideari d'acció i actuació, i també artístic, que condueix l'entitat fins els anys seixanta del segle xx.

Al voltant de l'Aureli Capmany i de Felip Blasco hi ha també un seguit de dones que interactuen però tan sols hi ha constància de publicacions i conferències d'una d'elles: Julita Farnés, cunyada de l'Aureli Capmany.

4. *L'etnografia com a eina per a una bona recollida de folklore*

L'etnografia, tal com diu Pujades (2004), forma part de l'anomenat triangle antropològic, que es complementa amb la comparació i la contextualització. És a dir, és el primer pas per a una bona recollida d'informació.

Els estudis clàssics d'etnografia ens expliquen, moltes vegades en forma narrativa, fets de la gent. En trobem exemples des de Bronislaw Malinowski (1884-1942), sobretot al seu *Diari* (Malinowski 1985), fins als actuals recollidors d'històries —tant pròpies, com d'altres— com, per exemple, Lluís Mallart en la seva obra *Sóc fill dels evuzok* (Mallart 1992), Ens expliquen, en forma narrativa, fets de la gent. Aquests dos autors, etnògrafs de terreny a Nova Guinea i a l'Àfrica

equatorial respectivament, sostenen totes les seves recerques sobre la narració dels seus informants.

Tot això ens porta a afirmar que en el cas de la recollida de contes com en d'altres fonts de literatura oral, si es va a la font directa, cal fer primer una bona anàlisi de la cultura en la qual aquest conte està inscrit. És a dir, cal fer una monografia de l'espai cultural del conte.

4.1 *La Caputxeta vermella: un cas il·lustratiu*

La primera font de reflexió en relació amb aquesta qüestió va ser per nosaltres la lectura del treball de Verdier (1979) *Façons de faire, façons de dire* (Maneres de fer, maneres de dir) que explica com un conte, per exemple el de la Caputxeta vermella, que té moltes variants a França, quan es redueix a una sola versió —recollida o refosa normalment per un literat—, perd tota la seva dimensió etnogràfica. L'autora esmenta, concretament l'exemple de la rondalla de la Caputxeta vermella, en alguna de les diverses versions que ha recollit per tot França, de la Bretanya als Alps. Al relat s'explica que, per anar a casa de l'àvia, la nena ha d'escollir entre fer un camí amb agulles de cap i un altre amb agulles de cosir al terra. El significat simbòlic dels dos camins seria que, si la Caputxeta escull el camí de les agulles de cap, significa que encara és una nena i, si escull el camí de les agulles de cosir, vol dir que ja està en condicions d'anar a cosir i, per tant, de posar-se a la cua de les noies casadores.

En tot cas, l'argument refós del conte de tradició oral de la nena i el llop, que ocupa el lloc 333 del Catàleg Internacional ATU (i del qual no se n'ha trobat cap versió a les terres de parla catalana), es pot resumir de la següent manera:

Una nena d'uns quinze anys surt de la casa on ha passat una temporada aprenent de cosir. Porta un pa i un formatge que anirà a dipositar a casa de l'àvia. Pel camí es troba el llop que li demana on va i quin camí prendrà. La nena tria el de les agulles de cap (símbol de les ganes de jugar, d'aparentar), de manera que el llop pren el de les agulles de cosir (símbol de les feines que tota dona adulta havia d'assumir en les societats tradicionals).⁵

El llop arriba primer a casa de l'àvia i se la menja, però reserva una part de la seva carn i de la seva sang i fins i tot dels ossos a la cuina. Es fica dins del llit fent-se passar per l'àvia. Arriba la nena i com que ve amb gana l'àvia/llop la convida a anar a la cuina a menjar. Un ocellet li canta d'on procedeix la carn, la sang i els ossos, però la nena no li'n fa cap cas i, després de cuinar-ho, s'ho menja tot. Llavors té son i l'àvia/llop la convida a ficar-se al llit amb ella. La nena es va despullant i per consell de l'àvia/llop llença totes les peces al foc. Quan finalment el llop se la vol menjar, ella l'ensarrona dient que té pipí. El llop li lliga un cordill

⁵ Sobre el significat dels dos camins veure Bricout (1982).

al peu i la deixa sortir. La nena es deslliga i s'escapa. Arriba al riu i troba les bugaderes que l'ajuden a creuar-lo amb l'ajut d'un llençol. Poc després arriba el llop i les bugaderes li fan també una passera, però quan és al mig del riu deixen anar el llençol i l'animal es precipita riu avall. La nena arriba a casa de la seva mare i davant de les preguntes de la dona, ella respon: tot bé; m'he menjat l'àvia i he estat a punt de dormir amb el llop.

El guió del present argument prové de l'escrit de l'antropòloga que abans citàvem: Yvonne Verdier (1978). La rondalla resultant és una història de dones que explica el pas de la dona jove a l'adulthood, en el transcurs de la qual, el llop no és més que l'element que permet fer aquest passatge. Observi's la total absència del llenyataire, que sí que apareix a la versió dels germans Grimm. L'important aquí és el rol de les dones que la petita protagonista trobarà en la seva vida vers la majoria d'edat. Primerament la cosidora amb qui aprendrà a ser dona a través de les arts del cosir; en segon lloc l'àvia que amb la seva mort dóna un nou lloc a la mare, convertint-la en futura àvia. Amb el benentès que la Caputxeta vermella, després d'haver assistit a la liquidació de l'àvia i haver-se-la menjat i haver estat a punt de dormir amb el llop (l'element masculí que farà possible la procreació), ocuparà el lloc de la mare; finalment les bugaderes que, com les parques romanes, tenen a les seves mans el fil de la vida, decideixen amb el seu gest donar pas a la noia cap a la nova vida que l'espera i acabar amb el llop, la funció del qual ja és acabada després de tot el que ha ocorregut.

4.2 *Explorant altres exemples: del cosidor a la cuina*

Aquestes protagonistes femenines retratades a la faïç de temps molt reculats són, com dèiem al principi, un exemple de com els rols dels personatges de conte de tradició oral segueixen els costums del context sociocultural que els ha fet néixer. Pel que fa al cas de la rondalla de la nena i el llop tot fa pensar que quan els arguments dels relats arriben damunt el paper, la seva transformació és més complicada, ja que la forma queda fixada en un temps i un espai determinats. L'escrit, doncs, subverteix totalment l'esperit lliure dels relats que han trescat pels camins de l'oralitat.

Després, altres treballs ens han encaminat en aquesta direcció, com per exemple, l'estudi de Lina Grossi sobre les *Fiabe italiane* (1956) d'Italo Calvino (Grossi 2011). Un recull en el qual Calvino va recollir en dialecte original, regió per regió d'Itàlia (Friül, Venècia, Piemont, Sicília) tot un seguit de narracions tradicionals. Grossi en revisa unes quantes i a cada una troba una recepta i n'explica el què i el com.⁶

⁶ Aquesta manera de procedir és comparable a la d'alguns folkloristes en llengua catalana que són curosos en els modismes i variants lingüístiques i a més reflecteixen molt bé l'entorn cultural de la tria.

De la mateixa manera, uns textos recollits per l'antropòloga occitana Claudine Fabre-Vassas dels contes que la costurera Adrienne Soulié⁷ explicava en el seu taller, a Saint Couat d'Aude (entre Narbona i Béziers); en són un altre bon exemple Fabre-Vassas (1982). Aquest petit recull de contes en llengua occitana ens presenta un altre fet a tenir present en aquesta recerca dels continguts dels contes i dels aprenentatges que se'n deriven. Les noies que treballaven en el cosidor d'Adrienne Soulié també es feien l'aixovar per casar-se. Una d'elles s'havia de casar i es volia fer la «camisa de dormir», és a dir la camisa de la nit de noces, a la moda del moment (1914), amb un tall davant, de la cintura als peus (abans tenien un forat). La mare de la noia no volia deixar-li fer, però l'Adrienne li va ensenyar a fer-la. En aquest fet tan senzill trobem el paper de la mediadora necessària per entrar en la modernitat.

La cuina, és clar, també és un indret privilegiat per la transmissió de coneixements. Les frases fetes i dites hi són moltes vegades ben presents. En la recollida de camp feta a finals dels anys setanta sobre les maneres de guardar els aliments més enllà de la seva durada per una de les autores d'aquest article (Llopart 1979), l'autora va procedir com aquells contistes compiladors que esmentàvem abans. Va unificar en unes receptes clares i concises, tal com volia l'editor, la variada narrativa de cuineres i mestresses de casa. De fet, les informants no donaven una recepta fixada, sempre deien: «bé»; «una vegada...»; «el sucre (o l'aigua, o l'oli) segons vegis»; «oh, el temps, depèn si la fruita és madura o no, de si fa més calor o més fred»; etc. Sempre hi havia un matís. Un tornar a començar.

Per concloure podem dir que la majoria de tasques domèstiques eren portades per les dones de la unitat familiar. Mare, àvia, tietes i alguna persona d'ajut a la llar. De totes maneres, quan a la casa hi havia treball domèstic addicional (per exemple en ocasió de les collites o d'alguna celebració com ara una festa major, o un casament) habitualment es llogava alguna persona més d'ofici. D'aquests oficis «femenins» (cuineres, cosidores i bugaderes) necessaris per fer funcionar una casa.

L'aprenentatge formal a les escoles —si n'hi havia— no consistia a rebre ensenyament de totes els habilitats i els sabers necessaris per a esdevenir dones de pagesos, ramaders, comerciants i també burgesos. Aquest aprenentatge calia cercar-lo, moltes vegades, a les classes de costura i en algun altre indret rentant o cuinant, amb altres dones més grans.

Així doncs, fets tan quotidians com l'aparició de la primera regla i la confecció dels estris per tal de controlar-la s'havien d'aprendre a costura, així com també fer-se

⁷ Aquesta artesana va néixer el 1892 i morir el 1969.

l'aixovar per casar-se i, és clar, el comportament adequat a les circumstàncies..., i, un llarg etcètera. De ben segur que en totes les jornades de treball, apareixien els contes que, de manera divertida, explicaven allò que no es deia directament.

5. *A manera de moralitat*

Tot plegat, només són uns quants apunts d'algunes de les coses que cal observar i entendre quan se surt a la recerca de qualsevulla notícia o fet de cultura immaterial. Hem d'aprendre a fer —més o menys— el que Baltasar Samper, l'etnomusicòleg català recollidor de cançons de treball mallorquines, deia en relació al seu treball de camp. Moltes vegades, quan volia que la versió de la cançó fos més genuïna, li deia al cantant que fes l'acció de treballar mentre cantava. El treball d'esporgar, de segar, de collir olives, etc. D'aquesta manera la versió resultava més genuïna. Creiem que això mateix també pot ser igualment aplicable a qualsevol recull de contes o de narracions.

BIBLIOGRAFIA

- AMADES, J. (2002): *L'escudella*, Tarragona, El Mèdol.
- BORDOY, M. (1993): *Receptes de cuina per a na Magdalena*, Palma, Miquel Font.
- BRICOUT, B. (1982): «Les deux chemins du Petit Chaperon Rouge», dins *Frontières du conte*, Paris, CNRS, p. 47-51.
- BUCK, P. S. (1978): *Les cuisines orientales*, Paris, Stock.
- CALVINO, I. (1956): *Fiabe italiane raccolte dalla tradizione popolare durante gli ultimi cento anni e trascritte in lingua dai vari dialetti*, Torino, Einaudi.
- DANCER, J. B. (1984): *El triangolo culinario. La cucina come cultura*, Bolonya, Calderini.
- ESTEBAN, J. (1992): *La cocina en Galdós y otras noticias literario-gastronómicas*, Madrid, El Museo Universal.
- FABRE, D. (dir.) (1991): «Apprentissages, hommage à Yvonne Verdier», dins *Ethnologie Française*, núm. 21 (4) (núm. spécial).
- FÀBREGAS, X. (1982): *De la cuina al menjador*, Barcelona, La Magrana.
- FABRE-VASSAS, Cl. (1982): *Adrienne Soulié. Couturière et conteuse à Saint Couat d'Aude*, Villelongue d'Aude, Atelier du Gué.
- GARRICH, M. (en premsa): «L'estudi del folklore a les primeries del segle XX», dins D. LLOPART *et al.* (ed.): *Dona i folklore*, Barcelona, CPCPTC.
- GROSSI, L. (2011): *Italo Calvino: il sapore del racconto. Le ricette delle fiabe italiane*, Torino, El Leone Verde.
- KUPER, J. (1981): *La cuisine des ethnologues*, Paris, Berger Levrault.
- LLOPART, D. (1979): *El Rebot. Adobs, conserves, confitures i licors*, Barcelona, Alta Fulla.
- LLOPART, D.; PRAT, J.; PRATS, Ll. (ed.) (1985): *La cultura popular a debat*, Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular / Editorial Alta Fulla.

- LLORENS, S. (2007): *Rondallari de Pineda*; ed. a cura de Josefina Roma, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar.
- LÖWY, M.; SAYRE, R. (1992): *Revolte et mélancolie. Le romantisme à contre-courant de la modernité*, Paris, Payot.
- MALINOWSKI, B. (1985): *Journal d'ethnologue*, Paris, Seuil.
- MALLART, Ll. (1992): *Sóc fill dels evuzok*, Barcelona, La Campana.
- MARIN, D. (2004): *Francesca Bonnemaison. Educadora de ciutadanes*, Barcelona, Diputació de Barcelona.
- MARTÍ, C. (2008): *Història d'una cuinera. Memòries de Maria Badia*, Juneda, E. Fonoll.
- MARTINETTI, F. (2007): *Cremses & castigos. Recetas deliciosas y criminales de Agatha Christie*, Barcelona, Vergara.
- NASH, M. (2010): *Treballadores: un segle de treball femení a Catalunya: 1900-2000*, Barcelona, Generalitat de Catalunya / Departament de Treball.
- PRATS, Ll.; LLOPART, D.; PRAT, J. (1982): *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i Institucions (1853-1981)*, Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular/Alta Fulla.
- PRATS, Ll. (1988): *El mite de la tradició popular*, Barcelona, Ed. 62.
- PUJADAS, J. J. (coord.); D. COMAS D'ARGEMIR; J. ROCA (2004): *Etnografia*, Barcelona, UOC
- REGÀS, G. (1981): *La cuina de Festa Major i altres plats de la Lola de Foixà*, Barcelona, Gaia Ciència.
- SALVÀ, M. A. (2007): *Llepolies i joguines*, Palma, Consell de Mallorca.
- SAMPER, B. (1994): *Estudis sobre la cançó popular*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat.
- SANCTIS, L. DE (2008): *Le ricette di Maria Monessori cent'anni dopo. Alimentazione infantile a casa e scuola*, Roma, Fefé.
- SOLER, J. (2010): *Joana Vidal, folklorista*, Valls, Cossetània.
- TOKLAS, A. (1981): *Livre de cuisine*, Paris, Minuit.
- TRIAS MERCHANT, S. (1982): *Valldemosa. L'amor i la cuina*, Palma, Moll.
- VALLS, M. (1986): *Josep Sebastià Pons el poeta i la cuina*, Perpinyà, El Trabucaire.
- VERDIER, Y. (1979): *Façons de dire, façons de faire. La laveuse, la coutière, la cuisinière*, Paris, Gallimard.
- (1978): «Grands-mères, si vos saviez...; le Petit Chaperon rouge dans la tradition orale», *Cahiers de Littérature Orale*, núm. 4, p. 17-55. <<http://expositions.bnf.fr/contes/verdier.htm>> [data de consulta: 4 d'abril de 2012]

1. *Introducció*¹

L'abast de la tasca realitzada per les dones en l'arreplega i l'estudi de la literatura popular catalana és un dels aspectes més desconeguts de la història del folklore català. Tanmateix, els estudis que des de la dècada dels anys 80 del segle xx s'han dut a terme per tal de recuperar de l'oblit el nostre folklore han anat posant de manifest la importància que aquestes dones van tenir.

El llibre *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions. 1853-1981* (Prats/Llopart/Prat 1982) destaca les aportacions realitzades per Maria del Pilar Maspons (Maria de Bell-lloch) i Joaquina Santamaria (Anna de Valldaura) al conreu del folklore. Així mateix, el llibre també esmenta la tasca realitzada per les deixebles de Rossend Serra i Pagès a l'Escola d'Institutrius i altres Carreres per a la Dona: Sara Llorens, Adelaida Ferré, Joana Vidal, Maria de la Gràcia Bassa, Maria Baldó i Manuela Fina (Prats/Llopart/Prat 1982: 23-25, 49-53). Per la seva part, Dolors Llopart ha dedicat un apartat a les dones folkloristes en l'article «L'estudi de la cultura popular» inclòs al *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya* (Llopart 2008: 13-71). Finalment, també s'han publicat algunes monografies sobre el tema, com les dedicades a Maria del Pilar Maspons (Armangué 2004), Sara Llorens (Roma 2006), Palmira Jaquetti (Roma 2005) i Joana Vidal (Soler i Amigó 2010) entre d'altres.²

Dins d'aquest panorama general, el present article pretén donar a conèixer la contribució que van fer les dones folkloristes a la revista *Arxiu de Tradicions Populares*.

2. *La revista Arxiu de Tradicions Populares*

La revista *Arxiu de Tradicions Populares*, dirigida per Valeri Serra i Boldú

¹ Aquest article forma part de la investigació del grup de recerca Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana, del departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut i finançat per la Generalitat de Catalunya (2009 SGR 644), i s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del ministeri de Ciència i Innovació a través del projecte d'I+D: FFI 2009-08202/FILO.

² Des de l'any 2010, el tema de les dones folkloristes és objecte de la tesi doctoral de Laura Villalba Arasa. Vegeu-ne una primera aproximació en l'article que publica dins d'aquest mateix llibre «La dona catalana i els estudis folklòrics a principis del segle xx: recuperant les genealogies perdudes».

(Castellserà, l'Urgell 1874 – Barcelona 1938),³ es va publicar en set números entre 1928 i 1935. Posteriorment, l'any 1980, va ser reimpressa per l'editor José J. de Olañeta en edició facsímil i amb un pròleg de Josefina Roma. Aquesta darrera edició és la que ha estat utilitzada per elaborar el present treball.

Valeri Serra i Boldú, en deixar el poble de Bellpuig i instal·lar-se a Barcelona, va voler contribuir a la salvaguarda del folklore editant una revista, que en un principi havia d'estar formada per dotze volums, però que es va veure reduïda a set a causa de la mort del folklorista el 1938. La revista va ser concebuda com una publicació íntegrament dedicada al folklore i el seu contingut va tenir, des del primer moment, un caràcter miscel·lani, amb seccions dedicades a la literatura oral (demofilologia), als costums (etologia) i a les creences i supersticions (pistologia). La revista cobria, a més, una àmplia distribució geogràfica, com indica el seu títol complet: *Arxiu de Tradicions Populars recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i Terres Aragoneses de Parla Catalana*.

Serra i Boldú va dirigir la revista des d'una posició honesta i integradora. Com diu Josefina Roma (1980: 3): «La intenció, des del primer moment fou, no la glòria personal, sinó la formació d'aquest gran arxiu cultural del que tots se'n poguessin servir, i del que ningú se sentís exclòs».

En la revista hi van publicar els folkloristes més destacats de l'època: Rossend Serra i Pagès, Joan Amades, Aureli Capmany, Sebastià Farnés, Francesc Martínez i Martínez, Antoni Mª Alcover, i el mateix Valeri Serra i Boldú, entre d'altres. A més, hi van col·laborar escriptors que també van exercir de folkloristes, com Jacint Verdaguer, Víctor Català, Joaquim Ruyra, Apelles Mestres, Ventura Gassol, etc. Però la revista va ser, sobretot, un mitjà obert a la participació i, així, a més dels treballs realitzats pels estudiosos del folklore, va publicar materials enviats per moltes altres persones que van aportar, així, el seu granet de sorra a la recollida del folklore de la seva terra.

3. *La participació de les dones a l'Arxiu de Tradicions Populars*

En la revista hi van col·laborar moltes dones. Algunes van realitzar estudis sobre temes de folklore o hi van enviar materials que prèviament havien recollit i, d'altres, apareixen esmentades com a informants dels materials tramesos. Sobre aquestes informants en queda constància a la revista ja que, en la majoria dels casos, els materials publicats s'acompanyen de les dades bàsiques següents: qui els ha enviat (tramesa per), qui els ha explicat (recollida de) i on s'han recollit.

En aquest treball, es documentarà únicament la presència que van tenir a la revista les dones folkloristes, és a dir, aquelles que van realitzar estudis o que hi

³ Sobre el perfil biogràfic i l'obra folklòrica de Valeri Serra i Boldú, vegeu Oriol (2006).

van enviar materials per a la seva publicació. Aquesta documentació també inclourà les notícies relacionades amb l'activitat duta a terme per aquestes dones (publicacions en revistes, conferències que les esmenten, etc.).

D'acord amb aquests criteris, el buidat sistemàtic del contingut de tots els números de la revista ha donat com a resultat 53 fitxes referides a la tasca realitzada per un total de 32 dones folkloristes.

3.1 *Les fitxes*

A continuació es relacionen les fitxes referides a l'activitat duta a terme per les dones folkloristes. Cada fitxa va encapçalada pel nom de la folklorista a la qual fa referència la informació bibliogràfica i de contingut que s'hi descriu. En aquesta entrada principal, s'ha escrit, de forma normalitzada, el nom i els cognoms reals de cadascuna d'elles (amb indicació del pseudònim, entre parèntesis, quan ha estat necessari). Per tant, no s'hi ha fet constar la forma que van adoptar els seus cognoms un cop casades (tal com era costum a l'època). Així per exemple, s'ha escrit Caterina Albert i Paradís (Víctor Català) i Sara Llorens i Carreras (però no Sara Llorens de Serra, que correspon a la forma utilitzada després del seu casament amb Manuel Serra i Moret). En canvi, en la fitxa bibliogràfica completa s'ha mantingut la forma que les folkloristes van utilitzar per signar els seus treballs.

Les fitxes es presenten ordenades alfabèticament, d'acord amb la inicial del primer cognom de la folklorista. A continuació, el segon nivell d'ordenació és cronològic i, així, les fitxes corresponents a una mateixa folklorista s'ordenen segons la data de publicació de la revista, de la més antiga a la més moderna.⁴ La indicació s.n. [sense nom], que apareix en algunes fitxes, fa referència a aquells apartats de la revista en els quals no hi figura l'autoria, tot i que cadascun dels materials inclosos acostumen a portar la indicació de la persona que els ha tramès. En els casos d'aquests apartats que inclouen conjunts de materials enviats a la revista per diverses persones, la informació utilitzada en aquest treball correspon únicament a l'activitat de les dones folkloristes. Finalment, quan el contingut de la fitxa és una rondalla que pot ser catalogada d'acord amb el sistema tipològic internacional Aarne/Thompson/Uther [ATU] (Uther 2004), s'hi fa constar el número de catalogació precedit de les sigles ATU.⁵

⁴ Aquests criteris estan en la línia dels utilitzats en el llibre *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic* (Oriol, Samper, eds. 2011).

⁵ Per a la localització de variants d'aquestes rondalles en l'àrea lingüística i cultural catalana, vegeu Oriol/Pujol (2003, 2008).

1. Albert i Paradís, Caterina (Víctor Català)

Víctor Català. «Demofilologia. Literatura oral. Geografia Popular». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 1 (maig, 1928): 30-33.

Contingut: 5 fórmules rimades, 6 parèmies, un renom i una cançó. Trameses per Víctor Català (L'Escala).

2. Alcobé, Maria

s.n. «Pistologia. Creences i supersticions. Oracions». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 4 (s.d.): 253.

Contingut: Oració: «Per a dir en posar-se en camí» [el text és en castellà]. Tramesa per Maria Alcobé (Gerp).

3. Andreu i Baró, Empar

Empar Andreu i Baró. «Demofilologia. Literatura oral. El sabateret que va ésser Sant Pare». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 1 (maig, 1928): 33-34.

Contingut: Rondalla [ATU 933]. Recollida a Miralcamp per Empar Andreu i Baró (de Mollerussa).

4. Baldó i Massanet, Maria

s.n. «Pistologia. Creences i supersticions. Oracions». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 1 (maig, 1928): 61-62.

Contingut: 2 oracions: «Mare de Déu, veniu en mi», i «s.n.». Trameses per Maria Baldó i Massanet. Recollides a Alcoi.

5. Baldó i Massanet, Maria

Maria Baldó de Torres. «Jocs d'infants». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 2 (s.d.): 104-106.

Contingut: Introducció.

6. Baldó i Massanet, Maria

s.n. «Pistologia. Creences i supersticions. Oracions». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 182.

Contingut: Oració: «Al chitar-se». Tramesa per Maria Baldó de Torres. Recollida a Alcoi.

7. Baldó i Massanet, Maria

s.n. «Noticiari. Els folkloristes que perdem». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-

1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 188-190.

Contingut: Referència a dues conferències sobre «El Nadal i el pessebre» pronunciades per Rossend Serra i Pagès a l'escola de la professora Maria Baldó de Torres.

8. Baldó i Massanet, Maria

s.n. «Noticiari. Els folkloristes que perdem». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 188-190.

Contingut: Maria Baldó publica «Valor Pedagògic del Folklore», participa en congressos i imparteix conferències en diverses entitats de Catalunya.

9. Bassa i Rocas, Maria Gràcia

s.n. «Pistologia. Creences i supersticions. Oracions». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 1 (maig, 1928): 61-62.

Contingut: Oració: «Pare Nostre lo petit». Tramesa per Maria Gràcia Bassa de Llorens (Buenos Aires). Recollida a Llofriu.

10. Bassa i Rocas, Maria Gràcia

s.n. «Pistologia. Creences i supersticions. Oracions». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 182.

Contingut: Oració. Tramesa per Maria Gràcia Bassa de Llorens (Buenos Aires). Recollida a Llofriu.

11. Bassa i Rocas, Maria Gràcia

G. Bassa. «Pistologia. Creences i supersticions. Oració». *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 2, núm. 7 (1935): 59-60.

Contingut: Oració.

12. Benet, Generosa

Generosa Benet. «Demofilologia. Literatura oral. L'ogrenc i el vell Dalmau (Rondalla)». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d. [1933]): 334-335.

Contingut: Rondalla [ATU 1137]. Tramesa per Generosa Benet (Rocallaura).

13. Boixet, Candelària

Candelària Boixet. «Pistologia. Creences i supersticions. Oracions». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d. [1933]): 375.

Contingut: 6 oracions: «Per curar les desfetes» (2 oracions), «Contra els lladres», «Per a curar les angines» (2 oracions), «En anar al llit». Trameses per Candelària Boixet (Barcelona).

14. Clarassó, Antònia

Antònia Clarassó. «Etologia. Costums. El campet de Sant Esteve». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d. [1933]): 369.

Contingut: Costum. Comunicat per Antònia Clarassó.

15. Estorch, Ramona.

Ramona Estorch. «Etologia. Costums. La Morisca». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 169-170.

Contingut: Ball, amb notació musical de la melodia; descripció del ball a Gerri de la Sal i comentari sobre la seva recuperació i difusió a través dels esbarts.

16. Domingo, Concepció

Concepció Domingo. «Pistologia. Creences i supersticions». *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 2, núm. 7 (1935): 61.

Contingut: 4 oracions: «Per fer sortir una brossa de l'ull», «Per curar les angines», «En anar a dormir» (2 oracions). Trameses per Concepció Domingo (Tàrraga).

17. Farnés i Pagès, Júlia

s.n. «Demofilologia. Literatura oral. Rondalles». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 4 (s.d.): 213-214.

Contingut: Rondalla: «En Xixanet». Tramesa per Julita Farnés (Canet de Mar). Recollida a Tossa i transcrita literalment.

18. Farnés i Pagès, Júlia

s.n. «Etologia. Costums. Cuina popular». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 5 (s.d.): 314.

Contingut: Recepta de cuina popular: «Cabell d'Àngel». Tramesa per Julita Farnés.

19. Ferré i Gomis, Adelaida

s.n. «Pistologia. Creences i supersticions. Oracions». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 182.

Contingut: Oració: «Prenostre del petit». Tramesa per Adelaida Ferré de Ruiz Narvèez. Recollida a Sant Climent de Llobregat, de Lionor Mestres.

20. Ferré i Gomis, Adelaida

s.n. «Noticiari. Els folkloristes que perdem». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 188-190.

Contingut: Adelaida Ferré publica tres estudis en el volum XVIII de *Lectura popular*, Biblioteca d'Autors Catalans, p. 105-128: «A propòsit d'una pràctica curativa», «Coteig de les rondalles de Perrault» i «El símbol a Barcelona». També participa en congressos i imparteix conferències en diverses entitats de Catalunya.

21. Ferré i Gomis, Adelaida

s.n. «Demofilologia. Literatura oral. Rondalles». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 4 (s.d.): 213-214.

Contingut: «El dallaire (Rondalla de Cerdanya)». Tramesa per Adelaida Ferré de Ruiz Narvàez. Contada per Josefa Bragulat, que l'havia apresada de la seva àvia, natural de Llívia.

22. Ferré i Gomis, Adelaida

Adelaida Ferré de Ruiz Narvàez. «Etologia. Costums. Les puntes al coixí». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 5 (s.d.): 298-301.

Contingut: Tradicions (origen de la punta de boixet, i per què al món hi ha tantes puntaires); costums; i oració. Exemples catalans recollits per Adelaida Ferré a Alella, l'Arbós, Blanes i Cabriels. Referència a altres tradicions sobre el tema conegudes a Itàlia, Bèlgica i França.

23. Ferré i Gomis, Adelaida

Adelaida Ferré de Ruiz Narvàez. «Etologia. Costums. Les puntes al coixí». *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 2, núm. 7 (1935): 55-58.

Contingut: Costums, cançons, endevinalles, oracions i parèmies relacionades amb el treball de fer puntes de boixet.

24. Fina i Vergès, Manuela

s.n. «Noticiari. Els folkloristes que perdem». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 188-190.

Contingut: Manuela Fina publica «Idea de l'epopeia finlandesa "El Kalewala" i analogies que presenta amb la rondallística catalana» i imparteix conferències en diverses entitats de Catalunya.

25. Llorens i Carreras, Sara

Sara Llorens de Serra. «Demofilologia. Literatura oral. Els antics monuments literaris a Pineda». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 1 (maig, 1928): 13-14

Contingut: Parlament llegit a l'acte inaugural de la Biblioteca Popular de Pineda.

Conté una extensa llista de rondalles i llegendes de la literatura oral que tenen relació amb obres clàssiques de la literatura universal.

26. Llorens i Carreras, Sara

s.n. «Noticiari». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 2 (s.d.): 126.

Contingut: Sara Llorens reuneix a Pineda de Mar les persones balladores més velles de la rodalia amb l'objectiu de reconstruir les danses tradicionals catalanes.

27. Llorens i Carreras, Sara

Sara Llorens de Serra. «Pistologia. Creences i supersticions. De la Pesanta». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 5 (s.d.): 315-316.

Contingut: Característiques de la Pesanta a la Vall de Bianya; 3 llegendes de la Pesanta, contades per Maria Riera, de Santa Margarida de Bianya, l'any 1926.

28. Llorens i Carreras, Sara

Sara Llorens de Serra. «Demofilologia. Literatura oral. Llegendes en gestació». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d.): 321-323.⁶

Contingut: Estudi sobre la figura del llop en el folklore. I dues llegendes sobre el llop: «L'escurallops», recollida de Maria Bonet, de Sant Genís de Palafolls (el Maresme); i «El llop girat», recollida de Joaquim Montiel, terressà de Bolulla (la Marina Baixa).

29. Llorens i Carreras, Sara

Mercè Marquilles i Guixà. «Demofilologia. Literatura oral. Exemples morals». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d. [1933]): 330-331.

Contingut: Referència a la publicació *Petit aplech d'exemples morals* de Sara Llorens, amb una notícia preliminar de Rossend Serra i Pagès, Biblioteca folklòrica catalana, vol. 1, Impremta de Fidel Giró, Barcelona, 1906.

30. Llorens i Carreras, Sara

s.n. «Noticiari. El Cançoner de Pineda». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d. [1933]): 376.

Contingut: Ressenya del llibre de Sara Llorens *El Cançoner de Pineda, Folklore de la Maresma*, vol. 1, Joaquim Horta impressor, Barcelona, 1931.

⁶ En l'edició facsímil de 1980 (Barcelona, Olañeta), les primeres pàgines dels números 5 i 6 estan intercanviades. Així, en el número 5 hi ha la primera pàgina de l'article «Llegendes en gestació» (p. 257) que ha d'anar al número 6. D'altra banda, en el número 6 hi ha la primera pàgina de l'article «Les llegendes d'encantament en el Penedès (Materials per a uns estudis)» (p. 321) que ha d'anar al número 5.

31. Maleras, Àngela

Àngela Maleras. «Pistologia. Creences i supersticions. El sant Crist de la Sang, a Reus». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 1 (maig, 1928): 61. Contingut: Costum i creença. Tramès per Àngela Maleras (de Reus).

32. Marquilles i Guixà, Mercè

Mercè Marquilles i Guixà. «Demofilologia. Literatura oral. Exemples morals». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d. [1933]): 330-331. Contingut: 2 llegendes d'esperits procedents de fonts escrites. Mercè Marquilles i Guixà (Agramunt, Puelles).

33. Marquilles i Guixà, Mercè

Mercè Marquilles i Guixà. «Demofilologia. Literatura oral. Exemples morals». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d. [1933]): 330-331. Contingut: Referència a la publicació *Petit aplech d'exemples morals* de Sara Llorens, amb una notícia preliminar de Rossend Serra i Pagès, Biblioteca folklòrica catalana, vol. 1, Impremta de Fidel Giró, Barcelona, 1906.

34. Martí, Magdalena

s.n. «Demofilologia. Literatura oral. Geografia Popular». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 2 (s.d.): 65-70.

Contingut: 16 fórmules rimades referides a pobles de les comarques de Tarragona, amb notes explicatives sobre el seu significat. Trameses per Magda Martí. Recollides a Torredembarra.

35. Miarons i Trota, Cecília

Cecília Miarons i Trota. «Pistologia. Creences i supersticions. En canviar-se de camisa». *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 2, núm. 7 (1935): 61.

Contingut: Creença. Tramesa per Cecília Miarons i Trota (Barcelona).

36. Miralles, Carme

Carmen Miralles. «Pistologia. Creences i supersticions. Sant Cristòfor d'Alcora». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 184.

Contingut: Costums i supersticions sobre la festa de Sant Cristòfol.

37. Morales, María Luz

s.n. «Noticiari». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 2 (s.d.): 125-126.

Contingut: L'escriptora María Luz Morales posa a disposició de l'*Arxiu de Tradicions Populars* el seu estudi «Influencias castellanas y francesas en la poesía popular catalana».

38. Ribé, Teresa

s.n. «Etologia. Costums. Cuina popular». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 5 (s.d.): 314.

Contingut: Recepta de cuina popular: «Per a conservar els ous». Tramesa per Teresa Ribé (Bellpuig).

39. Roquer, Núria

s.n. «Noticiari». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 2 (s.d.): 124.

Contingut: Núria Roquer de Vilarrasa ha publicat a la secció folklòrica de la revista *Scriptorium*.

40. Roquer, Núria

s.n. «Etologia. Costums. Cuina popular». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 5 (s.d.): 314.

Contingut: Recepta de cuina popular: «Ratafia de nous (recepta clàssica)». Tramesa per Núria Roquer de Vilarrasa (Ripoll).

41. Serra i Forné, Carme

Maria Baldó de Torres. «Jocs d'infants». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 2 (s.d.): 104-106.

Contingut: 2 jocs infantils (de rotllana; acompanyats de cançó amb notació musical): «Florida la menta» i «Los dos donzells». Tramesos per Carme Serra i Forné (Bellpuig).

42. Solà i Ibós, Antònia

Maria Baldó de Torres. «Jocs d'infants». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 2 (s.d.): 104-106.

Contingut: Joc infantil (en forma de cànon musical, amb notació musical): «Qui em compra roses». Recollit per Antònia Solà i Ibós (de Barcelona).

43. Solà, Maria

s.n. «Noticiari. Els folkloristes que perdem». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 188-190.

Contingut: Conferència: «Les nines», impartida per Maria Solà de Sellarès a l'Escola Municipal de Noies La Farigola.

44. Solà, Maria

Maria Solà de Sellarès. «Etologia. Costums. La nina». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 4 (s.d.): 238-241.

Contingut: Estudi de la nina des del punt de vista històric i geogràfic.

45. Solsona i Querol, Josefa

Josefa Solsona de Bertrams. «Demofilologia. Literatura oral. La cançó del combregar». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 1 (maig, 1928): 37-38.

Contingut: Cançó. Recollida per Josefa Solsona de Bertrams (de Llobera).

46. Ventosa, Mercè

s.n. «Pistologia. Creences i supersticions. Oracions». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 182.

Contingut: Oració: «En anar-se'n al llit». Tramesa per Mercè Ventosa. Recollida a Balaguer.

47. Ventosa, Mercè

s.n. «Noticiari. Els folkloristes que perdem». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 188-190.

Contingut: Referència a la publicació «Ulisses i Polifem en la rondallística catalana» de Mercè Ventosa (Barcelona, L'Avenç, 1910).

48. Vidal i Tarragó, Joana

s.n. «Pistologia. Creences i supersticions. Oracions». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 1 (maig, 1928): 61-62.

Contingut: Oració: «Bon Déu, verb diví».⁷ Tramesa per Joana Vidal i Tarragó, i dictada per Teresa Calvet, de Ripollet.

49. Vidal i Tarragó, Joana

s.n. «Noticiari. Els folkloristes que perdem». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 3 (s.d.): 188-190.

Contingut: Joana Vidal publica «Les mil i una nit i la rondallística catalana»,⁸ participa en congressos i imparteix conferències en diverses entitats de Catalunya.

50. Vidal i Tarragó, Joana

Joana Vidal. «Pistologia. Creences i supersticions. En entrar a la cambra per anar

⁷ Oració publicada en el llibre de Soler i Amigó (2010: 46-47).

⁸ Sobre aquest estudi, vegeu Soler i Amigó (2010: 83-92).

a dormir».⁹ *Arxiu de Tradicions Populars*, vol. 2, núm. 7 (1935): 60.

Contingut: Oració. Recollida de Maria Rossell, de 25 anys, de Pla de Cabra, Tarragona.

51. Vilanova i Tarruell, Assumpció; i Vilanova i Tarruell, Lourdes
s.n. «Demofilologia. Literatura oral. Endevinalles». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 4 (s.d.): 215-216.

Contingut: 38 endevinalles. Trameses per Lourdes, Assumpció i Josep Vilanova i Tarruell (Rocallaura).

52. Vilassaló, Agustina

Agustina Vilassaló. «Pistologia. Creences i supersticions. Les roses de Jericó». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d. [1933]): 373.

Contingut: Creences sobre les roses de Jericó i el part; relat etiològic sobre l'origen de les roses de Jericó. Comunicats per Agustina Vilassaló de Barcelona.

53. Vivó, Maria

s.n. «Pistologia. Creences i supersticions. Oracions». *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 1 (maig, 1928): 61-62.

Contingut: Oració: «L'Angelina». Tramesa per Maria Vivó de Nin i Silva (Montevideo). Recollida a la Poble de Segur.

3.2 Les dones folkloristes

Les dones que van participar en la revista *Arxiu de Tradicions Populars*, en tant que autores de treballs sobre folklore o en tant que col·lectores dels materials que es van publicar, representen un total de 32 i són les següents:

Albert i Paradís, Caterina; Alcobé, Maria; Andreu i Baró, Empar; Baldó i Massanet, Maria; Bassa i Rocas, Maria Gràcia; Benet, Generosa; Boixet, Calendària; Clarassó, Antònia; Estorch, Ramona; Domingo, Concepció; Farnés i Pagès, Júlia; Ferré i Gomis, Adelaida; Fina i Vergès, Manuela; Llorens i Carreras, Sara; Solsona i Querol, Josefa; Maleras, Àngela; Marquilles i Guixà, Mercè; Martí, Magda; Miarons i Trota, Cecília; Miralles, Carme; Morales, Maria Luz; Ribé, Teresa; Roquer de Vilarrasa, Núria; Serra i Forné, Carme; Solà i Ibós, Antònia; Solà, Maria; Ventosa, Mercè; Vidal i Tarragó, Joana; Vilanova i Tarruell, Assumpció; Vilanova i Tarruell, Lourdes; Vilassaló, Agustina; i Vivó, Maria.

⁹ Oració no localitzada en el llibre de Soler i Amigó (2010).

4. Anàlisi i valoració final

La contribució de les dones a l'estudi i a la divulgació del folklore a la revista *Arxiu de Tradicions Populars* es fa visible en les 53 fitxes descrites, aportades per 32 folkloristes. Aquestes fitxes inclouen estudis monogràfics (com per exemple, «Els antics monuments literaris a Pineda», de Sara Llorens; i «La nina», de Maria Solà) i materials folklòrics diversos (rondalles, llegendes, tradicions, relats etiològics, cançons, endevinalles, parèmies, fórmules rimades, oracions, renoms, costums, creences, supersticions, jocs infantils, balls, i cuina popular). A més, també fan referència a notícies d'interès folklòric sobre conferències, publicacions i ressenyes referides a l'activitat duta a terme per dones folkloristes.

Entre els gèneres més abundants en el corpus estudiat hi ha les oracions (en especial les d'anar a dormir), un gènere de transmissió predominantment femenina a l'època.

Pel que fa al grau de presència de les dones folkloristes a la revista, la que hi és més representada és Sara Llorens, amb 6 fitxes, seguida de Maria Baldó i Adelaida Ferré, amb cinc fitxes cadascuna. A continuació, Maria Gràcia Bassa i Joana Vidal aporten tres fitxes, respectivament. Amb dos fitxes hi ha Júlia Farnés, Mercè Marquilles, Núria Roquer, Maria Solà i Mercè Ventosa. I, finalment, la resta de folkloristes (12 en total) tenen presència amb una sola fitxa.

El contingut de les fitxes també ens permet obtenir informació sobre alguns dels estudis realitzats per aquestes dones, ja que la revista se'n fa ressò. Així, s'hi esmenten: «Valor pedagògic del Folklore», de Maria Baldó; «A propòsit d'una pràctica curativa», «Coteig de les rondalles de Perrault» i «El símbol a Barcelona», d'Adelaida Ferré; «Idea de l'epopeia finlandesa "El Kalewala" i analogies que presenta amb la rondallística catalana», de Manuela Fina; «Llegendes en gestació», «Petit aplec d'exemples morals», i «El cançoner de Pineda», de Sara Llorens; «Influencias castellanas y francesas en la poesía popular catalana», de María Luz Morales; «Les nines» (conferència), de Maria Solà; «Ulisses i Polifem en la rondallística catalana», de Mercè Ventosa; i «Les mil i una nit i la rondallística catalana», de Joana Vidal.

Finalment, en relació a la procedència geogràfica dels materials aplegats, hi trobem representats els següents pobles i ciutats: Agramunt, Alcoi, Balaguer, Barcelona, Bellpuig, Blanes, Bolulla, Cabriels, El Pla de Cabra [nom oficial actual: El Pla de Santa Maria], L'Arbós, L'Escala, La Pobla de Segur, Llívia, Llobera, Llofriu, Gerp, Mollerussa, Pineda de Mar, Puelles, Reus, Ripoll, Ripollet, Rocallaura, Santa Margarida de Bianya, Sant Genís de Palafolls, Tàrrega, Torredembarra, i Tossa de Mar.

En resum es pot dir que la diversitat de col·laboradores que van participar en aquesta empresa col·lectiva que va ser l'*Arxiu de Tradicions Populars* i la quantitat de materials que hi van publicar són una mostra prou significativa de la important implicació de les dones en el conreu del folklore durant el primer terç del segle XX.

BIBLIOGRAFIA

- ARMANGUÉ, J. (2004): «Presentació», dins MARIA DE BELL-LLOC, *Llegendari*, Barcelona, Fundació privada de Bigues i Riells-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Arxiu de Tradicions Populars recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i Terres Aragoneses de Parla Catalana*, 7 números (1928-1935), Barcelona, Olañeta, 1980.
- LLOPART, D. (2008): «L'estudi de la cultura popular», dins Joan SOLER I AMIGÓ (ed.) (2005-2008), *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana-Generalitat de Catalunya, vol. x, p. 13-71.
- ORIOI, C. (2006): «Serra i Boldú, Valeri», *Enzyklopädie des Märchens*, vol. 12, Berlin/New York, Walter de Gruyter, p. 598-599.
- ORIOI, C.; PUJOL, J. M. (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- (2008): *Index of Catalan Folktales*, FFC 294, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
- ORIOI, C.; SAMPER, E. (eds.), (2011): *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*, Tarragona, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili. Llibre digital: <<http://www.publicacionsurv.cat/llobres-digital/biblioteca-digital/item/194-repertori>> [data de consulta: juny 2012].
- PRATS, LL.; LLOPART, D.; PRAT, J. (1982): *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions. 1853-1981*, Barcelona, Serveis de Cultura Popular.
- ROMA, J. (1980): «Pròleg», *Arxiu de Tradicions Populars recollides a Catalunya, València, Mallorca, Rosselló, Sardenya, Andorra i Terres Aragoneses de Parla Catalana*, núm. 1, Barcelona, Olañeta, p. 1-4 [sense numerar].
- (2005): «La dona en les cançons tradicionals a la Ribagorça», *Ripacurtia*, núm. 3, p. 85-108.
- (2006): «Introducció», dins Sara LLORENS, *Rondallari de Pineda*, Pineda de Mar, Ajuntament, p. 29.
- SOLER I AMIGÓ, J. (2010): *Joana Vidal, folklorista*, Valls, Cossetània.
- UTHER, H. J. (2004): *The Types of International Folktales*, FFC 284, 285, 286, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.

2. LA TASCA FOLKLORÍSTICA AL PAÍS VALENCIÀ

LLENGUA, FOLKLORE I ENSENYAMENT: UNA APROXIMACIÓ A L'OBRA
ETNOPOÈTICA DE JOSEP BATALLER CALDERÓN
Alexandre Bataller Català
Universitat de València

1. *Un mestre pioner en la introducció del valencià a l'ensenyament*

Josep Bataller Calderón naix a Ador (la Safor) el 1940 i, als tres anys, es trasllada a Benipeixcar, actualment un barri de Gandia, ciutat en la qual establirà la seua residència fins l'actualitat. Una vegada cursats els estudis de Magisteri obté, el 1970, una plaça a un centre escolar de Catalunya. Concretament a Terrassa, on s'hi estarà tres cursos. A terres catalanes pren contacte amb una nova realitat sociolingüística i, des d'Òmnium Cultural, s'estrena com a professor de català, impartint tres hores setmanals de classe. El 1973 torna definitivament al País Valencià. Exercirà la docència a l'escola de Lutxent durant dos cursos, on introduirà l'ensenyament del valencià, fent ús dels materials didàctics disponibles aleshores, com ara les *Beceroles* d'Enric Soler i Godes o el *Faristol*. De la Vall d'Albaida es traslladarà a l'escola de Vilallonga on serà mestre de socials durant setze cursos. D'ací passarà al CP Roís de Corella de Gandia durant nou cursos i, finalment, acabarà els dos últims cursos a l'IES Maria Enríquez, com a professor de secundària.

El seu nom va associat al Col·lectiu de Mestres de la Safor, el grup de mestres pioner en la introducció del valencià en l'ensenyament, esdevinguda el curs escolar 73-74.¹ Quan Sanchis Guarner prologà el primer llibre de Josep Bataller, no oblidà aquesta contextualització:

Cal dir també que la tasca del professor Josep Bataller, a més del do de l'oportunitat, té valuosos mèrits intrínsecs. Josep Bataller és un dels entusiastes i eficients membres del Col·lectiu de Mestres de la Safor que sense fer renou, amb molt poques ajudes i lluitant amb bastant incomprensió, duen a terme experiències pedagògiques d'una importància sense precedents sobre la introducció en l'escola de la llengua materna dels alumnes. I no es limiten a la llengua estricta, perquè inclouen també en la seua funció educativa, les cançons, les danses i, així mateix, els jocs infantils valencians (Sanchis Guarner 1979: 7-8).

¹ L'experiència començà en algunes escoles públiques de la comarca amb l'ajuda tècnica i econòmica de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat Literària de València. Es conformà un equip format per Marifé Arroyo, Josep Bataller, Lluïsa Coll, Vicent Costa, Gabriel Garcia Frasquet, Lola López, Toni López, Antoni Martí, Josep Rausell, Mercè Rubio, Josep Ramon Sanchis i Josep Piera, qui exercia una secretaria permanent, i s'inicià el projecte d'investigació «Introducció a la llengua materna en educació preescolar y los primeros niveles de EGB». Paral·lelament l'equip preparà unes programacions, arrelades al medi socioeconòmic i cultural de la Safor, que començaren a experimentar-se el curs 1976-77. Significaven l'inici de les classes en valencià i de valencià en diferents escoles de la Safor (Agulló/ Malonda 1992: 33-34).

Entre els anys 1976 a 1987, a les poblacions de Gandia i Xest, impartí tretze cursos de «Lingüística Valenciana i la seua Didàctica», concretament en l'àmbit de la llengua i de la cultura popular, destinats al reciclatge dels professors. Durant aquells anys assistia els dissabtes, amb Vicent Costa i Vicent Faus, a l'ICE de València, als seminaris que s'organitzaven amb Sanchis Guarner. Col·laborà en la redacció dels materials didàctics per a l'ensenyament del valencià *Els vents del món*, dirigits per Pere Riutort. Com a membre de la Paraula Cristiana, destaca la seua participació en la introducció del «Cant de la Sibil·la» a l'ermita de Santa Anna de Gandia.

2. L'obra etnopoètica de Josep Bataller

Dividirem l'obra etnopoètica de Josep Bataller en tres blocs de publicacions.² Dos basats en la recerca i un tercer en la reflexió teòrica. El primer, relacionat amb els jocs infantils té com a referent *Els jocs de xiquets al País Valencià* (Bataller 1979) i la seua reedició *Jocs populars* (Bataller 1986b). Un segon el conformen les obres dedicades a la difusió i edició de rondalles, contalles i llegendes. Ací comptem amb les *Contalles populars valencianes*, I (Bataller 1981a), les *Contalles populars valencianes*, II (Bataller 1986a), les *Llegendes cavalleresques i de moros* (Bataller 1995), les *Rondalles i acudits valencians*, (Bataller 1997) i les *Rondalles de les comarques centrals valencianes* (Bataller 2001). El darrer bloc el conforma el seu treball d'àmbit acadèmic *Les rondalles valencianes* (Bataller 1999).

2.1 *Els jocs de xiquets al País Valencià* (1979)

L'edició del llibre naix com un encàrrec de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de València, dirigit aleshores per Josep Iborra. El treball té com a objecte la descripció d'uns tres-cents jocs infantils tradicionals, amb la transcripció musical de vora quaranta cançons populars que s'hi relacionen. El punt de partida són els jocs infantils encara vius, per la qual cosa hom recorrerà a fonts orals. Els informants principals del llibre foren els alumnes de l'escola de Vilallonga de la Safor, a més d'informants de les comarques centrals: la Safor (Ador, Barx, Benipeixcar, Daimús, Gandia, Marxuquera, Oliva, Ròtova, Vilallonga), la Vall d'Albaida (Aiello de Rugat, Castellonet, Llutxent, Terrateig), la Marina (Benialí, Benidoleig). El treball fou prologat per Manuel Sanchis Guarner, el qual fou l'instigador de l'ampliació de l'abast de l'extensió del llibre, de les fonts orals a les escrites, amb la inclusió de jocs procedents de l'obra de Francesc Martínez (Martínez, 1947), a més del buidatge dels jocs presents al DCVB i a la col·lecció *Cuadernos de música folklòrica*, per incorporar-los al corpus global del llibre. La

² Deixem de banda l'obra literària i l'obra relacionada amb la didàctica de la llengua.

maquetació, correcció i impressió del volum, que com hem dit incloïa partitures musicals, anà a cura de Francesc Ferrer Pastor.

El treball constituí una eina útil per afavorir l'ensenyament de la llengua, pel component lingüístic implícit a uns jocs que començaven a desaparèixer dels carrers dels nuclis urbans. Jocs que contenen cançons («roda la mola», «Joan Petit quan balla», «la xata merenguera» o «xúmbala»), jocs de major motricitat («tocadeta», «tula», «tallar el fil», «la cadena», «els quatre cantons», «plantat i desplantat», «el mocadoret», «bandera», «marro», «el cavallet de l'amo», «fava llarga», etc.), jocs de córrer («conillons», «taulellet de Manises», «la roda», «el molinet» o «voladoret») o jocs de cercar i acaçar («catarroja», «conillets a amagar», «pedra a l'ou», etc.), només per esmentar-ne alguns entre els més significatius.³ Des del moment de la seua aparició es reconegué que l'obra era la més completa compilació de jocs populars infantils feta fins aleshores, amb la inclusió de transcripcions musicals, com assenyala la ressenya del musicòleg Salvador Seguí:

El Instituto de Ciencias de la Educación de la Universidad de Valencia ha publicado un magnífico trabajo de investigación de campo realizado por Josep Bataller Calderón, quien ha recopilado con entusiasmo y buen hacer «Els jocs dels xiquets al País Valencià». Más de doscientos cincuenta juegos infantiles se recogen sistemáticamente ordenados, en este valioso libro del que no nos habiéremos ocupado en esta sección, si únicamente apareciera la relación del los juegos, junto con su descripción y sus características; pero ampliando las posibilidades expresivas de las descripciones muchos de los juegos aparecen con las transcripciones musicales de sus entonaciones cantadas lo cual nos ha llevado a dejar constancia de la importancia de esta colección, la más completa que conocemos, en la cual se reúnen juegos de todo el país si bien la gran mayoría de ellos han sido recogidos en pueblos de la Safor (Seguí 1980).

Quan l'any 1975 Raimon proclamava, a «Jo vinc d'un silenci», la sentència «qui perd els orígens perd identitat» encetava la reivindicació per la recuperació de la identitat col·lectiva que trobaria la seua expressió en els primers anys de la democràcia. El llibre de Bataller té el do de l'oportunitat d'aparèixer just quan hi ha una necessitat col·lectiva per rescatar elements de la cultura popular d'arrel tradicional, que havien estat negats fins aleshores:

El folklore és l'ànima d'un País, i dins d'aquell el joc ocupa un lloc privilegiat. Per això la recerca de la identitat del nostre País és una feina realment important. Eix és el mèrit d'aquest treball, que per altra banda estudia uns aspectes prou inèdits dintre de la nostra realitat (Marín 1981).

³ Precisament, la classificació dels jocs proposada (afectivitat, motricitat, habilitat, força, etc.) ha estat un dels aspectes que més influència ha tingut en treballs posteriors d'autors diversos.

Era el moment de visualitzar els signes de la identitat valenciana, com el mateix autor afirma en una entrevista:

—Des de la seua experiència pedagògica, podria fer-nos veure com la introducció de certs jocs infantils valencians ajuda els alumnes a sentir-se més valencians, a redescobrir la identitat perduda del País?

—He treballat en pobles on els xiquets mantenen un sèrie de jocs tradicionals que ja no es practiquen a les ciutats. En aquest camp, la meua labor ha consistit a fer que els xiquets s'interessen pels seus jocs, així com per altres manifestacions culturals del poble —les rondalles, les cançons, els refranys, etc.— He procurat que sàpien apreciar aquests valors propis i s'hi identifiquen. Crec que aquest és el primer pas, bàsic, a partir de la realitat immediata i viscuda, perquè tinguen consciència del seu arrelament dins el País Valencià. He procurat fer-los comprendre que els valors culturals, per tal de ser-ho, no han de venir necessàriament de fora, de lluny i, sobretot, a través d'una llengua que no és la pròpia. Entre la gent major hi ha, per desgràcia, bona cosa d'aqueix complex d'inferioritat que és, al capdavant, la mentalitat diglòssica que els han inculcat. Quan veig les xiquetes jugar al sambori al pati escolar o els xiquets al cavallet de l'amo o a ili, pense que l'escola està dins el poble, i no tan sols en el sentit material de la paraula (Bataller 1981b: 16).

L'obra gaudí d'un èxit i reconeixement immediats, també per un factor intern, per la descripció exacta i precisa dels jocs tradicionals. Com ens indica Gabriel Garcia Frasset: «La gràcia està a descriure els jocs amb les mínimes paraules i amb la màxima claredat. És molt difícil descriure un joc i que s'entenga». Així ho entengué Sanchis Guarner, que en destacà la concisió, precisió, claredat i amenitat amb què estaven descrits els jocs:

Josep Bataller no s'ha reduït a observar i transcriure els jocs dels xiquets minuciosament i amorosa, des del magnífic observatori que és l'escola que regenta a Vilallonga de la Safor, en una de les contrades menys contaminades del País Valencià, on la llengua i les tradicions populars es mantenen encara prou pures i amb vitalitat plena, sinó que les ha completades amb l'estudi dels de molts altres pobles —i no sols dels veïns— i amb el despallament de tota la bibliografia. És clar que el recull no és exhaustiu, i difícilment podrà mai ser-ho, però sí que és ambiciós en amplitud i intensitat, i és d'esperar que en una segona edició podrà ser ampliat amb les comunicacions que vullguen fer a l'autor els bons fills de la terra interessats per les seues tradicions.

La replega ha estat feta amb rigor i fidelitat escrupolosament científiques, i a més a més, Josep Bataller posseeix una virtut que, per desgràcia, no abunda entre els folkloristes: sap expressar-se amb concisió, amb precisió i amb claredat, i encara amb amenitat.

Crec que l'autor d'aquest llibre ha prestat un important servici no sols a l'escola i al folklore, sinó a tota la societat valenciana. Felicitem-lo i felicitem-nos-en (Sanchis Guarner 1979: 7-8).

Posarem com a exemple la descripció d'un joc, amb un estil directe que cerca reproduir les cançons i les frases exactes, al temps que és concís, amb períodes sintàctics breus, que té cura pels detalls i la precisió:⁴

⁴ Podem comparar aquesta versió amb la que en dóna la mestra Dolors Sendra, per a la Marina Alta, escrita en castellà, també molt precisa, amb inclusió de la cançó (Sendra 1951: 209).

Una xiqueta (o xiquet) més grandeta fa de mare dels conillets. Un xiquet fa de llebre. El joc comença quan tots els altres (els conillets) s'amaguen (quasi sempre de nit), mentre la mare canta:

*Conillets, a amagar
que la llebra va a caçar.
De nit i de dia
tocaran l'Ave Maria.*

Al final, pregunta:

Conillets, ja esteu ben amagadets?

Els conillets responen *sí* o *no*. Si diuen que no, la mare tornarà a fer la mateixa pregunta fins que tots estiguen amagats. Aleshores, la llebre, que ha estat amb els ulls tapats per la mare, va en cerca dels conillets. Si n'agafa un, aquest farà de llebre.

Però els conillets se salven si, abans de ser agafats per la llebre, arriben on és la mare. Mentre hi corren, la mare els crida, tot dient:

Conillets, a la mare! Conillets, a la mare!
(Bataller 1979:74-75).

Des del moment mateix de la seua aparició, el llibre ha estat citat i reproduït múltiples i diverses vegades, no sempre amb l'esment de la procedència de la font. Per exemple, la revista del Sindicat de Treballadors de l'Ensenyament, l'*All-i-oli*, n'extrau jocs als primers números. I, el sociòleg Josep-Vicent Marqués empra textos del llibre per a encapçalar algun dels capítols del seu llibre *No és natural*.⁵ Tot i que s'hi indica que «Els textos de cançons i rituals de jocs infantils s'han pres de l'obra *Els jocs dels xiquets al País Valencià*, de Josep Bataller. Gràcies a l'autor per permetre'm reproduir-los i per haver fet el llibre» (Marqués 1980: 5), Bataller mai no va parlar amb Marqués i, per tant, mai no li'n va donar el permís referit. Aquest ha estat, potser, el destí de les descripcions d'uns jocs populars, reproduïts en moltes ocasions sense citar-ne la font.

2.2 *Contalles populars valencianes, I (1981)*

El llibre feia part d'una col·lecció adreçada als lectors joves, iniciada per Jesús Huguet al si de l'Institut Valencià d'Estudis i Investigacions (IVEI) i fou editat per Rosa Serrano, aleshores vinculada a la Conselleria d'Educació. El treball comptava amb un precedent, les *Contalles populars*, que foren presentades dins la 3a Escola d'Estiu de València de l'any 1978. Aquesta primera incursió en el món

⁵ Es tracta dels textos següents, que es troben en les pàgines indicades a continuació: 11 («Anirem a França»), 29 («Palmes, palmes, que ve el pare»), 37 («Mare, mare sorda!»), 47 («Per on passen els xiquets?»), 55 («A, el mestre me pegà»), 63 («Burro calent»), 69 («Per negre que siga l'home»), 105 («Llaora, vine»), 119 («La xata merenguera»), 125 (el procediment, no el text), 131 («A la una, la media luna»), 137 («Vols ton pare?»), 145 («A peté, centé»).

de la contallística constava de vint-i-sis rondalles arreplegades en la major part a Vilallonga, amb una voluntat de retornar a l'escola allò que havia sorgit d'ella:

Ha passat l'època en què el vell, assegut a la porta de casa, conatava rondalles als nés i altres xiquets veïns que li ho sol·licitaven. Avui dia les xiquetes tampoc no fan com aquell grup d'amiguetes que antany s'ajuntaven cada diumenge en una plaça petita i tranquil·la per contar-se les rondalles que havien sentit als pares i avis.

Les escoles dels pobles resulten un lloc apte per a la replega de les contarelles que romanen vives. Aquesta compilació de contalles no sols ha estat feta per a l'escola, sinó també ha estat realitzada, en bona part, a l'escola, concretament a Vilallonga de la Safor, població on han estat arreplegades (Bataller 1981a: 5).

Les il·lustracions són obra d'Enrique Garcia Coloma i Antoni Laveda, els quals il·lustraran també el segon volum, que en algun cas comptaran amb l'assessorament de l'autor. Aquesta primera compilació s'obrí amb la rondalla dita «Joanet», un homenatge al pare de l'autor, narrador de rondalles.

2.3 *Contalles populars valencianes, II (1986)*

S'hi apleguen trenta-tres rondalles, una llegenda i un succeït. Al pròleg s'esmenten les dues finalitats escolars que persegueix el recull, d'una banda l'acostament a la llengua i al patrimoni cultural i, de l'altra, la contribució a allò que ara en diem foment de la lectura:

Oferim aquest segon volum de rondalles, tot fent un aportació, modesta, en la tasca comuna de tants companys que treballen per la valencianització de les nostres llars i escoles. Volem que els xiquets hi cresquen fidels a la llengua, joiosament arrelats a la seua terra, com a hereus del patrimoni cultural al qual pertanyen les narracions, velles, supervivents, que tens a les mans.

Dins el camp de la literatura infantil, el llibre pretén contribuir a la formació, en els menuts, de l'hàbit de llegir. Per cert, la lectura de rondalles resulta un viatge estimulant. Els xiquets hi resten fascinats per l'acció, ja que el contingut del conte és ampli i complex com la mateixa vida humana (Bataller 1986A: 5).

Per la seua concisió i claredat, més d'un text etnopoètic batallerià ha estat inclòs dins un llibre de text per l'aprenentatge de la llengua. És el cas de la contalla present en un llibre de batxiller, «Tres me'n menge» (Bou 1991: 141).

2.4 *Llegendes cavalleresques i de moros (1995)*

S'hi recullen catorze llegendes populars valencianes. El llibre, publicat dins la «Biblioteca Infantil» de la Conselleria de Cultura, és fruit d'un encàrrec fet amb urgència, cosa que provocà que la redacció del volum haguera d'estar enllestida en momés dues setmanes. Entre les llegendes aplegades, només una procedeix de

fonts orals: «El sant Crist de Balaguer». La resta és una recreació, amb el segell estilístic personal de l'autor, a partir de textos ben coneguts i editats: «El dragó del Patriarca», «L'espasada de Rotlan», «La font de la Patada», «L'avís de la rata penada», «El barranc de l'encantada», etc. Així ho justifica l'autor: «La llegenda del Sant Crist de Balaguer, me la van contar, separatament i fa molts anys, quan eren alumnes meus, Joan Baptista Ros Pavia i Vicent Xavier Ros Pavia, de Vilallonga de la Safor...» (Bataller 1995: 10).

2.5 *Rondalles i acudits valencians (1997)*

El gener del 1996, Josep Bataller presenta un projecte d'investigació al CEIC Alfons el Vell, la primera del qual dona origen a aquesta publicació. El mateix Bataller explica quin objectiu es pretén. D'una banda, la replega i transcripció de rondalles de la Safor («Com que és urgent la replega de les rondalles valencianes que encara romanen vives, realitzar aquest treball de camp a la Safor») i, de l'altra, la inclusió de rondalles i acudits populars valencians de caràcter infantil («Oferir una àmplia mostra d'acudits populars valencians de caràcter infantil, cosa que fins ara no s'ha fet»). La metodologia seguirà el següent procés: «1. recerca de rondalles, 2. replega, 3. transcripció, 4. classificació i 5. ordenació. Transcriure amb fidelitat les narracions. Indicar els llocs de procedència de les rondalles i els noms dels informadors».

El format és propi d'un llibre infantil, amb uns dibuixos molt atractius, per la qual cosa gaudí d'un gran èxit en el circuit comarcal, fins al punt que es troba actualment exhaurit. Alguna de les rondalles incloses és tota una troballa: «“Les tres xernetes” arreplegada a Pinet per Josep Bataller és una molt bona versió d'una rondalla gairebé impossible de trobar en català» (Beltran 2007: 38).

2.6 *Les rondalles valencianes (1999)*

La segona part del projecte del CEIC dóna lloc a aquest llibre de síntesi, reflexió i estudi sobre les rondalles. Un treball teòric sobre la rondalla en general i, especialment, sobre les rondalles valencianes que aborda tres qüestions bàsiques:

- La catalogació de les publicacions de rondalles valencianes i la presentació de les llistes de rondalles que hi apreixen.
- La catalogació i sistematització de les fórmules inicials i finals de les rondalles valencianes.
- El marc de les rondalles valencianes dins el domini lingüístic català i en relació amb la rondallística europea.

Per a la documentació del llibre féu una estada a Barcelona, per consultar els fons de la Biblioteca de Catalunya, i diverses a València, a la Biblioteca Valenciana-

na. Rafael Beltran, considera aquest treball un referent: «Un llibre imprescindible —el primer i fins ara únic estudi general que aborda el tema en conjunt» (Beltran 2007: 24).

2.7 *Rondalles de les comarques centrals (2001)*

Dins del marc de l'anomenat Consorci de les Comarques Centrals Valencianes, aquest recull, destinat novament al públic infantil, editat per la Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, fou un encàrrec de tres centres d'estudis comarcals: el CEIC Alfons el Vell, l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida i l'Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta. En consonància amb els objectius del projecte, els informants pertanyien a les comarques centrals valencianes: la Safor (Ador, Bellreguard, Benifairó de la Vallidigna, Beniopa, Benipeixcar, Daimús, la Font d'En Carròs, Gandia, el Grau de Gandia, Marxuquera, Oliva, Piles, el Real, Ròtova, Simat, Vilallonga, Xeresa), la Vall d'Albaida (Aielo de Rugat, Montixelvo, Pinet), l'Alcoià (Alcoi, Benifallim), la Costera (Xàtiva), el Comtat (Beniarrés) i la Marina Alta (Benirrama).

Les quaranta-una rondalles apareixen classificades en tres grups: rondalles meravelloses o fantàstiques i llegendes (set mostres), rondalles costumistes, acudits i contes en broma (trenta-tres mostres) i rondalles d'animals personificats (onze mostres). El llibre està encapçalat per un pròleg molt aclaridor de l'autor, on mostra la seua capacitat de reflexió i síntesi. Les paraules finals són tota una declaració de principis:

La rondalla és un fet etnogràfic, folklòric, literari i lingüístic i es presta a l'anàlisi feta des d'aquests diferents punts de vista i d'altres. [...] Ara bé, la finalitat de la rondalla, com a art que és, concretament literatura, és la de proporcionar fruïció estètica: el plaer d'escoltar relats de ficció, el plaer de llegir-los (Bataller 2001: 20-21).

3. *Metodologia de la recerca etnopoètica*

3.1 *Formació autodidacta i metodologia*

Fet el breu repàs a les set obres publicades per Josep Bataller, és el moment d'acabar la qüestió de la formació i de la metodologia emprada en la recerca etnopoètica. El mateix Josep Bataller ens declara, en la conversa personal, la seua formació autodidacta i el referent inicial de l'obra d'Enric Valor: «M'influeix un poquet. És la referència que jo tinc. No tenia més bibliografia». Més enllà de la tasca rondallística, tots dos mantinguéren una relació personal: «parlàvem de filosofia, de les novel·les». Per a la formació lingüística, Josep Bataller ens destaca el mestratge de Carles Salvador amb les obres *Gramàtica valenciana* i *Parleu bé!*

La seua formació folklòrica s'inicia amb la descoberta dels *Cuadernos de música folklòrica valenciana*.

Hem fet el recompte de cent seixanta-nou informants diferents que han servit de base per a la recollida dels materials etnolingüístics publicats. Des dels inicis, sempre amb el rigor per fer constar, associat a cada text editat, la indicació del nom de la persona i el lloc de procedència. Quan preguntem pel mètode de recollida de dades se'ns diu que forma part dels interessos vitals. Si Josep Pla explicava que la deformació periodística li feia veure la vida en forma d'article, Josep Bataller ens descriu la seua metodologia folklòrica com una forma de vida, «un costum que tens». No podem parlar, doncs, d'un únic mètode, perquè «la metodologia és diversa i les circumstàncies són diverses»:

Siempre he procurat aprofitar les ocasions. Més que sistemàtica, [la metodologia] és un costum que tens i amb el temps va donant fruits. Tu vas arplegant, arplegant. I quan tens ocasió i eixa persona es presta, o perquè demostra molt d'interés, aleshores li vas traent.

És per això que el recopilador avesat té un sentit especial per detectar l'existència d'informants que puguen ser útils, «detectar si hi ha un filonet», és a dir «si n'hi ha o no n'hi ha». En diverses ocasions, les rondalles són fruit d'un treball de camp premeditat, que fa anar a cercar els informants.⁶

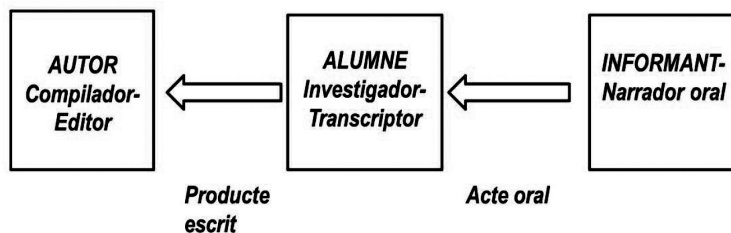
3.2 *L'àmbit escolar de la recerca*

En la major part d'ocasions, les rondalles han estat el fruit d'un treball escolar. Un projecte d'investigació social per a les matèries de «llengua» i «ciències socials», que ha donat com a fruit uns treballs escrits, que seran després la base de les redaccions dels textos. Són rondalles que han estat recollides a l'escola a partir d'una transcripció escrita, no mai enregistrades. És el nét qui fa d'investigador dels relats orals dels avis: «Persones majors que tenien coses mortes. Quan va el nét i s'interessa per això, per a ella és una alegria molt gran». El text folklòric obtingut és el resultat d'una pràctica mediada, que no es fa personalment «dels llavis de l'informant», a qui moltes vegades no es coneix.⁷ L'informant contarà oralment el relat al nét, el qual transcriurà per escrit el text oral i el farà arribar

⁶ Un cas és la rondalla «La raboseta i el llobet» (Bataller 2001: 108-109), que fou recollida en un viatge a Benifallim (l'Alcoià).

⁷ Habitualment identifiquem la tasca del folklorista com aquella persona que recull els mateials etnopoètics directament «dels llavis del poble», com era el cas d'Alcover: «Mossèn Alcover, a còpia de paciència i laboriositat, havia anat recollint de llavis del mateix poble aquelles contarelles que la tradició oral havia conservat i elaborat» (Llompart 1964: 124).

al mestre, que finalment serà l'editor de la rondalla, tal com mostra l'esquema següent:

Vicent Ferrando, que fou un d'aquets alumnes investigadors i actualment és bibliotecari a Vilallonga ens ha explicat el concepte de «tasca escolar» que era a la base d'aquest treball recopilador:

Haviem de recollir tota mena de cançons, jocs, històries, etc. que ens contaven els nostres avis i pares. La recollida de materials la feia vinculada a l'assignatura de valencià (al llarg dels tres cursos que durava la segona etapa: 6é, 7é i 8é), als cursos 78-79, 79-80 i 80-81, quan el valencià estava introduint-se a les escoles. Quan entràvem a classe li entregàvem les tasques; posteriorment, bé quan acabava la classe, bé mentre la resta de companys estava fent altres coses, ens cridava d'un en un perquè li aclaríem els dubtes que puguera tenir. Li presentàvem els materials per escrit i, al mateix temps, li'ls explicàvem oralment. Si a l'hora de cantar-li alguna cançó no li quedava clara, ens demanava que li l'enregistràrem. Si la mateixa història l'havia sentida en algun altre poble amb certes variacions, ens ho comentava i ens deia que li ho preguntàrem als nostres informadors (pares, avis...) per comparar-les.

D'altra banda, érem els mateixos companys els qui ens explicàvem les rondalles que havíem recollit. També aprofitàvem l'hora del pati per jugar als jocs que havíem aportat.

La tasca de Josep Bataller s'emmarca dins el treball de grups de mestres de renovació pedagògica, que proposaren la recuperació del patrimoni oral amb finalitats educatives (Pelegrín 1984: 174), just en el moment de la transició, com ha remarcat la folklorista hispanoargentina Ana Pelegrín:

Los serios intentos de recuperación del patrimonio cultural y popular, tienen una estrecha relación con un replanteamiento educativo, en los diversos grupos de trabajo de maestros, y los movimientos de renovación pedagógica. La escuela no es la deparadora de la Cultura, ni el maestro el detentador y poseedor privilegiado de los bienes culturales. La escuela, por el contrario, en cuanto a comunidad escolar, necesita entroncarse con la vida, abrirse a la vida, ser un sitio de encuentro; potenciar la relación y el descubrimiento del niño, la familia, el entorno. «En la escuela, desde la escuela también se investiga». Esta es la formulación de los grupos de maestros de renovación pedagógica como Rosa Sensat (Barcelona), concretizada en cursos de la Escola d'Estiu, en la edición de *Folklore a l'escola bressol*. También, *A la Rueda rueda, Pito pito colorito* (1976), *Olles, olles de vi blanc*, de Asunción Lissón y Eulàlia Valeri; los artículos de *Folklore a l'escola*; revista *Perspectiva Esco-*

lar (1981). En Villalonga de la Safor (València) Josep Bataller, realitza una meritoria labor de recuperació. Ha publicat: *Contalles populars Valencianes* (1981), textos de cuentos para y desde la escuela, aiantendo el excelente libro *Els jocs dels xiquets al País Valencià* (1979) (Pelegrín, 1983: 68).

El propi autor és conscient de la necessitat de recollir el llegat per transmetre'l a les generacions futures, davant l'arribada del nou paradigma tecnològic i audiovisual, una tasca que és missió també dels mestres:

Les rondalles a casa nostra són, ara, una realitat fragmentària, empobrida. I continuen desapareixent. Encara queda, però, matèria per al treball de camp dels folkloristes, tot i que siga espigolant. Hem de continuar replegant per tal de tenir a l'abast aquest patrimoni, disponible, per a la transmissió tradicional i, així mateix, per a les noves formes de transmissió, no sols el llibre, sinó també els suports audiovisuals més avançats (gravacions i dibuixos animats). Es tracta d'aprofitar, per a la rondallística, les noves tecnologies, on es perd la relació directa, personal, però es guanya la comunicació massiva.

El fet clau de la recuperació de les rondalles valencianes ha estat la introducció del nostre idioma en l'ensenyament. Per diverses raons: perquè ha ensenyat a llegir en valencià i perquè ha motivat que els mestres les introduequen en l'ensenyament i, fins i tot, enceten la labor dels folkloristes. La major part de la recerca és obra de persones vinculades a l'ensenyança, sobretot mestres d'escola. I m'atreviria a afirmar que els professors formen el col·lectiu que més està destacant en la revalencianització de la societat (Bataller 1999: 119-120).

3.3 *Fonts orals, literaturització i normativització*

La primera qüestió que es planteja són els criteris d'edició dels textos recollits, de testimonis orals diversos. De vegades s'opta per triar-ne una entre les versions obtingudes, és el cas de «Peret i Marieta», de la qual Bataller en tindrà recopilades vora una trentena de mostres. En altres ocasions es decideix refundre dues versions en una de nova, un camí que ara no posaria en pràctica, que ha donat rondalles com «El cendrós», versió d'«Home roig, gos pelut i pedra redona» (Bataller 1997: 15-28; reproduït a Beltran 2007: 344-355).⁸ Com a mostra del procediment, transcrivim les primeres línies de les dues versions dels informants i de la finalment editada:

Això diu que era una home viuado que tenia tres fills. Hi havia dos que eren molt valents i l'altre era un que sempre estava gelat i estava a vora el foc i el germans li dien el «cendrós». El fill major li va dir a son pare: «Pare, jo me'n podria anar a estar en amo». I son pare no volia perquè allí tenien prou menjar i prou faena, però el fill li va contestar: «Pare, no tenim diners i anem mal vestits i mal calçats». I son pare, veient que el fill tenia raó li va

⁸ Possiblement per aquesta raó la rondalla recull diversos motius ATU: 1003 *Treballar fins que:* 1000 + 1003 + 1029 + 1007 + 1004 + 1060 + 1062 + 1049 + 1088 (Beltran 2007: 655-656).

dir a l'anar-se'n tres consells: «no et fies d'home roig, gos pelut i pedra redona»
(Miquel Àngel Gisbert, Vilallonga)

Això diu que eren tres germans que vivien en Benissuera i no tenien pare. Un bon dia el major li diu a sa mare:

—Mare, donem la bendició que me'n vaig pel món.

Sa mare li diu: Tan bé que estem ací, no te'n vages. —No, no, me'n vaig—

—Està bé, fill meu, però fixa't bé en el que et dic: no et fies d'home roig, gos pelut i pedra redona, que donen mala sort.

(Josepa Mas, el Real de Gandia)

Això diu que era una vídua que tenia tres fills. El més menut es deia el Cendrós. Els altres dos li havien tret aqueix malnom perquè a l'hivern sempre tenia fred i el veien, sovint, arriant a la llar. No era tan fort com els seus germans, però sí molt més espavilat que ells.

Un bon dia, el major va i diu a sa mare:

—Mare, donem la benedicció, que me'n vaig pel món.

(Bataller 2007: 15)

La proposta d'Enric Valor consistent a literaturitzar els materials orals recollits, és reconeguda com una influència per Bataller: «afegir alguna coseta per a adornar més». Sempre detalls menors. Una pràctica que l'autor adorer confessa que, a hores d'ara, evitaria. Tot i això, considera que el lector avesat hauria de saber destriar què és una interpolació, un afegitó i què és original: «una persona experta sap que eixe trosset no es correspon... per exemple dir que la casa de Joanet té “tres navades”». ⁹ Les rondalles batallerianes reelaboren literàriament els materials recollits, però principalment operen un treball de normativització lingüística. El model de llengua normativa exclou les formes reals i originals, quan aquestes són excessivament dialectals o, directament, es tracta de castellanismes. Per tant, la forma lingüística i l'estil literari moltes vegades van en detriment de l'espontaneïtat i de la vivesa de la llengua oral. Això no lleva que la pretensió siga ser fidel a l'original, amb una llengua directa i expressiva, tal com s'ha assenyalat justament sobre les rondalles: «reescrites amb un estil sempre fidel a l'oralitat, expressiu, molt abundós en lèxic, natural i graciosíssim» (Beltran 2007: 3).

Però cal anar amb compte amb aquesta mena d'operació, perquè no són textos que ens permeten extraure'n observacions dialectals. Posarem dos exemples. En primer lloc, el joc de cartes del «tute» és normativitzat com a «tuti». La forma triada provoca que, en un estudi lingüístic, puguem arribar a llegir alguna observació esbiaixada, com ara considerar que es tracta d'un «tancament de “e” àtona

⁹ «Vivia en una casa de tres navades, la qual tenia un rebost gran ben assortit de gerres d'oli i de vi i de tota mena de queviures» (Bataller 1981a: 9).

en “i”». ¹⁰ I, un segon cas: quan un lector amb un mínim geni de la llengua llig «El marit babau» pensa de seguida que l’informant haurà parlat d’un marit «tonto». De vegades, el geni té absències i hom pot arribar a suposar que el mot «babau» pugua tenir un interès lingüístic especial. ¹¹

4. *Cloenda: el sentit unitari d’una obra*

La primera consideració amb què volem cloure la nostra exposició és la sensació d’unitat i coherència que presenta l’obra de Josep Bataller. Un filòleg empeltat de folklorista, un mestre que investiga a l’aula i que recull tota mena de materials etnopoètics per tal de retornar-los al poble d’on naixen, i molt especialment als xiquets («tots els llibres han sigut pensats per a xiquets»). Una enorme clarividència per analitzar el seu propi objecte d’estudi, que el fa arribar a la convicció que cal revitalitzar més no col·leccionar rondalles.

A més dels xiquets, l’obra de Bataller ha arribat al món acadèmic i el buidatge dels tres primers llibres dins l’*Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol/Pujol 2003), posteriorment completat al *Rondcat*, on podem trobar 178 entrades que li són associades, ha significat una ampliació en el coneixement de la seua obra. Finalment, el treball que significa el seu reconeixement és la seua inclusió dins les *Rondalles populars valencianes* (Beltran 2007) on s’hi reproduïxen vint-i-tres rondalles seues entre les dos-centes quaranta-sis que conformen el conjunt, ¹² al temps que se’l valora com un dels grans rondallistes valencians del segle xx: «un dels millors arplegadors i escriptors de rondalles valencianes» (Beltran 2007: 24).

La seua presència a múltiples llibres de text mostra la irradiació escolar de la seua obra, tot i que l’ombra d’Enric Valor —que ens ha llegat un corpus de 36 rondalles— és molt gran i pot eclipsar la resta d’autors que en continuen la tasca. Potser per això, Josep Bataller, fins i tot en l’àmbit comarcal, és més «conegut que no reconegut» (V. Ferrando). Tot i això, Josep Piera ens dóna la sentència precisa: «El treballs de Josep Bataller suposen una gran aportació per a l’ús escolar, cultural i popular de la llengua».

A hores d’ara, Josep Bataller prepara diversos treballs relacionats amb una

¹⁰ «Tuti (cast. *tute*): *jugar al tuti* (Callosa). També *tuti* a Vilallonga de la Safor» (Colomina 1991: 18).

¹¹ És el cas d’una tesi doctoral basada en la compilació de trenta-una rondalles de la Valldigna, dèneu de les quals són transcripcions literals extretes d’obres de Bataller —del qual l’autor no en té notícia— que es presenta com a suposadament inèdit: «un treball d’investigació inèdit en una zona històricament valencianoparlant i que, fins el moment, només ofería narracions publicades molt esporàdicament» (Gimeno 2009: 298). Com que es diu que «hem inclòs aquells mots o expressions que, per la falta d’ús, pel pas del temps o pel canvi social, ja no s’utilitzen i poden ser desconeguts o imprecisos» (Gimeno 2009: 33) quan es comenta aquesta rondalla s’anota senzillament: «Vocabulari d’interès: Babau: m. Badoc» (Gimeno 2009: 106).

¹² Les rondalles reproduïdes de Bataller a Beltran (2007) són les següents: 4, 9, 13, 21, 23, 52, 70, 73, 98, 114, 126, 130, 136, 156, 177, 179, 180, 192, 195, 202, 209, 228, 231 i 233.

varietat de gèneres etnopoètics.¹³ Al repertori de fraseologia que està ultimant, li seguiran uns altres projectes relacionats amb la cultura popular, les rondalles i els jocs, els quals pretenen traure a la llum materials inèdits. Una tasca pacient, una passió d'anys que dóna fruits i que és una mostra de l'esforç d'una generació de mestres entusiastes de la cultura popular i de l'idioma.

BIBLIOGRAFIA

- AGULLÓ, C.; MALONDA, B. (1992): *Valencià a l'escola: memòria i testimoni*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- BATALLER, J. (1979): *Els jocs de xiquets al País Valencià*, València, Institut de Ciències de l'Educació. Universitat de València.
- (1981a): *Contalles populars valencianes*, I, València, Institució Alfons el Magnànim.
- (1981b): «Entrevista amb En Josep Bataller Calderon», *Saó*, núm. 35 (març 1981), p. 15-18.
- (1986a): *Contalles populars valencianes*, II, València, Institució Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigacions.
- (1986b): *Jocs populars*, Picanya, Bullent.
- (1995): *Llegendes cavalleresques i de moros*, València, Generalitat Valenciana.
- (1997): *Rondalles i acudits valencians*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- (1999): *Les rondalles valencianes*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- (2001): *Rondalles de les comarques centrals valencianes*, Ontinyent, Caixa d'estalvis d'Ontinyent
- BELTRAN, R. (2007): *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*, València, Universitat de València.
- BOU, O. et al. (1991): *De bat a bat*, 3. *Literatura i llengua*, Alcoi, Marfil.
- COLOMINA, J. (1991): *El valencià de la Marina Baixa*, València, Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència. Direcció General de Política Lingüística.
- GIMENO, V. (2009): *El gènere narratiu de tradició oral a la Vall d'Albufera*; tesi doctoral dirigida per Pascuala Morote i Carlos Sanz, València, Universitat de València. Departament de Didàctica de la Llengua i la Literatura.
- LOMPART, J. M. (1964): *La literatura moderna a les Balears*, Mallorca, Moll.
- MARÍN, E. (1981): «Els jocs dels xiquets al País Valencià», *Saó*, núm. 35 (març 1981), p. 26.
- MARQUÉS, J. V. (1980): *No és natural (per una sociologia de la vida quotidiana)*, València, Prometeo.
- MARTÍNEZ, F. (1947): *Còses de la meua terra (la Marina). Terça tanda i darrena*, València, Impremta Diana.
- ORIOI, C.; PUJOL, J. M. (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Barcelona, Centre de Pomoció de la Cultura Popular i Tradicional. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya.
- PELEGRÍN, A. (1983): «Folklore y literatura», *Cuadernos de Pedagogía*, núm. 101 (1983), p. 66-68.
- (1984) *Cada cual atiende su juego. De tradición oral y literatura*, Madrid, Cincel.
- SANCHIS GUARNER, M. (1979): «Pròleg» dins *Els jocs de xiquets al País Valencià*, València, Institut de Ciències de l'Educació. Universitat de València, p. 7-8.
- SEGÚ, S. (1980): «Els jocs dels xiquets al País Valencià», *Levante* (31-VIII-80), p. 16.
- SENDRA, D. (1951): «Canciones y danzas de la comarca de Pego», *Cuadernos de música folklórica valenciana*, núm. 3, València, Instituto Valenciano de Musicología. Institución Alfonso el Magnánimo. Diputación Provincial de Valencia, p. 167-257.

¹³ Ha participat, el 2004, al curs de la UIMP de València «El cuento folklórico en la literatura y en la tradición oral» i, el juliol de 2012, a la Universitat d'Alacant, ho ha fet en el curs «Llengua, ensenyament i diversió. Taller de jocs populars valencians».

ELS FOLKLORISTES VOLUNTARIOSOS DE CASTELLÓ
Tomàs Escuder Palau
Grup d'Estudis Etnopoètics de l'Institut d'Estudis Catalans

1. *El Castelló de 1920: La Societat Castellonenca de Cultura i el seu Butlletí*

És una ciutat entre urbana i rural. La ciutat de Castelló, al cor mateix de La Plana, compta pels anys 20 amb uns trenta-mil habitants. I viu, fonamentalment, per mitjà d'una agricultura intensiva basada en la taronja i hortalisses i una incipient burocràcia construïda sobre la base de la capitalitat provincial. La ciutat té fama i es preia de ser «lliberal».

A recer d'un cert benestar econòmic dels llauradors i elements de l'administració, neix una petita burgesia, culta i desitjosa de fer de la capital alguna cosa més que balancejar-se un dia a dia anodí i avorrit. Alguns dels membres més dinàmics d'aquests dos grups es reuneixen de manera periòdica en un dels locals socials més emblemàtics de la vila. I, amb les inquietuds aportades per alguns dels més adelantats, s'acaba constituint la Societat Castellonenca de Cultura en el domicili particular d'un dels més entusiastes, En Salvador Guinot. D'aquesta iniciativa acabarà apareixent, com una extensió, el que anomenen el «Butlletí», que continua editant-se encara avui en dia.

Aquesta capital de província es vol dinàmica i empenedora front a les ciutats i pobles rivals com són Borriana, Segorb, Morella o Sant Mateu, que tenen un prestigi d'antic.

L'eclosió dels fills de la burgesia local, alguns dels quals estudien a Barcelona i València, es manifesta en la dinàmica cultural que la ciutat va mostrant poc a poc. I una de les obres cabdals és precisament la Societat al·ludida.

I si en eixos moments el corrent europeu que domina és el regeneracionisme nacionalista, per mitjà molt sovint de les mostres folklòriques d'un territori, els erudits de Castelló opten per eixa via per expressar el seu discurs de manera evident, agradable i útil al seu entendre.

2. *El perfil social i cultural dels folkloristes*

Aquells que es consideren membres de la «Lliga Espiritual de Solitaris» es reclamen romàntics però compromesos amb el corrent de la «Völkerpsychologie» que Tomàs Carreras expandeix des de Barcelona. La idea és ben acollida i amb entusiasme. Els promotors miren, des de Castelló estant, de crear una xarxa d'informants i col·laboradors arreu de les comarques castellanenques. Així contacten i seran assidus en els treballs persones de Vila-real, Morella, Catí, Benassal, Benicarló, Vinaròs,... Però és poca la participació de les zones castellanoparlants.

Qui són, quin és el perfil professional d'aquesta gent? Bàsicament són els provinents de les files de professions liberals. Però també hi ha farmacèutics, capellans, seminaristes, algun industrial, llauradors cultes i fins i tot un alcalde. Gent que poden permetre's un cert oci i tenen interès per la cultura. Les edats de la major part d'ells van entre els trenta i els cinquanta i es constata, tot i que no sorprèn si considerem els ambients socioculturals del període, l'absència de dones.

És gent que no compta amb els mitjans espectaculars que tenim avui, la qual cosa no significa en absolut aïllament. Al local del Butlletí apareixen, unes per subscripció i d'altres per intercanvi, revistes especialitzades en llengua, folklore, història o dret ja des de l'any 1923. Són revistes que vénen de França, Suïssa, Alemanya, la URSS, Portugal i també de les Illes Balears i de Catalunya. Es manté intercanvi epistolar amb institucions com la Universitat de Nova York, amb el College Art Association of America, Universitat de Nàpols, les universitats de Cambridge, Coimbra, Tubinga o amb el Victoria and Albert Museum de Londres, la Hispanic Society i les biblioteques de Bolonya i Giessen, més amb nombroses universitats espanyoles.

Hi ha un contacte assidu amb els qui fan el Cançoner Popular de Catalunya i els treballs que realitzen els castellonencs que apareixen citats en les Memòries de les missions de recerques. Joan Amades i Semper, Amat Pagès i Nicolau d'Olwer tenen relació continuada amb els membres de la Castellonenca.

Un llistat breu ens permet situar el lloc des d'on treballen i, decididament, fem constar el seu nom com a reconeixement explícit a aquest capdavanters. Anotem aquells que, no de manera esporàdica sinó continuada, van treballar en les fitxes:

Joan Bautista Carbó de Castelló
Eloi Ferrer de Vila-real
Martín Santos de Vinaròs
Josep Palau de Benicarló
Salvador Guinot de Castelló
Ricard Carreras de Castelló
Ángel Sánchez Gozalbo de Castelló
Carles Salvador de Benassal
Tomàs Ramón de Morella
Joan M. Borràs de Castelló
Luis Revest de Castelló

3. El qüestionari

Per a dur endavant el treball de recollida de material folklòric que aquestes persones volien enllestir van confeccionar un qüestionari que repartien entre els possibles

col·laboradors. Les respostes arribades a la seu de la Castellonca anaven apareixent al mateix en les pàgines del Butlletí de forma més o menys regular però intensa. No hi va haver cap tipus d'anàlisi o buidat dels materials continguts. Eren mostres d'allò que els col·laboradors, amb major o menor fortuna, amb una més important formació o no, treien de la boca dels informants de cada un dels pobles on treballaven. Hi ha bàsicament dos tipus de qüestionari, que són els que mostrem ací. Cal aclarir que van redactats en una llengua que encara no ha assumit les Normes que, precisament l'any 1932, es firmen a la ciutat de Castelló.

Aquest qüestionari era enviat per correu als col·laboradors o, de vegades, retornats personalment a la seu de la Societat. Les mesures eren 16x11 cm. Fet amb una cartolina clara amb les 7 o 8 entrades que la fitxa tenia.

Què és allò que volen encontrar amb aquest treball? Un país? Una diferència cultural respecte a la del voltant? L'actualitat i vivesa d'una llengua? En tot cas, com dèiem, no hi ha cap anàlisi feta a partir de les dades recollides. Per manca de temps? De voluntat? O és simplement la situació social i cultural la que invita a deixar de banda el treball? No s'ha d'oblidar que part del que neix a partir de la dècada dels vint acaba morint, com tantes embranzides d'aquest tipus, amb la Guerra Civil del 36.

Les respostes als qüestionaris es van publicar des del 1921 al 1934 en el Butlletí.

Qüestionari num. 1

- I. La frase, refrany o dita expressada amb tota claredat
- II. La cita del tros de conversa en què s'ha esmentat o a propòsit de què
- III. Què es vol significar amb la dita, frase o refrany
- IV. Quines referències se'n saben a més a més
- V. Lloc de la dita
- VI. Qui l'ha tramesa
- VII. És del poble o foraster
- VIII. Data de la recollida i nom del col·laborador

Qüestionari núm. 2

Pregària

- I. Transcripció de la pregària
- II. Variants de la comarca
- III. Motiu o moment en el que es diu la pregària
- IV. Pràctiques que precedeixen, acompanyen o segueixen la pregària
- V. Comarca on es diu
- VI. Condició social de la persona que la diu
- VII. Data i nom del col·laborador

Els qüestionaris num. 3 i núm. 4, dedicats als «Goigs» i a «Proverbis i modismes», respectivament, no tenen preguntes i són simplement una fitxa on hi apareix la mostra. Tanmateix algunes vegades l'autor de la replega hi afegeix els seus comentaris de manera lliure. Unes voltes amb anotacions molt pertinents mentre que d'altres simplement apunten el lloc on s'ha escoltat.

Naturalment que es poden fer moltes objeccions als qüestionaris, especialment, des de la nostra òptica, on els estudis d'antropologia, etnografia o folklore han entrat a format part de les universitats. El material recopilat es pot considerar extens, irregular, pobre segons una metodologia de recollida i extens si mirem la quantitat. Tanmateix algunes característiques sí que hi són ja evidents: un intent, per exemple, de connectar el text amb l'entorn social i cultural; la mostra de variants locals o de característiques de llengua; i una transcripció fonètica no feta per especialistes que, malgrat que avui puguem encara valorar, entrebanca algunes vegades el possible treball (però intent, a la fi, de transcriure la fonètica dels diferents pobles castellanencs).

Algunes mancances clares són per exemple que el recull no aborda temes com les relacions socials o situacions econòmiques. El món femení hi és present només en la mesura que apareixen com elements passius. Els temes que voregen o toquen el sexe són inexistents.

Amb tot, amb els pros i contres, el bo i el roïn que tenen els qüestionaris, l'obra feta per aquesta gent voluntariosa ha quedat ben clar i en bon estat de conservació. I el seu llegat permet conèixer, per mitjà d'aquestes manifestacions orals, un univers rural ja desaparegut.

4. Els resultats i algunes conclusions provisionals

Sense entrar en més fondària en observar el material fixat i guardat podem considerar si, com deia Marcel Mauss, la pura descripció ja suposa una interpretació. Aquesta manera de considerar la mostra ens pareix evident. Ara, més enllà de la recuperació feta pels informants, col·laboradors i transcriptors, ¿podem dir si hi ha una voluntat de recuperació per construir alguna cosa més que un discurs folklòric, etnogràfic? Aquest article no és ara el terreny per a una tal cosa. Eixe treball el fem, en una major extensió, en d'altres marcs. Poc a poc, però amb la clara voluntat de treure tot allò que en siga possible. I no només en termes estrictament culturals sinó socials, polítics també.

El resultat del recull és irregular. Ho és per l'abast territorial ja que no s'han tocat totes les localitats desitjables. Però qui els ho podria retreure? Tampoc la informació aportada és exhaustiva ni de l'informant ni de l'entorn. No hi ha classificació de cap tipus que no siga la del propi qüestionari, dels quals només el primer i el segon tenen preguntes concretes, tal i com hem pogut veure.

Siga per falta de temps, ganes o preparació el treball queda sense que se'n face una valoració. Ni durant el període de recollida ni després. Així, volgudament o no, el material queda a l'abast dels posteriors estudiosos del camp. Al Butlletí hi apareix la pura i simple publicació. I doncs, podem dir al mateix temps que és molt i és poc. No es pot negar, però, que hi ha un bon corpus de paremiologia, pregàries, cançons, refranys, contalles, etc., que, en definitiva, acabe retratant tota una *Weltanschauung* local; pròpia, aquesta, del món existent abans de les grans transformacions dels anys seixanta del segle passat.

En un món tan necessitat avui de fermeses i punts clars de referència ens podem preguntar: serveix per a alguna cosa aquest cos de cultura oral, popular i tradicional? Tal vegada que no és aquest el lloc ideal per plantejar-ho, però no podem oblidar que tota manifestació cultural és, i la llengua en les seues formes diverses ho porta implícit, no sols un discurs sinó un discurs que respon a una forma de veure l'entorn, el món. I que la visió que la cultura popular ha tingut i ha manifestat mai no ha estat considerada com a possible alternativa cultural. No en general.

Les formes, variades, subtils, riques i generoses de la tradició oral han estat menyspreades com a pautes vàlides més enllà del món al qual pertanyen. Els poders de les elits han entès aquestes manifestacions com una «boutade» o, en el millor dels casos, com una anècdota. Va estar Gramsci qui va dir, entre d'altres, que la cultura popular funciona d'una altra manera. I respon de manera diferent a reptes iguals. És en aquest sentit, per mitjà de l'adaptació i la creació, com podrem entendre la validesa d'aquesta riquesa oral. Si és una resposta a la globalització que tot ho vol uniformitzar pot ser una eina ben fonamental. I més per a cultures que, com la nostra, han de ser capaces de crear un model propi enmig del marasme i la retòrica de la mundialització. Pot ser, en definitiva, una ferramenta de defensa per a reivindicar una altra visió del món que ens volta. Una mena de contrapoder davant el pensament únic i anorreador. En aquest sentit pensem que l'obra d'aquests folkloristes voluntariosos, més enllà del treball de recollida, porta un missatge que inclou una forma de comprendre la nostra cultura i la nostra societat. No és poca la validesa que inclou.

FOLK-LORE

QÜESTIONARI núm. 1.—Refrans
(Contestacions)

IV

- I.—**Lucena, quien no lleva pan no cena.**
 II y III.—Se moteja a los lucenenses (aunque injustamente) de inhospitalarios.
 V.—Se dice en los pueblos del contorno.
 VIII.—3—Agosto—1920. Emiliano Benages.

V

- I.—**Quan Montf fa capell, pica espart i fes cordell.**
 II.—Se diu quan el cim de Montf—montanya al Sud d' Onda—se corona de núvols.
 III.—Y significa que regularment plourá.
 V.—A Onda.
 VI.—Es dita popular.
 VIII.—Ortells, Joliol de 1920.—Juan M. Borrás Jarque. Mestre oficial.

VI

- I.—**En Agost, ni dona ni most.**
 II.—«... no begues vi; per que en Agost ni dòna ni most...»
 III.—Vol dir que ni Venus ni Dionisos son bons amics en Agost.
 IV.—*En Agosto ni mujer ni mosto. Agosto, no llores por vino y amores. Neque aestate, neque antumno, utilis Venus est.* (Celso).
 V.—Bechí.
 VI.—Un ferrer.
 VIII.—13—VIII—1914. A. Sánchez Gozalbo.

Fig. 1

QÜESTIONARI núm. 2

ORACIONS

- I.—La oració transcrita fidelment.
- II.—Variants de la oració en la comarca.
- III.—Motiu perquè 's diu la oració.
- IV.—Practiques que precedixen, acompanyen i següen a la oració.
- V.—Comarca on s' ha recollit.
- VI.—Condició social de la persona que la digué.
- VII.—Data de la recerca i nom del col·laborador.

Tots aquells extrems que contribuïxquen a documentar més la papereta i que no hi consten en lo qüestionari s' anotarán per a donar més valor a la recerca.

CUESTIONARIO núm. 2

ORACIONES

- I.—La oración transcrita fielmente.
- II.—Variantes de la oración en la comarca.
- III.—Con qué motivo se dice la oración.
- IV.—Prácticas que preceden, acompañan y siguen a la oración.
- V.—Comarca donde se ha recogido.
- VI.—Condición social de la persona que la dijo.
- VII.—En qué fecha se recogió y nombre del colaborador.

Todos aquéllos extremos que contribuyan a documentar más la papeleta y que no consten en el cuestionario se anotarán para dar más valor a la rebusca.

A. S. G.

Fig. 2

1. Introducció

Com ja anuncia el títol, la nostra intenció és destacar el paper que ha desenvolupat Joaquim González i Caturla com a folklorista en la recerca d'unes rondalles valencianes del sud que omplien el buit existent en aquesta zona. Per què decidim focalitzar la figura de González i Caturla? Doncs perquè es presenta, juntament amb una nòmina d'autors que ha anat augmentant al llarg dels anys, com un dels deixebles del magnífic mestratge d'Enric Valor i les seues *Rondalles valencianes*, amb dos volums també carregats d'una gran quantitat de rondalles com són *Rondalles de l'Alacantí: contes populars* (1985) i *Rondalles del Baix Vinalopó: contes populars* (1987).

Una presentació de Joaquim González i Caturla ha d'incloure necessàriament els qualificatius de filòleg, professor i escriptor i, això sí, un escriptor ben complet pels camps que ha temptejat. Una de les seues vessants més conegudes és la de narrador a través del conreu de la narrativa poètica (*Un estiu amb flora*, 1989); la narrativa infantil (*La cova del llop marí*, 1989; *Julieta i el caragol màgic*, 1993; *La penya dels pirates*, 1998 o *Les bruixes del Cabeçó d'Or*, 1999); la narrativa juvenil (*Tot l'estiu per davant*, 1992; *Mirant la lluna*, 2001); la narrativa breu (*Contestador automàtic*, 1993; *Els colors de la solitud*, 1995; *Aquell blau brut*, 2004; i *Un ram de flors*, 2005);¹ la narrativa de tema eròtic (*Les quatre edats d'Eros*, 1996); així com la narrativa per a adults —entesa en termes generals— (*La casa de les flors*, 1999; *L'home de l'estació*, 2005; o *Els ulls del gos*, 2010). Però la seua activitat no cessa amb aquesta vessant narrativa i també toca l'àmbit de les col·laboracions a revistes, com ara *Quaderns de migjorn* (1993-98) o *Canelobre* (1997), així com ha contribuït en el llibre col·lectiu *Microsexe* (1998), a més de publicar l'any 1998 un llibre didàctic a propòsit de la cultura popular sota el títol *Història de la vida quotidiana* o l'obra *Una bona conversa* (2006) també de caire educatiu.

Lògicament una carrera tan prolífica i amb un alt grau de qualitat ha estat guardonada en diverses ocasions, com demostra el Premi de Narrativa Infantil Empar de Lanuza de 1992 rebut per *Julieta i el caragol màgic* o els Premis Narrativa Breu de Mislata i Felip Ramis de la Vila Joiosa (1992) per dos contes inserits més tard en *Els colors de la solitud* (1995). Així mateix, amb *Les quatre edats d'Eros* va rebre el Premi la Vall d'Albaida de literatura eròtica de 1995 i amb *La casa de*

¹ *Aquell blau brut* (2004) i *Un ram de flors* (2005) han estat publicats als periòdics *Diari la Verdad* (1-04-2004) i *Quadern. El País* (20-01-2005) respectivament.

les flors va ser guardonat amb el Premi Enric Valor l'any 1998. En últims anys ha rebut el Premi Ciutat d'Alzira-Bancaixa juvenil (2000) per *Mirant la lluna*; els Premis Ciutat de Xàtiva-Blai Bellver de narrativa (2004) i Crítica dels Escriptors Valencians (2006) per *L'home de l'estació*. Per últim, més recentment ha estat guardonat amb el Premi de Narrativa «Antoni Bru», dins els Premis Literaris Ciutat d'Elx (2009) per *Els ulls del gos*.

Però dins de tota aquesta dilatada trajectòria, on realment volem posar èmfasi és en la faceta com a folklorista d'aquest autor i que, com s'ha dit adés, es tradueix en dues obres amb solament dos anys de distància entre sí amb les que realment va començar el periple literari: *Rondalles de l'Alacantí: contes populars* (1985) i *Rondalles del Baix Vinalopó: contes populars* (1987). La suma total de les rondalles que arpleguen ambdós volums ascendeix a la xifra de seixanta-huit de les quals trenta-sis són del primer i les restants trenta-dos del segon.

2. Mètode i motius

Respecte al mètode d'arplega d'aquestes rondalles resulta ser el mateix en els dos casos: per una banda, González i Caturla va recórrer primerament la comarca de l'Alacantí durant tres mesos preguntant a la gent, de manera que va visitar els pobles d'Agost, Benimagrell, Busot, el Campello, el Palamó, la Canyada del Fenollar, Mutxamel, Sant Joan, Sant Vicent del Raspeig i Xixona. Per una altra banda, temps després, l'autor va repassar els diferents pobles de la comarca del Baix Vinalopó però en un temps espacial menor de dos mesos. Aquests pobles són Elx, Crevillent, Santa Pola, com a centrals, però també trobem Tabarca (l'Illa Plana), La Baia, l'Altet, Torrellano-Torre del Plà. Unes localitats que en el seu dia van superar les expectatives de l'autor, ja que com ell explica a la introducció del segon volum fruit d'aquesta investigació: «el recull *Rondalles del Baix Vinalopó* ratifica no sols la presència de la literatura oral sinó el vigor i la riquesa del valencià, del català, dins el món cultural dels milers de persones que viuen a Elx, Crevillent, Santa Pola, etc...» (1987: 15).

I és que el context de les rondalles no és gens fàcil. L'any 1985 al pròleg de *Rondalles de l'Alacantí*, Emili Rodríguez-Bernabeu (1985: 11) ja adverteix la situació tan dura que envolta el món de la literatura popular i en concret de les rondalles al nostre país, amb els consegüents problemes de pervivència: la desaparició de la llar com a espai propici i de la figura maternal com a rondallaire a causa de l'aparició de mitjans de comunicació aclaparadors, com la televisió. Però queda clar que en l'actualitat podríem afegir, a més, Internet i els seus derivats.

A aquest fet cal sumar les paraules del mateix González i Caturla (1985: 15) quan explica com al seu parer la comarca de l'Alacantí no ha tingut lligams amb

la resta del País Valencià que propicien el manteniment d'una forta personalitat valenciana principalment per tres motius: la distància amb València, la «despersonalització» tant de València com d'Alacant i la desconfiança dels alacantins cap als valencians centrals.

Per tant, són aquests motius de no deixar en l'oblit² la cultura pròpia i de no deslligar-se de la personalitat valenciana i catalana característica de la gent del sud del País Valencià, la que impulsa a Joaquim González i Caturla a emprendre aquesta tasca de recuperació, arreplega i manteniment d'una cultura a través de les rondalles que anul·lارا contundentment aqueixa fatídica resposta que es trobà sobre que «En Alicante no hay nada» (1985: 15).

3. *Lligams González i Caturla-Valor*

Quan parlem de González i Caturla és inevitable parlar dels seus lligams amb el gran rondallaire del segle xx, Enric Valor. És ben sabut per tots —i actualment encara més que s'ha celebrat al 2010 l'Any Enric Valor pel desé aniversari de la seua mort i al 2011 el centenari del seu naixement—, que al País Valencià Enric Valor va suposar un abans i un després per a la literatura popular catalana. Amb les seues *Rondalles valencianes* (1950-1958)³ va saber arreplegar i perpetuar unes rondalles que no només demostraven la riquesa de l'imaginari popular de les contrades valencianes sinó que omplien un buit etnopoètic sobradament ple, per contra, a Catalunya i a les Illes Balears. El mètode que emprà va ser la reelaboració de les històries arreplegades, «ja que la rondalla es caracteritza principalment per una rigorosa invariabilitat temàtica que no és incompatible amb la fluïdesa argumental» (González i Caturla 1997: 42), que de manera molt viva, Valor deixa magistralment palesa. Tal com el mateix González i Caturla explica «Quan parlem de l'Enric Valor rondallaire, no cal dir-ho, ens trobem amb un narrador que fa de l'amplificació un element important» (1997: 42).

Amb aquests precedents, no és estrany que González i Caturla se senta plenament identificat, agafe a Valor com a model, i com ja comentàvem adés, de-

² De fet, Joquim González i Caturla en una entrevista que li fan, a la pregunta de «¿qué le hizo interesarse por los cuentos populares de la provincia?» contesta que «Mí abuela era una gran narradora oral e influyó a que me interesara por estas historias. Tras visitar localidades como Alcoy y Castalla primero y Elche, Crevillente y Santa Pola, después, creí que era necesario plasmar estas historias en algún libro antes que se perdieran» (Batllés 2007: s/p).

³ Valor va dur a terme un treball de camp per les comarques meridionals del País Valencià i una posterior tasca de redacció literària. D'aquesta manera, en un principi va confeccionar tres volums rondallístics sota el títol *Rondalles valencianes*, publicats entre els anys 1950-1958, tot i que després les rondalles no deixaran de publicar-se fins el 1976 a través de diferents volums fins a arribar a la suma total de trenta-sis rondalles.

cidisca emprendre la seua tasca personal de recol·lector de rondalles entre les comarques més al sud del País Valencià, una empresa encara més difícil si pensem en la situació de desmillora que viu el català en aquesta zona. González i Caturla es converteix així, juntament amb altres noms com Josep Bataller o Tomàs Escuder, en un deixeble de renom del mestre de Castalla. De fet, González i Caturla —juntament amb Bataller i Escuder— passa a convertir-se en el lligam entre l'obra de Valor i l'obra dels nous folkloristes, més joves, que van sorgint al País Valencià. Entre aquesta nòmina de nous narradors i rondallaires trobaríem entre molts altres, noms com ara «Pilar Carrillo, Mari Àngels Diéguez [...], Francesc Gascón, Pepa Guardiola, Josep Vicent Martínez [...] o Jordi Raül Verdú» (Beltrán 2007: 30-31).

Un fet a destacar, és que entre el llistat d'aquests autors, alguns han fet la tria personal de reproduir les rondalles trobades amb la llengua exacta, oral i col·loquial amb què les han enregistrades. En canvi González i Caturla, a pesar de mantenir els modismes, frases fetes i lèxic propi i genuí de la zona⁴, decideix eliminar els castellanismes, els vulgarismes i totes aquelles incorreccions que ell considera que allunyen el model de llengua d'un model narratiu valencià. Clarament, en aquest punt es fa una referència plena a la norma lingüística que tant va defensar Enric Valor. En canvi, a diferència del que feia el mestre, González i Caturla no reformula ni augmenta sinó que tria la reproducció fidel de les rondalles que li són contades. Ara bé, literàriament parlant sí que literaturitza però no en la mesura que ho fa Enric Valor. Com explica Emili Rodríguez-Bernabeu, al pròleg del primer llibre:

És la vella controvèrsia entre Brentano i els germans Grimm,⁵ entra la reelaboració minuciosa i una fidelitat estricta a la narració popular. No se'ns pot amagar que Enric Valor pertany al grup que usà la rondalla com a letimotiv de la seua creació (i precisament de forma magistral). González i Caturla, com hem dit, pertany al grup segon, aquell que considera deure indefugible mostrar-nos una rondalla versemblantment popular i, en fer-ho, se'ns apareix com a erudit coneixedor del llenguatge valencià (1985: 10).

El que està clar és que tant l'obra de González i Caturla com la de Valor suposen una forma de recuperar allò que és intrínsec de la societat valenciana, en

⁴ González i Caturla adjunta al final dels dos volums un glossari i un llistat de locucions i modismes populars de la zona.

⁵ Ara bé, segons Oriol (2011: 97) Valor sí que segueix la línia dels germans Grimm perquè, com bé explica: «Enric Valor, com molts altres rondallistes que el van precedir, més que un folklorista, en el sentit més estricte del terme, és un literat-folklorista. Enric Valor, en la línia del que van representar els germans Grimm a Alemanya o Antoni M. Alcover a Mallorca, entén la rondalla com literatura».

aquest cas de la del sud però en total consonància amb la resta del País Valencià i amb la resta dels territoris de parla catalana. La intenció de González i Caturla, per tant, és mostrar la tradició oral d'un poble a través del gènere de la rondalla que ell mateix defineix com «unes narracions anònimes en prosa, de tema fantàstic o costumista, que relaten uns fets que es presenten com a imaginaris i que constitueixen una història amb un principi i un final perfectament definits» (1997: 42).

Altra mostra sobre que l'autor alacantí té molt present l'obra de Valor, és que al llarg dels seus dos volums, arreplega un total de seixanta-huit rondalles —davant de les trenta-sis de Valor—, sense contar aquelles que no transcriu perquè coincideixen amb les recollides i literaturitzades per l'escriptor castallut i, per tant, van ser excloses. Aquestes són, tal com el mateix autor s'encarrega d'explicitar: «Home roig, gos pelut i pedra redona», «Les boles del cel», «Joan Antoni i els torpalls» i «Comencilda, Secundina i Acabilda» (1985: 16) del primer volum. Altres rondalles que, per contra, sí que inclou són les també arreplegades per Jordi des Racó (Mossén Alcover) com «L'estreleta d'or» i «Per què hi ha rics i pobres?». Una tercera rondalla que també tenen els germans Grimm sota el títol de «Els músics de Bremen» ell l'arreplega com «L'ase, el gos, el gat i el gall».

En canvi, al segon volum l'autor sí que explica com li ha sorprès la qualitat i alhora diversitat de les rondalles trobades, «variants dels [contes] que apareixen als reculls d'Enric Valor, del mallorquí Jordi des Racó (Mossén Alcover), o del català Joan Amades» (1987: 16). Com bé explica González i Caturla a nota a peu de pàgina, les rondalles amb modificacions són «El príncep aventurer i les tres taronges», versionada pels tres autors (1987: 52), «L'endevinalla de la princesa», que també apareix al volum 3 de *Les millors rondalles populars catalanes* de Joan Amades (1987: 83) i «Els tres consells» que es troba al recull d'Enric Valor amb el nom de «El darrer consell» (1987: 93).

4. *Tractament de les rondalles (classificació i significació)*

Tant en les *Rondalles de l'Alacantí* com en les *Rondalles del Baix Vinalopó*, Joaquim González i Caturla divideix les rondalles que presenta en cinc grups segons la temàtica, malgrat que amb una petita modificació d'un volum a l'altre pel que fa a les etiquetes. En el primer llibre les divideix segons pertanyen a

- 1) Prínceps, princeses, bruixes, gegants i dimonis
- 2) Temàtica costumista
- 3) El Senyor, sant Pere i la Mare de Déu
- 4) Miracles de sant Vicent Ferrer

5) Animals personificats

En canvi en el segon, prevalen més unes etiquetes generals sense especificar què poden incloure:

- 1) Temàtica fantàstica
- 2) Temàtica costumista
- 3) Temàtica religiosa
- 4) Miracles
- 5) Animals personificats

Un element, sens dubte, fonamental de les rondalles incloses en aquests apartats és el seu contingut.⁶ De fet, el mateix autor també ens ofereix unes consideracions d'allò que, al seu parer, transmeten aquestes rondalles segons les tipologies establertes.

Pel que fa al primer apartat explica que les rondalles en general mostren una morfologia determinada i repetitiva⁷ moguda pel factor «amor» dins dels paràmetres de la moral tradicional: xica o xic pobres però treballadors i bells → troben un antagonista a qui han de vèncer → troben també xic o xica de qui s'enamoren → poden tenir un ajudant (fada o element màgic) → solució del conflicte i premi: obtenció de l'amor i de riqueses.

Aquest esquema, efectivament, en el primer llibre el veiem palés a «La rosa de l'amor», «Joanet el pescador», «El conte de l'alfabegueta», «L'estreleta d'or» i «Els set germans encantats». Per la seua banda, al segon llibre també mantindrien l'esquema «Granereta de pastera», «El príncep aventurer i l'amor de les tres taronges», «L'endevinalla de la princesa» i «Els tres consells». Altres rondalles, en canvi, tenen un final també feliç però sense seguir estrictament aquest esquema. Si les ordenem per ordre de graduació quant a fidelitat, encapçalaria el llistat «La flor del lilolà. La flor del lliri blau» perquè segueix exactament la mateixa estructura però sense l'aparició de l'amada. D'una manera paral·lela trobem la rondalla de «Peret i Margarideta» on veiem el mateix esquema però amb un amor fraternal i un final mancat de riqueses. En canvi, d'una manera més allunyada està la història de «Les set germanes» en què el final és feliç però falta l'element meravellós, així com la relació amorosa.

Tanmateix, com l'autor afirma, hi ha d'altres que no segueixen aquest esque-

⁶ A partir d'aquest moment farem referència de manera conjunta a totes les rondalles arreglades en els dos volums sense fer esment individualment en quin hi apareixen.

⁷ Vegeu Propp (2006).

ma «per tal com en més d'una ocasió apareix el final infeliç, tràgic i desgraciat» (1985: 17). Un final que castiga uns personatges que, segons la moral tradicional que esmentàvem, demostren uns valors condemnables. Un cas seria l'ambició de tenir molt sense fer res, com és el cas de «La vareta de les tres virtuts» o «Ric, el tio Roc»; l'atreviment a burlar la mateixa Mort —un fet contranatura— que és el que ocorre amb «La metgessa del dimoni»; el càstig per l'obtenció d'un capritx com en «El dia del miracle»; el càstig per la desobediència com per exemple en «Marieta i el mort»; o simplement un final tràgic per la gosadia de mesclar religions diferents com ocorre en «El tresor de la muralla».

Un cas singular dins d'aquest primer calaix de rondalles de temàtica fantàstica és el de «Les bruixes de Tabarca», on al final no hi ha una millora de la situació dels protagonistes, tot i que sí que hi ha un element meravellós a través de la bruixa que esdevé la dona, la qual es transforma en gat. Així mateix, altre cas a destacar i en relació a la moral tradicional seria «el tema de l'estrany o el mutant» que al pròleg diferencia Emili Rodríguez-Bernabeu (1985: 13). Aquest tema el veiem palés, per exemple, en la rondalla de «El forçut de Xixona» en què un xiquet gegant —això sí massa menjador i que només pensava en ell mateix—, és marginat per la societat precisament per ser diferent, de manera que és tractat com el dolent.

Si passem al segon grup, el de temàtica costumista, es curiós el canvi que es produeix en les rondalles pel que fa a l'esquema del final feliç esmentat. El mateix autor explica a *Rondalles del Baix Vinalopó* (1987: 19), que les de temàtica costumista estan més ambientades en el món real, de manera que guanya l'enginy i l'astúcia per damunt del que està bé o malament. És precisament en aquestes que es trenca amb el conservadorisme predominant de les rondalles en favor de «tractaments temàtics més progressius, com el de la vella lluita per la igualtat de la dona» (Rodríguez-Bernabeu 1985: 13). Una lluita que s'exemplifica clarament amb la rondalla «Un lluç enmig del bancal» però també amb altres com «La xirindanga» o «Els enganys de les dones» on l'astúcia de la dona venç l'home que és burlat. No obstant això, també veiem, per contra, dues rondalles i, a més, localitzades al primer volum, sobre com l'astúcia de l'home s'encarrega de donar una lliçó a la dona, ja siga per esdevenir malfeinera, com en el cas de «El gat a l'esquena», o per ser una dominadora, com ocorre amb «Pere Joanot».

Així mateix, dins d'aquest món costumista apareixen altres temes diversos que caldria esmentar. Està, per exemple, l'adulteri, que, evidentment, s'allunya bastant de la moral tradicional que comentàvem pel que fa al primer grup de rondalles i que està representat en «La dona i el capellà» i «El sangandongo». Altre tema que hi sura és el que envolta la figura dels capellans en relació a la

seua luxúria, com es pot comprovar amb «Tico-Taco o el capellà que va fer oli» i «Seculorum seculera». Pel altra banda, hi ha certs valors que es ressalten també a través de les rondalles, com passa amb l'astúcia ja esmentada però ara en relació a un seminarista en «El seminarista famolenc» o relacionada amb l'ambició en el cas de «Les bacoques del rei», «Per què hi ha rics i pobres?» i «Les faves del cel». Així mateix, veiem també com hi existeix una crítica a l'estupidesa de la mà de les rondalles «El burro del tio Pauet» i «El cullerot».

Dins d'aquesta amalgama de temes diversos que s'hi tracten igualment té cabuda, per exemple, el tema lingüístic mitjançant «Joanet el dels pinyols», «Conte del mallorquí» i «Com parlen a Guardamar?». Amb una certa relació també hi ha l'al·lusió a jocs de paraules i a la mnemotècnia com passa en «Joanet Pelitxilico» i «El pipiritxó». Per últim, es poden incloure dins d'un mateix calaix dues rondalles protagonitzades pel xiquet entremaliat de Peret, que es titulen «Les comandes de Peret» i «Peret? Mare, coc!». ⁸ Només quedaria allunyat d'una classificació per grups la rondalla «L'home que sabia totes les cançons» de la qual se singularitza la funció d'entreteniment.

Pel que fa a les rondalles de temàtica religiosa, resulta molt eficaç la divisió o classificació en tres grups que planteja al primer volum el folklorista per a les cinc rondalles que estan sota aquesta etiqueta, una classificació aplicable també a les que apareixen al segon volum, com tot seguit comprovarem. Així, trobem primerament i de nou el «càstig moralitzador a l'ambició excessiva i al desagraïment» (1985: 19) amb «L'ambició de Francesqueta» a qui el Senyor li va oferir una bona vida i per voler més es va quedar sense res. En segon lloc, pel que fa a la caricaturesca imatge de Sant Pere —«poregós, simpàtic i menjador que s'atreveix a pensar, innocent, que pot enganyar el Nostre Senyor» (1985: 19)— hi ha tres rondalles com són «El Nostre Senyor tot ho veu», «Les garrotades de Sant Pere» i del segon volum «Sant Pere i la mitja taronja». Per últim, hi ha un tercer grup que es correspon amb l'explicació divina que se li dona a les coses terrenals a través de la mà del Senyor i de la Mare de Déu, com veiem en «Per què el gall té dues taques negres?», «Per què els pinyols dels dàtils tenen una o?», i del segon volum també «Per què la mula no té fills?» i «Les collites de la figuera».

En el quart calaix, trobem l'etiqueta dels miracles, que tal com diu l'autor a les *Rondalles de l'Alacantí* «No són rondalles *sensu strictu* per tal com narren fets que m'han estat contats com a vertaders» (1985: 19). Aquesta idea es complementa

⁸ De fet, en opinió de l'autor, aquestes rondalles de Peret podrien formar un cicle: «Estic convençut que deu haver un cicle de rondalles on es narren les aventures d'aquest simpàtic personatge infantil» (1985: 19); «Pel que sembla hi ha un cicle molt variat sobre les "aventures" d'aquest simpàtic personatge» (1987: 110).

amb l'aclariment que fa també l'autor a les *Rondalles del Baix Vinalopó* sobre per què inclou els miracles dins de l'estudi de les rondalles i que explica que al Rondcat no apareguen catalogats:

Perquè aquestes històries, i en això no es diferencien gens de les rondalles, tenen l'estructura d'una petita narració, posseeixen així mateix uns personatges i una ambientació perfectament encaixats dins l'entorn del poble on han estat arreplegats, s'han transmés oralment com tota la literatura folklòrica i formen part, en definitiva, de la cultura tradicional de les gents d'aquesta comarca (1987: 167).⁹

En les *Rondalles de l'Alacantí*, concretament el que tenim són dos miracles sobre sant Vicent Ferrer situats a la localitat de Sant Vicent del Raspeig, així com una anècdota sobre el lema d'aquest poble protagonitzada pel mateix sant. En canvi, a les *Rondalles del Baix Vinalopó* observem una major diversitat amb tres miracles protagonitzats per tres figures diferents: «La Mare de Déu del Loreto de Santa Pola», «La Mare de Déu de l'Assumpció» i «Sant Francesc».

Per últim, trobem un grup de rondalles classificat en ambdós volums com a «Animals personificats». En aquestes rondalles destaca la disputa sempiterna entre l'astuta rabosa que sempre acaba vencedora i l'innocent llop que, per contra, sempre acaba perdent quan s'enfronta a ella. Precisament aquesta disputa entre aquests dos animals fa que Caturla es plantege una pregunta al respecte: «¿les disputes entre el llop i la rabosa no podrien ser una versió al·legòrica dels vells problemes entre els hòmens i les dones?» (1985: 20). Una pregunta que més bé sembla retòrica ja que el paral·lelisme del qual parla pareix indiscutible. Precisament, exemple d'aquesta idea seria la rondalla «Raboseta, obri!» i la de «L'astúcia de la comare rabosa». Per contra trobem altres rondalles en les quals la rabosa també és la protagonista i està caracteritzada per l'astúcia però ja no s'enfronta al llop opositor. En la primera d'aquestes venç el rabosot («La raboseta i el rabosot») i en la segona és la mateixa rabosa la que rep una lliçó de part d'un gat que esdevé més astut encara («La raboseta i el gat»).

En altres rondalles tenim també com l'astúcia sempre és la guanyadora enfront la força, com és el cas de les rondalles de «La balena i l'esparralló» o el cas de «El gat i la rateta» (1985: 20). En canvi, d'una manera més independent anirien la rondalla de «L'aranya, la cigala i l'abella» que, com diu l'autor, parla de «la ingritud dels fills envers llurs pares» (1985: 20), cosa que s'aprofita per a explicar fets naturals relacionats amb aquests «animals». Així mateix, la rondalla titulada «El conte de la formigueta» també respondria al joc mnemotècnic esmentat adés a les rondalles costumistes.

⁹ Sobre el tractament de la rondalla com a gènere etnopoètic vegeu Oriol (2002: 54-69).

Finalment, en un subgrup a banda parlariem de tres històries que curiosament apareixen sota el títol d'una única rondalla en què el món dels humans i el món dels animals es fusionen en un joc cap a l'oient: «L'home i el gos. El conte dels ànecs».

5. *Conclusions*

Al llarg d'aquesta exposició descriptiva i analítica de la figura de Joaquim González i Caturla i sobretot de les seues dues obres rondallístiques, hem volgut donar compte que aquest autor mereix ser una figura reivindicada dins de l'etnopoètica catalana concretada al País Valencià. Primerament, perquè, sensibilitzat amb la tasca del mestre Enric Valor de literaturitzar rondalles populars que suposava la continuïtat de l'imaginari valencià i la creació d'un model de llengua, va decidir fer un treball de camp d'arplega de rondalles del sud del País Valencià.

En segon lloc, perquè aquest treball de a peu el va fer, precisament, en una zona on la situació del català és ben difícil per la pressió de forces externes diverses però que, en canvi, està farcida de tota una tradició transmesa oralment que identifica els parlants dins d'una mateixa comunitat lingüística i cultural.

En tercer lloc, perquè la quantitat de rondalles arplegades —i classificades segons la temàtica— és elevada si pensem en les seixanta-huit que aconsegueix González i Caturla en front, per exemple, de les trenta-sis d'Enric Valor, tot i que l'extensió de les del mestre castallut és major. A més, cal destacar el fet que l'autor en troba més, però per ser les mateixes que les ja literaturitzades per Valor no les inclou en el seu primer recull, encara que sí que inclou variants que hi troba de les arplegades pel mateix Valor, per Jordi des Racó (Mossén Alcover) o Joan Amades. Variants que demostren els lligams de la cultura popular arran dels territoris de parla catalana.

Per tant, des d'ací constatem la importància de l'existència de figures com la de Joaquim González i Caturla per a no perdre el que ens identifica i per a entendre d'on venim i saber, així, cap a on anem.

BIBLIOGRAFIA

BATLLÉS, V. (2007): «Joaquim González Caturla: “Escribir sobre Alicante supone reflejar la realidad que percibo” », *Las Provincias* (19/08/2007), s/p. Enllaç online:

<http://www.lasprovincias.es/prensa/20070819/alicante/escribir-sobre-alicante-supone_20070819.html> [data de consulta: 10 de setembre de 2011].

BELTRAN, R. (2007): *Rondalles populars valencianes: antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*, València, Publicacions de la Universitat de València.

GONZÁLEZ I CATURLA, J. (1985): *Rondalles de l'Alacantí: contes populars*, Alacant, Institut Juan Gil-Albert.

- (1987): *Rondalles del Baix Vinalopó: contes populars*, Alacant, Institut Juan Gil-Albert.
- (1997): «Les rondalles d'Enric Valor», *Canelobre*, núm. 37-38 (estiu-tardor 1997), Institut Juan Gil-Albert, p. 41-48.
- ORIOI, C. (2002): *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*, Valls, Cossetània.
- (2011): «Les rondalles d'Enric Valor en el marc de la rondallística catalana», dins Gemma LLUCH; Josep M. BALDAQUÍ (eds.): *Nova reflexió sobre l'obra d'Enric Valor*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 95-109.
- PROPP, V. (2006): *Morfología del cuento*, Madrid, Fundamentos.
- RondCat: cercador de la rondalla catalana*. Arxiu de Folklore. Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, <<http://www.sre.urv.cat/rondcat>> [data de consulta: 10 de novembre de 2011].

SARA LLORENS I CARRERES I L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR DE CATALUNYA:
DADES A PROPÒSIT D'UNES *LLEGENDES ALACANTINES* INÈDITES

Joan Borja i Sanz
Universitat d'Alacant

Sara Llorens i Carreres (Lobos, Buenos Aires 1881 – Perpinyà 1954) ha estat sovint considerada, dins l'àmbit de l'etnopoètica catalana, com la principal dona folklorista de la primera meitat del segle xx. El seu és, sens dubte, un cas ben singular en la recerca, la fixació i l'estudi de la literatura catalana popular. I tant la seua obra —la publicada i l'encara inèdita— com les vicissituds de la seua trajectòria vital exerceixen un poderosíssim magnetisme per a qualsevol observador contemporani que hi vulga orientar una mirada de curiositat científica o, simplement, de pura sensibilitat humana. Amb l'aurèola seductora d'un cert romanticisme, la seua —hi insistim— és una de les veus femenines que s'han fet un lloc de veritable prestigi en el folklore català d'inicis del segle xx: una veu, això sí, condicionada per la tuberculosi (malaltia que, amb múltiples recaigudes, va haver d'arrossegar tota la vida), la projecció pública del seu marit (Manuel Serra i Moret, alcalde de Pineda, fundador de la Unió Socialista de Catalunya, diputat, conseller i, ja a l'exili, ministre de la República i president del Parlament de Catalunya), les múltiples relacions socials i intel·lectuals que a pesar dels problemes de salut va mantenir (l'epistolari amb Anton Busquets, Antoni Maria Alcover, Ramon Miquel i Planas, Joan Amades i, sobretot, Rossend Serra i Pagès, és, senzillament, apassionant), l'experiència traumàtica de la Guerra Civil i el consegüent exili forçós (primer a l'Argentina i després a Perpinyà), les dificultats i els atzars quant a la publicació dels treballs elaborats, etc.

Filla d'emigrants catalans a l'Argentina,¹ Sara Llorens naix a Lobos (Buenos Aires), el 5 de novembre de 1881, al ple de la primavera austral. Però abans de fer els quatre anys, la família retorna a Catalunya i s'estableix a Pineda de Mar, d'on era originària. A penes amb quinze anys, al febrer de 1897, revalida els estudis de Magisteri que havia cursat a l'Escola Normal de Barcelona; i l'any següent, al setembre de 1898, es matricula a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona de Barcelona, on té l'oportunitat d'accedir a una educació superior i, també, de conèixer el que seria el seu mestre i mentor: el professor Rossend Serra i Pagès.

¹ Sara Llorens i Carreres és filla d'Emília Carreres i Parera (Arenys de Mar 1951 – Pineda 1924), i de Joan Llorens i Horta (Pineda 1844 – Barcelona 1899). Si bé sa mare era de família penedenc a benestant, son pare procedia d'una família modestíssima d'espardenyers. Tanmateix, com a comerciant emprenedor, el pare de Sara Llorens va alçar importants —i rendibles— negocis de conreu agropecuari en diferents llocs d'Argentina: Bolívar, Lobos, Trenque Lauquen i Victorica. Sara era la quarta filla d'un total de sis germans: dos xics (Manuel i Joan) i quatre xiques (Francisca, Matilde, ella i Orfèlia).

Aquells anys de joventut es demostrarien decisius per a la futura vida de Sara Llorens: la vespra del Cap d'Any del 1900 mor a Barcelona son pare, Joan Llorens i Horta; i a la primavera següent coneix Manuel Serra i Moret, amb qui es prometrà el 21 de juny de 1901: es tracta, fet i fet, de l'home amb qui acabarà compartint, fins a la mort, l'intens, fèrtil, tortuós i filmic viatge de la seua vida. Per aquell temps, igualment, comença el festeig de l'altra gran passió que l'havia d'acompanyar sempre, la del folklore: a l'octubre de 1901, dies després que Manuel Serra emprenguera un llarg viatge de treball i formació als Estats Units d'Amèrica, Sara s'inicia en les disciplines folklòriques en un curs impartit per Rossend Serra i Pagès a l'esmentada Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona.²

Un parell de mesos després de l'inici del curs de folklore amb Serra i Pagès, al desembre de 1901, Sara Llorens fa ja les primeres recerques folklòriques i etnogràfiques a Pineda. I l'any següent, el 1902, immersa ja completament en la recopilació de materials folklòrics, rep la invitació de mossèn Antoni Maria Alcover a col·laborar en el *Diccionari de la llengua catalana*. Però aquell any es produeix un altre fet que l'havia de marcar per sempre: a la tardor contrau la tuberculosi, una malaltia de la qual mai no s'acabaria de restablir, amb diverses recaigudes que acabarien condicionant-ne el normal desenvolupament de l'activitat social, intel·lectual i —en una paraula— vital.

Amb tot i això, l'alarmant precarietat de salut mai no va aconseguir silenciar del tot la veu i el treball de Sara Llorens:³ al setembre de 1904 obté el primer premi extraordinari dels Jocs Florals de Santa Coloma de Farners al millor treball literari en prosa per la composició *Maternal*, i aquell mateix any recull «de viva veu d'una bona velleta d'Ordal, la *Grandeta*» (1906: 8) els relats populars que acabaran integrant el *Petit aplech d'exemples morals recullits y cotejats per la Srta. Sara Llorens y Carreras ab una noticia preliminar d'en Rossend Serra y Pagès*. Es tracta d'un llibret de 54 pàgines que, publicat com el «Volúm I» de la «Bi-

² Al mestratge de Serra i Pagès en aquesta institució cal atribuir l'aparició a Catalunya d'una activa escola de *dones folkloristes*, on podem destacar, a més del de Sara Llorens, noms com el de Joana Vidal, Mercè Ventosa, Manuela Fina, Adelaida Ferré, Maria de la Gràcia Bassa, Maria Baldó, Maria Oller, etc.

³ Des que contrau la malaltia fins a la mort, quasi cinquanta-dos anys més tard, la vida de Sara Llorens fou un model admirable de resignació, lluita i superació (en suma: de vitalisme) davant les múltiples i cruels recaigudes que va patir. Els problemes de salut, que literalment la condemnaven a la invalidesa, mai no van dinamitar l'enamorament per la vida que —de sentiment, paraula i obra— va professar efectivament. Unes línies d'*El llibre del cor* (que ella mateixa defineix com «un llibre de fe: de fe en la vida») resulten reveladores de les circumstàncies en què hagué de viure, i de la coratjosa actitud amb què les va encarar: «Afegeix a la florida dels bons desigs del noble company meu, la de les altres persones que m'estimen, i haureu trobat en mi una explicació del perquè una joventut, com la meua, passada entre el llit i la cadira de braços, impossibilitada d'estudiar, de passejar, de treballar —i adhuc de cantar!— sigui optimista, vegi la terra coberta de flors, l'aire multiplicat de clarors i l'esperit d'alegria esclatant» (Llorens 1954: 46-47).

biblioteca Folk-lòrica Catalana», resulta paradigmàtic i simbòlic de l'ascendència decisiva que, ja des dels moments inicials en la formació de l'autora, hi va exercir el destacat folklorista Rossend Serra i Pagès. Fet i fet, el pròleg i la publicació del *Petit aplech d'exemples morals* no són sinó un obsequi del mestre, de quaranta-tres anys, a la jove alumna avantatjada, de només vint-i-quatre anys.⁴

Mentre la impremta de Fidel Giró preparava la impressió d'aquell opuscle al 233 del carrer de València de Barcelona «en el mes de Maig de MCMVI», Sara Llorens enllestia i trametia vora un miler de cèdules a Antoni Maria Alcover sobre el parlar de Pineda.⁵ I al setembre d'aquell mateix any publicaria els «Col·loquis interns d'infants» dins el volum *Aplec*, editat pel pedagog Anton Busquets i Punset. Tanmateix, un agreujament de la malaltia la porta quasi a les portes de la mort, i força la decisió d'un trasllat urgent a les illes Canàries on, a parer del seu metge, Agustí Bassols, la benignitat del clima podia aportar una última esperança de recuperació. Així doncs, informa de la situació al seu promés, Manuel Serra —que aleshores residia a Nova York—, i a mitjan d'octubre de 1906 s'instal·la a Puerto de la Cruz, acompanyada per sa mare i per la seua germana Orfèlia. Així que va poder, Manuel Serra va acudir al seu costat. I l'estada amb el seu estimat a l'illa de Tenerife, amb les atencions mèdiques del doctor Frederic Lishman, va propiciar el control i la milloria de la malaltia.⁶ Per això, amb l'arribada del bon

⁴ En les «Quatre paraules al llegidor» que Serra i Pagès hi redacta com a davantal, aclareix que «Tot sovint 'm demanen treballs folk-lòrics per publicar en revistes y periòdichs, y jo envio'ls de les meas deixebles, desitjant que no's quedin inédits». Així és com es va dirigir el mestre «a la erudita Folk-lorista Srta. Sara Llorens y Carreras». Examinat el seu treball d'*Exemples morals*, resulta que: «varen agradar-me extraordiniament» i «después d'haver-m'ho ben mirat, 'm va saber greu de que una troballa com aquesta, hagués d'anar á parar á la pila dels treballs perduts entre la munió de publicacions que tard ó d'hora són venudas al drapayre á pes de paper.

⁵ En carta datada a Barcelona el 5 de maig de 1906, i adreçada al «Reverend Antoni Alcover», Sara Llorens informa: «Abans d'ahir vaig entregar a la llibreria Verdaguer 1.014 cèdules (si no'm vaig descomptar) pe'l *Diccionari*». I es lamenta que «La falta de salut m'ha impedit fer un trebay més complet y digne. [...] Una malaltia 'm va inutilitzar per complet, fent-me deixar'l trebay [sobre "jochs de criaturas" i "puntas al coixí"] a mitj camí: d'això fa uns tres anys, y encara és l'hora que no 'm sento ab forsas per reprendre'l» (Pujadas 2004a: 224).

⁶ Amb aquestes emotives paraules evoca Sara Llorens la importància decisiva de l'estimat en la superació de la malaltia: «A la flor de la joventut, quan tota jo era esclat de somnis, de promeses, de dalers, tota jo càntic de vida, va atacar-me de ple la traïdora malaltia. Jo, ajudada pels de casa, que hi van fer tant com podien, vaig lluitar amb totes les forces. Però ella va ésser més potent i em va anar minant, minant... ¡Quatre anys va durar la lluita!... Passats els quatre anys va arribar el dia que, amb el cos esgotat, vaig sentir-me perduda. [...] I un d'aquells dies vaig rebre la nova que ell tornava de les terres llunyes on havia partit, empès pel seu esperit d'aventura. "Ai, si no arriba a temps, si no arriba a temps", jo em deia a cada instant, perseguida per l'ombra de la mort. [...] Oh, quin misteri el de l'amor, amic nostre! ¡Quina meravella, les forces ocultes i sobrenaturals d'aquest amor! No vull explicar-vos més detalls. Només us diré que en quatre dies vaig esdevenir transfigurada. Una vigorosa reacció va operar-se en mi. Impetuoses onades de nova vida em retornaven les forces exhautes [sic]» (Llorens 1954: 84-87).

temps, Manuel Serra va poder marxar (9 de maig de 1907) a Buenos Aires, i Sara Llorens va tornar —amb la germana i la mare— a Catalunya (4 de juny de 1907). Poc temps s’hi va estar, en aquest retorn. Només els mesos de temperatura propícia: perquè el 3 d’octubre torna a viatjar fugint del fred, aquesta volta a l’Argentina, on l’esperava una nova primavera. I, naturalment, el seu promés Manuel Serra i Moret.

Tanmateix, una volta instal·lada al ranxo San Ricardo, de Trenque Lauquen (uns cinc-cents quilòmetres a l’oest de Buenos Aires, on la família Llorens conservava propietats importants), es produeix una nova recaiguda de la tuberculosi pulmonar. I davant d’aquella situació, Manuel Serra i Sara Llorens (amb vint-i-tres i vint-i-sis anys, respectivament) decideixen casar-se. La boda se celebra el 5 de gener de 1908, en una cerimònia civil més o menys informal i improvisada; sense invitats, pompositats, ni protocols. Així descriu aquest casament, la mateixa Sara Llorens, al seu mestre Rossend Serra i Pagès, en carta datada el 17 de gener:

M’he casat en el camp, en el bell isolament de la immensa planúria argentina, tenint per tot domicili un primitiu *rancho*. ¡Qui m’ho havia de dir! ¡Tan lluny de Catalunya! Però la festa ha tingut tots els encants naturals y tota ausència de convencionalismes (Pujadas 2004a: 270).

Per la seua part, Manuel Serra explicava així la bona nova del casament al seu amic Anton Busquets i Punset:

Are sí noy, que tinc de donar-te noves espatarrants. Tens de sébrer que’l dia 5 de janer vàrem casar-nos Na Sara y jo en una masia anomenada san Ricardo, prop del poble ahont viuhen En Joan i Na Gracieta. Fou un casament camperol, sense etiquetes ni beneyteries sobreres. Hi assistiren el germà gran de Na Sara amb sa muller y llurs fillets. En Joan i Na Gracieta, Na Fanny Palau, en Florenci Bassa, un literat amic nostre que es diu Scalese, uns quants parents més de Na Sara, el notari, y prou. Fou una festa de completa germanor, al ayre lliure, voltats de quietut y serenitat. Ben segur que tots els assistents la recordaran com una diada plena d’encant y poesia (Pujadas 2004a: 182).

Empentats una volta més per les circumstàncies de la malaltia, els novençans parteixen de seguida d’Argentina percaçant a les Canàries el clima suau que l’any anterior tan benèfic s’havia demostrat contra la tuberculosi. El matrimoni, hostatjat al febrer i al març de 1908 a l’Hotel Panasco de Santa Cruz de Tenerife, hi va viure una lluna de mel forçada i condicionada per la vacil·lant salut d’ella. Para casa primer al barri de La Cuesta, a Buenavista del Norte (de l’abril al novembre de 1908), i després, canviant d’illa, a Puerto de La Luz, de Gran Canaria, del novembre de 1908 al maig de 1909, i del novembre de 1909 a l’abril de 1910.

A primers de maig de 1909, emperò, Sara Llorens i el seu home havien tornat a Pineda per passar uns mesos aprofitant la bonança de l'estiu, i planifiquen la rehabilitació de la masia de Can Carreres de l'Arboceda, una finca de seixanta hectàrees adquirida el 1876 per Joan Llorens i Horta (el pare de Sara), amb boscos, conreus i una masia del segle XIV que oferia vistes al mar. Quan el 1910 la parella retorna a Pineda, s'allotja en efecte a Can Carreres, i les estades que hi fa es revelen de seguida terapèutiques per a la malmesa salut de l'escriptora. Així li ho fa saber al seu germà Joan Llorens quan, poc després d'acomodar-s'hi, apunta ben senzillament en una postal: «Ca'N Carreras ens prova».⁷

El primer retorn de la parella a Pineda, a l'estiu de 1909, li degué permetre testimoniar de prop la Setmana Tràgica i l'agitació social de Barcelona. I també recuperar la vella passió per la literatura popular catalana: de fet, és a la tardor de 1909, abans de tornar a Las Palmas de Gran Canaria, quan Sara Llorens va reprendre la recopilació de cançons tradicionals de Pineda amb el músic Josep Masó i Goula. Però la fatalitat del destí va voler que el mestre Masó i Goula morira sobtadament el març de 1910, un mes i mig abans del retorn definitiu de Sara Llorens, de manera que el projecte del *Cançoner de Pineda* va quedar estroncat i se'n va perdre una bona part dels materials elaborats. No molt millor és la sort de Sara Llorens en l'aventura frustrada de la publicació del *Rondallari de Pineda*. En aquest cas, l'importantíssim recull de relats populars recollits a Pineda des de principis de segle (en el temps del primer curs de folklore impartit per Serra i Pagès a l'Escola d'Institutius) va centrar, per recomanació del mateix Serra i Pagès, l'atenció editorial de Ramon Miquel i Planas. El treball de Sara Llorens tenia una entitat considerable, amb un total de 147 narracions (entre meravelloses, humorístiques, casuístiques, esporuguidores, mnemotècniques, apòlegs, etc.), però Miquel i Planas només en volia publicar una tria de quinze, il·lustrades —això sí— amb 130 dibuixos de Joan Vila i Pujol. L'operació, naturalment, va suscitar dubtes en l'autora, que no s'està d'apuntar-li en una carta: «m sembla fer una traïció al folk-lore. Deixi-m'hi, doncs, pensar uns quants dies; deixi'm fer l'esforç d'avesar-me a la idea de que s'imposa el que sacrificuem el folk-lore a la pedagogia: i... després de la intel·lectual extorsió ja li escriuré». Joan Pujadas, amb motiu de l'edició de set escrits tramesos per l'escriptora a l'editor, i de dues valuoses cartes de l'editor a l'escriptora amb l'especificació de les característiques planificades per a la publicació —tots nous textos, inclosos en el capítol VIII del vast *Epistolari (1901-1954)* de Sara Llorens—, aporta aquesta explicació detallada per a l'episodi:

⁷ El document és datat el 22 de juny de 1910, i no s'està de recordar després de la signatura: «Ahir vàrem celebrar el novè aniversari de nostre prometatge» (Pujadas 2004a: 73).

L'any 1909, l'editor R. Miquel i Planas, per recomanació expressa de R. Serra i Pagès, acceptà la publicació d'una selecció d'aquest material, sota el títol de *Rondallari de Pineda*, fet que confirma la carta tramesa (14-ix-1909) per Serra i Pagès a l'escriptor Anton Busquets: «d'aquí a pocs dies sortirà ab edició de gran luxe la *Rondallística* d'En Bertran y Bros, qu'he lograt redimir de perdicíó. Més tart sortirà, així mateix, esplèndidament editada, la de la Sara (ja hi ha aprop d'un centenar de dibuixos fets) y aniran seguint totes les rondalles, fins a formar un "Corpus rondallístic català" qu'ha de ser l'admiració... fora de Catalunya». Però l'alt cost i l'escassa venda de l'edició d'En Bertran i Bros decidiren R. Miquel a aturar les edicions de bibliòfil. Mentrestant, la salut de Sara Llorens s'agreujà i els materials passaren tres anys (1911-1914) arxivats. L'any 1914, R. Miquel s'oferí de nou a editar el *Rondallari de Pineda* en un format auster, i deu anys més tard (1925) renovà un cop més la proposta, però les constants recaigudes en la tuberculosi que tenia la folklorista aturaren definitivament el projecte (Pujadas 2004a: 441).

Establerts per fi al Maresme, el prestigi personal, la posició social, el carisma, la imatge i la sòlida formació de la parella degueren ser determinants en la carrera política de Manuel Serra i Moret que, a pesar dels orígens vigatans, es va iniciar i es va forjar a Pineda (que no deixava de ser, en realitat, el poble de la seua dona Sara): el 12 de novembre de 1911 Manuel Serra és ja elegit regidor al municipi d'adopció, i el 22 de juny de 1914 és ja proclamat alcalde de Pineda, un càrrec que revalidaria en totes les eleccions a què es va presentar, i que va exercir efectivament entre 1914 i 1923, i entre 1930 i 1934.⁸ Sempre al costat del seu home en les idees i els assumptes de la gestió pública —amb el progressisme de què Serrà i Moret s'havia impregnat a Nova York, i amb una decidida i insubornable aposta per la identitat i la cultura catalanes—, Sara Llorens va assumir un particular protagonisme en segons quins projectes de la política cultural local: impulsant personalment, per exemple, l'emblemàtica Biblioteca Popular de Pi-

⁸ La carrera política de Manuel Serra i Moret presenta un punt d'inflexió important quan al juliol de 1923, descontent de la Secció Catalana del PSOE, funda amb Rafael de Campalans, Joaquim Xirau i Gabriel Alomar la Unió Socialista de Catalunya, de la qual va ser vicepresident. Restituïdes les institucions democràtiques després de la dictadura de Primo de Rivera, va tornar a ocupar l'Alcaldia de Pineda entre 1930 i 1934. Va ser també conseller d'Economia i Treball de la Generalitat (1931-1932), diputat a Corts per Barcelona (1931), per Girona (1933), diputat del primer Parlament de Catalunya (1932), sotsecretari d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya (1937), president del Consell d'Economia de Catalunya (1937-1939), vicepresident segon del Parlament (1938), conseller del Govern de la Generalitat a l'exili (1945-1947), ministre sense cartera del Govern de la República a l'exili (1949-1950) i president del Parlament de Catalunya (1949-1954). Quan Josep Irla va dimitir per raons d'edat el 1954, Serra i Moret va vindicar la Presidència de la Generalitat, però aquesta, com se sap, va ser per a Josep Tarradellas en un controvertit procés marcat, fins i tot —coincidència o no—, per la inoportuna signatura dels anomenats «Decrets Irla» dos dies després de l'enterrament de Sara Llorens a Perpinyà.

neda;⁹ o patrocinant el Cor Infantil de l'Agrupació Teatral Pinedenca (on, per cert, al dèsset anys es va iniciar com a director el compositor de sardanes Joaquim Soms i Janer). Són, aquells primers anys de Serra i Moret en l'Alcaldia de Pineda, un temps de plenitud per a la parella. I Sara l'assaboreix —i el recrea— en un ensucrat i delitós exercici de paraules: *El llibre del cor*. «Aquelles notes íntimes que jo solc escriure d'amagat, aquelles impressions que em plau sovint deixar en el paper, de viu en viu, quan encara són calentes de vida i realitat»; un seguit de confessions autobiogràfiques inspirades en l'amor: l'amor per la vida, l'amor pel seu home. El colofó d'aquest peculiar llibre, datat el 5 de gener de 1916, inclou la dedicatòria «Al marit meu: / Té, home dels meus amors [...] Avui, aniversari vuitè de la nostra unió, te'l presento a tu a l'ensem que el presento al món». Tanmateix, l'escriptora va disposar que el text no fóra publicat sinó després de la seua mort, cosa que Manuel Serra i Moret va complir escrupolosament quasi quaranta anys després, a Perpinyà, el mateix any 1954 en què Sara Llorens va morir.¹⁰ El llibre de Sara que, en canvi, sí va veure la llum editorial en aquest període de plenitud i estabilitat vital a Pineda va ser *Monòlegs per a infants* (1916):¹¹

⁹ Inaugurada el 25 de juny de 1922, la Biblioteca Popular de Pineda va ser un projecte impulsat per Sara Llorens, en el qual es va implicar de manera especial. Quan lliura al fons de la biblioteca els dos llibres fins al moment publicats (el *Petit recull d'exemples morals* i els *Monòlegs per a infants*), escriu: «Amb efusió ho ofreno a la "Biblioteca Popular de Pineda", la somniada, la desitjada, i... per fi obtinguda biblioteca dels meus amors» (Ferrer 2004: 16). I en carta a Rossend Serra i Pagès no s'està de compartir la personal satisfacció amb el seu mestre i amic: «Per fi podem inaugurar la Biblioteca. N'estic contenta més que pel bé que pod fer-me a mi (bibliogràficament molt relatiu, crec), pel que podrà fer al jovent, i sobretot a les criatures que encare van a la escola, que són les que temps a venir se'n aprofitaran més. Aquesta obra serà un dels estels que deixarà el pas del meu marit per l'Ajuntament de Pineda. N'estic contenta, naturalment» (Pujadas 2004a: 331).

¹⁰ Una emotiva nota preliminar al lector, signada per Serra i Moret, adverteix que «Es en compliment d'una disposició expressa de l'autora que dono a l'estampa i al públic aquest breviarí íntim de l'excelsa companya de la meua vida». Amb una intensitat lírica informada per les circumstàncies, l'home de Sara Llorens suca les paraules en la tinta de l'enyor, l'absència, la solitud, l'exili i la serenitat per apuntar: «Escrit fa ja algunes dècades, per mi desconegut fins ara, com la llum dels astres allunyats, arriba subtilitzat pel temps i la distància —la noció pura i matemàtica que ens fem de l'infinit. En aquest infinit, divers i únic, l'ànima d'ella, entrefilada, indestriable de la meua, parla un llenguatge que no tots podran entendre i que fou la nostra parla fins aquell instant que ella va exhalar la vida entre els meus braços i va dir-me amb un esguard benigne el que la mort no li deixava dir amb l'afluència del seu cant nupcial. I en la solitud i orfanesa dels meus darreres dies, segello amb el meu nom el mot final d'aquest diàleg que no reprendrà mai més / MANUEL SERRA I MORET / *Perpinyà, 1954*» (Llorens 1954: 9).

¹¹ *Monòlegs per a infants* va ser publicat a Barcelona per l'impresor J. Horta el 1918. Sara Llorens hi expressava la intenció que les xiquetes i els xiquets el trobaren «petit i entenedor, i llaminer com una joguina». L'any 1929 se'n va fer en Les Edicions de l'Arc de Barà, a Valls, una segona edició augmentada, de 162 pàgines, amb il·lustracions de Josep Ribot.

un volum de vuitanta pàgines que mereix ser referenciat en qualsevol història de la literatura infantil catalana; una mena de «joguina de lletres» —en paraules de l'autora— que proposa monòlegs per a ser recitats per xiquets i xiquetes entre quatre i tretze anys.

L'activitat de Serra i Moret com a responsable màxim de l'Ajuntament de Pineda es va estendre en aquest primer període durant quasi una dècada, i no va cessar sinó amb la instauració de la dictadura de Primo de Rivera i la deposició del govern municipal democràticament constituït, el 2 d'octubre de 1923. Un parell d'anys després, a la tardor de 1925, la prolongació de les circumstàncies polítiques adverses i un nou agreujament en la salut de Sara fan que la parella torne a Argentina.¹² I, una volta a Buenos Aires, així que la salut concedeix una mínima treva, comença a col·laborar amb el Casal Català i amb la revista *Ressorgiment* en iniciatives de divulgació folklòrica. Així, doncs, en una carta datada l'1 d'abril de 1926 li explica al mestre Serra i Pagès:

El dia 10 dono al *Casal Català* d'aquí la conferència que'm varen demanar en arribant i que no vaig poder fer els primers mesos per no trovar-me prou bé. La titulo *El folklore, i el seu desenrotllo a Catalunya*.

[...] Amb motiu de això he lograt que el director de *Ressorgiment*, revista mensual sèria i bastant ben feta que fa En Nadal i Mallol, inauguri una *Secció Folklòrica* permanent [...]. He trigat a decidir-me, perquè no 'm veig amb cor d'agafar compromisos de cap mena, inútil com sóc en tantes èpoques de l'any: però pensant en vostè, que fa miracles d'activitat, he pensat que m'ajudaria (Pujadas 2004a: 298-299).

La «Secció folklòrica» de *Ressorgiment*, en efecte, va ser una realitat a partir de l'abril de 1926. I es va iniciar precisament amb la transcripció, en sis parts, de la conferència «El folklore, i el seu desenrotllo a Catalunya» que Sara Llorens anunciava a Serra i Pagès.¹³ Però quan *Ressorgiment* publicava a Buenos Aires els textos de Sara, ella havia ja tornat a Catalunya: l'estiu de 1926 el passa ja a Pine-

¹² Mentrimentres, l'any anterior (14 d'agost de 1924) ha mort la mare de Sara, Emília Carreres i Parera; i Primo de Rivera (20 de març de 1925) ha ordenat la supressió de la Mancomunitat Catalana.

¹³ Aquestes sis parts van ser publicades, respectivament, en els núm. 117, 118, 119, 120, 121 i 122, corresponents a abril, maig, juny, juliol, agost i setembre de 1926. Val a dir que Sara Llorens també va publicar en *Ressorgiment* uns altres textos de temàtica folklòrica, de vegades fent servir com a pseudònim el nom de la seua germana major, «Francesca Ll. Carreras». Durant la guerra i la postguerra, de més a més, Sara Llorens va aprofitar les pàgines de *Ressorgiment* per a publicar una sèrie d'articles de compromís cívic i social. La majoria dels textos publicats per Sara Llorens en aquesta plataforma, com també els publicats en uns altres periòdics i revistes, són ara fàcilment accessibles gràcies al treball de Pujadas (2004b). Concretament, els articles publicats en aquesta sèrie de 1926 s'hi poden consultar en les pàgines 169-181.

da, on tres anys i mig més tard (a primers de 1930) el seu home, en reposar-se el consistori electe, és proclamat novament alcalde.¹⁴ És per aquest temps quan es produeix un fet que commociona Sara Llorens i que l'afectarà profundament: la mort inesperada del seu mestre, amic, referent i confident Rossend Serra i Pagès, l'1 de febrer de 1929. Precisament quan la folklorista havia reprès una intensa activitat al voltant dels materials recopilats al Maresme i —en continu contacte amb l'antic mestre— preparava la publicació del *Llegendari*¹⁵ i el *Cançoner de Pineda*. I encara també (com veurem després) un altre projecte etnopoètic en què treballava discretament.

La complicitat entre Sara Llorens i Rossend Serra en aquest període es pot mesurar sense equívocs en les vint-i-set cartes conservades de la primera al segon —i l'efervescència de projectes que s'hi comparteixen— entre juny de 1926 (així que torna d'Argentina) i gener de 1929 (a penes uns dies abans del traspàs).¹⁶ No debades, l'admiració i l'afecte de Sara pel seu mestre s'havia concretat, feia poc, en l'elaboració de la «Nota biogràfica» per a la miscel·lània d'homenatge que, com a «manifestació col·lectiva d'agraïment», li van editar les exalumnes de l'Escola d'Institutrius: *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves dexebls en ocasió del Cinquantenari del*

¹⁴ L'acte de proclamació en què Serra i Moret recupera l'Alcaldia es produeix el 26 de febrer de 1930. En el nou mandat, Manuel Serra dirigirà el Govern municipal entre 1930 i 1934. Tot i que al gener de 1934 va tornar a guanyar les eleccions municipals, va renunciar al càrrec.

¹⁵ Aquest *Llegendari*, encara inèdit, és al·ludit en diverses cartes que Sara Llorens va trametre a Rossend Serra i Pagès. En relació amb aquest projecte, Joan Pujadas (2004a: 401) explica: «Durant la seva joventut, Sara Llorens aplegà un nombre considerable de llegendes de tema històric, religiós, mitològic etc. Que anà completant fins arribar a gairebé un centenar de transcripcions (vegeu la carta 1 d'aquest capítol). Entre 1926 i 1928 es dedicà a classificar aquests materials amb la finalitat de publicar-los, però finalment decidí enllestir *El cançoner de Pineda* i aquest recull restà inèdit. Josefina Roma, professora d'antropologia de la Universitat de Barcelona, amb alumnes seus, ha estudiat aquest fons, dipositat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, i amb motiu del cinquantenari de la mort de Sara Llorens n'ha preparat l'edició per encàrrec de l'Ajuntament de Pineda de Mar». La «carta 1 d'aquest capítol» a què es refereix Pujadas és la datada a Pineda el 18 de Juny de 1904 —la primera de les 126 conservades, de Sara Llorens a Rossend Serra—, i s'hi pot llegir: «De las llegendas sí qu'en estich contenta. Per ara m'arrivan a més de 80, ab bastantas de curiosíssimas. D'haver trovat qu' al castell de Palafolls hi ha 'l vadellet d'or y que la sirena és filla de Pineda no 'n donaria *la propietat* a ningú» (Pujadas 2004a: 267).

¹⁶ En general, les 126 cartes trameses per Sara Llorens a Rossend Serra i Pagès entre juny de 1904 i gener de 1929 són, per a l'etnopoètica catalana contemporània, un veritable tresor testimonial de la importantíssima i estretíssima interacció intel·lectual que van mantenir.

seu Professorat (1875-1925).¹⁷ La reciprocitat en l'admiració i l'afecte va quedar demostrada quan, poc abans de morir, Rossend Serra i Pagès va designar Sara Llorens hereva dels seus manuscrits folklòrics; un encàrrec que la folklorista va assumir i va atendre diligentment: al juliol de 1930 tenia ja enllestit l'inventari de la «Biblioteca Folklòrica»,¹⁸ i més endavant va arranjar i inventariar també els manuscrits folklòrics i l'epistolari;¹⁹ va custodiar a Pineda aquest valuós llegat, i personalment es va ocupar de preservar-lo dels perills de la Guerra Civil.²⁰

¹⁷ Aquest volum va ser publicat en Estampa de la Casa Miquel-Rius, a Barcelona, el 1926. Tenia, comptant-hi les 31 pàgines d'introducció, 275 pàgines. La nota biogràfica de Sara Llorens sobre Rossend Serra hi ocupa les pàgines VII-XXXI. El mateix epistolari entre Sara i Rossend demostra que Sara Llorens havia estat treballant en la iniciativa de l'homenatge des de març de l'any 1920 (Pujadas 2004a: 318-319).

¹⁸ En carta a Joan Amades, del 26 de juny de 1930, Sara Llorens anuncia: «el dia 5 de Juliol penso anar a casa de la seva filla [Dolorettes Serra i Font de la Vall] a ultimar l'ordenació dels seus papers» (Pujadas 2004a: 460). I, en efecte, el 14 de juliol de 1930 Sara Llorens tramet una carta a Ramon Miquel i Planas indicant-li: «M'és grat comunicar-vos que el dia 9 del corrent va quedar completat l'inventari de la "Biblioteca Folklòrica" del volgut amic Serra i Pagès (que ha pujat a 1.856 obres) i enviada aquesta, com havíem fet anteriorment amb els demés llibres i col·leccions, al "patronat Massana" per a la seva custòdia. / Queda ara sols l'epistolari (amb les postals), que la Dolorettes ho guarda fins més endavant» (Pujadas 2004a: 451).

¹⁹ En plena contesa bèl·lica, amb carta datada a Ribes de Freser el 6 d'agost de 1937, Sara Llorens comunica a Dolorettes Serra i Font de la Vall: «Poso en coneixement teu que he lliurat a la "Sala Serra Pagès", de Casa de l'Ardiaca, els manuscrits folklòrics del teu il·lustre Pare [sic] que varen ésser-me confiats i que he ordenat i classificat en 46 carpetes. / Igualment he lliurat l'"Epistolari", que en total puja a 2.162 lletres, i que he ordenat i classificat en 9 carpetes. / Tot plegat m'ha donat molta feina, que he fet amb gust, sobretot perquè ell havia dipositat la seva fe i confiança en mi, i sols em reca no tenir més forces per a completar i portar a terme fins a la seva publicació les obres que poden fer-se amb aquests manuscrits i la publicació de les quals donarà molt de nom al gran Mestre que sempre ploraré» (Pujadas 2004a: 436).

²⁰ Sabem, en efecte, que Sara Llorens va custodiar a Pineda el llegat de Serra i Pagès, i que personalment es va ocupar de preservar-lo dels perills de la Guerra Civil. En una carta del 26 de juny de 1937 escriu a Ramon Miquel i Planas: «En vista del cariç que prenen els aconteixements, crec que els estimats manuscrits del Mestre Serra i Pagès, que jo custodio, estarien actualment millor sota un altre sostre, que no pas sota d'un del Maresme, com es troben». Com que considera que «Barcelona i, per tant, la "Sala Serra i Pagès" del Patronat Massana, on els tocaria d'ésser enviats, es troba en igual o pitjor perill que ací», en aquesta mateixa carta suggereix a Ramon i Planas la possibilitat de «portar-los a custodiar, amb caràcter interí, al "Museu i Arxiu Folklòric" de Ripoll, sota l'afectuosa cura del venerable T. Raguer» (Pujadas 2004a: 452). Aquell mateix dia, considerant «els incidents de la terrible guerra que venim sofrint», també va escriure una carta al mateix Tomàs Raguer comentant-li aquesta possibilitat de portar els manuscrits de Rossend Serra i Pagès a Ripoll.

És segur que Serra i Pagès n'hauria estat ben satisfet, del treball de Sara i Llorens amb el seu llegat. Com també n'hauria estat de la publicació i dels reconeixements que amb el temps va merèixer el *Cançoner de Pineda. 238 cançons populars amb 210 tonades*, imprès finalment l'any 1931. Era aquesta una obra iniciada feia quasi trenta anys, en què Sara Llorens, enamorada de les paraules i de la vida (valga la redundància), havia aconseguit superar per fi —amb temps, esforç i dedicació— el desànim, la fatiga i l'adversitat que les circumstàncies hi havien imposat.²¹ El «Mestre» mai no va tenir físicament entre les mans aquest llibre, el més important que Sara Llorens va arribar a publicar en vida, però —això sí— en va seguir ben de prop el procés d'elaboració fins a saber-lo pràcticament acabat. A fi de comptes, en l'última carta de Sara Llorens a Serra i Pagès (del 7 de gener de 1929), quan sospesa l'opció de lliurar els materials recopilats a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, ella li escriu:

L'aplec ja és un fet. Are estic rematant-ne la tasca. Feina de pocs dies per a un altre. Per a mi, encare de molts.

Aquest volum, quan estigui enllestit, serà el primer acabat del meu modest corpus tradicional de Pineda. Are bé: si jo l'entrego al *Cançoner de Catalunya*, cosa que 'm causaria un gust extraordinari, no sols robo a la meva obra total la pedra fonamental, sinó que l'aplec del meu poble, aplegat amb tanta fatiga i amor, serà fatalment disgregat —per necessitats lògiques del *Cançoner* general— per anar a ocupar cada cançó l'apartat que li toque en aquell. Això no estaria bé, i sols de pensar-ho em causa tristesa fonda. Per això he demanat preu a impressors i, segons el que em contestin, el donaré desseguida a la impremta, per a poder-lo entregar ben aviat —i quan ja no sigui cap perill que 'l disgreguin— al *Cançoner de Catalunya* (Pujadas 2004a: 435).²²

No podia faltar, per això, en la «Introducció de l'obra», el reconeixement, l'evocació, la gratitud al mestratge de Serra i Pagès, que —així ho recorda l'auto-

²¹ Als problemes de salut, en aquest projecte s'afegí —tal com adés comentàvem— la fatalitat de la mort del jove músic Josep Masó i Goula. Sara Llorens recorda i explicita aquesta adversitat en una «Història d'aquest recull» (1931: 9-12) que no deixa d'incloure en la «Introducció» (1931: 7-22): «El nostre Cançoneret no estava de sort. Quan ja teníem moltes tonades transcritas i tot anava com una seda, En Masó i Goula va morir d'una atac cardíac. [...] El nostre aplec no sols va trobar-se novament sense transcriptor musical, sinó que de cop i volta va quedar sense un bon contingent de cançons, les millors, per cert. Efectivament, En Masó, que tenia per costum endur-se'n cada diumenge, no sols la transcripció de les tonades recollides, sinó les lletres corresponents que nosaltres li entregàvem bonament per a què en prenguéssin còpia [...] no ens n'havia tornada encara cap, degut a la molta feina que tenia sempre; i els seus familiars, amb tota la bona voluntat, no varen saber desentrellar del seu atapeït paperam nostres quartel·les. / Va ser una pèrdua dolorosa car no ens havíem quedat còpia de res, ni tan sols dels títols de les cançons. Sols quedava el recurs de recomençar la tasca de l'anotació. Però un agreujament de nostra malaltia va allunyar-nos novament, de la nostra taula de treball i de tot nou intent inquiridor».

²² Complint aquest propòsit, Sara Llorens va donar, efectivament —vegeu nota 32—, els originals d'*El cançoner de Pineda* a l'Obra del Cançoner.

ra— va insuflar alè al projecte tant en l'origen remot, allà per l'any 1902, com en l'impuls definitiu de concreció, a la segona meitat dels anys vint:²³

Durant les vacances del 1902 —acabat, tot just, l'interessant curs de Folklore que l'erudit Serra i Pagès havia donat en la «Escola d'Institutius i altres carreres per a la Dona»— vàrem començar aquest aplec de cançons de Pineda [...].

I en remerciar a tots, no podem deixar d'evocar la noble figura de primer terme: el gran folklorista que per si sol, pot dir-se, va omplir durant anys en nostra terra el camp del folklore científic; En Rossend Serra i Pagès, perdut malauradament per a Catalunya fa poc més d'un any. Ell va ésser el nostre Mestre, i per tant l'inspirador de nostra tasca. El seu venerable nom, com la nostra íntima reconeixença, no podien mancar en aquest llibre (Llorens 1931: 9-12).

A pesar que *El cançoner de Pineda* es presenta com el «Vol. 1» del «Folklore de la Maresma»,²⁴ ni el *Rondallari* ni el *Llegendari* de Pineda van veure la llum editorial en vida de l'autora. A pesar de la —en podríem dir— *mala salut de ferro* (amb encara vint-i-tres anys més de vida) *El cançoner de Pineda* seria, lamentablement, l'últim llibre propi que la pinetenca veuria eixir d'impremta. Les circumstàncies personals, familiars i històriques es van imposar una volta més a les vel·leïtats literàries: quan les tropes franquistes comencen a ocupar Catalunya, Sara Llorens no dubta a exiliar-se i, acompanyada per la seua germana Francisca, s'estableix a l'Argentina, on al setembre de 1940 podrà finalment retrobar-se amb Manuel Serra i Moret.²⁵ Més tard, Manuel Serra, Sara Llorens i la seua germana Francisca

²³ No debades, Sara Llorens comentava reiteradament per carta amb Serra i Pagès les evolucions del seu *Cançoner*. Hi trobem al·lusions interessants en les epístoles del 12 de març de 1927, 21 de juny de 1927, 16 de juliol de 1927, 23 de juliol de 1927, 14 de setembre de 1927, 30 de setembre de 1927 i 11 de desembre de 1927 (Pujadas 2004a: 411, 416, 417, 421, 422, 424). De l'última carta adreçada per la folklorista al mestre i amic (la de data 7 de gener de 1929), podem inferir, a més, que Serra i Pagès havia fet gestions —i sembla que amb èxit— amb la família del malaguanyat Josep Masó i Goula, per tal de recuperar els originals extraviats per la mort del músic l'any 1910: «Li estimo les gestions que ha fet per aconseguir les cançons extraviades a Can Masó», apunta ella (Pujadas 2004a: 434). També li va facilitar esborranys de melodies i lletres de cançons: «Amb aquells borradors de tonades que va enviar-me ja fa temps (per a mi inintel·ligibles, però un músic ja me les ha interpretades), i amb les lletres que vostè, amb el formatge nadalenc (gustós i immens), va enviar-me, i que 'm feien falta de debò, ja 'm queden completades la majoria. Ja no cal més» (Pujadas 2004a: 434-435).

²⁴ Sara Llorens mai no va abandonar la idea de publicar una gran corpus de folklore del Maresme, del qual *El cançoner de Pineda* en seria una «pedra fonamental».

²⁵ En l'exercici de les seues importants responsabilitats polítiques —«Quan tot s'acabi, vendré per tu, però, mentre la tragedia duri, no em vull despendre de les meves obligacions», justifica per carta a la seua dona (Ferrer 2004: 19)—, Serra i Moret no creuà la frontera sinó al final de la Guerra, l'1 de febrer de 1939. I fou per continuar treballant per les institucions i els representants de la Generalitat i la República, primer a Perpinyà i després a Londres, abans de reunir-se amb Sara a Buenos Aires, el 3 de setembre de 1940.

tornaran a Europa i, al juny de 1948, acabaran instal·lant-se definitivament a Perpinyà. Mai més no tornaria a Pineda, on les tropes franquistes n'havien confiscat la casa pairal, i n'havien destruït i dispersat la valuosa biblioteca. Fet i fet, és a Perpinyà on, més o menys oblidada per tots,²⁶ va acabar els seus dies el 17 d'abril de 1954. I a Perpinyà va ser on el seu home, Manuel Serra i Moret, aquell mateix any va complir la promesa de publicar, pòstumament, *El llibre del cor*, com una mena de colofó per a una vida que, a pesar de les adversitats totes, es va demostrar «rica en llavors de felicitat» (Llorens 1954: 17).

Les Llegendes alacantines inèdites

L'any 2004, amb motiu del cinquanta aniversari de la mort de Sara Llorens, es van publicar dos llibres imprescindibles per a estimar, es la justa mesura, el valor de la vida i l'obra de Sara Llorens en l'etnopoètica catalana contemporània. Per un costat, el monumental *Epistolari (1901-1954)*, a cura del ja per sempre admirat Joan Pujadas i Marquès, que compendia, amb un pròleg de Josep Ferrer i Costa, tres-centes trenta-nou missives inèdites, trameses per Sara Llorens a familiars, amics i intel·lectuals del seu temps; amb un rigorosíssim treball de documentació, transcripció, edició i anotació que, unit al de redacció d'aclaridores «Notes biogràfiques» sobre els principals familiars i amics de Sara Llorens, i als corresponents índexs de consulta, faciliten a l'investigador —o al lector curiós— un accés tan pròxim al personatge (i els seus projectes) que resulta impossible no sucumbir-ne al poder de seducció. Per l'altre costat, l'*Àlbum Sara Llorens*, també a cura de Joan Pujadas, amb documents semiinèdits espigolats en diaris i revistes, i amb un prefaci i un apart crític que tornen a evidenciar l'erudició, el rigor i la contagiosa passió intel·lectual de l'editor.

La publicació d'aquestes dues grans obres —més de mil pàgines, en total— ha contribuït, sens dubte, a recuperar i posar en valor el nom de Sara Llorens. I el mateix ha passat amb l'extraordinària edició del *Rondallari de Pineda*, a càrrec de la professora d'Antropologia Josefina Roma i Riu: un volum de 639 pàgines que, amb introducció i estudis propis (200 pàgines d'erudició hermenèutica i analítica), donava per fi a conèixer les narracions populars que la pinetenca va començar a aplegar en la primera dècada del segle XX, i que es conservaven a la Casa de l'Ardiaca (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona). I confiem que el *fenomen Sara Llorens* continuarà creixent encara més el dia que la mateixa Josefina Roma pugui publicar, igualment, el *Llegendari de Pineda*, en els materials del qual ens consta que està treballant.

²⁶ No deixa d'inspirar tendresa el relat del traspàs que els seus nebots Maria Alibés i Josep Reynal fan al seu cosí d'Argentina Joan J. Llorens i Bassa: «la tia Sara ha mort. Va morir el dia 17 entre les 9 i 1/2 i 10 i 1/2 del matí. Sortosament la nostra presència va fer que l'òbit es realitzés amb la presència d'algun familiar; altrament hauria ocorregut en la soledat més corprenedora. L'oncle Manel i la tia Francisca podeu imaginar-vos com han sentit aquesta separació» (Ferrer 2004: 21).

Tanmateix, no són els que fins ara hem citat —l'epistolari, els articles de premsa, el *Rondallari de Pineda* i el *Llegendari de Pineda*— els únics documents etno-poètics que Sara Llorens va deixar inèdits. Amb l'emoció d'un infant el dia de Reis, ens complau donar ací compte d'un altre manuscrit de l'autora, que —com tindrem l'oportunitat de comprovar— aporta noves perspectives als suggeridors perfils de la folklorista i la seua obra, i invita a revisar-ne la figura amb relleus inadvertits i sorprenents. Es tracta de l'obra *Llegendes alacantines*, completament arranjada i acabada, que l'autora hauria recopilat al municipi de Bolulla (Marina Baixa), i que significa una curiosíssima *connexió valenciana* per a l'activitat etno-poètica de la pinetenca.

El nostre descobriment del document respon en bona mesura a l'atzar, i ha estat possible —s'ha de dir i s'ha de subratllar de seguida— gràcies al colossal treball dut a terme per Josep Massot i Muntaner en l'*Inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. Consultant fa un temps aquest inventari amb motiu d'un puntual interès sobre els cançoners populars catalans, vam reparar que en l'índex toponímic constava, entre algunes altres localitats valencianes, el poble de Bolulla (Massot 1994: 806). I la curiositat ens va portar a indagar quina devia ser la vinculació d'aquest poble de la Marina Baixa amb l'Obra del Cançoner. Hi va haver prou a obrir l'*Inventari* per les pàgines referenciades en l'índex (1993: 408-409) per a accedir a la corresponent descripció de Josep Massot i Muntaner:

B-156

Carpeta recent de 36 x 26 cm., titulada *Llegendes alacantines*

Volum de 226 fulls titulat *Llegendes alacantines*, amb el lema «per a construir la Catalunya nova, cal que la coneguem en tots els seus caires racials». Duu el número 12 corresponent al tercer concurs del Legendari popular català. La Introducció (fulls 1-7) adverteix: «Aquestes llegendes són de Bolulla», un poblet «situat al N.E. d'Alacant», recollides sobretot el 1927 i el 1928, contades només per tres homes. Són inèdites, «excepció feta de *El gat del Molí* (n. 53) que varem publicar fa uns dos anys (no pensavem, aleshores, fer anar aquest aplec a concurs) a la revista "Ressorgiment" de Buenos Aires, amb el pseudònim Francesca Ll. Carreras». La col·lectora afegeix: «Tenim algunes altres llegendes de Bolulla en cartera, que per causes involuntàries no podem afegir avui a aquest aplec. Si el Jurat ho creu convenient les hi podem afegir més endavant». Al final hi ha un *Vocabulari* i un *Índex*.

Hem afegit a la mateixa carpeta una targeta que havia arribat solta, sense data, signada per Sara Llorens de Serra, adreçada «Al Jurat del 3^r Concurs del Legendari Català, qui tan benèvolament va judicar el seu aplec de *Llegendes alacantines* (Lema: Per a construir la Catalunya nova, cal que abans la coneguem en tots els seus caires racials) Saluda atentament i envia les vuit llegendes de Bolulla adjuntes, que, encara que no massa interessants, mancaven per a completar el recull fet en 1926 i 1927 i premiat enguany» (1930). Aquest complement, que figura als inventaris de postguerra del material de l'Obra del Cançoner, no ha arribat a Montserrat.

Els detalls del contingut de la carpeta que Josep Massot hi descriu —sobra dir-ho— resultaven sí o sí emocionants: 226 fulls de llegendes inèdites, atribu-

ibles potser a Sara Llorens i Carreres,²⁷ recollides el 1927 i el 1928, presentades al 3r Concurs del Llegendari Popular Català que el mateix Rossend Serra i Pagès dirigia, recopilades en un poble de la Marina Baixa i amb una inequívoca vocació integradora (i evident consideració i estima) pel cas valencià, i amb la prometença afegida d'un possible complement de vuit llegendes que, segons la nota, haurien estat lliurades posteriorment —a pesar que el 1993 no havien arribat a Montserrat. Sí o sí emocionants, i també intrigants: si l'obra era efectivament de Sara Llorens, com i quan s'hauria desplaçat, amb la seua trencadissa salut, fins al poble de Bolulla?; quin tipus de llegendes s'hi recollien?; per què la folklorista no havia volgut compartit el projecte amb ningú?; com és que —a diferència de tots els altres treballs folklòrics— aquesta empresa no va deixar el menor rastre en les relacions epistolars amb el mestre Serra i Pagès?; quin tipus d'informants hi va fer servir?; i —sobretot— quina mena d'informació permet encara recuperar l'original (o els originals, si apareixia el suplement de vuit llegendes) conservat?

Així que vam poder, ens vam posar en contacte amb el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, on —com se sap— hi ha depositada una còpia en microfilm de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular,²⁸ i hi vam sol·licitar (amb el corresponent permís del responsable de l'arxiu de l'Obra del Cançoner, de Montserrat, Josep Massot i Muntaner) una impressió del contingut de la citada carpeta B-156. I el document, en efecte, responia a la descripció —i a totes les expectatives!— de l'*Inventari*: a més de la portada amb el títol i el lema, 226 pàgines pulcrament manuscrites per Sara Llorens,²⁹ numerades, amb un extens i sucós llegendari valencià, fins ara desconegut per a l'etnopoètica catalana contemporània. Hi ha una «Introducció» (p. 1-7), trenta-tres «Llegendes d'orígens» (p. 8-111) —que inclouen vint-i-dos «Orígens de frases»,³⁰ set «Llegendes pneumatològiques» (p. 112-128), cinc «Llegendes religioses» (p. 129-144), set «Apòlegs llegendaris» (p. 145-197), cinc «Llegendes vàries» (p. 198-214), un breu «Vocabulari» (215-218) i un índex o «Taula» final (p. 219-226).³¹

²⁷ Des del moment que es va casar, Sara Llorens va signar sistemàticament les seues publicacions renunciant al cognom matern i afegint al seu primer cognom el del seu marit: «Sara Llorens de Serra», doncs, és el nom amb què va signar els articles de premsa, i el que va fer constar en els *Monòlegs per a infants*, *El cançoner de Pineda* i *El llibre del cor*.

²⁸ Volem fer constar l'agraïment al Sr. Didac Teixidor Serrano, de l'Arxiu de Patrimoni Etnològic de Catalunya, per l'eficàcia i l'amabilitat en totes les gestions dutes a terme per a obtenir la còpia del manuscrit de Sara Llorens.

²⁹ En el microfilm del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana són, en realitat, 225 les pàgines conservades, atés que hi manca la 105.

³⁰ Es tracta de les llegendes 1-34, entre les quals les 12-34 són «Orígens de frases». Amb tot i això, n'hi ha només trenta-tres, i no trenta-quatre, perquè un error en la numeració fa que no hi haja llegenda 28: de la llegenda 27, «El fum va als bons ulls», passa a la 29, «La intenció basta».

³¹ En l'annex final transcrivim aquesta taula, amb els títols de les cinquanta-set narracions.

Quedava pendent, emperò, la qüestió de «les vuit llegendes» que «mancaven per a completar el recull». Regirats del dret i del revés els dos fascicles del volum iv dels *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (Massot 1993 i 1994), i també el volum v, d'*Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'Inventari de l'Arxiu* (Massot 1995) no hi vam saber trobar cap referència que ens posara en la pista de les «vuit llegendes de Bolulla» suplementàries.³² Novament, l'erudició i la generositat de Josep Massot i Muntaner hi va aportar llum: li vam trametre una consulta sobre la qüestió per correu electrònic, i el 10 d'octubre de 2011 ens la va contestar en els termes següents:

Aquest suplement va arribar fa pocs anys (era a Suïssa) i el vaig fer conèixer a l'inventari complementari publicat a *Escriptors i erudits contemporanis. Vuitena sèrie* (Barcelona 2008), que tornarà a sortir, una mica ampliat, al volum XXI i últim de *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, cap al desembre d'enguany.³³ Per localitzar-lo, la seva sigla és C-274 i només té 32 fulls. El van escanejar des del Centre de Cultura Popular i Tradicional l'any passat.

Una abraçada de
Josep Massot i Muntaner

Va ser així que vam sol·licitar novament a l'Arxiu de Patrimoni Etnològic del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana³⁴ la impressió d'aquest suplement de trenta-dos fulls que, efectivament, contenia vuit llegendes

³² Sí que hi hem pogut localitzar, en canvi, algunes dades conegudes sobre la col·laboració de Sara Llorens amb l'Obra del Cançoner, d'acord amb la voluntat ja expressada en l'epistolari amb Serra i Pagès (vegeu nota 22): en el «Capbreu del novè any de tasques 1930» del «Dietari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (1921-1938)» de mossèn Joan Puntí i Conell (Massot 1995: 197-199), consta que «Na Sara Llorens de Serra dóna la lletra de 36 cançons i 82 corrandes recollides per la donadora»; i en el de 1933, que «Na Sara Llorens, de Serra, com a deferència envers l'Obra, dóna tot l'original del seu llibre "Cançoner de Pineda"». El 22 de juny de 1926 «El Mestre Pujol duu per a l'arxiu un full de revista (de catalans a Amèrica, segons sembla) on és publicat per Sara Llorens un article sobre cançons de pandero il·lustrades amb una melodia». Així, segons l'inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner, a la carpeta B-121 hi ha la «Camisa recent» xiv, «amb 14 documents, retalls de la revista "Ressorgiment" de Buenos Aires, 1932 i 1933, amb cançons recollides i algun cop comentades per Sara Llorens de Serra» (Massot 1994: 380). I hi trobem també les descripcions següents: «C-198 [*Cèdules del Cançoner popular de Catalunya*], VIII. [...] Conté successivament cançons procedents [...] de S. Ll. (=Folklore de la Maresma per Sara Llorens de Serra, *El Cançoner de Pineda*)» (Massot 1994: 484-485); «C-202 / Sara Llorens de Serra. *Cançoner de Pineda*, I. / 454 fulls, música, lletra i notes, en part mecanografiades i en algun cas impreses. Segons el *Dietari* de l'Obra del Cançoner, de l'11 de febrer de 1933, es tracta de l'"original" del *Cançoner de Pineda*, "publicat no fa molt", ofert per l'autora mateixa a l'Obra. Cf. C-203»; «C-203 / Sara Llorens de Serra. *Cançoner de Pineda*, II. / 399 fulls, de les mateixes característiques que C-202» (Massot 1994: 486).

³³ Efectivament, la descripció de la carpeta C-274 apareix reproduïda en Massot (2011, 168).

³⁴ I novament per mitjà de l'afable i eficient gestió del Sr. Didac Teixidor Serrano.

valencianes més recollides per Sara Llorens.³⁵ Aquest «Apèndix» conservat a la carpeta C-274, a diferència del cos principal del llegendari, havia seguit —com tants altres documents de l'arxiu de l'Obra del Cançoner— el camí de l'exili a Suïssa, abans del retorn feliç a la Biblioteca de Montserrat. Ara, per fi, tornava a ajuntar-se amb el gros de les *Llegendes alacantines*, de què és complement. I el fet és que —hi volem insistir— gràcies a la diligència, l'erudició i la generositat del pare Massot i Muntaner, el 18 de novembre de 2011 vam tenir l'oportunitat de presentar, no sense un punt d'emoció, tot plegat a la comunitat científica: tant les 226 pàgines del manuscrit presentat al tercer Concurs del Llegendari, com l'apèndix de 32 fulls que Sara Llorens hi va voler addicionar l'any 1930; comptat i debatut —ara hi entrarem—, un dels documents més importants de l'etnopoètica valenciana del segle xx.³⁶

Amb el document ja a les mans, admirats per les interessantíssimes característiques que presenta, no podem sinó tornar a les mateixes preguntes. Com —i per què— va fer Sara Llorens aquest important recull de seixanta-cinc llegendes valencianes, «de Bolulla»? Qualsevol temptativa de resposta ens porta a pensar, una volta més, en la influència del mestre i amic Rossend Serra, que —no ho podem oblidar— va ser l'impulsor i l'organitzador de les tres edicions del Concurs del Llegendari Català.³⁷ Fet i fet, sabem precisament per l'epistolari amb

³⁵ Aquest document, manuscrit sobre fulls apaïrats de 215 x 260 mm amb la mateixa cal·ligrafia que el de la carpeta B-156, té una portada amb el títol «Apèndix / a / Llegendes alacantines» (amb la paraula Apèndix doblement subratllada) i novament el «Lema: Per a construir la Catalunya nova, cal que abans la coneguem en tots els seus caires racials». Després, les trenta-dos pàgines numerades: les vuit llegendes, numerades del 59 al 66, ocupant les p. 1-30; una anotació sobre «Narradors de les Llegendes de l'Apèndix» en la p. 31; i una «Taula de l'Apèndix» a la p. 32. Aquesta «Taula de l'Apèndix» amb els títols del vuit relats és també reproduïda en l'annex, a continuació de la «Taula» de l'original de 1929.

³⁶ Aquesta presentació es va produir en la VII Trobada del Grup d'Estudis Etnopoètics - XVI Simposi d'Etnopoètica de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer, que va tindre lloc a Sitges el 18 i 19 de novembre de 2011. Part de l'emoció al·ludida responia a la presència, entre els assistents, de Josefina Roma: una de les millors especialistes en l'obra de Sara Llorens, editora de l'ingent volum —producte d'un no menys ingent treball— *Rondallari de Pineda* (2006).

³⁷ La primera convocatòria d'aquest històric Concurs data del 1924, i es va resoldre el 1926. La segona edició es va convocar el 1927 i es va resoldre el 1928. Finalment, el Tercer Concurs —al qual van concórrer les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens— es va anunciar com «Institució Patxot. Llegendari Popular Català. Tercer y últim Concurs de 1929». Va ser convocat el 31 de març de 1928, preveia la presentació d'originals «per tota la primera quinzena de desembre de 1929» (el cartell de la convocatòria es pot consultar en (Serra i Boldú 1928: 124-125) i es va resoldre l'any 1930. Tant la iniciativa com l'organització de totes tres convocatòries van ser responsabilitat de Rossend Serra i Pagès. Sobre el Concurs del Llegendari Català, vegeu Massot (1993: 354-368), Maluquer i Sostres (1994: 65-66), Baldaquí (1995: 11-53), Pili (2001) i Massot (2010: 139-150)

Serra i Pagès que Sara Llorens havia rebut la convocatòria del Tercer Concurs de Llegendes Catalanes; i també que en convocatòries anteriors degué sospesar la possibilitat de presentar-s'hi. En carta datada a Can Carreres el 8 de maig de 1928, Sara explica a Rossend:

He rebut les convocatòries per al 3.^r concurs de llegendes. Veuré si en aquest hi arribo a temps. Al pas que vaig ja sé que no. Sort que are ve el bon temps per a mi. Però el bon temps, que per al meu respir és una benedicció, i per lo tant un alicient pel treball, ho és també pel meu desig d'esplai (Pujadas 2004a: 429).

Això sí: mai no arriba a comentar per carta a Rossend —ni a ningú— que està treballant en unes *Llegendes alacantines*. Els comentaris i les consultes epistolars de Sara Llorens a Rossend Serra sobre llegendes,³⁸ es refereixen explícitament o implícita al *Llegendari de Pineda*, a pesar que coincideixen, pràcticament, amb els anys en què Sara Llorens —atenent la mateixa «Introducció» de les *Llegendes* presentades al Concurs— va recopilar els relats de Bolulla: «La major part de les llegendes d'aquest aplec ens les va contar en 1927 i 1928 En Joaquim Montiel, bolullenc de 38 anys» (Llorens 1929: 3).

En aquest sentit, no deixa de ser curiós que, per aquells anys, Sara consultara a Rossend qüestions puntuals sobre llegendes —qüestions que s'havien d'entendre referides al *Llegendari de Pineda*—, i que les respostes de l'amic acabaren incidint en l'elaboració de les *Llegendes alacantines*. És aquest el cas de la pregunta següent, formulada en una carta de finals de setembre de 1926:³⁹

Parla vostè de *Llegendes pneumatològiques*. Aquest darrer mot no s'entén gaire en la carta, perquè es veu que vostè escrivia depressa. He interpretat bé les lletres que'l formen, a l'escriure'l ara? Amb aquest mot vol significar «Llegendes sobre la *etologia dels esperits*»? (Pujadas 2004a: 402).

«Llegendes pneumatològiques» és, precisament, el títol de tot un capítol de les *Llegendes alacantines* (Llorens 1929: 112-128), que tracta precisament sobre éssers fantàstics (s'hi adscriuen tres relats sobre «esquiladers», dos sobre bruixes, un sobre «Facècies del Follet» i també un sobre «La Dimònia»).

L'absència de comentaris explícits sobre les *Llegendes alacantines* en la corres-

³⁸ Vegeu, per exemple, les cartes datades el 16 d'agost de 1926, el 25 de setembre de 1926, el 18 de desembre de 1926, el 18 de febrer de 1927 o el 12 de març de 1927 (Pujadas 2004a: 401, 402, 403, 409, 410 i 411).

³⁹ Aquesta carta és datada a l'encapçalament el 25 de setembre de 1926, però després del tercer paràgraf apareix l'anotació «Dia 29», seguida per aquest apunt entre parèntesis: «(En aquest punt me varen interrompre, i després m'he passat quatre dies sense poder venir a l'escriptori)» (Pujadas 2004a: 402).

pondència de Sara Llorens amb l'admirat i còmplice amic —confident absolut durant més de vint-i-cent anys de l'activitat com a folklorista— suggereix la idea que aquest aplec de llegendes potser era, en realitat, una mena de sorpresa: un regal que Sara preparava per a ofrenar-lo al mestre en el tercer i últim Concurs del Llegendari Català en què l'autor de *Revifalla d'amor* es trobava particularment involucrat; un obsequi que, per causa de la mort de Rossend Serra i Pagès, acabaria esdevenint una mena d'homenatge pòstum. Fet i fet, un dels interessos nuclears que demostrava tenir l'organitzador del Concurs del Llegendari era aconseguir que hi participara un recull de llegendes valencianes. I amb el seu treball de llegendes de Bolulla, Sara Llorens en certa mesura podia satisfer-ne el desig. Cal tenir en compte que si bé en la primera edició del Concurs els treballs presentats se centraven sobretot a Catalunya,⁴⁰ en la segona ja hi va haver, a més de la catalana, representació territorial de les illes Balears (amb les *Llegendes de Balears*, d'Andreu Ferrer Ginard) i de l'Alguer (amb les *Llegendes de l'Alguer*, de Carme Doré). Quedava sobretot pendent, així, el cas valencià. I tenim constància que Rossend Serra i Pagès provava d'atendre'l estimulants, pels mitjans de què disposava, una participació valenciana en el tercer Concurs del Llegendari. Sabem, per exemple, que en pro d'un mínim equilibri territorial va enviar una carta a Manuel Betí, de Castelló, que pel fet d'haver estat retornada, es conserva a l'arxiu de l'Obra del Cançoner. La descripció que, en l'inventari, en fa Josep Massot i Muntaner, d'aquest document conservat a la carpeta B-86, resulta prou reveladora de la sensibilitat exhibida per Rossend Serra i Pagès en relació amb el llegendari valencià:

15. Sobre de l'Ateneu Barcelonès adreçat al «Sr. Don Manuel Betí / Castellón de la Plana», sense més precisions i retornat des de Castelló el 6 de maig de 1928 fent constar «Desconocido el interesado». Conté una carta de Rossend Serra i Pagès a Manuel Betí, «Senyor meu i consoci (de la Real Acadèmia de Bones Lletres)», comunicant-li que li acompanya «convocatoria per el 3.er y últim concurs de Llegendes, esperant que V. tindrà a be interessarshi i interessarhi a les persones que'ls sigui simpàtica l'idea». Li comenta que «Es una gran llástima qu'en els dos concursos anteriors no hi hagi concorregut ningú del antich Reyalme de Valencia, ahont se conserven tantes llegendes interessantíssimes de lluytes intestines, de civilitacions remotes y sobre tot del domini musulmà». Li insisteix en el seu interès de disposar de «les llegendes castellanines, valencianes y alacantines», i li demana que faci publicitat de la convocatòria. Li aclareix que «els treballs poden fer-se en valencià, en castellà etc. per al cas es igual; la qüestió es tenir les llegendes» (Massot 1993: 365).

⁴⁰ S'hi van presentar treballs com *Tradicions i llegendes de la ciutat de Valls*, de Cèsar Martinell; *Humils personatges llegendaris*, de Joan Amades; *Llegendes de les terres lleidatanes*, de Valeri Serra i Boldú; *El record dels catalans en la tradició popular històrica i literària de Grècia*, d'Antoni Rubió i Lluch; o *La llegenda del bon comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya*, de Jordi Rubió.

Quan explicitava «el seu interès de disposar de “les llegendes castellanines, valencianes y alacantines”», podia imaginar el professor i dinamitzador Serra i Pagès que la seua dilectíssima deixeblla i amiga Sara Llorens acabaria presentant-s’hi amb un aplec de *Llegendes alacantines*, i amb un lema que apel·lava, precisament, a la importància dels fonaments valencians per a la construcció d’una «Catalunya nova»? Va arribar a conèixer aquest treball, el prestigiós professor, tenint en compte que la mort el va vèncer l’1 de febrer de 1929, i que el termini per a la presentació d’originals no es va tancar sinó el 15 de desembre d’aquell mateix any? La discreció, en qualsevol cas, devia haver marcat el treball de Sara Llorens en les *Llegendes alacantines*, perquè desaparegut Serra i Pagès, en la Fundació Patxot res no en saben del projecte i arriben a pensar en ella com a successora en les funcions del Concurs del Llegendari. Així, tal com Josep Massot i Muntaner observa (2010: 146-148) comentant el *Dietari* de Rafael Patxot:

La mort de Serra i Pagès tingué conseqüències importants per a les empreses de Rafael Patxot. D’una banda, n’esdevingué marmessor, juntament amb la «deixeblla predilecta» de Serra i Pagès, Sara Llorens, i amb el seu gran amic Ramon Miquel i Planas [...]. D’altra banda, resultà un cop molt dur per al projecte del *Llegendari Popular Català*, tal com Patxot mateix reconeixia al seu *Dietari* el 15 de gener de 1930:

«El tercer Concurs del Llegendari, al menys en quant a volum, ha estat més productiu que’ls anteriors, perquè enguany han entrat 16 plecets o volums.

La mort d’En Serra i Pagès (a.c.s.), me complica no poc aquesta feina, de la qual ell era’l capítol.

Escriguí a Na Sara Llorens de Serra, la Presidència del Jurat,⁴¹ però ha respost que no haventho volgut acceptar en vida d’En Serra i Pagès, ara encara té més raons per no acceptarho tampoc. Davant d’això, he constituït Jurat amb En [Agustí] Duran i Sanpere, En [Josep M.] Batista i Roca i jo, si us plau per força» (Patxot 1926-1938: 154-155).⁴²

⁴¹ Massot introdueix ací una nota aclaridora: «Deu haver-hi algun error de transcripció de l’original manuscrit, que devia dir: “Oferí...”, si no és que el transcriptor a màquina va oblidar alguna paraula, com ara “Escriguí... oferint-li...”» (Massot 2010: 148).

⁴² Un parell de setmanes més tard, l’1 de febrer de 1930, Patxot explica en el seu *Diari* l’homenatge que, amb motiu del primer aniversari de la mort, les deixebles de Rossend Serra i Pagès reten a la memòria del mestre, al mateix estudi on vivia. Sara Llorens hi acudí expressament des de Pineda acompanyada pel seu home, i hi va coincidir amb Rafael Patxot, Ramon Miquel i Planas, Valeri Serra i Boldú i —en paraules de Patxot— «una colla de Senyores i Senyoretetes». Es tractava d’un acte íntim i senzill: «Encabint-nos com hem pogut en la cambreta d’estudi del difunt, envoltant la seva taula d’escriptor, tothom ha anat dient la seva oració, després de la qual, les Dames deixaven llur ramell damunt la tauleta, que ha restat curulla de flors, sota la presidència de la seva filla Dolors i de Na Sara Llorens». La crònica del mecenes no estalvia un detall que en delata l’emoció: «Na Sara Llorens no ha pogut parlar, després, perquè les llàgrimes li han entelat la veu» (cf. Massot: 2010: 147)

Semblava una solució lògica i raonable, oferir a l'hereva dels documents folklòrics de Serra i Pagès que en recollira també el testimoni del Concurs del Llegendari. I, per això, s'entén que en les paraules del *Dietari* el mecenes Patxot deixi transpirar un cert aire de decepció personal: la negativa de Sara Llorens a succeir el mestre sembla que s'hi valore com un revés frustrant que agreuja la situació, i que força la improvisació d'un jurat de circumstàncies on el mateix Rafael Patxot s'haurà d'involucrar.⁴³ Tanmateix, ara sabem que hi havia una raó de pes perquè la pinetenca rebutjara —sí o sí— la proposta de Patxot. Una raó evident i irrefutable: no podia acceptar presidir el jurat del tercer Concurs del Llegendari Català... senzillament perquè s'hi havia presentat, amb l'original de les *Llegendes alacantines!*⁴⁴

No va ser només Sara Llorens qui va atendre, en aquella tercera edició del Concurs del Llegendari, la vella aspiració de Rossend Serra i Pagès que s'hi presentaren llegendes valencianes. És de sobres conegut —i remarcable en l'etnopoètica valenciana contemporània— que també s'hi va presentar l'altea Francesc Martínez i Martínez, amb una important obra que, per les singulars característiques, Patxot no es va estar de ressenyar en el seu *Dietari*:⁴⁵ «Entre'ls plecs vinguts a Concurs, n'hi ha algun de ben interessant, que s'escau fora de les condicions requerides: per exemple, un recull valencià, gairebé tot ell a base de cosa ja publicada» (Massot 2010: 148).

D'alguna manera, el treball de Francesc Martínez i Martínez presentat al Concurs era també conseqüència de l'habilitat de Rossend Serra i Pagès, que en la primera edició del Concurs (la que es va resoldre l'any 1926) va nomenar president del jurat l'erudit folklorista d'Altea. Amb aquella estratègia es garantia que un

⁴³ En la p. 16 de *La Vanguardia* del 4 d'abril de 1930 es fa públic el veredictes d'aquest històric tercer Concurs del Llegendari, datat a Barcelona el 29 de març de 1930. Hi constava, en efecte: «Jurado calificador: A. Duran y Sanpere; J. M. Batista y Roca y R. Patxot Jubert». El treball de Sara Llorens s'hi feia constar amb el títol i el lema amb què va ser presentat al concurs. La informació era idèntica a la que publicava, en català, *La Veu de Catalunya* aquell mateix dia, a la pàgina 4.

⁴⁴ El 15 de gener de 1930, quan Rafael Patxot es queixa en el *Dietari* per la negativa de Sara a presidir el jurat del tercer Concurs del Llegendari Català, ha passat ja un mes des que s'ha tancat el termini de lliurament d'originals (el 15 de desembre de 1929) i, en conseqüència, Sara Llorens ja havia formalitzat la participació en el Concurs amb el seu original de *Llegendes alacantines*.

⁴⁵ El *Llegendari valencià* de Francesc Martínez i Martínez, editat per Josep M. Baldaquí (1995) ha estat estimat, en relació amb les llegendes, com un dels treballs més importants de l'etnopoètica valenciana de la primera meitat del segle xx.

valencià influent, de criteri independent i amb consolidat prestigi,⁴⁶ coneguera de primera mà les característiques del projecte i el poguera divulgar.⁴⁷ El cas és que, com un triomf pòstum per als esforços organitzatius, Rossend Serra i Pagès va aconseguir, sense saber-ho en vida, que en l'última edició del Concurs de la Fundació Patxot Francesc Martínez presentara, per fi, un importantíssim recull de llegendes valencianes. El *Llegendari alacantí* que ara exhumem apunta encara més lluny: a un segon llegendari valencià de l'època, responsabilitat de la seua «deixebra preferida» Sara Llorens. Parlem, sens dubte —hi volem insistir—, de les dues obres més importants de la llegendística valenciana de la primera meitat del segle xx.⁴⁸ Dues aportacions que, amb la perspectiva del temps, s'erigeixen —si més no, en aquest gènere de fantasies i versemblances copartides— en veritables pedres de toc per a la fràgil tradició etnopoètica del País Valencià.

Ara bé, s'hi imposa una incògnita: com va poder Sara Llorens, amb tantes

⁴⁶ L'any 1926 Francesc Martínez i Martínez era ja un home venerable de seixanta anys, que havia publicat, a més de múltiples treballs erudits, els dos primers volums de *Còses de la meua terra* (1912 i 1920). No deixa de ser simptomàtic que el 1927, tot just un any després de l'experiència a Barcelona, publiqui una *Arreplega de llegendes, costums i tradicions del Regne de València* (1927): el treball de partida per a les *Llegendes valencianes* presentades, al desembre de 1929, al tercer Concurs.

⁴⁷ Així ho reconeix Rafael Patxot en l'anotació del 26 de juny de 1926 del *Dietari*: «En el Jurat hem aplegat representació de la “greater” Catalunya: N'Horaci Chauvet, de Perpinyà, President de la “Colla del Rosselló”, i en Francesc Martínez i Martínez, de València, a qui ha pertocat la Presidència de l'acte. N'Andreu Ferrer i Ginart, d'Artà, no'ns ha pogut dur personalment l'alenada mallorquina, perquè li han negat el permís i no l'han deixat assistir a la nostra festa» (Massot 2010: 144). Tres dies després, en l'exemplar del 29 de juny *La Vanguardia* (p. 8) publicava: «Todos cuantos tomaron parte en el acto fueron muy aplaudidos, reinando después mucho entusiasmo entre los folkloristas concurrentes, haciendo los augurios más halagüeños para el segundo concurso, para cuyo éxito prometieron su cooperación en las regiones respectivas los individuos del jurado señor Martínez, de Valencia; don Horacio Chauvet, de Perpiñán, publicista conocidísimo, y don Andrés Ferrer y Ginart, de Artá (Mallorca), quien lo indicó por carta, excusando su asistencia». El tractament de la notícia es correspon amb l'esborrany de ressenya que es conserva a la carpeta B-86 de l'Obra del Cançoner (vegeu-ne el document 17 descrit en l'inventari de Josep Massot (1993: 365)). Val a dir que Andreu Ferrer i Ginart va participar en el segon Concurs (hi va obtenir el segon premi, amb les seues *Llegendes de Balears*, editades per fi l'any 2009 a Montserrat) i que Francesc Martínez i Martínez, com ja hem dit, es va presentar a la tercera i última edició del Concurs.

⁴⁸ El fet és una pura anècdota, perquè en realitat l'estratègia del Concurs consistia a premiar, d'una manera o una altra, pràcticament tots els originals presentats i poder-los així conservar en el fons de la Institució; i d'altra banda, ni els criteris ni la configuració del Jurat seria exempta de discussions: amb tot i això, les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens van obtenir el cinquè premi del Concurs, dotat amb 250 pessetes, just per davant del *Recull per al futur llegendari del Regne de València*, que va merèixer les dues-centes pessetes del sisé premi.

limitacions com la malaltia li infringia, recollir les cinquanta-set llegendes «de Bolulla» que integraven l'original presentat al concurs, més —encara— les vuit afegides en l'«Apèndix»? El fet cert és que cap testimoni escrit no ens permet documentar la presència de la folklorista a terres valencianes els anys 1927 i 1928, que és quan diu l'autora que va recollir de viva veu els seus relats. Tot el contrari: les cartes enviades per l'autora en aquests dos anys són datades indefectiblement a Catalunya,⁴⁹ i res no fa pensar en una estada a la Marina Baixa durant el temps necessari per a la recollida d'un material tan valuós com el finalment presentat al Concurs del Llegendari. Aleshores?

Aleshores hi ha una hipòtesi que ha de prendre forma. I és que les *Llegendes alacantines* recopilades per Sara Llorens eren, com ella ben diu, «de Bolulla». Però no necessàriament «recollides a Bolulla». Un detall de la «Introducció» a aquest llegendari hi resulta rellevant. I és que la pràctica totalitat de les llegendes fixades en el recull han estat obtingudes —com qui diu— d'un únic informant, «Joaquim Montiel, bolullenc de 38 anys»:

La major part de les llegendes d'aquest aplec ens les va contar en 1927 i 1928 En Joaquim Montiel, bolullenc de 38 anys [...].

Les poques llegendes que no ens han estat explicades per ell, ho han estat per Marian Ferrer, de la mateixa edat, i per Vicens Montiel, germà del primer, de 27 anys.

De Marian Ferrer son les que porten els n.ºs. 33 i 41. De Vicens Montiel les dels n.ºs. 2, 12 i 24. Totes les altres son del nostre notable narrador (Llorens 1929: 3-5).

És a dir: cinquanta-dos de les cinquanta-set narracions presentades al Concurs eren de la mateixa persona. I, encara, tres de les cinc restants havien estat contades pel germà d'aquest protagonista absolut. Per acabar-ho d'adobar, la penúltima pàgina de l'«Apèndix», en què s'anoten els «Narradors de les Llegendes de l'Apèndix», no fa sinó acabar de certificar aquesta discretíssima diversitat dels informants: «Les llegendes senyalades amb els n.ºs 61 i 65 em foren contades en 1927 per Marian Ferrer; i les senyalades amb els n.ºs 59, 60, 62, 63, 64, i 66 per Joaquim Montiel, abdós de Bolulla» (Llorens 1930: 31).

Així doncs, tot ben garbellat, resulta que l'informant «Joaquim Montiel» és qui va facilitar a la folklorista cinquanta-vuit de les seixanta-cinc llegendes totals. I que, de les altres set, l'autora n'atribueix tres al germà («Vicenç Montiel») i

⁴⁹ Excepció feta d'una datada a Vic, a l'agost de 1928 (adreçada a Serra i Pagès), i una altra a Barcelona, al novembre de 1927 (adreçada a Anton Busquets i Punset). Datades a Pineda (o a can Carreres), se'n conserven adreçades a Serra i Pagès al gener, febrer, març, maig, juny, juliol, setembre, octubre i desembre de 1927; i al gener, març, maig, juliol i octubre de 1928. També n'hi ha a Anton Busquets, al juliol de 1928; a Joan Amades, al març de 1927; i a Tomàs Raguer, al desembre de 1927.

quatre a un tercer i últim informant («Marian Ferrer»). Parlem, per tant, de només tres persones —de les quals, dos pràcticament testimonials— com a origen únic per a les 258 pàgines totals del llegendari. Sobra dir que aquesta escassetat de fonts contrasta clarament amb la metodologia seguida per l'autora en, per exemple, *El cançoner de Pineda*, on fa constar un total de trenta-un «Cantadors» (Llorens 1931: 14-16); o en el *Rondallari de Pineda*, elaborat a partir de trenta-sis «narradors» i «Molta gent» (Roma 2006: 23-28).

D'altra banda ha resultat que, ben mirat, el nom de Joaquim Montiel apareix també com a informant en un altre document folklòric de Sara Llorens. A Carme Oriol devem la dada que revela la recurrència anecdòtica d'aquest boluller en els treballs etnopoètics de la pinetenca: l'article «Demofilologia. Literatura oral. Llegendes en gestació», publicat en *Arxiu de Tradicions Populars*,⁵⁰ conté un breu relat que acaba amb aquest aclariment entre parèntesis: «(Recollida de Joaquim Montiel, terrassà de Bolulla.)». Era, aquest nom, una clau que podria aportar explicacions per a la gènesi de les *Llegendes alacantines*. I valia la pena, per això, atendre'n la detallada descripció de la folklorista en la «Introducció»:

En Joaquim Montiel, bolullenc de 38 anys, home intel·ligent encara que analfabet, de bona estatura i nobles faccions, tot patriarcal i ple de bonhomia. És un narrador excel·lent que imprimeix a les llegendes tant de color local, tant d'esperit secular, tant d'agre del terror, que difícilment pod esser superat.

Sentint-lo, moltes vegades hem pensat que si un dia pujés a la tribuna de la «Secció de Folklore del Club Muntanyenc» o a la de la del «Centre Excursionista de Catalunya», amb la seva memòria feliç, amb la seva traça de narrador popular, amb el seu típic abillament i ingènua expressió, i amb el seu discurs d'òrbita completament primària i racial, donaria pod ser lloc a la sessió folklòrica més senzilla, més vera i més suggestiva que s'hagi celebrat mai a Barcelona (Llorens1930: 3-5).

Tractant-se Bolulla d'un poble menut, de poc més de quatre-cents habitants, valia la pena indagar *in situ* si es conservava documentació (o memòria) dels germans Joaquim i Vicent Montiel, o bé del tercer informant, Marian Ferrer. Si n'hi havia, era fàcil de localitzar perquè, a més dels noms, hi havia una altra dada valuosa: les dates aproximades de naixement. Atenent les edats apuntades per Sara Llorens, i considerant el temps de recopilació i redacció («en 1927 i 1928»), podíem inferir que Joaquim Montiel i Marian Ferrer devien haver nascut al voltant del 1890, i Vicent Montiel sobre el 1900.

⁵⁰ Vegeu Sara Llorens (1934, 321-323), o l'edició que en fa Pujadas (2004b, 212-215). El relat en qüestió és aquest: «Succeí que un home s'amagà dins d'una cova xiqueta. / Tot d'una veié, en el forat d'entrada, el cap d'un llop que entrava amb la boca ben badada. Ell, tot decidit, li ficà la mà per la boca, ben endins, fins a agafar-li la cua; i sense deixar-la anar, va reular el braç. La cua no es va trencar, sinó que va seguir la pell, i així el llop quedà girat al revés, com una mitja (és a dir, la seva forma no canvià, però les entranyes li quedaren fora i la pell dins).».

Ens estalviarem ací aportar els detalls de les gestions que ens van permetre identificar les corresponents famílies.⁵¹ Però el fet és que, amb el vent de l'atzar per una volta favorable, vam tindre l'oportunitat de contactar tant amb un fill encara viu de Joaquim Montiel Guardiola⁵² (el senyor José Montiel Montiel, *Pep Montiel*, nascut el 1925), com amb una filla de Vicent Montiel Guardiola⁵³ (la senyora Joaquina Montiel Ferrer, *Xima Montiel*, nascuda l'any 1928): tots dos amb una perfecta memòria dels respectius pares.⁵⁴ El contingut de les extenses —i emotives— entrevistes mantingudes⁵⁵ és un material que, per raons d'espai, no podrem comentar ací: ens acontentarem per això a augurar-ne les possibilitats d'un apassionant estudi etnopoètic, en què resultarà temptador contrastar les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens amb els relats que els fills encara conserven en l'imaginari familiar, així com també les diverses fonts escrites que hi ha disponibles sobre el llegendari de la comarca.⁵⁶

Les converses amb la família Montiel posen en clar que els dos germans i el cosí (Marian Ferrer, *el Tio Marian el Xato*) formaven en realitat un petita colla que durant temporades es llogava fora del poble per a qualsevol tipus de faena. Tenien l'ofici de «carboners» (feien «sitges»), però, si molt convenia, també tre-

⁵¹ Això sí: volem fer constar l'agraïment personal a la Dra. Maribel Guardiola Savall, companya en el Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant, i natural de Bolulla, que va ser qui ens va facilitar les referències i els contactes amb els descendents de Joaquim i Vicent Montiel.

⁵² Aquest era, en realitat, el nom complet de l'informant protagonista de les *Llegendes alacantines*. Fill de Pep Montiel, el nostre Joaquim Montiel era, en paraules del seu fill Pep Montiel Montiel, «de la quinta del deu; de la quinta dels Ximos». Va tindre tres fills i una filla, dels quals ara només viu —precisament a la mateixa casa que Joaquim Montiel Guardiola va heretar de son pare Pep Montiel— el nostre entrevistat Pep Montiel Montiel. L'únic fill d'aquest últim (nét, per tant, de l'informant de Sara Llorens), també és diu Joaquim Montiel i viu a Polop.

⁵³ Així és com coneixien a Bolulla l'informant «Vicenç Montiel» a què es referia Sara Llorens.

⁵⁴ En la primera entrevista mantinguda amb els cosins Pep i Joaquina Montiel, va intevenir també Vicenta Eleuteria Ferrer Montiel, filla de Joaquina (i néta, per tant, de l'informant Vicent Montiel). Entre els tres van aclarir de seguida que el tercer informant, Marian Ferrer, era un home ben conegut d'ells: «el Tio Marian el Xato», un cosí dels germans Joaquim i Vicent Montiel. També Marian Ferrer va tenir descendència: tres filles i un fill, però —segons expliquen els Montiel— la família es va assentar a França i s'hi va quedar a viure.

⁵⁵ Cap dels dos no coneixia, per descomptat, l'existència de l'original. I tampoc que els seus pares havien fet d'informants en els treballs de Sara Llorens. Per això, la descripció que en la «Introducció» es fa de Joaquim Montiel —descripció que vam haver de llegir en veu alta al domicili familiar de Xima Montiel— va desfermar els records del fill, la neboda, la néta i la resta dels descendents.

⁵⁶ Pensem en les obres del ja citat Francesc Martínez i Martínez (1912, 1920, 1927, 1929 i 1947), en la d'Adolf Salvà (1988) i, fins i tot, en l'interessantíssim treball de Maribel Guardiola i Vicent Beltran (2005).

ballaven la terra o «pelaven els surers». Una dada és reveladora: aquelles llargues estades laborals fora de casa que els fills recorden —«se n’anaven a la *brossalla*, que dien»— eren precisament a Catalunya, on va faltar poc per a fer arrels.⁵⁷

VICENTA ELEUTERIA FERRER MONTIEL: «Ma mare diu que... Si ma *uela* haguera volgut anar allà a Catalunya»...

JOAQUINA MONTIEL FERRER: «*Mosatros* no haguérem nascut ací».

VICENTA ELEUTERIA FERRER MONTIEL: «Ells no hagueren nascut ningú ací».

JOAQUINA MONTIEL FERRER: «Mon pare volia estar allà [a Catalunya]. Si li donava faena tot l’any. Però ma mare no va consentir voler anar, per no deixar-se els *uelos*».

Amb aquest testimoni, guanya pes la hipòtesi que adés insinuàvem i que ara ens atrevim a reformular amb un punt afegit de gosadia: Sara Llorens potser no va viatjar mai a Bolulla, i va poder recollir les *Llegendes alacantines* sense eixir de casa, a partir de tres homes valencians (els germans Joaquim i Vicent Montiel, i el seu cosí Marian Ferrer) que treballaven a les terres de Pineda. Qui sap si dins de Can Carreres mateix, la folklorista hauria pogut encarar tranquil·lament d’aquesta manera el repte que tant sensibilitzava el professor Serra i Pagès, de recollir i fixar un corpus important de relats llegendaris valencians.⁵⁸ Poc o gens importa —en qualsevol cas— això. Importa el valor de les seixanta-cinc narracions recollides, inequívocament genuïnes de la Marina Baixa. I l’interés enorme que n’ofereix el corpus textual des de múltiples perspectives: etnopoètiques, nuclearment; però també geogràfiques, toponímiques, sociològiques, biogràfiques, històriques, etnogràfiques, lingüístiques, sociolingüístiques i dialectològiques.⁵⁹

⁵⁷ La mateixa Sara Llorens, en la «Introducció» dóna compte de la necessitat que tenien els bolullers de desplaçar-se fora del poble per motius laborals durant llargues temporades hivernals: «Bolulla és un poblet de cap a mil habitants [...]. L’agricultura és la seva única art i això, i el fort desnivell de la terra que la fa inaprofitable en molts troços —i els aprofitables ho són, en llur major part per l’esforç cotidià heròic d’aplanar i reforçar amb parets seques, llenques minúscules de terra que fan de la muntanya un pintoresc escalonat— fa que el poble no sigui prou ric per a mantenir els seus habitants, els quals es veuen obligats (ens referim als homes) a emigrar durant l’hivern. / Però tant quant més els ha costat d’esforç i sacrifici llur troç, tant més se l’estimen els bolullers, i tant més de ell se senten. / Les influències forasteres no els desnaturalitzen, i tots, en arribar la primavera, tornen amb íntima il·lusió a les llars llurs (Llorens 1929: 1-3).

⁵⁸ Un passatge d’*El llibre del cor*, «L’hortolà» (Llorens 1954: 73-74) resulta il·lustrativa del tracte de proximitat que el matrimoni Serra Llorens devia dispensar a «tots els terrassans» [*sic*], com també de l’hàbit de la conversa que la folklorista hi cultivava.

⁵⁹ Les singulars circumstàncies d’aquest treball fan que Sara Llorens haja d’encarar el repte de conformar, des de la seua posició dialectal inscrita en el català oriental, un estàndard supraregional *valencianocatalà* que permetera fixar literàriament els referents orals valencians que hi ha en l’origen dels textos. El repte és particularment atractiu en el cas de Sara Llorens, per tal com l’evolució ortogràfica dels seus textos és paradigmàtica de la progressiva —i pragmàtica— assimilació i generalització dels criteris fabrians.

L'atenció a aquestes *Llegendes alacantines* invita, per un costat, a reconsiderar l'obra folklòrica de Sara Llorens, que —contràriament a la imatge localista— depassa decididament els límits geogràfics del Maresme amb la ferma voluntat d'establir connexions, contrastos i ponts envers l'imaginari popular valencià; i això amb la clara consciència que només coneixent i reconeixent la diversitat cultural dels diferents territoris de la llengua comuna serà possible «construir la Catalunya nova» per què socialment i identitàriament va decidir apostar. Pocs casos trobem en el folklore català de la primera meitat del segle xx —i en qualsevol altre àmbit— que aposten d'una manera tan oberta i transparent (i ensems tan respectuosa amb la diversitat) per la idea que, en les potencialitats culturals del poble català, els valencians poden ser tan importants com importants ho poden ser els catalans en les potencialitats del poble valencià.

Ara: si el llegendari valencià de Sara Llorens invita a reconsiderar en positiu l'obra de l'autora catalana, no és menys cert que, per l'altre costat —el de l'extrem valencià—, l'entitat del recull suggereix l'oportunitat paral·lela de revisar una mica a l'alça els esquemes amb què s'han volgut caracteritzar els últims cent cinquanta anys de tradició folklòrica al País. Francesc Martínez i Martínez s'hi considerava la gran —i extraordinària— excepció en el desèrtic panorama del seu temps. Per mèrits propis, de més a més.⁶⁰ Però d'ara endavant fóra just que, igual que s'ha esdevingut en la història del Concurs del Llegendari i de l'arxiu de l'Obra del Cançoner, també en monografies i manuals acadèmics el nom de l'insigne humanista alteà apareguera acompanyat (si més no en l'apartat de llegendística) pel de Sara Llorens i Carreres: una dona —tant sí com no— admirable i fascinant en la capacitat de superació, la perseverança, la sensibilitat, la coherència, les fidelitats, el compromís cívic i la vitalitat.

La làpida que cobreix la tomba de Sara Llorens al cementeri de Perpinyà té aquesta inscripció: «Sara Llorens de Serra / 1881-1954 / Feu que germeni el bé que ha deixat». Ens fa goig pensar que la publicació del *Llegendari alacantí* conservat a la carpeta B-156 de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya —aquest és l'anunci que volíem fer— és la manera millor de fer-ho.

⁶⁰ Ningú no discutiria la vàlua dels importantíssims treballs folklòrics de Francesc Martínez i Martínez al costat de —per posar alguns noms que configuren la primíssima tradició folklòrica valenciana del XIX i el XX— Francesc Palanca i Roca, Joaquim Martí i Gadea, Constantí Llombart, Francesc Badenes Dalmau, Rafael Altamira, Lluís Cebrian i Mezquita, Francesc Almarçhe i Vázquez, Enric Ribés i Sangüesa, Joan Baptista Batlle i Martínez, Estanislau Alberola i Serra o Manuel Peris Fuentes.

BIBLIOGRAFIA

- BALDAQUÍ ESCANDELL, J. M. (1995): «Estudi introductori», dins Francesc MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, *Llegendari valencià*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, p. 11-53.
- FERRER I COSTA, J. (2004): «Pròleg», dins Sara LLORENS, *Epistolari (1901-1954)*, Barcelona, Fundació Pere Coromines, p. 5-21.
- GUARDIOLA I SAVALL, M.; BELTRAN I CALVO, V. (2005): *Bolulla la Caramulla: cultura popular i llengua d'un poble de la Marina*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- LLORENS I CARRERES, S. (1906): *Petit aplech d'exemples morals recullits y cotejats per la Srta. Sara Llorens y Carreras ab una noticia preliminar d'en Rossend Serra y Pagés*, Barcelona, Impr. de F. Giró.
- (1918): *Monòlegs per a infants*, Barcelona, J. Horta Impressor [hi ha una segona edició, augmentada, amb il·lustracions de Josep Ribot, feta a Valls, en Les Edicions de l'Arc de Barà, l'any 1929].
- (1926): «Nota biogràfica», dins *Alguns escrits del professor Rosend Serra y Pagès. Coleccionats y publicats a honor del Mestre per les seves dexebls en ocasió del Cinquantenari del seu Professorat (1875-1925)*, Barcelona, Estampa de la Casa Miquel-Rius, p. VII-XXXI.
- (1929): *Llegendes alacantines* [manuscrit presentat al tercer Concurs del Llegendari Català, localitzat a la carpeta B-156 de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, de la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat].
- (1930): *Apèndix a les Llegendes alacantines* [manuscrit localitzat a la carpeta C-274 de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, de la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat].
- (1931): *El cançoner de Pineda. 238 cançons populars amb 210 tonades. Folklore de la Maresma*, 1, Barcelona, Joaquim Horta Impressor [hi ha edició facsímil de 1992, feta per l'Ajuntament de Pineda de Mar].
- (1934): «Demofologia. Literatura oral. Llegendes en gestació», *Arxiu de Tradicions Populars* [1928-1935], vol. 1, núm. 6 (s.d.), p. 321-323.
- (1954): *El llibre del cor*, Perpinyà, Société Générale d'Impression [publicat pòstumament pel marit de Sara Llorens, Manuel Serra i Moret].
- (2004): *Epistolari (1901-1954)*; recull, prefaci, notes i edició de Joan Pujadas i Marquès, pròleg de Josep Ferrer i Costa, Barcelona, Fundació Pere Coromines.
- (2006): *Rondallari de Pineda*; introducció i estudis de Josefina Roma, il·lustracions de Waldesca Santana, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar.
- MALUQUER I SOSTRES, J. (1994): *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic*, Barcelona, Pòrtic.
- MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, F. (1912): *Còses de la meua terra (la Marina). Primera tanda*, València, Manuel Pau.
- (1920): *Còses de la meua terra (la Marina). Segona tanda*, València, Imprenta Vives Mora.
- (1927): *Folk-lore valencià: arplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia*, València, Societat Valenciana de Publicacions.
- (1947): *Còses de la meua terra (la Marina). Terça tanda i darrera*, València, Imprenta Diana.
- (1995): *Llegendes valencianes*; edició, estudi i notes de Josep M. Baldaquí, a partir de l'original presentat per l'autor al tercer Concurs del Llegendari Popular l'any 1929, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- MASSOT I MUNTANER, J. (1993): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum IV. Fascicle 1. Inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1994): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum IV. Fascicle 2. Inventari*

de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (1995): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Volum v. Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'Inventari de l'Arxiu*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2008): *Escriptors i erudits contemporanis. Vuitena sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2010): «Rafael Patxot i el Llegendari Popular Català», dins *Escriptors i erudits contemporanis: novena sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 139-150.

— (2011): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum XXI. Complements a l'inventari de l'arxiu de l'Obra del Cançoner i a les seves missions*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PIL, C. (2001): *El llegendari popular català (1924-1930)*, Càller, Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

PUJADAS I MARQUÈS, J. (ed.) (2004a): *Sara Llorens. Epistolari (1901-1954)*, Barcelona, Fundació Pere Coromines.

— (2004b): *Àlbum Sara Llorens*; recull, prefaci, notes biogràfiques i bibliogràfiques i edició de Joan Pujadas, pròleg de Toni Sala, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar.

ROMA I RIU, J. (2006): «Introducció», en Sara LLORENS, *Rondallari de Pineda*, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda de Mar, p. 7-32.

— ; MARÍN SILVESTRE, D. (1996): «Sara Llorens i el seu Rondallari. Una dona fent treball de camp a començaments de segle», *Anuario de hojas de Warmi*, núm. 7, p. 79-88.

SALVÀ BALLESTER, A. (1988): *De la marina i muntanya: folklore*; edició a cura de Rafael Alemany, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.

SERRA I BOLDÚ, Valeri (dir.) (1928): *Arxiu de Tradicions Populares*, Barcelona [edició facsimil: Palma, José J. de Olañeta, 1992].

ANNEX. Les *Llegendes alacantines* de Sara Llorens i Carreres

Taula

	Pàg. 1
Introducció	
I. Llegendes d'origens	" 8
1 – Com se va despoblar la illa / de Formentera	" 9
2 – Origen de la rata-pinyada	" 26
3 – Origen de la casa	" 27
4 – Origen dels estaments	" 29
5 – Qui va inventar el carbó	" 32
6 – Les festes d'entre-setmana	" 33
7 – Origen de la Quaresma	" 35 / 221
8 – Perquè els llobins amarguen	" 37
9 – Perquè la ploma dels aucells no / serveix i la carn sí	" 39
10 – Perquè les figueres lleven dos / cops l'any	" 41
11 – Regàlies Mores	" 43
<u>Orígens de frases</u>	
12 – «Març va enmanllevar un dia a Abril / per a apedregar a sa mare»	" 45
13 – «No ens enganyes, còrb, / que tens el pic negre»	" 47
14 – «Agafam i treballa»	" 52

15 – «Fila, fila, Bellerisa, / fila i portaràs camisa»	” 54 / 222
16 – «Qui no té feïna / el gat per l’esquena»	” 60
17 – «Pa d’ordi?... Gita’t, Jordi! / Pa de blat?... El bancal acabat!»	” 64
18 – «D’aquí a Nadal – manta no cal. / De Nadal enllà – fret no fa»	” 67
19 – «Ni el dimoni va voler esser carboner»	” 71
20 – «No ets pas fill de frare»	” 73
21 – «Fer com la tia Moranta: / —Eixuta?... Blanca!»	” 75
22 – «L’entremés de Pedreguer»	” 77
23 – «València és bona / però el maset del meu pare és mellor»	” 79 / 223
24 – «A la sogra no hi ha llamp que la partisca	” 82
25 – «Conill, Donissa, / que’l pollastre m’ha fet mal»	” 84
26 – «Una gota d’Abril / val més que’l ferrocarril»	” 86
27 – «El fum va als bons ulls»	” 88
[No hi ha 28]	
29 – «La intenció basta»	” 91
30 – «Miracle! ..viu!»	” 93
31 – «El rector de Tàrbena va comprar un aca / que quan va estar avesada a no menjar es va morir»	” 100
32 – «De taberner a moliner mudaràs / que de lladre no t’escaparas»	” 102 / 224
33 – «Cansalada i ous fregits treuen la vista als marits»	” 104
34 – «No et fiïs de la dona / de fill que no sigui teu / i d’arbre que no llevi»	” 106

ii. Llegendes pneumatològiques

35 – Els Esquiladers	” 112
36 – La prova del gall blanc	” 113
37 – La veu del cau ⁶¹	” 115
38 – El sabater i la seua muller	” 117
39 – Bruixes que tocaven les castanyoles ⁶²	” 119
40 – Facècies del Follet	” 124
41 – La Dimònia	” 126
	” 128 / 225

iii. Llegendes religioses

42 – Les ferradures de la burra de / Sant Vicens Ferrer	” 129
43 – L’aguant en l’aire	” 130
44 – Mestre de mestres ferrers ⁶³	” 132
45 – El devot i el renegaire	” 134
46 – L’almoïna del grill de ceba	” 138
	” 141

iv. Apòlegs llegendaris

47 – La fe en els auguris	” 145
48 – El llop i el Garrantxet	” 146
49 – El llop i la Raposa anant / a mitges	” 155
50 – La Guilla i la Guitarra	” 159
51 – El Corb de Xàbia i la Guilla de / Denia	” 166 / 226
52 – La Raposa i el Galàpat	” 170
	” 172

⁶¹ Els títols 35, 36 i 37 hi apareixen agrupats amb una clau.

⁶² Els títols 38 i 39 hi apareixen agrupats amb una clau.

⁶³ Els títols 42, 43 i 44 hi apareixen agrupats amb una clau.

53 – El gat del Molí i els seus companys	” 177
v. Llegendes vàries	” 198
54 – L’Abueleta	” 199
55 – Sant Blai	” 201
56 – Els set gats ben tractats	” 205
57 – La por mata a molta gent	” 209
58 – La gana està aquí	” 213
Vocabulari	” 215

Taula de l’Apendix

	<u>Pàg.</u>
Nº 59. La llavor d’userda a la nit de Snt. Joan	1
” 60. La grana de falguera a la nit de Snt. Joan	3
” 61. Una saludadora	5
” 62. El ferrer de Benegembla	7
” 63. En Figuetes de Murla	13
” 64. El rector de Jemesí	24
” 65. El perquè d’un adagi castellà	27
” 66. El gamarúç era home	29

	=====	
Narradors		31
	=====	

3. LA TASCA FOLKLORÍSTICA A CATALUNYA

JOSEP M. BANÚS I SANS (1893-1972) I LA SEVA APORTACIÓ A LA RECERCA
FOLKLÒRICA REUSENCA*
Agnès Toda i Bonet
Universitat Rovira i Virgili

Josep M. Banús i Sans (1893 – 1972), escriptor i comediògraf reusenc,¹ amb una vida cultural molt activa, se'ns mostra molt capficat pels canvis que pateix la seva ciutat, entenent que «El Reus del segle actual [es refereix al segle xx], quant a capacitat creadora, no pot comparar-se amb el del segle passat. Pot haver-se embellit, pot haver-se posat a to dels temps moderns i guanyat en extensió, però sembla haver-se extasiat en la contemplació del seu passat» (Banús 1952: 419), per això també li implora: «Mira sempre endavant. No facis com la dona de Lot» (Orfeo Reusenc 1923: 8), perquè «el passat, amb tot i ésser brillant, no'ns satisfà prou» (Orfeo Reusenc 1923: 11); o sigui que, malgrat ser conscient de la magnificència que els temps passats van suposar per a Reus (o precisament per això), reclama a la ciutat continuar endavant per, si pot ésser, tornar a brillar com en aquells temps passats. Tinguem en compte, per entendre l'esplendor de Reus al llarg del segle XVIII, que, llavors, Reus, era la segona ciutat del Principat. Josep Banús s'encarrega de recordar-nos-en la importància a través del creixement d'habitants: «L'any 1667 [tenia] 1.270 habitants; el 1786, 14.440; el 1860, 32.310; el 1951, 36.133» (Banús 1955: 93).²

Des de Radio Reus, partint de la visió històrica de Banús, se li encomana la tasca de realitzar unes columnes radiofòniques setmanals, com ho explica el director: Salvador Sedó Llagostera, amb la intenció d'«evocar i exaltar els valors tradicionals i populars del passat històric de Reus» (Banús 1955: 3), a causa de l'amor que, des d'aquesta emissora, senten «pel passat venerable de la nostra Ciutat estimada» (Banús 1955: 4). I Banús mostra haver sabut «interpretar el desig de Radio Reus» (Banús 1955: 4) ben correctament.

Que des de Radio Reus s'apostava per la cultura popular, també ho copsem amb un altre fet de pocs anys abans, el 1947, quan l'emissora va organitzar una recaptada popular amb la finalitat de construir uns nous nans per a la ciutat de Reus ja que els que hi havia eren molt antics i estaven força malmesos i, sobretot,

* Aquest article forma part de la investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut per la Generalitat de Catalunya (2009 SGR 644), del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili i s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència i Innovació a través del projecte d'I+D: FFI 2009-08202/FILO.

¹ Veg. Olesti Trilles (1991: 88).

² Totes les cites extretes d'aquest llibre apareixen traduïdes com més endavant expliquem.

havien acabat molt deteriorats després de deixar-los a Riudoms amb motiu d'una festa que s'hi va celebrar el 1937.³

Josep Banús pensava que «quan els pobles perden la seva personalitat, van perdent la seva fisonomia i, després, la seva ànima» (Banús 1955: 43). En aquest mateix sentit, entenia que de la mateixa manera que «la cara de les persones reflecteixen el seu estat d'ànim, podem dir que les tradicions reflecteixen l'estat dels pobles. Els que respecten les seves tradicions són pobles forts, perquè conserven la seva solera» (Banús 1955: 220). Banús, a través de la seva columna, pretenia «revifar l'interès cap a les coses de Reus» i manifesta estar satisfet «si aconseguïeu que les seves xerrades serveixin per divulgar part de la història de la nostra ciutat» (Banús 1955: 451).

Les dissertacions de Banús, en les quals ens basarem per valorar la seva aportació a la recerca folklòrica reusenca, van durar un any i 5 mesos. Es van estendre des del 21 de maig de 1952 al 21 d'octubre de 1953. Va realitzar un total de 75 intervencions que, després, va editar en el llibre *Del Reus de antaño*, tot i que algunes ja les havia anat publicant en diversos diaris o revistes reusenques del moment. Les peroracions eren, és clar, pronunciades en castellà (i així les va publicar); les reproduïm, però, en català, a través de traduccions. Tot i que tracten temes ben diversos, sovint vinculats amb la història de la ciutat, tal com se li havia demanat, també inclouen aspectes més purament folklòrics que es donen a conèixer amb certa nostàlgia ja que, normalment, s'expliciten perquè s'han anat perdent, que són els que hem intentat localitzar i extreure. Malgrat no especificar d'on obté la informació per tal de fer-nos-la arribar a través de les seves columnes radiofòniques sí que fa referència en alguna ocasió, com veurem, a les aportacions fetes al respecte per Andreu de Bofarull.

Per reflectir quins aspectes folklòrics hi inclou ens mourem en ordre cronològic, a partir del moment en què comença les seves aportacions a Radio Reus.

1. Sant Joan (24 de juny)

Banús ens parla de la màgica nit de Sant Joan, de com se celebrava aquesta festivitat a l'últim quart del segle XVIII. Hi havia, és clar, fogueres⁴ enceses per tots els carrers de Reus, que competien per qui aconseguia fer-la més alta i que estaven formades per *trastos* vells que es guardaven a les golfes i que els més petits s'en-carregaven d'arreplegar.

Al voltant de les fogueres s'hi aplegaven els veïns, que cantaven i ballaven al compàs de la música que amenitzava la vetllada, i la gent més jove que, si

³ Aquest fet el reporta Josep Bargalló i Badia (1992: 39).

⁴ Un costum que, explica, es manté tot i que per qüestions d'ordenances municipals s'han desplaçat als barris dels afores de la ciutat.

s'atrevien, saltaven les fogueres; unes fogueres que convivien amb olor d'herbes, jocs d'encanteri i d'atzar. A més, els carrers estaven adornats i s'encenien coets, petards i *carretilles*. Els joves recorrien els carrers i els ravals amb instruments musicals (guitarres, acordions i panderetes, bàsicament) i càntics. Alguns d'ells, embriagats i enduts per la gatzara de la festa i la música, acabaven mullats quan algun veí els tirava aigua de «dubtós origen» (Banús 1955: 494).

A 2/4 d'11 de la nit, la majoria de gent es desplaçava al passeig dels Seminaris (actualment passeig Mata) on continuava la festa durant tota la nit. Alguns feien cap a la Bassa Nova on hi havia un lloc de venda de confits, dolços i begudes de tot tipus. Quan la llum del nou dia apareixia, els que havien allargat la festa fins aleshores es retiraven cap a les respectives cases.

A més, també fa referència a:

—Els masets: Durant la revetlla, s'hi menjava coca i es bevia anís amb aigua fresca mentre es ballava amb la música d'un acordió. La gent que s'hi aplegava acabava dormint sota un arbre. L'endemà es menjaven caragols amb una salsa picant, acompanyats de llargs traguets de porró. Després es tornava a ballar amb la música de l'acordió i s'hi duïen a terme jocs, dels quals ens fa una relació: «Pare carbassot», «Puput», «L'anell», «Arrencar cebes»...

—Els hortets: Els ornaments consistien en tires de paper de diferents colors, moltes banderes, salomons... i gresolets o fanals de paper, il·luminats elèctricament o amb una espelma a l'interior. Es regava el terra per no aixecar massa pols i hi havia taules amb begudes, coca, cafès i gelats servits per cambrers improvisats. S'hi ballava fins que sortia el sol o apareixia el cansament. Alguns d'aquests hortets, explica, es van formar vinculats a societats i s'hi prenia cafè i s'hi jugava a cartes durant tota la setmana. Destaca les següents societats: El Porvenir Reusense, La Verbena, La Tranquilidad, Los Amigos de la Aurora, El Brinco, Le Trianon, La Armonia i Nuevo Euterpe... Va ser el 1904 quan es va obrir el local d'estiu de La Palma, d'alta categoria. Tots aquests locals s'ornamentaven degudament per a la revetlla de Sant Joan quan, no només rebien la visita dels socis, sinó també la de molta altra gent. Després de sopar és quan les famílies acostumaven a visitar els hortets. Especialment, les famílies que tenien noies per merèixer havien de fer la volta per tots els hortets de la ciutat.

—Les creences:

- A mitja nit s'havia de posar dins d'un got ple d'aigua, tres papers doblegats, amb un nom escrit en cadascun i el primer que es desdoblejava era el nom del noi o de la noia que estava per tu.
- Es posava dins d'un cossi ple d'aigua una clara d'ou i en les formes que dibuixava s'hi veia la figura, també, del noi o de la noia que estava per tu.

- Es partia pel mig un roser i es passava per damunt un nen herniat, per poder-lo curar, mentre les dues persones que s'havien col·locat a cada extrem del roser deien: «Pren-lo Pere, deixa'l Joan», per la qual cosa s'intentava que aquestes dues persones es diguessin així.
- Es creia que les herbes collides durant la nit de Sant Joan tenien molta més virtut que si les collies en qualsevol altre moment de l'any. Una de les herbes que s'havia de collir aquest dia (el de la vigília de Sant Joan o, pròpiament, el de Sant Joan), tal com el costum marcava (tant per als cristians com per als musulmans, específica Banús), era la berbena —una herba de tall dret, boniques flors de diferents colors i un fruit sec amb dues o quatre llavors. Va ser cèlebre en l'antiguitat com a planta sagrada i molt utilitzada en medicina. Els antics la utilitzaven en els sacrificis i amb ella feien enllustraments o purificaven les persones i les coses.

2. Festa Major (Sant Pere, 29 de juny)

Destaca tres elements de la Festa Major de Reus:

—Les campanes que es feien repicar al mateix temps que petaven els morters. Explica que, en un principi, un campaner, conegut com a tio Paco, les feia resonar amb força penjant-s'hi, fet que després el rei Ferran VII va prohibir per la perillositat que comportava.

—Els gegants (que ja consta que existien la primera meitat del segle XVII) cada vegada més nombrosos, amb la voluntat de representar les diferents parts del món, i ben acompanyats. Així, el 1712 en rebre Reus el títol de ciutat, s'hi afegeix una imponent àguila. Fa referència, també, al Vitxet i a la Vitxeta, i al fet que a la Vitxeta cada any se li renovava el vestit per anar a l'última moda, cosa que no passava amb el Vitxet.⁵

—Les tronades⁶ (tradicció que es va importar, explica, des de Normandia a València i des de València a Reus), en relació amb les quals indica que abans n'hi havia més, però que, amb el temps, algunes es van anar suprimint. Banús en recull la primera que es du a terme, des d'inicis del segle XVIII, quan els regidors portaven casaca i una banda; es realitza a la sortida de completes (la vigília de la festa a la prioral de Sant Pere on es venera el patró de la ciutat amb un lluït ofici), quan davant dels regidors hi ha els gegants i darrere els músics, que van en comitiva

⁵ D'aquí l'expressió encara en voga «anar feta una vitxeta» que vol dir anar a la moda, fins i tot excessivament empolainada i atractiva. També, vinculada amb els gegants hi ha l'expressió «fer l'indio» que, com que el gegant indi porta una mà a la cintura mig amagada i a l'inrevés, significa ser corrupte, acceptar diners de sotamà.

⁶ Segons Antoni de Bofarull: «Se diu tronada porque atrona, y atrona y 's diu tronada porque té trons, paraula que en los anuncis y programas escritos en lo llenguatge oficial, se tradueix per *morteretes*» (1880: 141).

cap a l'Ajuntament, des d'un balcó del qual l'alcalde treu un mocador blanc, com a símbol per tal que es comencin a disparar els morterets.

Altres esdeveniments festius:

- Es feien curses («còssos») pels ravals. El guanyador rebia una unça d'or i l'últim un manat de cebes.
- S'ornamentava la plaça de la Constitució (ara del Mercadal) amb graelles, es col·locaven pals d'uns cinc metres d'altura a cada extrem de la plaça a trenta passos de les cases. S'hi tiraven trossos de fusta resinosa i s'hi encenia foc. Cremaven des que l'Ajuntament sortia de completes fins a les dotze de la nit i es tornaven a encendre el dia de Sant Pere quan la processó ja havia passat.

Banús explica que es donava, fins al segle XIX, més importància a les festes que a les fires. Destaca, però, una fira, la fira de Sant Jaume,⁷ que se celebrava a la plaça del Mercadal, primer sota els porxos, després per tota la plaça. Hi havia exhibició dels Xiquets de Valls, curses, danses, músiques... i molt d'enrenou. Explica que les parades més exitoses eren les de pans i coques [amb samfaina], en un moment en què les coques de Reus comptaven amb molt de renom. Recull l'anècdota que aquesta fira també era coneguda com la «fira de les xibeques (o *sibeques*)» perquè s'hi venien aquest tipus d'ocells⁸ que eren molt utilitzats pels caçadors però, després, amb el temps van caure en desús. Indica, però, que aquesta fira va començar a decaure la segona meitat del segle XIX.

Vinculades amb la festa major esmenta les següents danses populars:⁹

—Dansa de moros i cristians: amb música de xeremies i oboès.¹⁰ Les persones anaven vestides amb la carcassa d'una galera. Els moros i els cristians només es distingien amb el símbol que portaven representat en la bandera blanca: en el primer cas una mitja lluna i en el segon una creu. Pertanyia al gremi dels pagesos i hortolans.

—Dansa de Mn.¹¹ Joan de Vich: amb música de violí. Els seus membres portaven un plat en una mà i en l'altra un bastó per dur a terme els passos de la moixiganga. També duien un barret de tres puntes i, des del 1831, una gorra; i un vestit mig groc mig vermell. Aquesta dansa es creu que prové del retorn del tal Joan de la guerra i de l'alegria amb què el va rebre la població. Pertanyia al gremi dels sastres.

⁷ Segons Francesc Gras i Elias: «la más importante y concurrida por espacio de muchos siglos, de cuantas tenían lugar en Cataluña la Nueva» (1906: 30).

⁸ Antoni de Bofarull ens els descriu així: «espècie de mussols, que, ab tot y sa forma, no 's poden considerar com de rapinya, pus són molt poch actius, y més aviat torpes, com que tancan á menut los ulls, obrint, en cambi, la boca, que la tenen molt gran, y se estan quietos ab las alas caygudas y penjant» (1880: 126-127).

⁹ Antoni de Bofarull ens reporta alguns fragments de lletres d'aquestes danses, veg. 1880: 161-166,

¹⁰ Josep Bargalló i Badia, però, diu que l'acompanyament musical era de violins i trompes (1992: 50).

¹¹ Referit al tractament que es donava a algunes persones nobles.

- Dansa de prims: amb música de violins i oboès (ho sabem no per Banús sinó per Andreu de Bofarull [Cavallé 1990: 125]). Anaven mig coberts amb una gasa i a les mans portaven una tira de cascavells. És una de les danses més antigues, representa una dansa de joglars. Pertanyia al gremi dels teixidors de lli.
- Els cavallets: amb música de violí i trompa. Els seus membres portaven la carcassa d'un cavall, amb cap i cua. Representaven la Batalla de Las Navas de Tolosa. Pertanyia al gremi dels blanquers o assaonadors.¹²
- Dansa de gitanes: amb música de flauta i guitarres. Mentre tocaven les castanyoles, trenaven un cordó de cintes que penjava del pal que sostenia el diable.
- Els bastonets: amb música de flautí. Pertanyia al gremi dels carreters o constructors de carros.
- Altres: danses de valencians, cercolets, pastorets, capgrossos, dames i vells... que no pertanyien a cap gremi. Pere Cavallé, hi afegeix les «torres» (Cavallé 1990: 34), tal com les anomena ell, els «castells», tal com els anomenaríem ara.¹³

3. Anada a Salou a banyar-se (10 de juliol)

El primer dia per fer-ho ens indica que era per Sant Cristòfor, si s'avançaven els banys es corria el risc que no sentessin bé. A més, el nombre de banys havia de ser imparell, perquè si eren parells també podien sentar malament. D'altra banda, fer el primer bany per Sant Cristòfor curava les malalties de la pell a les persones que en patien.

La tradició també marcava, ens ho explicita, que s'havia de dinar a «Càl Mitjà»¹⁴ i que s'havia de berenar, a mig camí de tornada, a «Mas Calbó» —que es deia així, segons apunta Pere Cavallé, perquè hi havia nascut sant Bernat Calbó (Banús 1955: 42). Allí, la gent menjava esqueixades, que ja duia preparades, i ballava al ritme d'un acordió.

Després va ser quan es va inaugurar el tranvia econòmic Reus-Salou (23 de juny de 1887) com a manera d'obrir el comerç i la indústria cap a un nou horitzó, el que fornava l'obertura al mar.¹⁵

¹² Segons Josep Bargalló i Badia representaven els cavallers que es van enfrontar als pirates turcs o mahometans que saquejaven les poblacions costeres (1992: 81). Una altra dansa que pertanyia al mateix gremi, segons Andreu de Bofarull, era la de les galeres, representant el combat de Lepant (Cavallé 1990: 127).

¹³ Antoni de Bofarull ens els presenta com a «requisit indispensable en tota festa major» (1880: 170).

¹⁴ Miquel del Sants Font explica que sovint s'ajuntaven més d'una família, per anar a Salou, que llogaven un cotxe gran per desplaçar-se i portaven un plat preparat, el més típic dels quals era el pollastre amb samfaina, d'aquí la cançó que tenia per tornada: «A Salou, a Salou anirem. / Pollastrets, pollastrets menjarem.» (Cavallé 1990: 115).

¹⁵ Pere Cavallé, malgrat la importància d'aquesta efemèride, exposa que «quan encara no hi havia el tranvia, les anades a Salou eren més boniques i més divertides» (1990: 41).

De Salou, a més, ens n'indica l'etimologia (Banús 1955: 116): del llatí *Saláurís*, probablement una paraula composta de «sal» i «or» amb la qual cosa s'indicaria que es tracta d'una mar banyada per sorra daurada. I també ens n'explica una llegenda (Banús 1955: 123): caminant des del llatzeret al fanal (potser es refereix al far), vorejant la platja, hi ha la base d'un autèntic castell feudal on una bruixa té recloses diferents donzelles que, de nit, surten a plorar i a lamentar-se de la seva sort. Se'n sap l'existència perquè un mariner va afirmar haver-les vist i sentit en les nits de lluna [plena].

4. Festes de barri i jocs de cucanya

A més, per Sant Cristòfor també hi havia la festa del barri del carrer de la Galera. Les festes de barri havien estat molt populars i els diferents barris competien per veure qui les feia més multitudinàries. Durant les festes sortien parelles de sagristans i els veïns treien les cadires al carrer i mentre menjaven anissos acompanyats d'aigua fresca, contemplaven la multitud que hi passava. Pere Cavallé afegeix que també menjaven «de tant en tant nous, avellanes, pinyons o alguna altra llamina-dura, contemplant les parelles d'enamorats i demás gent que anava a visitar son barri» (Banús 1955: 31). Al barri del Carme per les festes hi havia un castell de focs artificials, conegut com «moro de foc» perquè començava amb l'encesa d'un ninot que simulava ser un «moro». De mica en mica, però, aquestes festes es van anar perdent, de manera que al segle xx les poques que encara quedaven, Banús ens indica que ja havien perdut tot el seu caràcter tradicional i popular.

Mentre es van fer s'hi duïen a terme jocs de cucanya alguns dels quals ens ressenya: Hi havia el d'«atrapar» (Cavallé 1990: 84), tal com l'anomena Pere Cavallé, es lligava una corda de balcó a balcó i al mig un conill i una corda en posició vertical per on havia de pujar qui es volgués quedar amb el conill. La corda, però, estava ensabonada i aconseguir arribar al conill no era tasca fàcil. També hi havia el «cossi de les pomes» del qual s'havia de treure la fruita únicament amb l'ajut de la boca. D'altra banda, s'omplia d'aigua una «olla de la Selva», una olla de terrissa, en què també hi havia pólvores de pintura, el concursant armat amb un pal i amb els ulls tancats, havia d'aconseguir trencar-la; l'olla es penjava d'una corda que creuava el carrer. Un altre joc, consistia a enganxar una moneda de dos rals, segons Banús, —de «mitja pesseta», segons Pere Cavallé (1990: 84)—, a una paella emmascarada pel fum d'un fogó que també penjava d'una corda. L'objectiu era aconseguir arrencar la moneda amb les dents. Per últim, també s'hi duïen a terme, entre d'altres, còssos de sacs.

A part dels jocs de cucanya anteriorment citats, Banús també esmenta amb nostàlgia d'altres jocs, jocs infantils, no necessàriament vinculats a les festes de

barri, que s'han anat perdent, en part perquè «els nens ja no juguen al carrer i les places s'han tornat llocs quietes sense aquells grups de nens entremaliats que se'n feien amos per executar-hi els seus jocs i que els conferien, amb els seus crits i riures, un aspecte de paratge alegre» (Banús 1955: 587). Concreta aquests espais de joc en: plaça del Mercadal, plaça de la Farinera, plaça del Castell, plaça del Baluard, plaça Boada, plaça de la Sang, plaça del Teatre, plaça Hèrcules i plaça Sant Miquel (Banús 1955: 587) i les estones de més gatzara en les tardes (de 5 a 8) de primavera i estiu. A les vuit del vespre s'acabava tot, bé perquè els nens havien d'anar a sopar, bé perquè passava el «cívic» o guàrdia municipal i els feia retirar cap a casa. Els nens s'avisaven entre ells de l'aparició del «cívic» amb crits de: «fusta», «fusta» (Banús 1955: 588).

Els jocs que s'hi empenien eren: la «xipa», el «bòlit», l'«andarí», l'«amagar el fuet», els «retrats»¹⁶ —es podia jugar «als retrats», pròpiament, o amb ells es podia jugar al «motllo» o al «fleurit»¹⁷—, les «boles» —amb les quals es podia jugar al «triangle» o a les «clotxetes».¹⁸

Altres jocs als quals Banús també fa referència són: l'«anxancla», els «quatre cantons», «fer volar l'estel» i jugar «a soldats».¹⁹

5. Romiatge a l'ermita de Santa Anna (26 de juliol)

Durant molts segles els reusencs i els veïns de Castellvell, on hi ha l'ermita de Santa Anna, van professar una gran devoció per santa Anna. Banús emmarca la permanència d'aquest costum fins al segle XIX.²⁰

El mes de juliol multitud de gent es desplaçava al poble de Castellvell, el dia de la seva Festa Major. Als forasters, se'ls exigia una entrada per entrar al poble, fet que es recorda, ens diu, com «pagar la banya» i que a vegades generava disputes entre els joves de Castellvell que exigien el pagament de l'entrada i els joves forasters que es negaven a fer-ho.

A la tarda, la gent es desplaçava a l'ermita de Santa Anna per adorar-la. S'aprofitava l'excursió per passar el dia al voltant de l'ermita. Així, a l'hora de berenar, les famílies s'asseien a terra i endrapaven el menjar que s'havien endut entre dolça gatzara.

¹⁶ O «retrats», segons un anònim (Cavallé 1990: 106).

¹⁷ Ramon Violant i Simorra l'anomena «flèndit» (1990: 736).

¹⁸ Pere Cavallé també fa referència al «pam i pet» (1990: 48).

¹⁹ El mateix anònim d'abans també fa referència a: la «mona» (el «ferro», després), la «sin ninguna», el «rumamà», la «sal i oli», el «santigasamaga», la «cluca», els «pilans», el «cavall-salt», els «quatre cantons», el «dos i dos quants són»... (Cavallé 1990: 106-107).

²⁰ Francesc Gras i Elias, al seu torn, remunta al segle XV la construcció de l'ermita i, per tant, l'inici del romiatge (1906: 49).

A la tornada, com que al mig del camí hi havia el pont de Calderons, un aqüeducte tan angost com elevat, que es trobava amb molt males condicions, era costum que s'intentés abandonar la por i es traspassés el pont. Molts pensaven que era el millor moment del romiatge, un romiatge, d'altra banda, que simbolitzava l'últim adéu a l'hivern.

6. Santuari de la Mare de Déu de Misericòrdia (25 de setembre)

Banús esmenta l'any 1592 com l'any en què la pesta va assolar Reus; l'any en què la pastoreta Isabel Besora, que vivia al carrer de l'Hospital, va sortir el matí del dia 25 de setembre a pastorar el seu ramat i se li va aparèixer la Mare de Déu que, misericordiosa, va dir-li que apagaria l'epidèmia. La pastoreta va córrer a revelar-ho als convilatans. Banús s'apressa a puntualitzar que «no és llegenda, sinó història autèntica» (Banús 1955: 582) i s'empara amb l'explicació que en fa Andreu de Bofarull, com a historiador, que recull que on va fer l'aparició la Mare de Déu és on se li va construir el santuari, segons l'acta del Consell de Jurats del 26 de desembre del 1592;²¹ un fet, per tant, comprovable. Des d'aleshores, és clar, els reusencs manifesten fervor per qui els va salvar de la pesta.

7. Tots Sants (1 de novembre)

A part de l'anada al cementiri, de la familiar castanyada i de la representació de *Don Juan Tenorio*, destaca com a fet particular de la ciutat de Reus en aquesta data la rifa de confitura que es duia en alguns cafès i societats des de les nou del matí fins a les nou de la nit. Indica que la gent preferia jugar-se unes quantes monedes i provar sort, abans d'anar a la botiga a comprar la confitura. Es rifaven, amb els plats de confitura, rams ornamentats amb figures que, fins i tot, podien moure's.²²

També fa referència a com se celebrava abans la castanyada: amb abundància de confitura, panellots i garnatxa; després de la qual cosa es resaven tres parts de rosari per a les ànimes dels difunts. A més, antigament les campanes repicaven durant tota la nit.

8. Nadal (25 de desembre)

En aquest cas ens indica la tradició existent durant el segle XIX:

—El dia 24 ens el presenta com el dia destinat al tió, amb les famílies reunides al voltant de la llar de foc, fent gatzara i els nens entonant repetidament allò

²¹ Veg. Bofarull (1866: 486-488) i, també, per exemple, Gras i Elias (1906: 81-83).

²² Josep Bargalló i Badia ens explica al respecte que el «Ramillete» consistia en «una figura artística de molt de preu o bé una nina automàtica que accionava els braços i movia el cap al so d'una caixa de música que portava a dintre. Aquestes figures s'acompanyaven amb una arroba de confitura» (1990: 151).

de «caga tió, sinó et daré un cop de bastó» (Banús 1955: 271), després dels pertinents cops de bastó és quan troben sota la tela: torrons, massapans, neules, ametlles, figues seques... En aquest mateix dia, el 24, és quan, ens explica, es preparava el dinar per a l'endemà: un gall dindi que es farcia de prunes i pomes, s'untava amb llard i es cobria amb paper d'estrassa dins de la cassola, plena de vi ranci, on es mantenia fins a l'endemà al matí que es portava a la fleca perquè el coguessin al forn. I recorda (i explica) el refrany: «Per Nadal, cada ovella al seu corral» (Banús 1955: 271). Era aquell dia, el 25, quan es muntava el pessebre. Els més importants rebien la visita dels escolans de la Capella de Música de la parroquial de Sant Pere que, en ser-hi davant, cantaven nadales. Marca als voltants de 1890 el costum familiar de passar la tarda del dia 25 als cafès on s'organitzaven concerts de música de tot tipus.

—En relació amb els Reis Mags d'Orient, a partir de les aportacions fetes per Andreu de Bofarull, explica que a finals del segle XVIII i principis del XIX, el dia abans els nens passejaven pels carrers de Reus tots empolainats amb un sarró que feien omplir a l'àvia, la padrina o la tia. En caure la nit, es posaven a dormir esperant trobar l'endemà la finestra o el balcó ple de joguines. Explica que aquest costum del sarró devia desaparèixer a finals del XIX. També indica que a les cases on feien el pessebre es passaven la vetllada cantant nadales davant de la representació que canviaven mínimament ja que apropaven al portal de la cova les figures dels Reis Mags. Per acabar, marca el 1905 com l'any de la primera cavalcada dels Reis Mags a Reus.

9. Sant Antoni Abat (17 de gener)

El dia de Sant Antoni Abat era per a Reus, com també ho era per a d'altres poblacions, un dia de festa. Es beneïen els animals a les 9 del matí a l'església de la Puríssima Sang on, al llarg del dia, es deien diferents misses a l'altar dedicat a sant Antoni. Després de la bendicció es realitzaven els típics tres toms.

El gremi dels assaonadors, però, celebrava la diada en un altre indret: a la capella de la parròquia de Sant Pere, on es feien misses des de 2/4 de sis de la matinada a les 12 del migdia.

A la tarda la gent acostumava a sortir a passejar, algunes famílies es desplaçaven a la Selva del Camp on es realitzaven més actes per festejar Sant Antoni.

Banús, a més, recull dos cànctics populars que entonava la gent que omplia els carrers aquell dia:

Dia disset de gener,
temps de rumesco i sucs,
vé Sant Antonio dels rucs,

fret com les mans de un barber.
Tothom s'hi llueix molt bé,
en guarnir els animals:
brides noves, bons ramals,
tot és guasa,
l'un cau, l'altra li passa,
i aixís volten els arravals. (Banús 1955: 296)

Puix del Cel sou destinat
per ésser nostre Patró,
siau-nos, també protectó,
gloriós, Sant Antoni Abat. (Banús 1955: 298)

10. Carnaval

Fins al segle XVIII va ser tota una cosa diferent de la que esdevindria després. Fins al 1750, assenyala que encara el dia de Sant Sebastià (que és el primer del Carnaval) els jurats i els prohoms que formaven el Consell, assistien a les parroquials del sant, que se celebraven a la parròquia de Sant Pere. En acabar-se, es traslladaven, precedits per una cobla de ministrils, davant la casa del Consell on començava el ball al qual també s'apuntava l'altra gent de la ciutat. La festa s'acabava amb l'aparició del llum del dia.

Tot i que a inicis del segle XIX es va prohibir l'antifaç als homes i les festes es van recloure a les societats i als cafès, és durant aquest segle que s'aconsegueix la màxima esplendor del Carnaval a Reus, concretament des de mitjan segle fins a l'últim quart del segle. Les festes reusenques de Carnaval eren de tan gran anomenada, que Banús recull que eren les millors de tot l'estat espanyol (1955: 330-331) i molta gent venia a gaudir-ne. Més o menys, coincideix l'època d'esplendor amb l'època en què es feia una especial rebuda a S. M. Carnestoltes: entre 1860 i 1876. El primer dia era anunciat a cops de canó que es disparaven des de les societats recreatives, es publicava el ban de les festes que sempre tractava temes d'actualitat irònicament i es nomenava l'Ajuntament i el governador carnestoltesc, que sempre queia sobre persones de bon humor i fàcil dicció. El diumenge de Carnaval a la tarda, després de fer el besamans a S. M. Carnestoltes, començava la desfilada de disfresses pels ravals.

L'últim dia, dimarts, era el dedicat a les danses, es ballava per parelles, normalment de nuvis, i cada societat es distingia de les altres per una disfressa diferent. Es realitzaven a la plaça de l'Ajuntament que estava encerclada per cordes i pals llargs a la punta dels quals hi havia banderes i banderins. Les cases del voltant estaven plenes de gent que n'abarrotaven els balcons, les finestres i els terrats. Al migdia, a les dotze, entraven a la plaça les parelles. Les carrosses, les carraques i les carretelles es col·locaven al rierol de la plaça i començava el ball que no acabava

fins a les tres de la tarda. Banús ens parla d'una visió «comparable a qualsevol Carnaval de Venècia» (Banús 1955: 342).

A la tarda, les carrosses, les carraques i les carretel·les feien diversos tombs de ravals, és quan es feia la gran batalla de confits, caramels, dolços, serpentines i confeti, fins que s'enterrava S. M. Carnestoltes, que es feia a les 9 del vespre. Es cremava S. M. Carnestoltes en una gran foguera i entre focs artificials i la música.

Banús marca el 1871 com el primer any en què va aparèixer la «Barca» que va esdevenir de presència obligada en els posteriors carnivals. La van comprar uns socis d'El Círcol. Amb el temps, i la decaiguda del Carnaval a Reus, que es va produir l'últim quart del segle XIX, va esdevenir només un record nostàlgic. La decadència també va coincidir amb el trasllat de l'enterrament de S. M. Carnestoltes al dimecres de Cendra i, en dies posteriors, del braç, el dit, l'ungla... Aquest fet no va comptar amb l'aprovació de massa gent. Banús, de fet, explica que creia que era de mal gust aquest enterrament que es feia i que va significar, de fet, l'enterrament del propi Carnaval de Reus.

11. Setmana Santa

Les armadures dels guerrers les data al segle XVI, també marca en aquella època els passos del Senyor amb la Creu al coll que després, el 1705, van ser cedits al gremi dels teixidors, i els de la Soledat, que el 1675 es van cedir al gremi anomenat de solters. També la Santa Creu cedia els seus passos el 1734 al gremi dels terrissaires.

Explica que es va mantenir fins al 1714 el costum de concórrer a la processó dos administradors que, durant el trajecte, demanaven almoïna.

12. El mes de Maria i l'oferiment de la flor (maig)

El 1861 va ser quan es va començar a celebrar a l'església de Sant Francesc o de Sant Bernat Calvó, a l'altar de la Nostra Senyora de la Providència, la funció religiosa del mes de Maria. Poc després (1866) va començar la tradició de l'oferiment de la flor, feta per nenes vestides de blanc, una flor que, com el color del seu vestit, era símbol de la seva virtut.

Més endavant, indica Banús, també es va passar a celebrar el mes de Maria a l'església de Sant Francesc amb una solemne funció amb cant, òrgan i santa paraula.

13. Corpus i la seva vuitada

Explica que es tracta d'una celebració tant de caire religiós com tradicional, de manera que no seria fàcil deslligar els dos aspectes. Al segle XIX gaudia d'una nombrosa guarnició, composta per diferents cossos de l'exèrcit i les tropes, co-

brint el cos de la processó, que aportaven una varietat de colors, a través dels diferents uniformes, que resultava un espectacle vistós i magnífic. També va existir el costum de disparar-se una salva de morterets al pas de la custòdia per davant de les cases municipals. Les vares del pali sota el qual anava la custòdia eren subjectades per persones d'alta representació social.

A partir de l'existència a la ciutat dels gegants, sortien la vigília de Corpus, que s'anunciaven amb un repicament de campanes al migdia. A la tarda, primer saludaven l'Ajuntament, després les autoritats i persones de representació, per acabar ballant per carrers i places. Durant molt de temps la quitxalla els acompanyava al darrere mentre menjava la tradicional coca amb cireres. El mateix Banús va ser qui, com a vicepresident de l'Orfeó Reusenc, des del 1925 al 1928 va organitzar la Festa dels Infants per promoure'n la recuperació.

A més, explica que antigament el Corpus tenia una excel·lent continuació en la seva vuitada: durant vuit dies es revivien les manifestacions de fe i les festes populars. Durant aquests dies els carrers s'adornaven i una comissió de veïns s'encarregava d'organitzar actes religiosos i populars. Amb el temps, es col·locaven als balcons penjolls de colors (que si eren de ric damasc indicaven la classe de la persona que ocupava la casa). Després va ser adoptat el costum d'envelar els carrers amb llençols per acabar essent adornats amb papers de colors, retallats en tires i en forma de serrell. A les nits, primer s'il·luminaven els carrers amb graelles en què es cremava llenya resinosa per il·luminar-se després amb brandoneres, penjades a les parets de les cases que sostenien brandons de cera, fins que els fanalets de paper amb espelmes, van omplir els barris. També es construïen salomons amb els cercols dels cascs de les sardines, embolicats amb paper i altres amb les closques d'ous, curosament buidades i lligades amb un fil.

Tots aquests ornaments implicaven temps. Dies abans els veïns del barri, que es reunien als portals més grans, ja es posaven a feinejar. S'hi esmerçaven molts esforços per aconseguir que el seu barri fos el més ben guarnit. La vigília del dia assenyalat ja era tota una festa perquè s'abandonava el treball quotidià per penjar tots els ornaments. Pere Cavallé aporta més informació al respecte, indica que s'havia de vigilar l'ornamentació durant tota la nit per evitar que «algun xicot envejós no els faci *fil i pedreta*» (1990: 31) i, d'aquesta manera, destruís tot el treball realitzat. La festa s'anunciava amb pirotècnia i després les parelles de sagristans anaven a l'església on se celebrava un solemne ofici amb orquestra. A la sortida de l'església, els sagristans encatifaven els carrers del barri d'olorós espígol i acudien a un cafè on s'havia preparat un refresc. Al migdia es repartien saboroses coques i a la tarda s'organitzaven diferents jocs de cucanya i d'agilitat, així com curses pedestres. A la nit acabava la festa amb un castell de focs artificials, al qual havia precedit una monumental foguera.

Banús acaba especificant que per Corpus la processó sortia de la parròquia de Sant Francesc i en la vuitena de la prioral de Sant Pere.

14. Romiatge a Santa Marina (18 de juliol)

Sembla que, apunta, prové del segle XVIII quan un manetes que vivia al carrer de Rosich va posar-se greument malalt i va prometre a Santa Marina que si el curava cada any realitzaria un ofici solemne el dia del seu santoral. Com que es va curar, va anar un primer any amb la família a l'ermita de Misericòrdia a venerar l'altar dedicat a Santa Marina i després de la missa es van quedar a dinar i a passar el dia allí. L'any següent s'hi van sumar alguns amics. I l'altre s'hi van sumar més famílies. Així, de mica en mica, va esdevenir tradicional fer el romiatge. Al segle XIX, com que comptava amb tanta concurrència, fins i tot, s'hi muntava una fira.²³

BIBLIOGRAFIA

BANÚS I SANS, J. (1952): *El Círculo en la segunda mitad del siglo ochocentista*, Reus, Centre de Lectura.

— (1955): *Del Reus de antaño*, Reus, Diana.

BARGALLÓ I BADIA, J. (1992): *Restauració de les danses tradicionals de Reus*, s.l., edició de l'autor.

BOFARULL, A. de (1866): *Anales históricos de Reus, desde su fundación hasta nuestros días*, Reus, Imp. de la V. é hijo de Sabater.

— (1880): *Costums que 's perden y recorts que fugen (Reus de 1820 á 1840). Lo derrer catalá, quadro trágich, histórich y en vers*, Barcelona, La Renaixensa.

CAVALLÉ, P. (1990): *Festes i costums de Reus*, Reus, Centre de Lectura.

GRAS I ELIAS, F. (1906): *Historia de la ciudad de Reus*, Reus, Imp. de F. Arís é Hijo.

OLESTI TRILLES, J. (1991): *Diccionari biogràfic de Reusencs*, vol. 1, Reus, Ajuntament de Reus.

ORFEÓ REUSENC (1923): *Memòria corresponent a l'any 1922, llegida pel secretari en Josep Banús i Sans en la Junta General de socis celebrada el dia 12 de gener de 1923*, Reus, Impremta Ferrando.

VIOLANT SIMORRA, R. (1990): *Etnografia de Reus i la seva comarca. El Camp, la Conca de Barberà, el Priorat*, Barcelona, Alta Fulla.

²³ Pere Cavallé (1990: 39) destaca unes «tradicionals rosquilles de sabor exquisit, [com a] atractiu casi es pot dir principal d'aquesta festa» i una cançó popular: «En festa tan senyalada / vés, noia, a Santa Marina / que, si enguany hi vas fadrina, / l'any que ve hi 'niràs casada.»

Josefina Roma i Riu
Universitat de Barcelona

Sovint hem lamentat la manca d'escoles en la recerca folklòrica a Catalunya, però aquesta afirmació queda apaivagada quan descobrim i estudiem els deixebles i sobretot, les deixebles, de Rossend Serra i Pagès de l'Escola d'Institutrius. Una d'elles, Sara Llorens, és potser la investigadora cabdal del Folklore a Catalunya a començaments del segle xx. Va ser la deixeblla predilecta de Rossend Serra i Pagès, la seva hereva espiritual i com a tal, va recollir, ordenar i guardar els seus materials. I tota la seva importantíssima tasca de recerca la va realitzar, tot superant-se a si mateixa, malgrat la seva tuberculosi afeblidora, que la va acompanyar 50 anys. Va saber treure profit del seu confinament per motius de salut, per a fer un veritable estudi monogràfic d'antropologia de Pineda, i fins i tot, quan havia d'anar a altres llocs per la gravetat de la malaltia, com les Illes Canàries o Argentina, aprofitava per a fer recerca en el seu nou entorn. Sí, Sara Llorens és un exemple heroic de superació i representa la continuïtat de l'escola de Serra i Pagès, amb la seva pròpia personalitat. Però malgrat que va impartir algunes classes i va donar moltes conferències, no va poder afegir noves baules a l'escola de Serra i Pagès, tant per la malaltia, com per l'esclat de la guerra del 36-39 i l'exili.

Un dels avantatges de la seva innovadora recerca monogràfica és que, avui dia, podem veure les connexions entre diferents manifestacions de literatura oral, per a explicar-nos l'ethos del Maresme. Ens permet passar de la rondalla a la llegenda i a la història sagrada o mite d'aquests pobles, perquè el material recollit ens porta a fer les connexions necessàries per a descobrir-ne l'estructura simbòlica.

Aquest és el sentit de la meua comunicació, posar en relació una sèrie de llegendes i narracions recollides per Sara Llorens sobre la baixada als inferns, la més coneguda de les quals, la de Pere Porter, ha esdevingut avui dia un element d'expressió identitària, amb el sentit de drama d'origen que es representa a Tordera. Això ens portarà a descobrir que aquestes llegendes que han pogut sorgir al voltant d'un fet històric, per tal d'explicar-lo, formen part d'un univers de coneixement i creença, que s'expressa en narracions, llegendes i rondalles; perquè l'anada al Més Enllà d'uns personatges documentats, ja estava dibuixada i era coneguda a través de les rondalles, que d'aquesta manera cristal·litzaven en la zona, fent-se llegendes i adaptant les històries i els personatges històrics al model existent que ja formava part del seu univers simbòlic, bastit en les rondalles.

* Aquest treball ha estat fet en el marc del Projecte de Recerca FFI2009-08202/FILO del Ministeri de Ciència i Innovació.

Començarem per la descripció del fet històric de Pere Porter i la seva baixada a l'Infern, tal i com es coneix avui, continuant amb les tres llegendes d'aquest tema, recollides per Sara Llorenç, per enllaçar-les amb les rondalles d'anada al Més Enllà i comparant-les amb un altre grup de narracions de baixada als inferns, les del Purgatori de Sant Patrici, de manera que puguem apreciar com ha estat considerada tradicionalment aquesta baixada a l'inframón en un context europeu més ampli.

Pere Porter va existir i se'n pot seguir el rastre, d'ell i del notari que va provocar tota la desgràcia, així com altres personatges anomenats en el llibret, que recull la història, escrit en el segle XVII, i en algunes escriptures notariales que s'han conservat, ja que molts altres documents, que haurien estat molt reveladors, van desaparèixer el 1809 en la invasió napoleònica. En parla Jeroni Pujadas i el personatge va ser estudiat en el segle XIX, per Gaietà Vidal i Valenciano, i a començament del segle XX, per Miquel i Planas, autor aquest darrer, que va posar en el mateix estudi, a Pere Porter i a Raimon de Perellós que va pelegrinar al Purgatori de Sant Patrici. Potser l'estudi actual més complet és el de M. Pons i Guri (1999), malgrat que en fa una interpretació que menysté la cultura popular i redueix l'origen de la història al malestar social contra la corrupció dels administradors de justícia, i la narració de la baixada als inferns, a la por als terribles calabossos del castell d'Hostalric, tot considerant el protagonista un al·lucinat i fora de raó, a causa del daltabaix social i psicològic que suposava l'embargament dels seus béns i l'ingrés a presó.

Resumida, la història és la següent: Pere Porter, nascut, sembla, el 1571, pagès de Gasolves, terme de Tordera, és requerit per la comissió judicial d'Hostalric a pagar immediatament, un deute que el seu pare havia contret, per a comprar el blat de sembra, i s'havia obligat en escriptura de debitori amb garantia de *tertium curiae*. El pare pagà el deute al seu temps, però el notari no va registrar en l'escriptura la nota de cancel·lació. Si no constava el pagament del seu deute, això comportava l'execució dels seus béns i la presó, en definitiva. Ell, demana endarrerir un dia el pagament, per poder anar a cobrar, ell mateix, un deute a Maçanet. Li ho concedeixen, i, de camí, es troba un personatge jove i elegant que mena dos cavalls i que el convida a pujar en un. Li va fent preguntes fins que sap que el culpable de tot, era el notari Rafel Jalmar Bosom, en no haver apuntat la cancel·lació del deute. El notari, a més, ja era mort i per això no se li podia demanar que confirmés el pagament. Pere, en tot moment, sospita dels cavalls de l'acompanyant, que tenen un comportament estrany i van parlant entre ells. Finalment, després d'haver-li pregat molt, hi puja, i el personatge, que declara ser el Gran Diable, el porta a través de l'estany de Sils, que tradicionalment s'ha

considerat l'entrada a l'infern. Pere va encomanant-se a Déu i a la Mare de Déu i després de travessar diferents coves, arriben a l'infern. El dimoni li pregunta si reconeixeria el notari i els dimonis li porten. Pere el recrimina pel malfet que ha perpetrat i la desgràcia que ha ocasionat. Com que Pere Porter, reacciona davant dels condemnats i llurs turments, encomanant-se a críats a Jesús i a Maria, els dimonis turmenten al notari perquè li digui aviat el que vol saber i així fer callar a Pere Porter, perquè no suportaven les invocacions a Déu. El notari li conta on trobarà el llibre en què va anotar el pagament del seu pare: a la sala de casa del notari, a set rajoles de la paret, davant de l'armari, enterrat al terra, entre la setena i la dotzena rajola. Calia buscar en la vint-i-setena plana del llibre amagat, i allí estava apuntat el pagament del deute. Mentrestant, Pere reconeix entre els condemnats, veïns seus i gent important i es descriuen els turments que pateixen. Quan ja sap on és l'escriptura, demana al Gran Diable que el tregui de l'infern i aquest fa una afirmació molt sensata: el seu ofici és portar gent a l'infern, no pas treure-la, però li aconsella que s'encomani a un sant de la seva devoció, i Pere ho demana a Sant Jaume de Galícia, de molta devoció a Tordera. Aquest se li apareix, li fa agafar-se al bordó i immediatament es troba fora, però ha anat a sortir a Morvedre a València, i aquí passa com en algunes llegendes urbanes (la del conductor, de nit, en una carretera espanyola, que para en una estació de servei per a repostar gasolina i quan va a pagar, no li accepten els diners perquè és al Perú i hauria de pagar en una altra moneda). Pere Porter que havia passat molts dies a l'infern, encara que creia que només hi havia passat unes hores, en sortir al món dels vius, va sentir molta gana i va voler comprar un pa a una dona, però en anar a pagar, no li admeten la moneda perquè no és la corrent a València, sinó la de Catalunya. Com veiem, el tema del trasllat a un punt distant, confirmat per la diferència de moneda entre el lloc d'origen i el lloc d'arribada, és un tret recurrent en el llegendari, i la història de Pere Porter ens ho il·lustra.

Pere Porter, per sort, troba un marxant del seu poble que paga per ell, el té a casa seva i quan es recupera marxa a Tordera. Com que a l'inframón el temps passa de manera molt diferent del món dels vius, característica que es troba en moltes rondalles i llegendes sobre el món de les fades, de l'inframón i el món d'altres sers de la fauna espiritual, Pere Porter es troba que el que considerava un dia, havien estat del 23 d'agost, vigília de Sant Bartomeu, fins el 7 de setembre, de l'any 1608. No arribarà a Tordera fins a Tots Sants. A Tordera, després de molt demanar-ho, l'acompanyen a casa del notari i davant la sorpresa de tothom, troba el llibre i confirma el pagament del deute i així se li retornen tots els béns embargats. Però com que va dient a tothom que ha vist els seus parents a l'infern, comença a caure malament entre la gent, i el denuncien a la Inquisició, que el

crida a Barcelona, i després de comprovar el seu testimoni, el deixen lliure amb la condició de que no en torni a parlar del seu viatge a l'infern.

Aquest llibret amb la història de Pere Porter, va ser emprat com els *exempla* de sermons, pels jesuïtes, la qual cosa escandalitzà a Pons i Guri, l'autor de l'estudi, pel qual tota la narració era produïda per la ment malaltissa de Pere Porter.

Per la comarca, encara es contava que el 1940 un home al que li havien fet una injustícia en una escriptura, es tirà a l'estany de Sils, per a cercar l'ajut del diable. Pons i Guri ho considera una deformació i pèrdua de contingut de la llegenda primigènica, per la qual cosa, desqualifica la tradició oral, però en realitat es tracta de la pervivència del mateix sistema de valors que va donar lloc a aquest tipus de narracions i que fa sorgir una i altra vegada l'adaptació d'un fet a la configuració de la llegenda.

Sara Llorens, en la seva recerca del Maresme, recull tres variants de la baixada als inferns. La primera, la de Pere Porter, que guarda algunes diferències amb la història escrita. Així, quan s'encomana a Sant Jaume de Galícia, el sant el treu de l'infern, però el diposita a Compostela, com és natural en un sant transportador d'ànimes. De fet, l'al·lusió al transport dels difunts ja venia insinuada en la història escrita, pel fet d'arribar a Tordera el dia de Tots Sants, dia en què les portes de l'inframón s'obren.

Un altre tret diferencial entre la història escrita i la llegenda recollida per Sara Llorens, és que la llegenda és coherent amb la cosmovisió del Maresme, que considerava que una persona que ha tornat de l'inframón no pot viure massa temps. Així afirmava que va morir poc després, cosa que es contradiu amb les escriptures que citen a Pere Porter fins el 1627, o sigui 19 anys després de la baixada als inferns.

La segona variant té com a protagonista una dona vídua que feien fora de casa del marit, malgrat ella deia que a les capitulacions hi constava la *tenuta*, figura notarial que compromet a la família del marit a mantenir la vídua fins no li sigui retornada la dot i l'escreix. Tampoc en aquest cas, es troba l'escriptura. Però la dona, alliçonada pel que va passar-li a Pere Porter, quan es troba el diable, li diu que anirà amb ell sempre que la torni al mateix indret on l'ha trobada. També el notari li diu on és amagada l'escriptura, davall del segon esgrao de la porta de casa seva. La dona torna just a temps i pot demostrar els seus drets i no és tirada a fora de la casa, i també va anomenant a tothom, els parents que ella ha trobat a l'infern, però com passava amb la llegenda anterior, no va viure gaire temps, ja que es considerava que no es podia sobreviure gaire temps a aquest viatge a l'inframón.

Una tercera variant és incompleta i gira al voltant de l'expressió del protagonista de que a l'infern ni un dia s'hi pot passar.

És a dir, que les diferents versions ens parlen d'un univers moral al que van conformant-se els episodis coneguts de la vida de Pere Porter fins adequar-los al que es creu que ha de ser la narració canònica. De manera que quan es produeix un problema insoluble, perquè l'escriptura que es busca ha desaparegut i el notari ja es mort, l'anada a l'inframón s'imposa, amb tot el risc iniciàtic que suposa pel protagonista, però es considera que a l'inframón s'hi pot anar per adquirir saviesa i solucionar el problema i, a més, conèixer la sort dels difunts, i tornar-ne, sempre que s'observin els rituals adequats, que en la religió cristiana esdevenen, invocar Déu i la Mare de Déu; cridar el sant transportador d'ànimes; observar els dies en què les portes entre els dos mons són obertes; i saber que el temps es computa de forma diferent en un i altre món, així com saber que es pot arribar a un indret diferent del que s'ha sortit. El preu d'una mort prematura acompanya les versions de la llegenda.

Si a Tordera i tot el Maresme la solució de baixar a l'inframón fins i tot perdura més enllà de la recerca de Sara Llorens, fins l'episodi dels anys 40, és perquè l'univers moral i simbòlic de la zona està preparat per unes solucions en forma narrativa de les veritats que es consideren fonamentals per al grup.

Efectivament, Sara Llorens en el seu recull de rondalles ens mostra no una, sinó tres variants de l'anada a l'inframón en les rondalles La Blancaflor, i el Castell d'Iràs i no Tornaràs. En aquestes rondalles l'heroi va a l'altre món, empès per un personatge paral·lel al Gran Diable de Pere Porter, Pere de la Màgia. Es casa amb una noia d'allí, gràcies a la qual observa els rituals necessaris per a la seva iniciació i adquisició de saviesa. Tornar al món dels vius suposa una pèrdua de memòria, que la noia del Més Enllà li retorna dramàticament tot colpejant-lo amb un garrot, quan ja està malalt de mort, per tal de tornar-lo al Més Enllà, l'únic lloc on poden coincidir com a parella. Observi's que és el final del mite d'Orfeu, el qual, després de les seves tentatives de rescatar a Eurídice dels inferns, només s'hi pot reunir quan ell mateix mor, això sí, de forma molt tràgica, esquarterat per les dones tràcies, segons la versió més coneguda.

La cristal·lització del conte, atemporal i sense localització, en una llegenda localitzada en un indret com el Maresme, va dotant als personatges de les característiques necessàries perquè l'univers simbòlic de la rondalla segueixi funcionant fins i tot moldejant la història cap al que es considera una història sagrada. D'aquesta manera, la rondalla conforma la història, conferint-li el perfil necessari per a convertir-se en llegenda, amb tots els requisits necessaris per a coincidir punt per punt amb el contorn que la rondalla ja havia establert com a canònic per al viatge a l'inframón. La florada de llegendes amb aquesta temàtica, al Maresme, ens mostren un univers simbòlic al que finalment, la història s'ha d'acomodar per a figurar-hi com a tret identitari i ser transmesa de generació en generació.

La baixada a l'inframón, als inferns o a l'infern, és una constant en molts pobles d'Europa, abans de la romanització i la posterior cristianització. Irlanda no fou conquerida pels romans, la qual cosa suposà que els seus cultes i creences només van haver de passar el sedàs de la cristianització. Una gran part de la seva cosmovisió i de les seves pràctiques religioses van sobreviure pel davall d'una cristianització que va suposar la conversió a figures i rituals cristians, el que havien estat rituals i històries sagrades celtes. Això és rellevant per a la reflexió que ara fem sobre la baixada a l'infern de Pere Porter, perquè el coneixement de viatges semblants es donen a molts llocs, però el que fou atribuït a Sant Patrici, la seva baixada al Purgatori —nom que a més comprenia, tant l'infern dels condemnats, com el cel dels benaurats—, va perdurar fins al segle XVI en el lloc on es feia el pelegrinatge celta per a adquirir coneixement, tot superant el contacte amb la mort; és a dir, un ritus iniciàtic, per a moments i personatges concrets. Amb la cristianització, va esdevenir molt més popular, això sí, sota el mantell de l'experiència atribuïda a Sant Patrici.

És molt interessant veure com els sants que es van distingir per la seva lluita amb les religions prèvies al cristianisme, com Sant Martí de Tours o Sant Patrici a Irlanda, després han vist associada la seva figura als herois, als cultes i a la cosmovisió anterior, en aquestos casos, celta, que gràcies a la seva cobertura cristianitzant van perdurar a través de l'aculturació religiosa.

El *Tractatus de Purgatorio Sancti Patricii* fou escrit pel monjo anglonormand de l'abadia cistercenca de Saltrey, als volts de 1184, encara que la narració li fou contada a 1148. Narra com Owein, un cavaller irlandès, va viatjar al Purgatori dit de Sant Patrici i es va lliurar dels atacs dels dimonis anomenant cada cop a Jesús.

Sant Patrici havia estat enviat pel Sant Pare Celestí I, en el segle V, com a primer bisbe per a convertir Irlanda al cristianisme i es conta que va visitar un lloc de pelegrinatge antic, en la illa anomenada de Tots els Sants, al bell mig del llac Lough Derg, habitacle de la deesa de la profecia, Corra, i que es manifestava com un gran serpent. Sant Patrici va lluitar amb ella, que se'l va empassar. Va lluitar amb ella per tres dies i finalment la va matar. Altres versions atribueixen aquest fet a Finn Mac Coul. El cos del serpent esdevingué un seguit d'illes en el centre del llac. La narració parla que en l'any 445, Sant Patrici va tenir en una de les illes del llac, la de Tots Sants, una sèrie de visions de l'infern, encara que avui dia no es veu clara la presència de Sant Patrick al Lough Derg a la que no fa cap referència en els seus escrits. El que és cert és que ja era un centre de pelegrinatge per a persones molt concretes, especialitzades religiosament, abans del cristianisme i els celtes el feien servir des de temps immemorials. En el segle XII, St. Malaquies

de Armagh va fer instal·lar una comunitat de monjos agustins en una altra illa del llac, Station Island. Van copiar totalment en el nou assentament, l'estructura de l'anterior pelegrinatge i de la iniciació en una cova, de la illa de Tots Sants, que segons la tradició, havia fundat St. Daveoc, per mandat de St. Patrici. La Station Island va anar guanyant prestigi davant de la de All Saints i al segle XVI la va substituir totalment.

La fama de la baixada als inferns al Lough Derg s'estenia per tot Europa, com a lloc de contacte amb el Més Enllà, passant una iniciació a través del contacte amb la mort, de la que s'adquiria saviesa i es trobaven respostes als problemes amb els que acudien els pocs que se'ls hi permetia entrar. Aquestes respostes venien dels propis difunts que estaven als inferns. De manera que l'estada a la cova era un pas iniciàtic, però també un oracle a través de la visió dels difunts.

Tenim el testimoni privilegiat d'un noble de la Corona d'Aragó, Raimon de Perellós (segle XIV) d'una nissaga documentada des del segle XII, al Rosselló. Era un erudit, afeccionat a l'alquímia, si tenim en compte el contingut de la seva gran biblioteca. Va estar al servei del rei Pere el Cerimoniós i del seu fill, Joan I, amb el que compartia l'interès per les arts i la literatura. A 1374, va ser fet presoner al reialme de Granada. Va ser governador del Rosselló, i quan a 1396, va morir Joan I als 46 anys, va ser interrogat pels seus possibles contactes amb el Comte de Foix que es creia que conspirava contra el rei.

Però el que ací ens interessa és què va decidir visitar el Purgatori de Sant Patrici, a Irlanda, per tal d'obtenir respostes sobre la mort de Joan I. Coneixia la narració de Henry de Saltrey (1179-90), de la que n'havia proporcionat una còpia a Joan I, segons una carta de 1386. El pelegrinatge servia a més, per al que passava tot el camí iniciàtic, d'infern, purgatori i cel, com a perdó dels pecats. Raimon de Perellós el va preparar tot visitant el Sant Pare, Benet XIII, a Avignon i demanant cartes de recomanació. Va salpar de Calais, un dia de Tots Sants per anar a Londres i va visitar també Canterbury. Després d'un llarg recorregut va arribar a Irlanda, al llac i a la illa on va haver de presentar totes les recomanacions per a què l'admetessin a fer la seva entrada iniciàtica a l'inframón. Allí va passar grans angoixes i patiments, així com l'atac dels dimonis, dels quals, se'n deslliurava sempre, dient el nom de Jesucrist. En una de les sales es va trobar amb gent coneguda, així com amb el rei Joan I, que encara que estava patint turments, estava en vies de salvació. No li va dir per quins pecats estava allí, ni Raimon de Perellós va poder revelar després, moltes de les coses que havia vist, ja que li va ser prohibit, però una de les respostes que cercava, la salvació del rei Joan, va quedar esclarida, ja que havent mort sobtadament, sense confessar-se, podia pensar-se que estava condemnat.

De manera que el pelegrinatge havia estat fruitós, tant per la informació rebuda del Més Enllà sobre el rei i altres difunts, com pel mateix procés de patiment inherent a la iniciació soferta pel protagonista, i per la justificació social que va recórrer com una veritable ordalia.

Si considerem els dos exemples, el de Raimon de Perellós i el de Pere Porter, podem seguir una llarga tradició de baixada a l'inframón, com a camí i prova iniciàtica, com a oracle i cerca de saviesa i respostes. Això ens porta a una pràctica molt estesa entre els pobles antics d'Europa, del que avui en coneixem en alguns pobles, com a xamanisme. Efectivament, l'anada a l'inframón per a trobar respostes és una pràctica que els xamans realitzen en situacions límit, per anar a cercar respostes que només els difunts poden donar. En els casos que estem analitzant, els sers que es troben, que els introdueixen a l'inframón, han estat cristianitzats i per tant, convertits en dimonis, encara que el gran diable que guia a Pere Porter, es mostra comprensiu i benèvol i l'ajuda i aconsella com fer per a sortir de l'infern, un cop ha obtingut el coneixement que cercava.

L'entorn en el que es situa l'entrada als inferns és un llac i un seguit de coves que s'han de recórrer. Pere Porter es submergeix, a l'estany de Sils, amb l'animal transportador de difunts per excel·lència a Europa: el cavall, que li proporciona el gran diable. Raimon de Perellós, travessa en barca el Lough Derg, per arribar a l'illa, en una imatge clàssica de l'arribada als inferns, però també baixa i s'endinsa a la cova, on tindrà la seva experiència iniciàtica. Així que tant en la història de Raimon de Perellós com en la de Pere Porter, el llac és la porta dels inferns.

En la rondalla de Blancaflor, el mar només apareix en la tornada al món dels vius amb la Blancaflor a la gropa del cavall. El mar l'ha estés ella, com a obstacle i separació del seu pare que els persegueix, entre els dos mons, el Més Enllà i el món dels vius.

En la història de Pere Porter i en la de Raimon de Perellós els protagonistes surten indemnes per haver acomplert el ritual adient. Raimón de Perellós, havia estat beneït amb «aigua senyada» i alliçonat pels monjos. De manera semblant a com Pere Porter es va deslliurar de ser condemnat a l'infern, perquè havia combregat i oït missa aquell dia, i també ambdós pronuncien, sempre que es veuen en perill, el nom de Jesús i de Maria. En el cas de Raimón de Perellós, els dimonis deixaven d'atacar-lo i; en el cas de Pere Porter, els dimonis reaccionaven turmentant el notari per a què donés la informació requerida, ja que el nom de Jesús i de Maria els causaven gran mal. En canvi, en la rondalla, la fugida de l'inframón té la conseqüència negativa de la pèrdua de memòria del jove protagonista, que només recuperarà en el moment de la mort forçada per la Blancaflor. En el cas de les rondalles, el fet d'emportar-se algú que pertany al Més Enllà comporta la

impossibilitat de conviure en el món dels vius. En canvi, en les històries de Pere Porter i de Raimon de Perellós, no s'emporten del Més Enllà altra cosa que el coneixement iniciàtic. Així i tot, en les narracions del grup de Pere Porter s'hi perpetua la impossibilitat de viure gaire temps de tornada al món dels vius, cosa que les atansa a l'argument de les rondalles. Això, com hem vist, no es verifica en les històries escrites de Pere Porter o de Raimon de Perellós, que sobreviuen llargament a la seva experiència.

En totes aquestes històries i rondalles hi rau un univers simbòlic emparentat, de creences, de pràctiques rituals i de procediments per arribar al coneixement i d'una geografia espiritual del Més Enllà que es va manifestant a vegades, de forma dramàtica, i que ens permet, una i altra vegada reconèixer el nostre passat comú. De tot això ens parla la història de Pere Porter, sorgida d'una llarga tradició, de la que les rondalles del cicle de la Blancaflor en són baules significatives, perquè faciliten la incardinació de personatges i històries en un univers simbòlic, tot convertint-les en llegendes que ens mostren la perduració d'un antic ethos.

BIBLIOGRAFIA

- ANÒNIM (1874): *Viatge de Pere Porter*, Barcelona.
- BERNABÉ, A. (1998): «La palabra de Orfeo: Religión y Magia», dins *Estética y Religión*, Barcelona, Montesinos / UPE, p. 157-172.
- COPPENS, Ph. (2012): *St. Patrick's Purgatory: Oracle of the dead*.
- JEANROY, A. (1903): *Voyage au Purgatoire de Saint Patrice. Textes languedociens du quinzième siècle*, París, Bibliotheque Méridionale, 1a. Sèrie, volum VIII, Edouard Privat.
- EVANS-WENTZ, W. Y. (1911): *The Fairy-Faith in Celtic Countries*, London, H. Froude.
- KERENY, K. (1959): *The Heroes of the Greeks*, London, Thames & Hudson.
- LE GOFF, J. (1989): *El Nacimiento del Purgatorio*, Madrid, Taurus.
- LLORENS, S. (2005): *Rondallari*; a cura de Josefina Roma, Pineda de Mar, Ajuntament de Pineda.
- MIQUEL i PLANAS, R. (1912): *Estudi Historich y Critich sobre la Antiga Novela Catalana pera servir d'introduccio al Novelari Català dels segles XIV a XVIII*, Barcelona, Llibreria Antiquaria.
- (1914): *Llegendes de l'altra vida. Viatges del Cavaller Owein y de Ramón de Perellós al Purgatori de Sant Patrici. Visions de Tindal y de Trictelm. Aparició de l'esperit de G. de Corvo; Viatge d'en Pere Porter a l'infern*, Barcelona, Miquel Rius, Biblioteca Catalana.
- MIRA, J. F. (2001): Traducció de Dante ALIGHIERI, *La Divina Comèdia*, Barcelona, Proa.
- PONS i GURI, J. M. (1999): *Viatge a l'Infern d'en Pere Porter*, Barcelona, Curial.
- RUBIÓ i BALAGUER, J. (1964): *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*, Barcelona, Diamant.
- VALSALOBRE, P.; FIGUERES, N. (2000): «Pere Porter», *Quaderns de La Selva*, núm. 12, p. 91-102.
- VIDAL i VALENCIANO, G. (1877): *Lo món invisible en la Literatura Catalana. Lo Viatge fet al infern per Pere Porter*, Barcelona, La Renaixensa.
- WISE, R. (1998): *A Neocomparative Examination of the Orpheus Myth as found in the Native American and European Tradition*, Ann Arbor, University of Michigan Press.

FOLKLORISTES EXCURSIONISTES: EL CAS DE RAMON ARABIA I SOLANAS*

Mònica Sales

Universitat Rovira i Virgili

Arabia! Vet aquí un nom que cap excursionista català pot pronunciar sense sentir una barreja d'admiració i respecte.

(Gomis 1903: 290)

1. *Introducció*

La premsa catalana del segle XIX, analitzada en gran part per dur a terme el projecte «Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana: el cicle romàntic (1778-1893)»,¹ testimonia l'aportació que nombrosos erudits de l'època van fer en matèria de folklore, tot i no ser considerats, precisament, folkloristes. Entre aquests estudiosos, podem destacar els anomenats folkloristes excursionistes, aprofitant la denominació utilitzada pels investigadors Prats, Llopart i Prat (1982: 31): «els folkloristes-excursionistes que es limitaren a recollir aquells aspectes que els semblaven xocants, desfasats, és a dir que contrastaven amb llurs pròpies formes de vida» o, més recentment, per Rafael Beltran i Jaume Guiscafrè al contextualitzar folkloristes consagrats com Enric Valor: «Valor acompleix la responsabilitat i la tasca que havien desenvolupat els pioners catalans i mallorquins, els anomenats “folkloristes excursionistes”» (Beltran 2007: 29) o Marià Aguiló:

Aguiló no va ser mai un folklorista excursionista en sentit recte, primerament perquè era un home d'una altra època i ja no va poder assimilar mai les noves concepcions del folklore i les noves orientacions teòriques de la folklorística que, de manera gradual, sí que varen adoptar els membres de les societats excursionistes i, en segon lloc, perquè l'ideari i els propòsits del moviment eren prou diferents dels seus (Guiscafrè 2008: 20-21).

La institucionalització de l'excursionisme català arribà entre els anys 1876 i 1878, anys de creació de les dues primeres associacions. Així, el 1876 (novem-

* Aquest article forma part de la investigació del grup de recerca Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana, de la Universitat Rovira i Virgili; del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC) reconegut i finançat per la Generalitat de Catalunya (2009-2013); i dels projectes «Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic (1778-1893)» (HUM 2006-13121/FILO) del Ministeri d'Educació i Ciència i «La literatura popular catalana: protagonistes, actituds, realitzacions» (FFI2009-08202 / FILO) del Ministeri de Ciència i Innovació.

¹ El corpus de materials analitzats en aquest article va ser localitzat durant la fase de buidat duta a terme per al projecte «Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana: el cicle romàntic (1778-1893)». Per veure el corpus complet i per conèixer més informació, vegeu Oriol/Samper (2011).

bre) es creà l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques [ACEC] i el 1878 (setembre), com a escissió d'aquesta primera, l'Associació d'Excursions Catalana [ACE]. Aquest nou moviment excursionista, va fer una gran tasca en favor de la cultura catalana i, entre d'altres matèries, va fomentar la implantació de l'estudi de la cultura tradicional. «[E]n un temps en què les institucions acadèmiques vivien al marge de la cultura catalana, [l'excursionisme] constituïa una veritable universitat popular on trobaven cabuda les més diverses inquietuds i iniciatives culturals». (Prats/Llopart/Prat 1982: 29)

En aquest context exposat, trobem Ramon Arabia i Solanas, un home que va dur a terme una tasca molt enèrgica de promoció d'aquest excursionisme emergent, estretament relacionat amb la idea patriòtica de Catalunya i amb la intenció de donar a conèixer la realitat del país —material i immaterial. Era considerat un apassionat del moviment excursionista i fruit d'això, de manera indirecta, va començar a interessar-se per la literatura oral. A més a més, la relació que Arabia mantenia amb societats d'excursions d'altres països europeus —fins al punt d'arribar a ser el corresponsal català d'algunes d'aquestes entitats— propicià el seu interès per comparar tradicions catalanes amb tradicions d'altres indrets d'aquest continent.

2. *Ramon Arabia i Solanas: apunts biogràfics*

Ramon Arabia i Solanas, llicenciat en lletres, va nàixer a Mataró el dia 10 de febrer de 1850 i va morir a Barcelona el 26 d'abril de 1902. Va ser un home meticulós, constant, d'activitat extraordinària, eminentment pràctic i de grans coneixements. Tenia un caràcter molt atractiu i un esperit de millora i avenç. El seu tarannà incansable, el feia estar al corrent de tot el que es feia al món —en matèria d'excursionisme. Tenia ocupacions múltiples, entre les quals destaquen la de comptable, la de director literari del col·legi que dirigien les seues germanes i la d'interpret jurat. Va ser un autèntic promotor de l'excursionisme català, ja que

per a ell l'excursionisme consistia en alguna cosa més que en anar-se a embadalir davant de quatre pedres ennegrides per la mà del temps [...]; per a ell l'excursionisme devia tindre per principal missió l'estudi de la Naturalesa; però no el d'aquesta naturalesa raquítica i encongida que envolta les grans viles, sinó d'aquella altra salvatge, grandiosa, que s'enlaira envers la immensitat de l'espai, i des de quins alterosos cims s'abracen horitzons sense fi i l'ànima s'endinsa en la contemplació dels espectacles sublims que la Naturalesa guarda sols per a aquells que saben comprendre-la i estimar-la (Gomis 1903: 291).

Arabia, que pertanyia ja al reduït cercle de la Societat x,² fou un dels primers membres de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques [ACEC], constituïda l'any 1876, i soci fundador de l'Associació d'Excursions Catalana [AEC], creada el 1878.

De tota la seua dedicació al món de l'excursionisme, i d'entre totes les línies que ell escriu a la premsa catalana de l'època, convé destacar, com a curiositat, el seu constant treball en favor de la reconstrucció del monestir de Ripoll, així com el fet de ser pioner en l'estudi de la meteorologia catalana, ja que s'encarregà de col·locar, el 1879 i el 1880, dos termòmetres de màxima i mínima temperatura a les muntanyes de Montserrat i del Montseny.

3. Ramon Arabia i Solanas: home excursionista

Ramon Arabia i Solanas s'implicà, des dels inicis, en tasques relacionades amb el moviment excursionista català —i també europeu. Ja hem comentat que fou membre de l'ACEC, però s'ha d'afegir que el dia 2 de març de 1877 va ser elegit secretari general de la «Secció Literària» i que el dia 31 de gener de 1878 es convertí en el vicepresident de la «Secció Topogràfico-pintoresca» d'aquesta entitat.

Problemes diversos van propiciar l'escissió d'aquesta entitat i, fruit d'això, va nàixer l'AEC. En el marc d'aquesta nova associació, Arabia va desplegar tot el seu entusiasme i tota la seua activitat més fervent. No s'ha d'oblidar que fou el president de l'entitat des de 1879 fins a 1884 i que, a més, dirigia les publicacions que generava l'AEC: el *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* (1878-1890) i l'*Anuari de la Associació d'Excursions Catalana* (1881-1882).

Tal com apunta Gomis en un article que escriu al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*:³

Arabia, home eminentment pràctic i de grans coneixements, va comprendre de seguida que per a fer quelcom de profit era necessari deixar de banda tot lo que divideix als hòmens, ço és, la política i la religió, per ocupar-se solament del que els uneix, l'amor a l'art, a la ciència, a la terra que els ha vist néixer (Gomis 1903: 290).

Aquesta manera d'entendre la vida el va fer aconseguir aplegar en l'associació que dirigia homes d'idees polítiques i de creences religioses molt oposades, però amb un punt en comú: la indiscutible estimació a la terra catalana.

² Tal com expliquen Prats, Llopart i Prat (1982: 29), la Societat x, fundada l'any 1872, «era un grup rigorosament tancat i clandestí format per una dotzena de joves catalanistes entusiastes, que pretenia estudiar els accidents geogràfics del país amb finalitats estratègiques».

³ El Centre Excursionista de Catalunya fou l'organisme que es fundà l'any 1891 per fusionar, de nou, les dues associacions escindides l'any 1878. Aquesta nova entitat tingué com a publicació el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*.

Com a excursionista, Arabia va dur a terme nombroses expedicions per territori català. Sabem que va visitar —perquè així ho testimonia la premsa— Caldes de Montbui, Girona, Mataró, Mollet, el Montseny, Núria, Olèrdola, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Santa Maria de l'Estany, Sant Martí de Provençals, Tarragona, Tortosa, o Vilafranca, entre d'altres. A més, visità també l'Aragó i el sud de França, concretament Banyuls de la Marenda, Perpinyà o la vall de Luz-Gavarnie (on va fer ascensions al Pic du Midi i al Mont Perdu).

A més de participar en excursions, Arabia va contribuir a expandir l'excursionisme amb nombroses conferències —que feia arreu del territori català— (per exemple: a Barcelona sobre els clubs alpins i les associacions d'excursions (1879), a Breda sobre el Montseny (1882), a Vic sobre la relació entre l'excursionisme català i estranger (1882), a Tortosa sobre el concepte i la transcendència de l'excursionisme (1884), etc.), i va representar l'associació que presidia al *Congrés Internacional dels Clubs Alpins* que es va celebrar a Ginebra de l'1 al 4 d'agost de 1879. S'interessà també per difondre, mitjançant traduccions, els treballs d'excursionistes estrangers que feien referència al territori català.

La tasca incansable que Arabia va dur a terme es va veure lloada després de la seua mort, ja que els seus companys d'excursionisme dedicaren a la seua figura les primeres vint-i-tres pàgines del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (núm. 197, desembre de 1903). Entre aquestes pàgines hi ha una necrològica, de la qual en veurem algun fragment, escrita per Cels Gomis que va ser llegida per Ceferí Rocafort en el marc de la commemoració del 27è aniversari de la fundació de la primera societat excursionista de Catalunya.

En aquest acte, el president del Centre Excursionista de Catalunya, Cèsar August Torras, va descobrir un bust d'Arabia i «recordà lo molt que havia fet el malaguanyat excursionista quina memòria s'honrava, tant en *l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, de la qual fou un dels primers socis, com en *l'Associació d'excursions catalana*, de la que va ser-ne president» (*BCEC* 1903: 311). A continuació, donà pas a Rossend Serra, que llegí un treball inèdit d'Arabia anomenat «Una cacera en los Alps», publicat en aquest número del *BCEC*.

Per acabar l'acte, el president «clogué la sessió amb oportunes frases, agraint als que havien assistit a l'acte la seva presència, i d'una manera especial als parents del senyor Arabia i al senyor Marquès de Santa Isabel, que representaven a la família i ocupaven llocs distingits en la presidència» (*BCEC* 1903: 311).

4. Ramon Arabia i Solanas: home folklorista

En el marc de les associacions que ja hem esmentat, Arabia va tenir un paper decisiu per potenciar la recerca folklòrica en la societat que ell presidia. En un

moment determinat, concretament l'any 1885, l'AEC va decidir crear la primera entitat catalana dedicada a la recerca folklòrica. Folk-Lore Català, que així es va anomenar, va permetre donar cabuda a la quantitat de materials que es recollien en les excursions que es duïen a terme. A més, aquesta secció creà la *Biblioteca Popular* (1884-1900) per difondre publicacions de caràcter folklòric.

Tal com explica l'acta elaborada per Rafel Tintoré i Oliveras (Tintoré 1885) el dia 30 de maig de 1885, el local de «Fomento de la Producción Española» va acollir a les 21.30h una reunió d'un grup d'interessats en matèria de folklore entre els quals hi havia, evidentment, Ramon Arabia i Solanas. L'acompanyaven altres personalitats destacades com Marià Aguiló, Valentí Almirall i Gaietà Vidal. Com a acte preliminar a aquesta reunió, el mateix Arabia va fer lectura d'una carta enviada per la persona que havia de presidir dita reunió: Francesc Maspons i Labrós. El folklorista excusava la seua assistència per la recent mort del seu germà Marià i aprofitava per delegar la presidència en Arabia. Tintoré ho recull amb les següents paraules:

Com a acte preliminar, se donà lectura d'una carta del President de l'Associació, D. Francisco de S. Maspons i Labrós, manifestant que no essent-li possible assistir a la reunió a causa de la mort de son estimadíssim germà (q. e. p. d.), pregava a son consoci i company de directiva, D. Ramon Arabia i Solanas, iniciador del pensament, que es servís presidir la reunió i excusar sa falta d'assistència. En sa virtut, passà a ocupar la presidència lo Sr. Arabia, i després de dedicar algunes sentides frases a la memòria del malaurat D. Marià Maspons i Labrós, feu llegir per l'infraescrit secretari la circular de convocatòria per a la present reunió (Tintoré 1885: 98).

Després d'aquesta reunió, Arabia va ser nomenat vocal del consell de la Secció de Folk-Lore Català que instaurava l'AEC. La junta quedava formada pels següents membres: Gaietà Vidal i de Valenciano (president), Ramon Arabia i Solanas (vocal), Manuel Giralt i Vila (secretari). Com a socis honoraris hi trobem: Maria de Bell-lloch (pseudònim de Pilar Maspons i Labrós), Marià Aguiló i Fuster, i Francesc Pelai Briz i Fernández.

Des d'aquest moment, Arabia s'implicà encara més en tasques relacionades amb el folklore, sense deixar mai de banda, però, l'excursionisme. Testimoni d'aquesta implicació és la seua contribució a la *Miscelánea Folkórica* (Barcelona: Llibreria d'Alvar Verdaguer, 1887, 182 pp.), volum quart de la *Biblioteca Popular* d'aquesta mateixa associació excursionista. Arabia feu el pròleg d'aquest aplec d'articles que contenia «Costums que es perden» de Carles Bosch de la Trinxeria; «Costums Empurdaneses: dinars de morts, honres grasses» de Cels Gomis; «Ball de Gitanes en lo Vallès» de Francesc de Sales Maspons i Labrós; «Consideracions sobre lo Ball de Gitanes en lo Vallès» de Valentí Almirall; «Notes folklòriques» de Gaietà Vidal

i de Valenciano; «Lo dimoni en los cuentos populares» de Josep Cortils i Vieta i «Cançons catalanes aplegades en la comarca d'Urgell» de Joan Segura.

5. Ramon Arabia i Solanas: entre l'excursionisme i el folklore

La simbiosi entre l'excursionisme i el folklore queda totalment reflectida en les cròniques de les excursions que redacta Arabia. Les publicacions d'aquestes societats excursionistes recullen minuciosament els recorreguts que feien els diferents membres per donar-los a conèixer al públic lector. Aquestes excursions no són només una mera contemplació del territori que es visita, sinó que s'hi aporten dades de diversa mena: de biologia, d'arquitectura, de climatologia... i, també, de literatura oral.

A més, el coneixement de llengües que posseïa li va permetre relacionar l'excursionisme estranger amb el folklore, ja que tal com apunta Roma (2006: 155), Arabia va fer traduccions dels grans conqueridors de les nostres muntanyes: els francesos Saint-Saud i Gourdon, l'alemany Schrader o l'austríac Mourer.

Analtzat un volum de premsa catalana del segle XIX prou considerable,⁴ destaquem la presència d'Arabia en l'*Anuari de la Associació d'Excursions Catalana*, el *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana*, *La Renaixensa* o el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*.

Així doncs, Ramon Arabia i Solanas signa, entre els anys 1878 i 1891, una sèrie d'articles publicats a la premsa catalana del XIX que presenten contribucions importants per fer un seguiment de la relació directa entre excursionisme i folklore i també per contribuir a la història del folklore català. Emmarcat evidentment en el terreny de l'excursionisme, com hem vist la seua gran passió, Arabia fa, l'any 1878, una primera contribució, dins del corpus de revistes analitzades, al *Butlletí Mensual de l'Associació d'Excursions Catalana* i la seua darrera, l'any 1891, al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Durant aquests tretze anys, Ara-

⁴ El corpus de revistes analitzat és el següent: *Almanach de l'Esquella de la Torratxa* (1890); *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana* (1881-1882); *Atlàntida* (1896-1899); *Avens, L'* (1881-1884; 1889-1890); *Avenç, L'* (1891-1893); *Barretina, La* (1868; 1873); *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* (1878-1890); *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1891-1893); *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* (1877-1880; 1889); *Calendari Català* (1865-1882); *Campana de Gràcia, La* (1870-1893); *Eco de Euterpe* (1859-1887); *Eco del Centre de Lectura de Reus* (1859-1860; 1861-1862; 1870-1872); *Esquella de la Torratxa, L'* (1872-1884); *Gay Saber, Lo* (1868-1869; 1878-1883); *Gramalla, La* (1870); *Ignorancia, La* (1879-1885; 1892); *Il·lustració Catalana, La* (1880-1894); *Missatger del Sagrat Cor de Jesús, Lo* (1893); *Noy de la mare, Lo* (1866-1867); *Pare Arcàngel, Lo* (1841); *Pubilla, La* (1867-1868); *Rambla: semmanari català, La* (1867; 1868); *Renaixensa, La* (1871-1875); *Renaixensa, La* (1876-1893); *Renaixement, Lo* (1879); *Tibidabo, Lo* (1887-1889); *Tros de Paper, Un* (1865-1866); *Veu de Montserrat, La* (1878); *Veu del Camp, La* (1885-1890).

bia va aportar a la premsa catalana del segle XIX coneixements relacionats amb la literatura oral, ja que a través de les excursions que ell duia a terme —juntament amb altres socis— difonia el patrimoni oral de les zones visitades.

A més, la premsa també testimonia entre el 1885 i el 1886 que Arabia va escriure algunes ressenyes d'obres literàries (a la «Secció Bibliogràfica» que contenia el *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalanes*) i, sempre que podia, aprofitava per mostrar l'interès folklòric de l'obra que ressenyava. Així, veurem com destaca les traces folklòriques de *Canigó* de Verdaguer, de *Vilaniu* d'Oller o de *Rosada d'estiu*, de Vidal i de Valenciano. També va ressenyar el primer volum del *Cancionero popular gallego* de Josep Pérez Ballesteros (Madrid, 1885).

6. *Corpus de materials localitzats (1878-1891)*

Els materials que hi ha a continuació són els que Ramon Arabia i Solanas va publicar en les quatre revistes ja anomenades anteriorment: *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*, *Butlletí (Mensual) de l'Associació d'Excursions Catalana*, *La Renaixensa* i *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. S'ha de tindre en compte que només s'han seleccionat aquells articles que ell mateix signa com a autor i que contenen materials de literatura oral, ja que Arabia signa un llistat inacabable de cròniques d'excursions —que no contenen materials de literatura oral— i, a més, apareix anomenat constantment als articles sobre excursions que es publiquen en premsa catalana del XIX —majoritàriament a l'*Anuari* i al *Butlletí* de l'AEC.

Per presentar aquesta materials, s'han tingut en compte dos factors interessants: la relació de l'excursionisme i el folklore des d'un punt de vista institucional (en aquest apartat també s'hi han inclòs les ressenyes) i la relació de l'excursionisme i el folklore des d'un punt de vista de difusió de materials.

6.1 *Excursionisme i folklore: notícies i ressenyes*

A continuació, s'inclou, ordenat cronològicament, l'inventari de materials proporcionats per Ramon Arabia que tenen interès en matèria d'excursionisme i de folklore. Així, hi trobem notícies, ressenyes de llibres (on es destaca l'interès folklòric de l'obra) i anuncis de properes publicacions (que tenen interès per al folklore català):

1878

«Secció de publicació: Nostre nom». *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 1, núm. 1 (20 de novembre, 1878): 5-10. Article que presenta certes consideracions relacionades amb el nom de *l'Associació d'Excursions Catalana*.

1881

«Secció Oficial: Anuncis Oficials [14 de gener: Renovació parcial de càrrechs]». *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 4, núm. 28 (gener, 1881): 2-3. Celebració de la Junta General de l'AEC, en la qual s'aproven els comptes i es renoven alguns dels càrrecs. La junta queda configurada de la següent manera: Ramon Arabia i Solanas (president); Anton Elías de Molins (conservador del Museu); Isidor Martí i Turró (bibliotecari-arxiver); Ramon Avellana (tresorer); Joan Bru i Sanclement (secretari).

1883

«Circular». *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 61-62 (octubre-novembre, 1883): 201-204. Circular enviada conjuntament amb Francesc Maspons i Labrós per donar indicacions per elaborar els treballs que han de publicar-se a l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana* de 1882. La circular serveix també per explicar les causes d'endarreriment d'aquesta mateixa publicació.

1885

«Secció Bibliogràfica: ressenya de Joseph Pérez Ballesteros, Cancionero popular gallego, vol. 1. Madrid: F. Fé, 1885. Biblioteca de las tradiciones populares españolas, vol. 7». *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 8, núm. 86 (novembre, 1885): 233-234. Ressenya del *Cancionero popular gallego* de Josep Pérez Ballesteros.

1886

«Secció Bibliogràfica: ressenya de Jascinto Verdaguer, Canigó. Barcelona: Giró, 1886». *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 91-92 (abril-maig, 1886): 93-94. Ressenya de *Canigó* de Jacint Verdaguer, en què s'hi destaca l'interès folklòric de l'obra.

«Secció Bibliogràfica: ressenya de Narcís Oller, Vilaniu. Barcelona: La Renaixença». *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 91-92 (abril-maig, 1886): 94-95. Ressenya de *Vilaniu* de Narcís Oller, en què s'hi destaca l'interès folklòric del capítol iv de l'obra (descripció de la festa major).

«Secció Bibliogràfica: ressenya de Gayetà Vidal de Valenciano, Rosada d'estiu. Barcelona: A. Verdaguer, 1886». *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 91-92 (abril-maig, 1886): 95. Ressenya de *Rosada d'estiu* de Gaietà Vidal i de Valenciano, en què s'hi destaca l'interès folklòric de l'obra (per les descripcions de festes i costums).

1888

«Secció Oficial: Direcció de Publicacions: Avisos [15 de desembre]». *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* 11, núm. 121-123 (octubre-desembre, 1888): 313. Anunci de la publicació del cinquè volum de la «Biblioteca Folklorica» de l'AEC: *Meteorologia y Agricultura populars*, de Cels Gomis i Mestre.

6.2 *Excursionisme i difusió: materials de literatura oral*

A continuació, s'inclou, ordenat cronològicament, l'inventari de materials que tenen interès des del punt de vista de la literatura oral (i del folklore en sentit ampli). Arabia els recull quan descriu les excursions que duia a terme per diversos territoris —catalans o estrangers. Bàsicament, hi trobem cançons, tradicions, costums i parèmies. Entre aquests materials, n'hi ha alguns que estan relacionats amb França o Alemanya, però que recollim igualment perquè Arabia els relaciona amb tradicions o costums catalanes.

1882

«Excursions, VII: Una excursió a Santa Maria del Estany». *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana 1881* 1 (1882): 121-155. Cançó, sense notació musical, sobre Gurp i Tona. Cançó, sense notació musical, sobre Barcelona.

«Excursions, X: Al Montseny». *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana 1881* 1 (1882): 232-258. Tradició del Fort Farell. Costum d'agafar una reineta [insecte]. Parèmia.

«Excursions, XIV: Excursió a Luz y Gavarnie. Ascensions del Pic-du-Midi y del Mont-Perdu». *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana 1881*, 1 (1882): 332-404. Dansa. Tradició de santa Elena. Tradició de la font de santa Elena. Tradició del carrabiner. Dues balades, sense notació musical. Cançó, sense notació musical. Cançó, amb notació musical. Parèmia.

«Secció Oficial: Nota á la precedent excursió». *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 49 (octubre, 1882): 173-175. Tradició sobre el menhir de Santa Madrona. Referència a les olles dels gegants (descrites per Cels Gomis al *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana*, 1879: 144-147).

1883

«Excursions. IX: De Ripoll á Girona». *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana 1882* 1 (1883): 267-432. Festa Major d'Olot. Tradició de la Mare de Déu de les Olletes. Tradició de la Verge del Tura. Tradició de la Mare de Déu del Mont. Tradició del menhir de santa Pau. Tradició de la Verge del santuari dels Arcs. Parèmia. Corrandà.

«Secció de Publicació: La festa catalana de Banyuls i Perpinyà [17-18 de juny]». *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 58-59 (juliol-agost, 1883): 136-138. Cançó del pardal, sense notació musical. Cançó «Muntanyes regalades», sense notació musical.⁵

1884

«Lo toch del mal temps». *La Renaixensa* 14 (1884): 65-71. Traducció de l'article publicat per J. C. Maurer a *Oesterreichische Touristen Zeitung* de Viena sobre supersticions, creences, parèmies, etc. al voltant de la tempesta, els núvols i altres elements meteorològics. A través d'aquesta traducció, Arabia estableix paral·lelismes entre el Tirol i Catalunya i dona equivalències entre parèmies catalanes i austríaques.

1885

«Traditions comparadas de Carinthia y Catalunya». *La Renaixensa* 15 (1885): 145-150; 153-157. Sis tradicions de Caríntia (Àustria), comparades amb Catalunya: «L'homenet que dona foc», «Lo noi no batejat», «Lo salt de la donzella de Mannsberg», «Lo jueu errant», «Los estanys de Läng i Kraig (de Sant Jordi)» i «La batalla de Krappfeld».⁶

1889

«Secció de Folk-Lore: De Sant Thomás als Reys. Costúms y creencias populars dels montanyesos y gent del camp d'Alemania». *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* 12, núm. 127-132 (abril-setembre, 1889): 218-223. Costums populars alemanys de la gent del camp i de la muntanya.

1891

«Secció d'Excursions. Una ascensió del rey en Pere III d'Aragó —Lo Gran—, al Canigó». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 1, núm. 1 (gener-juny, 1891): 46-53. Traducció literal d'un original llatí que relata l'ascensió de Pere III al Canigó. Arabia aprofita per anotar que malgrat molts creuen que l'alpinisme és cosa estrangera, cal dir que el rei Pere III en fou el primer adepte. Descripció del Canigó. Apunts i comentaris a propòsit de la traducció llatina on es parla de llegendes i tradicions (catalanes, franceses i italianes) sobre dracs: Joseph-Romain Joly, a la *Géographie Sacrée* (París, A. Jombert, 1784, pp. 356-358).

⁵ Les transcripcions d'aquestes cançons apareixen a l'article «Lo Canigó», que signa Jaume Massó i Torrents al mateix número del *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana*, pàgines 139-147. Massó transcriu dues versions de la «Cançó del Pardal» (la que canta el pastor en aquesta excursió i la que recull Pierre Vidal a *Guide historique et pittoresque dans le département des Pyrénées-Orientales* –Perpinyà, 1879) i tres de la cançó «Muntanyes Regalades» (la que canta el pastor en aquesta excursió, una de Pierre Vidal i una de Pierre Puiggarí).

⁶ Per conèixer el contingut d'aquest article publicat per Arabia, vegeu Sales (2011c).

7. Conclusions

Després de resseguir la petjada que deixà Arabia a la premsa catalana del segle XIX, podem concloure que la seua implicació en el món de l'excursionisme està més que justificada i demostrada. Amb aquest article, s'ha pretès donar a conèixer, a mode d'inventari, l'activitat que Ramon Arabia i Solanas va dur a terme com a folklorista excursionista a través de les publicacions que ell fa relacionades amb aquest tema en revistes catalanes del segle XIX. Amb aquesta aportació es vol contribuir, doncs, a la difusió de la tasca d'una de les moltes persones que, sense saber-ho, va ajudar a forjar la història del folklore català.

Hem de destacar que Arabia va vetllar, dia i nit, pel moviment excursionista i el seu nom consta en infinites publicacions aparegudes als butlletins de les associacions a les quals pertanyia com a membre —de vegades amb càrrec dins la junta. En moltes de les excursions que es relaten en aquestes publicacions, companys excursionistes i folkloristes d'Arabia, entre els quals podem destacar Simó Alsina i Clos (1851-1920), Josep Cortils i Vieta (1839-1898), Cels Gomis i Mestre (1841-1915), Francesc Maspons i Labrós (1840-1901) o Artur Osona i Formentí (1840-1901),⁷ l'anomenen per donar fe de la seua gran tasca en favor de les grans joies (tangibles i intangibles) que hi ha arreu del territori català.

Hem pogut comprovar que Ramon Arabia i Solanas va ser un erudit molt rellevant —i molt estimat— a l'època i un gran coneixedor del territori (no només a nivell geogràfic, sinó també patrimonial —material i immaterial). És en aquest vessant immaterial on ubiquem les seues aportacions en matèria de folklore (en sentit ampli) i de literatura oral, ja que Arabia es va apropar a aquest món a través de la seua gran passió: l'excursionisme.

Per tancar aquest estudi i per deixar constància i testimoni de la importància d'Arabia entre el seu cercle de contemporanis, es poden destacar les paraules que Cels Gomis li dedica en la necrològica inclosa en una secció del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (núm. 107) que pretén ser una galeria dedicada a lloar i exaltar la figura d'excursionistes il·lustres.⁸ Vegem-ne un fragment:

Perquè, precis és confessar-ho, en Ramon Arabia va ésser lo més fervent i convençut apòstol de l'excursionisme, i ningú com ell mereix lloc tan preferent en aquesta galeria de retrats d'excursionistes il·lustres que aquest Centre s'ha imposat la lloable tasca d'anar eixamplant cada any. Dotat d'una activitat extraordinària, malgrat la seva naturalesa maltissa; amant de tot lo que podia engrandir la seva benivolguda Catalunya; d'un ample

⁷ Aquest llistat de folkloristes excursionistes podria continuar amb noms com: Josep Alsina i Lubian, Joan Bru i Sanclement, Josep Brunet i Bellet, Eudald Canivell i Masbernat, Manuel Giralt i Vila, Agustí Maria Gisbert i Oliver, Isidre Martí i Turró o Jaume Massó i Torrents, entre d'altres.

⁸ Per llegir l'article sencer, vegeu Gomis 1903.

esperit obert sempre a tots los avenços morals i materials, l'Arabia va ésser un dels fundadors de *l'Associació d'Excursions Científiques*, i, quan se va produir l'escissió al sí d'aquesta, va ésser l'ànima de *l'Associació d'Excursions Catalana*, agrupant-ne al seu entorn tot lo que llavors hi havia de viril i entusiasta a Catalunya, sense distinció d'idees polítiques i religioses (Gomis 1903: 290-291).

Per donar més rellevància a la figura d'Arabia, aquest article de Gomis està seguit per un altre article anomenat «Treballs efectuats en las societats excursionistes de Catalunya per D. Ramon Arabia i Solanas». Ceferí Rocafort (1872-1917) presenta la tasca que va dur a terme Arabia en el marc d'aquestes societats catalanes que conclou amb aquestes paraules: «amb aquestes notes transcrites n'hi ha prou per a fer ressaltar la figura de l'Arabia dintre de l'excursionisme català. Nosaltres, després d'haver honrat com se mereix la seva memòria, tenim el dever d'imitar-lo» (Rocafort 1903: 295).

BIBLIOGRAFIA

- ARABIA, R. (1878): «Secció de publicació: Nostre nom», *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 1, núm. 1 (20 de novembre, 1878), p. 5-10.
- (1881): «Secció Oficial: Anuncis Oficials [14 de gener: Renovació parcial de cárrechs]», *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 4, núm. 28 (gener, 1881), p. 2-3.
- (1882a): «Excursions, vii: Una excursió a Santa Maria del Estany», *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana*, 1881, 1 (1882), p. 121-155.
- (1882b): «Excursions, x: Al Montseny», *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana 1881* 1 (1882): 232-258.
- (1882c): «Excursions, xiv: Excursió a Luz y Gavarnie. Ascensions del Pic-du-Midi y del Mont-Perdu», *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana 1881* 1 (1882), p. 332-404.
- (1882d): «Secció Oficial: Nota á la precedent excursió», *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 5, núm. 49 (octubre, 1882), p. 173-175.
- (1883a): «Excursions. ix: De Ripoll á Girona», *Anuari de la Associació d'Excursions Catalana 1882* 1 (1883), p. 267-432.
- (1883b): «Secció de Publicació: La festa catalana de Banyuls i Perpinyá [17-18 de juny]», *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 58-59 (juliol-agost, 1883), p. 136-138.
- (1883c): «Circular», *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 6, núm. 61-62 (octubre-novembre, 1883), p. 201-204.
- (1884): «Lo toch del mal temps», *La Renaixensa* 14 (1884), p. 65-71.
- (1885a): «Tradicions Comparadas de Carinthia y Catalunya», *La Renaixensa* (any xv), p. 145-150 i p. 153-157.
- (1885b): «Secció Bibliogràfica: ressenya de Joseph Pérez Ballesteros, *Cancionero popular gallego*, vol. 1. Madrid: F. Fé, 1885. Biblioteca de las tradiciones populares españolas, vol. 7», *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 8, núm. 86 (novembre, 1885), p. 233-234.
- (1886a): «Secció Bibliogràfica: ressenya de Jascinto Verdager, *Canigó*. Barcelona: Giró, 1886», *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 91-92 (abril-maig, 1886), p. 93-94.
- (1886b): «Secció Bibliogràfica: ressenya de Narcís Oller, *Vilaniu*. Barcelona: La Renaixensa»,

- Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 91-92 (abril-maig, 1886), p. 94-95.
- (1886c): «Secció Bibliogràfica: ressenya de Gayetá Vidal de Valenciano, *Rosada d'estiu*. Barcelona: A. Verdaguier, 1886», *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 9, núm. 91-92 (abril-maig, 1886), p. 95.
- (1888): «Secció Oficial: Direcció de Publicacions: Avisos [15 de desembre]». *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* 11, núm. 121-123 (octubre-desembre, 1888): 313.
- (1889): «Secció de Folk-Lore: De Sant Thomás als Reys. Costúms y creencias populars dels montanyesos y gent del camp d'Alemania». *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* 12, núm. 127-132 (abril-setembre, 1889): 218-223.
- (1891): «Secció d'Excursions. Una ascensió del rey en Pere iii d'Aragó —Lo Gran— al Canigó». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 1, núm. 1 (gener-juny, 1891): 46-53.
- Beltran, R. (ed.) (2007): *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- GOMIS, C. (1903): «En Ramon Arabia y Solanas», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 107 (any XIII), p. 290-293.
- GUISCAFRÈ, J. (2008): *El rondallari Aguiló. Transcripció, catalogació i estudi introductori*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ORIOI, C. (2002): *Introducció a l'etnopoètica. Teories i formes en el folklore en la cultura catalana*, Valls: Cossetània.
- ORIOI, C.; SAMPER, E. (ed.). (2010): *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*. Tarragona, Publicacions URV. Llibre digital: <<http://www.publicacionsurv.cat/llibres-digital/biblioteca-digital/item/194-repertori>> [data de consulta: juny 2012].
- Prats, Ll.; Llopart, D.; Prat, J. (1982): *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions. 1853-1981*, Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular.
- (1988): *El Mite de la tradició popular: els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona, Ed. 62.
- ROCAFORT, C. (1903): «Treballs efectuats ens las societats excursionistes de Catalunya per D. Ramon Arabia i Solanas», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 107 (any XIII), p. 290-293.
- ROMA, F. (2006): *L'excursionisme a Catalunya 1876-1939*. Sant Martí de Centelles. PDF consultable a <<http://www.bubok.es/libros/17140/Lexcursionisme-a-Catalunya-18761939>> [data de consulta: març de 2012].
- SALES, M. (2011a): «La premsa catalana del XIX: una font inesgotable de literatura popular», *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 41-46.
- (2011b): «La rondalla i la llegenda a la premsa catalana del segle XIX», dins H. BUESCU i P. FERRÉ (coord.): *Memoria e cidadania na literatura tradicional peninsular*. Casal de Cambra, Caleidoscópio, p. 177-193.
- (2011c): «Quan l'oralitat fa territori: "Tradicions Comparadas de Carinthia y Catalunya" de Ramon Arabia i Solanas, dins D. ESCANDELL, M. J. FRANCÉS (ed.): *Etnopoètica i territori: unitat i diversitat*. Dolianova, Gràfica del Parteolla, p. 79-87.
- SAURÍ, M. A. (1985): *Associació d'Excursions Catalana. 1878-1891; tesi de llicenciatura*, Barcelona.
- TASIS, R.; TORRENT, J. (1966): *Història de la premsa catalana*, 2 vol., Barcelona, Bruguera.
- Tintoré, R. (1885): «Secció Oficial: Anuncis oficials. Folk-Lore Catalá. Acta de la reunió convocada per l'Associació d'Excursions Catalana» dins *Butlletí Mensual de la Associació d'Excursions Catalana* 8, núm. 80-81 (maig-juny, 1885): 98-107.

4. LA TASCA FOLKLORÍSTICA A LES ILLES BALEARS

APORTACIÓ DE L'ERUDIT I ARXIVER ESTANISLAU DE K. AGUILÓ ALS ESTUDIS
FOLKLÒRICS
Tomàs Vibot Railakari
Universitat de les Illes Balears

1. *Esbós biogràfic*

Estanislau de Kotska Aguiló i Aguiló va néixer a Palma el 13 de novembre de 1859. Fou el primogènit del matrimoni format pel literat romàntic Tomàs Aguiló i Fortesa i de Francesca Aguiló i Fuster. L'avi patern era el polifacètic Tomàs Aguiló i Cortès i el germà de sa mare el poeta, filòleg i bibliòfil Marian Aguiló i Aguiló, a qui la història de la cultura ha concedit el títol de patriarca de la renaixença literària de Catalunya.

Estanislau, doncs, s'educà en un dels ambients més selectes i rics culturalment de la Mallorca del segle XIX alhora que en un cercle profundament catòlic, fet que també deixà empremta en la trajectòria intel·lectual. Aquests dos trets són claus per comprendre una de les figures més completes del panorama de la cultura de finals del segle XIX i principis del XX.

Fou el major de sis germans: Fèlix, Francesca, Pilar, Mercè i Alfons. Estudià a l'Institut Balear de Palma, on obtingué òptimes qualificacions. Com a primogènit d'una família benestant, inicià els estudis de Dret a la Facultat de Barcelona el 1874. Dos anys més tard, els continuà a la Facultat de València, on aconseguí la llicenciatura el 13 d'octubre de 1879 amb la modesta qualificació d'aprovat.

Un cop a Palma, Estanislau inicià les primeres passes dins el món de l'advocacia. Malgrat comptar amb l'ajut i tutoria de persones de reputat prestigi i molt properes a la família (com és el cas del mateix Antoni Maura), aviat començà a sentir la crida d'una vocació molt més profunda i arrelada en l'essència familiar: la cultura. Mentre aquest profund debat intern sacsejava el jove Estanislau, les seves ànsies d'aprenentatge i formació no decaigueren. Durant els anys 1879 i 1880 féu cursos de llengües modernes i hi arrelà un profund interès per un dels personatges que més admirà i estudià al llar de la seva vida: Anselm Turmeda. En fundar-se la Societat Arqueològica Lul·liana el 1880, se'n féu soci i aviat participà en el món cultural que envoltava la institució.

Entre 1881 i 1882 manifestà la voluntat d'obrir una porta més en la seva vida professional, ara cap al món dels llibres i dels arxius. Finalment la família accedí que estudiàs la carrera d'Arxivers i Bibliotecaris a l'Escuela Diplomática de Madrid.

En 1882, abans de marxar cap a Madrid, mor el seu germà Fèlix, qui havia iniciat la carrera d'enginyer. Encara amb el cop ben recent, Estanislau s'instal·là

a la capital de l'Estat. Per tal d'evitar una gran despesa econòmica i endarrerir la incorporació professional obtingué el títol en sols un any. Tornà a principis de juliol de 1883 amb un excel·lent expedient acadèmic. Malgrat que els estudis ocuparen gairebé tot el temps del jove Estanislau, va poder assistir a alguns actes culturals i relacionar-se amb la intel·lectualitat més selecta del moment.

Un cop a Palma, Estanislau decidí definitivament quin devia ser el seu futur, que no es trobava tant en les lleis com sí en la cultura. El seu amic i col·lega Gabriel Llabrés en digué anys més tard:

No tardó el joven licenciado en colocar su toga en los estantes y buscar otra profesión más en armonía con su modo de ser. Los antecedentes de su familia le inducía a ello. Había en la misma una verdadera galería de cultivadores literarios, y a ella se afilió Estanislao (Llabrés 1917: 303).

Mentre preparava les oposicions al Cos d'Arxivers, son pare morí el 30 de novembre de 1884 d'una severa broncopneumònia. A partir d'aquest moment, la posició social i familiar d'Estanislau canvià substancialment. Assumí, amb totes les conseqüències, el lloc de patriarca de la família Aguiló.

2. *Un home de cultura*

Mentre superava la mort del pare, continuà amb la preparació de les oposicions i dedicà els primers esforços a la publicació del primer article al *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (1885), revista on veieren la llum la gran majoria de les seves reflexions i investigacions.

L'any 1886 és una fita cabdal dins la seva biografia. La decidida implicació en la cultura i en la vida de la Societat Arqueològica li valgueren ocupar el càrrec de secretari des del 5 de febrer. Quasi un mes més tard, passà les oposicions i ingressà en el Cos Facultatiu d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs, seguint les passes de Jeroni Fortesa. A partir d'aquest moment, no sols publica contínuament i puntual el resultat de les investigacions sinó que a més s'implica activament en congressos, actes i encontres diversos en els quals assistien membres de la primera línia intel·lectual de Mallorca. Així, en el mes de maig de 1887 Estanislau participà en una de les primeres trobades de literats dels Països Catalans feta a Mallorca. Un altre d'aquests exemples és la participació en 1889 com a Membre Honorari en el I Congrés Catòlic Nacional, celebrat a Madrid, on acudeix juntament amb personalitats com Tomàs Fortesa, Josep M. Quadrado, Pere Orlandis i Antoni M. Alcover, entre altres.

A partir de l'any 1899 Estanislau assoleix una sèrie de fites importants en la seva carrera professional i personal. El 8 de setembre és nomenat president de

la Societat Arqueològica Lul·liana (de la qual ja era vicepresident des de 1896), a causa de l'òbit de Francesc Salvà i Salvà de l'Allapassa, càrrec que exercí fins al dia de la seva mort, això és 18 anys més tard. També el mateix any guanyà la plaça d'Ajudant del tercer grau del Cos d'Arxivers, càrrec en el qual aviat ascendí al segon grau.

El 14 de març de 1893 fou destinat a l'Arxiu de la Delegació d'Hisenda, on ordenà i classificà la documentació antiga que s'hi conservava. El 22 de març de 1895 tornà a passar a l'Arxiu Històric amb motiu de la jubilació de Josep Maria Quadrado (qui morí l'any següent). L'1 de juliol del mateix any pujà fins al primer grau del Cos d'Arxivers.

El 31 de juliol de 1899 obtingué l'encàrrec de viatjar a París per investigar a l'Arxiu Nacional les relacions de França amb l'antic Regne de Mallorca, d'on tornà amb documentació clau per a l'estudi de la història medieval de l'illa. De la fructífera estada a les terres franceses se'n féu ressò Miquel Costa i Llobera:

De notable profit per l'història resultaren aquelles investigacions. Tornà de París N'Estanislau amb gran còpia de documents de primera força, abans totalment desconeguts pels nostres erudits. Molts de tals documents foren publicats en el nostre *Bolletí*, valorant-ne la col·lecció, especialment dels temps qui corresponen a principi de la centúria (Costa 1917: 278).

El maig de 1900 Estanislau, a l'edat de 41 anys, s'integrà en l'equip de feina de Mn. Antoni M. Alcover per a la formació i organització de les seccions de l'obra del futur Diccionari. Com a llicenciat en Dret, fou incorporat en la secció de Dret Internacional, Polític, Administratiu, Penal, Civil, Mercantil, Processal i Poder Judicial juntament amb Antoni Frates i Miquel Rosselló Alemany. L'aportació de notes arxivístiques a les fitxes de la calaixera, sobretot pel que fa a cites medievals, fou copiosa i de gran vàlua.

Estanislau s'incorporà a la Comissió Editora de les obres de Ramon Llull (a qui l'arxiver admirava profundament per vida, obra i fe), en la qual figurava Mateu Obrador. Per altra banda, va pertànyer al Consell d'Administració del *Correo de Mallorca* i fou obligacionista de la revista *La Esperanza*. Actuà també com a protector del setmanari regionalista *La Veu de Mallorca*, des de pràcticament la seva fundació (1900).

Mentre, a 1902, torna a la Biblioteca Provincial com a successor de Bartomeu Muntaner, erudit de l'escola de Josep M. Quadrado.

Entre 1901 i 1908, és a dir, durant els anys més delicats de la Societat Arqueològica Lul·liana, assumí les regnes del *Butlletí* (Marín 2003: 163) i n'assegurà la continuïtat. Participà en el I Congrés de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona el 1906, juntament amb un gran estol d'intel·lectuals i literats mallorquins.

Estanislau Aguiló fou, a més a més, un gran bibliòfil. La seva biblioteca agrupà més de set mil volums, formats per uns 4500 llibres, més de fulletons, 108 pergamins i, finalment, 149 llibres manuscrits. La temàtica comprèn un ampli ventall de temes que abracen camps com la religió, la història, la ciència, etc.

L'amor pels llibres motivà una intensíssima relació amb llibreters no sols de l'àmbit de l'Estat espanyol, sinó també de tot Europa, molts dels quals després de tants d'anys de feina en comú, esdevingueren autèntics amics i fermes col·legues.

Seguint fidelment la línia familiar, Estanislau és un home de profundes conviccions religioses i amb una rectíssima moral catòlica. Fou membre, a més d'altres associacions, de la Conferència de Sant Vicenç de Paül des de 1875 i durant la darrera etapa de la seva vida en fou secretari. Ajudà força —sobretot econòmicament— les Germanes dels Pobres, especialment a partir de l'ingrés en l'orde de la seva germana Mercè. Des del punt de vista social, s'implicà molt amb el Patronat Obrer, a la qual regalà un solar prop de la Porta de Sant Antoni de Palma poc abans de la seva mort.

Durant la darrera etapa de la seva vida, Estanislau continuà amb les tasques i càrrecs que havia anat desenvolupant al llarg de la seva trajectòria. Pel costat familiar, actua com a patriarca i protector dels germans, amb qui compartia la casa pairal. Per altra banda, continuà amb la tasca d'arxiver, investigador i president de la Societat Arqueològica Lul·liana. Abans de morir, però, aconseguí una darrera fita professional: a 1915 fou ascendit a cap de Negociat de primera classe dins el Cos d'Arxivers.

A finals de l'any següent, dies després del seu aniversari, donà en persona una important almoïna al Patronat Obrer i anuncià que es trobava greument malalt. El declivi durà quasi tres mesos.

Morí la matinada del dimarts 9 de gener a 1917. El funeral es féu l'endemà a l'església de Santa Eulàlia. El dia 10 de gener se n'oficià un segon, a càrrec de Mn. Miquel Costa i Llobera i on cantà l'Evangelí Mn. Antoni M. Alcover i l'Epístola Mn. Salvador Galmés.

Les nombroses necrològiques publicades en diferents revistes i diaris foren reflex del respecte i de la profunda admiració que els amics i col·legues tenien cap a Estanislau. Una de les més emotives fou la que li dedicà Mn. Antoni M. Alcover:

N'Estanislau Aguiló era un ramell de flors exquisides: home sencer, cristià exemplaríssim, enamorat de Mallorca, fervent de la nostra Llengua, de la nostra tradició, convençut de la catalanitat de Mallorca, enorgullit de pertànyer a la gloriosa i heroica nissaga catalana, conseqüentment a servir Déu i Mallorca, enaltint i il·lustrant la nostra Història amb sos escorcolls, enquestes i estudis pacients, abnegats, constants, de tota la vida, dins biblioteques, dins arxius, així públics com privats (Alcover 1917: 307-308).

La Societat Arquelògica Lul·liana li dedicà el número de juny-juliol del *Butlletí* en memòria i reconeixement d'una vida i d'una obra entregada a la institució, de la qual ha estat un dels més eminents presidents.

3. L'obra

Al llarg de trenta-tres anys (i molts més de manera pòstuma) publicà sense descans els resultats de les intenses i profitoses indagacions arxivístiques. Com a investigador i historiador, i sobretot com a paleògraf i llatínia, fou una autèntica eminència. Una part important del fruit d'aquests esforços foren publicats en el mateix *Butlletí de la Societat*, del qual es convertí en un dels més regulars col·laboradors. La temàtica dels seus estudis se centrà bàsicament en Mallorca, amb especial atenció en l'època medieval, de la qual era una de les màximes autoritats reconegudes de l'època.

El *Butlletí*, però, no fou l'únic marc de publicació. Les seves lletres foren també impreses en revistes i publicacions tals com *El Museo Balear*, *L'Almudaina*, *Butlletí del Centre Excursionista*, *Revista de Menorca*, *Revista de Bibliografia Catalana*, *Revue d'Etudes Juives* (on publicà el sensacional descobriment del catàleg de la llibreria del famós Lleó Mosconi), *La Veu de Montserrat*, etc.

Fora d'aquests articles, alguns dels quals són vertaderes monografies, publicà les següents obres i opuscles: *Fra Anselm Turmeda* (1885), *Colección de Leyes Suntuarias decretadas por las autoridades superiores del antiguo reino de Mallorca desde 1384 a 1799* (1889) i *Colección de Imatges y Xilografies antigues de la Imprenta de Can Guasp* (1894-1900), *Revolució dels Pagesos Mallorquins en lo segle XV* (1904) i *Reflexions sobre la Real Biblioteca de la Universidad de Mallorca* (1908).

Cal esmentar que també intervingué en la impressió dels diferents volums com les *Obres de Ramon Llull*, les *Poesies de Thomàs Fortesa*, *Varios documentos relativos a la fuente de Les Artigues*, *Infomacions judicials sobre el adictes a la Germania*, etc.

La prosa de les seves aportacions historiogràfiques era clara i concisa, directa i original alhora, on l'afectació i el barroquisme no tingueren mai cabuda. Hi emprà indistintament el català i el castellà.

Estanislau Aguiló no conrà amb èxit la lletra de creació. Tot i això, són moltes les veus que consideraren la potència de l'hereu del gran literat romàntic mallorquí per a la poesia: «d'haver conreuat les lletres, haguera estat un excel·lent estilista; sobretot, de la llengua catalana coneixia tots els secrets», afirmà el seu amic i col·lega Gabriel Llabrés (1917: 302-303).

L'obra d'Estanislau Aguiló ha esdevingut sens dubte un dels puntals de la historiografia i de la cultura mallorquina. La qualitat i la nombrosa documentació

aportada per les seves publicacions, fruit d'una metodologia ferma i constant, l'han convertit en un dels referents indispensables en la bibliografia del segle xx i ben segur ho serà dels segles venidors.

4. *L'aportació d'Estanislau de K. Aguiló als estudis folklòrics*

Com s'ha pogut comprovar, l'obra d'Estanislau de K. Aguiló és ampla i variada, encara que fou dins l'àmbit de la historiografia medieval on excel·lí. Dins el seu ingent cabal bibliogràfic, tan sols es troben dos articles que poden ser encabits dins l'àmbit dels estudis folklòrics. Tot i que aquesta era una temàtica que també l'interessava, mai no ocupà un lloc preferent. Sí sembla cert que la publicació d'aquests dos articles ve determinat pel fet que es tracta de dos textos antics, l'un de mitjans del segle xv i l'altre del segle xvi. Curiosament, aquestes dues aportacions al món folklòric tenen dates molt properes de publicació, el 1902 i el 1903 respectivament.

4.1 «Una altra versió de la Sibil·la»

Aquest article aparegué al volum 9 del *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, concretament al número 262-264 (mesos gener i març) de l'any 1902 amb el títol «Un'altra versió de la Sibilla». Es tracta d'una nova versió del text del cant de la Sibil·la que fins aleshores romaní inèdit. La transcrivim a continuació tal com la publicà:

Al jorn del judici
parra qui haura fet servici.

Jesu Christ rey universal,
home y ver Deu eternal,
del cel vindra per a jutjar
y a cascu lo just donar.

Ans del judici Antichrist
vindra y fara lo mon trist,
y fer s'ha com a Deu servir,
qui no'l creura fara morir.

Lo seu regnar sera molt breu,
y en tal temps en poder seu
martirs morran tots en un loch
aqueu Elias e Enoch.

Senyals darà lo juy final
tais que nigung home mortal

nunqua ha oit ni ha legits
ne en lo mon se son seguits.

La mar en alt se levara,
muntanyes sobrepujara,
los termes que Deu li ha dats,
volent ho ell, serán dexats.

Aprés tant se abaxara
qu' apenes veure's pora;
los pexos donaran grans crits
perdent los naturals délit.

Aprés sera un fort senyal
de terratremol general;
homens y dones, per espant,
com infants aniran cridant.

Gran foch del cel devallara
que mar y fons rius cremarà;
les plantes mostraran senyal
d'espant, contra lur natural.

Lo foch potent y molt ardent,
mesclat ab sofre molt pudent,
tota la terra cremara,
cosa en lo mon no restara.

Qualsevol qui mal haura fet,
a be que sia estat secret,
a tots sera manifestat,
per lo gran jutge judicat.

Los cossos morts se levaran,
los esperits recobrarán,
lo so de la trompeta greu
dira veniu al juy de Deu.

Aprés del cel venir veureu
ab los angels lo Fill de Deu,
mostrant la sua magestat
y lo seu Cos glorificat.

Als bons dira: fills meus veniu,
benaventurats posseiu
lo regne qu'heus he aparellat
desque lo mon haguí cresat.

Als dampnats dira agrament:
levau (sic) maleits vers al turment,
anau vos ne al foch etern
ab vostron princep de lo infern.

Humil Verge, qui hau parit
Jesus infant aquesta nit,
vullau a vostron Fill pregar
que'ns vulla del infern gordar.

Al jorn del judici
parrà qui haura fet servici

El text més antic del cant de la Sibila a Mallorca fou publicat per Marià Aguiló al seu *Cançoneret* (1900) i data del 1511. A diferència del que reproduïx Estanislau Aguiló, aquest primer text s'acosta molt al de la tradició valenciana. D'aquesta manera ho explica a la breu introducció de l'article:

De cap dels texts que copià el dit Dr. Milà sembla que'n pugua sortir directament el nostre, mes de ningú s'allunya tant com de la versió valenciana, la qual devia esser la corrent aquí a Mallorca a principis del segle XVI, puis ab aquella coincideix exactament, salvo petites diferències d'ortografia, la que posa la *Consueta* de nostre Seu, del any 1511, y reproduí el meu oncle D. Marian Aguiló en los fulls impresos de la seua *Bibliografia Catalana* (*id.*).

Tot seguit, Aguiló en fa una introducció al text, on en poques línies esbossa un breu assaig històric, filològic i documental. En primer lloc revela la localització d'aquesta nova versió: «L'he trobada transcrita a la fulla blanca final del llibre que aportava el colector de les llimosnes de una confraria, corresponent al any 1599-600» (p. 236). Ara bé, no especifica de quin arxiu o fons (tan públic com privat) l'havia copiat.

Es tracta, tal com ell mateix afirma, d'una versió molt més extensa de les que fins aleshores es coneixia: «D'aquesta [versió] surten totes les qu'es canten encara en nostres iglésies a les matines de la nit de Nadal, y es molt més estensa que totes elles» (*id.*).

Quant a les notes de caire filològic, adverteix que la versió presenta «certs castellanismes, com *nunca* (vers 17), *apenas* (vers 24), y altres corrupteles molt propies d'aquell temps» (*id.*). Tot això, el porta a la següent conclusió: «claramente demostran que el transcriptor no la copià de cap manuscrit antich ni font autèntica, sino que la prengué directe de la tradició oral» (*id.*).

4.2 «*La Comtessa Lleial. Fragment d'una versió catalana de l'antiga llegenda coneguda amb el nom De l'Emperadriu de Roma. Text del segle xv*».

El text aparegué també al *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, al número 277 (maig) de 1903, amb el títol «*La Comtesa Lleyal. Fragment d'una versió catalana de la antiga llegenda correguda ab el nom De la Emperatriu de Roma. Text del segle xv*». Es tracta, per tant, d'una de les primeres versions de la narració llegendària d'origen medieval per la qual una comtessa ha de passar per tota casta de calamitats per tal de ser fidel al seu marit.

Tal com féu a l'altre article, abans de la transcripció, Aguiló en fa una breu ressenya de caire documental, històric i filològic. En primer lloc, descriu el mal estat en què es troba el manuscrit, al qual li mancaven la primera pàgina (on es localitzava possiblement el títol i la data) i la darrera. Per tot això, Aguiló especula sobre la cronologia del text. Segons les seves apreciacions, el document era de mitjans del segle xv. Arriba a aquesta conclusió per «la forma de la lletra, el paper, l'ortografia y tots els caracters externs» (p. 49). Es tractava d'una còpia, on el copista féu una sèrie de modificacions per modernitzar-ne la versió. Aquest fet fa suposar a Aguiló que el copista era «d'alguna de les regions orientals del territori de la llengua, segons ho denunciien, entre altres indicis igualment significatius, la confusió que fa tot sovint en sa ortografia de la a y de la e átones, que casi may encerta a usar degudament en alsar els ulls del original que té davant» (*id.*).

Pel que fa a la temàtica, sembla que aquesta era una de les primeres (o la primera) versió escrita d'aquesta llegenda, per altra banda, molt popular arreu d'Europa. Així ho argumenta Aguiló:

El seu argument surt del caudal tan abundós de la literatura eclesiàstica llatina de l'alta edat mitjana; es la narració d'un dels mes bells miracles atribuïts a la Santíssima Verge, y com a tal fou popularíssima y es troba repetida en los més dels llegendaris marians y repertoris d'aquell temps, fins arribar a parar al depòsit magne de tota aquesta especie de fantasies conventual-populars que es diu *Speculum historiae* del dominicà Fr. Vicens de Beauvais (*id.*)

El primer que dugué aquesta narració a una llengua vulgar fou Gautier de Coincy, en forma de vers. A partir d'aquí, molts altres autors l'incorporaren als seus escrits, com ara el mateix Alfons x el Savi.

Segons l'autor, la narració passà al català en una versió ja modificada, especialment pel que fa a la manca de protagonisme del miracle de la Verge: «al català hi passà també com se veu, y ben de bon'hora, pero hi passà ja ab un altre carácter essencialment distint y ab una intenció molt mes be literaria que piadosa» (p. 50).

A més de tot això, Aguiló es planteja si la versió que reproduïx és obra del transcriptor català o bé si simplement hi actuà com a copista. I, finalment, se'n fa una darrera —i més que pertinent— pregunta:

Y aclarit aquest punt en quedaria encara un altre de mes dificultós que seria el de mirar si s'afinaven relacions de parentesch entre aquest text y el de altres llegendes consemblants introduïdes també a Catalunya pel mateix temps, poch-sa poch-lla, senyaladament la Historia de la filla del rey de Ungría; lo qual si arribava a donar peu a presumir que poguessen esser totes dues d'una mateixa ploma, ja marcaria dins la nostra literatura primitiva l'existència d'una personalitat característica, especie de Franco Sachetti en petit, merexedora d'alguna consideracio y studi (*id.*).

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, E. (1902): «Un'altre versió de la Sibilla», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 262-264 (gener-març), p. 236.
- (1903): «La Comtesa Lleyal. Fragment d'una versió catalana de la antiga llegenda correguda ab el nom De la Emperatriu de Roma. Text del sigle xv», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 277 (maig), p. 29-62.
- ALCOVER, A. M. (1917): «Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana, número de enero y febrero», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 440-441 (juny-juliol), p. 307-308.
- COSTA I LLOBERA, M. (1917): «N'Estanislaou Aguiló. Necrologia», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 440-441 (juny-juliol), p. 278-280.
- LLABRÉS, G. (1917): «Estanslao Aguiló, trabajador y patriota», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 440-441 (juny-juliol), p. 302-303.
- MARÍN GELABERT, M. (2003): *El Bolletí de la Sal i la historiografia contemporània (1880-2003)*, Palma, Societat Arqueològica Lul·liana.
- RUIZ CABRIADA, A. (1958): *Bio-bibliografia del Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos. 1858-1958*, Madrid.
- SAMPOL Y RIPOLL, P (1917): «Notas para una biografia de Don Estanslao de K. Aguiló», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 440-441 (juny-juliol), p. 281-302.
- VIBOT, T. (2006): *Tomàs Aguiló i Fortesa-Estanslao de K. Aguiló i Aguiló. Epistolari (1882-1883)*, Palma, Lleonard Muntaner.

ELS FOLKLORISTES ESTRANGERS A LES ILLES BALEARS (SEGLES XIX I XX):

A LA RECERCA DE L'EXOTISME?*

Caterina Valriu Llinàs

Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears (GREIB)

Universitat de les Illes Balears

La coneixença de la breu biografia del filòleg alemany Hans Jacob Noeggerad (Berlín 1908 – Eivissa 1934) quan preparava una comunicació sobre les rondalles de les Pitiüses em va colpir i em va fer pensar que si jo fos novel·lista escriuria una novel·la sobre aquest personatge, que si fos directora de cinema voldria filmar una pel·lícula sobre la seva peripècia. Com que no sóc ni una cosa ni l'altra, aquests projectes quedaran —almenys per ara— en el calaix de les il·lusions. A l'hora de triar un tema per a les jornades que tenien com a objectiu treballar «La recerca folklòrica: persones i institucions» —una tria que coincidí en el temps amb la descoberta de Noeggerad i el seu entorn a Eivissa— vaig pensar de seguida en quines devien ser les motivacions que, a l'època dels anomenats feliços vint, portaren aquest jove estudiant a deixar la freda Alemanya i arribar fins a l'assolellada Eivissa, una illa aleshores encara verge de turisme i de progrés, i —per extensió— quines foren les motivacions i els objectius de tota una munió d'estrangers —homes i dones— que des del s. XIX fins als nostres dies han arribat a les illes Balears i Pitiüses no únicament per fer turisme i meravellar-se amb els paisatges espectaculars o fruit del seu clima, sinó que també han volgut conèixer més a fons la nostra gent, el patrimoni cultural que ens han llegat els avantpassats, les tradicions que s'han perpetuat en el temps i en definitiva tot allò que ens conforma com a poble i ens apropa o ens diferencia dels altres de la nostra àrea cultural.

Vaig concebre així la idea de realitzar una bases de dades sobre aquest tema i també una petita reflexió entorn d'aquest folkloristes. És una línia de recerca tot just encetada, de la qual en aquest article just en faré un tast. Més que desenvolupar un tema de manera acadèmica, voldria compartir amb el lector algunes observacions i reflexions.

1. Criteris de selecció i recerca per a la base de dades

A la base de dades «Folkloristes estrangers a les Illes Balears» incloem aquelles persones de nacionalitat no espanyola que entre els segles XIX i XX (1800-2000) feren un estudi de camp sobre algun aspecte cultural de les Balears de caràcter

* Aquest article s'emmarca en una línia de recerca sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència i Innovació (projecte I + D. FFI 2009-08202/FILO). Vull agrair a Josep Massot i Muntaner i a Josiane Bru el seu ajut en la recollida de dades.

antropològic, etnogràfic o etnopoètic i publicaren algun text (article o llibre) per a donar a conèixer la seva recerca. Deixem fora de la base de dades els viatgers que publicaren llibres sobre les impressions del seu pas per les Illes, encara que es tracta de textos en els quals sovint hi podem trobar algunes informacions sobre els temes que ens ocupen, però generalment són observacions de caràcter esporàdic i subjectiu, nascudes de l'observació no sistemàtica i sovint influenciades per fets casuals o superficials. Aquest seria el cas de George Sand i el seu conegut llibre *Un hiver à Majorque* (1842).

Les dades que recollim en aquesta senzilla base són: nom de l'investigador i algunes dades biogràfiques de la seva relació amb les Illes (lloc i temps d'estada, activitats principals, etc.), obra publicada sobre les Illes, remissió a llibres o articles que tracten sobre el personatge o la seva recerca —sempre en la seva relació amb les Illes—, territori que estudiaren —illa, comarca, municipi—, entitat a la qual es vinculaven de manera professional —institut, universitat, centre de recerca, fundació, etc.—, àmbits o gèneres que treballaren —costums, literatura oral, etnografia, etc.—, breu resum del contingut de la seva recerca i anecdota-ri. Paral·lelament, també hem obert un arxiu de documentació gràfica de cada folklorista estudiat: fotografies del personatge i portades de les seves obres publicades relacionades amb les Illes. Hores d'ara, la base compta amb una vintena d'estudiosos catalogats encara que alguns no compleixen al cent per cent amb els criteris exposats, però per un motiu o l'altre considerem que —de moment almenys— hi han de ser.

2. *Entre els segles XIX i XX: la descoberta «folklorica» de les Illes*

És a principis del s. XIX quan es desvetlla a tota Europa l'interès pel patrimoni cultural popular de les diverses comunitats. Paral·lelament, el progressiu desenvolupament de les comunicacions, fa possible l'aparició dels viatges de plaer i descoberta. En aquest context s'insereixen la majoria de viatgers romàntics que, generalment des del nord, viatgen cap als territoris del sud a la recerca de cultures que els semblen exòtiques, d'un clima més amable, d'una forma de vida més senzilla i econòmica i, a vegades, també a la percaça de béns culturals materials o immaterials: restes arqueològiques, peces artístiques, formes de vida populars o «primitives». Alguns d'ells ho fan des d'un plantejament diletant, però altres donen una dimensió científica a la seva recerca, per la seva formació i, en algunes ocasions, per la seva vinculació a una institució cultural.

Aquest procés de descoberta, relació i estudi s'allarga en el temps gairebé fins als nostres dies, i podríem dir que les últimes baules d'aquesta cadena són hores d'ara els estudis que es basen en l'interès per les formes de segregació de la co-

munitat xueta en el teixit social mallorquí, una forma de segregació social que ha perviscut fins fa poques dècades. És aquest un tema que sembla seduir els historiadors estrangers a Mallorca, mentre que l'estudi de la relació entre nadius i hippies a l'Eivissa dels anys seixanta-setanta del s. xx és el tema més tractat pels que centren els seus estudis a les Pitiüses.

Una revisió de les dades cronològiques posa de manifest que el s. xix ens proporciona molts pocs investigadors que compleixin amb els criteris de selecció exposats anteriorment, encara que els pocs que hi ha són de gran vàlua. D'una banda, l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria (Florència 1847 – Brandais, Bohèmia 1915), autor d'una ingent obra de recerca sobre les Balears publicada a partir de 1869 en set volums i encara avui d'una vàlida extraordinària,¹ tant per la quantitat de materials recollits com per la qualitat de la seva recerca i l'acurada exposició dels resultats. De l'altra, Víctor Navarro (mitjan s. xix – primer terç del s. xx) no és un folklorista estranger, però hem considerat que l'havíem de tenir en compte en tant que ens aporta una visió externa i descriptiva de la cultura pitiüsa. Navarro va ser un registrador de la propietat d'origen valencià que s'establí a Eivissa per motius professionals i que el 1897 guanyà un premi en un concurs de dret consuetudinari amb un treball de recerca sobre el costumari eivissenc (*Costumbres en las Pithiusas*, 1901). Tant un autor com l'altre es troben a cavall entre els segles xix i xx.

Ja dins el s. xx la nòmina d'estudiosos es fa extensa i diversa. La podem esquematitzar així:

2.1 De 1923 a 1934

Els investigadors alemanys Hans Jacob Noeggerath i Walter Spelbrink fan estudis de caràcter filològic a Eivissa. A Mallorca, la filòloga alemanya Mina Lohse-Barrelet (1896 – 1980) elabora una tesi doctoral sobre cançons i danses populars de l'illa. A Menorca, Frederic Carleton Chamberlin (1870 – ?) desenvolupa una recerca antropològica. El cicle del blat i el de l'oli a Mallorca és estudiat pel noruec Peter H. Rokseth (1891 – 1945).

2.2 De 1952 a 1970

En aquestes dues dècades trobem estudis bàsicament de caire etnopoètic: enregistrament de cançons a càrrec del nord-americà Alan Lómax (1915 – 2002) i

¹ Ens referim a l'obra etnogràfica de caràcter enciclopèdic publicada sota el títol genèric de *Die Balearen in Wort und Bild geschildert (Les Balears descrites en paraules i imatges)*, Leipzig, Brockhaus, 1869-1884, 7 vols. (També es publicà una versió reduïda a 2 toms en castellà: *Las Baleares*, 1887).

del musicòleg espanyol García Matos (Cáceres 1912 – Madrid 1974),² publicació de rondalles i llegendes recollides a les Illes per Félix Karlinger (Alemanya, 1920),³ i pel francès Jorge Demerson i treballs etnogràfics, entre els que destaca l'estudi de diversos aspectes d'Eivissa realitzats per Raoul Hausmann (Àustria 1886 – 1971).

2.3 De 1971 a 2000

A les tres últimes dècades del s. xx destaquen les recerques de caràcter sociològic, amb una especial atenció al tema mallorquí dels xuetes, estudiat pel nord-americà Kenet Moore, la russa Angela Selke (?, Rússia – Florida 1993) i l'argentí Juan F. Laub (Argentina 1928) i la seva dona Eva Laub. Un altre tema important d'estudi va ser l'impacte del turisme sobre la societat tradicional. En aquesta línia destaquen els estudis de la professora francesa Rossemberg (París 1947) a Eivissa i els de la nord-americana Jacqueline Lee Waldren a Mallorca.

3. *Gimnèsies i Pitiüses*

Sota la denominació genèrica de Balears hi ha quatre illes que presenten unes característiques ben diferenciades. Per això, l'arxipèlag no ha atret l'atenció dels folkloristes de manera uniforme. Així, són molt pocs els qui han fet un treball de caràcter conjunt i han estudiat les quatre illes, només l'Arxiduc Lluís Salvador es plantejà la seva recerca de manera global i Frederick Carleton Chamberlin, quan el 1927 publicà *The Balearics and their peoples*. La resta de recerques són treballs de caràcter puntual sobre Mallorca, sobre Menorca o de les Pitiüses, que sí solen ser vistes i analitzades com un tot únic amb petites especificitats.

En proporció a la seva extensió i al pes demogràfic en el conjunt balear, Eivissa és, de bon tros, l'illa que ha generat més interès entre els estudiosos estrangers, seguida de Mallorca i en canvi Menorca, tot i el seu passat francès i anglès, pràcticament no ha estat objecte d'estudi pels externs, encara que sí abundantment estudiada pels menorquins i mallorquins.

Eivissa i Formentera representen el paradigma de l'exotisme en el context del Mediterrani occidental i com a tals han atret totes les mirades. Les recerques dialectals i etnopoètiques dels filòlegs —especialment alemanys— en el períodes d'entreguerres, els estudis sobre les suposades singularitats psicològiques dels seus habitants per part d'investigadors que es dediquen a temes de psicologia social, la singularitat de la seva arquitectura popular, la música tradicional —especialment

² Atès que aquest autor és de nacionalitat espanyola no l'hem inclòs a la base de dades.

³ No tenim constància que Félix Karlinger fes cap mena de recerca de camp a Mallorca. Les rondalles que publicà havien estat recollides per Gabriel Llompart, estudiós de la religiositat popular i d'altres aspectes del folklore (vegeu la referència a l'annex a aquest article).

el cant redoblat i els instruments autòctons— i més modernament el procés de relació i canvi social i econòmic provocat per l'arribada d'estrangers i el que s'ha anomenat «immigració utòpica», que ha estat objecte d'estudi dels sociòlegs.

Mallorca també compta amb una nòmina considerable de folkloristes estrangers interessats per temes variats i que han treballat a les diverses comarques, fent feina de camp i també d'arxiu. Especialment s'han estudiat aspectes etnològics i etnopoètics, amb especial referència a la narrativa i el cançoner.

Uns i altres contactaren sovint amb els erudits locals, per centrar i reforçar la seva recerca i també per poder establir a través d'ells relacions amb informadors del país que fossin adients per a fer treball de camp. En aquest aspecte, cal destacar la tasca d'assessorament i d'enllaç duta a terme al llarg de dècades pel canonge eivissenc Isidor Macabich (Eivissa 1883 – Barcelona 1973), referent indiscutible de tots els estudis fets a Eivissa i Formentera. A Mallorca els intel·lectuals amb qui solien contactar els estrangers eren mossèn Antoni M. Alcover (Manacor 1862 – Palma 1932) —fins els anys trenta— i el menorquí Francesc de B. Moll (Ciutadella 1903 – Palma 1991), que fou l'intel·lectual de contacte des de la seva arribada a Mallorca (el 1921) i gairebé al llarg de tot el segle xx, especialment per a les recerques de caire filològic. Per informacions personals hem sabut, per exemple, de la col·laboració entre Alan Lomax i F. de B. Moll els primers anys cinquanta pel tema de la recopilació i transcripció de les cançons populars.⁴

4. Llocs d'origen dels estudiosos

Els llocs des d'on arriben els investigadors a les Illes són diversos, però evidentment tots corresponen als països que podem anomenar de cultura occidental. El grup més nombrós ve dels països centreeuropeus. Començant per l'Arxiduc Lluís Salvador, aristòcrata del desaparegut imperi austrohongarès, i seguint amb els alemanys Hans Jacob Noeggerart, Walter Spelbrink, Mina Lohse-Barrelet i l'austriac Raoul Hausmann abans de la Guerra Civil espanyola i —més modernament— Alarco von Perfall (Lima 1941) —de pare peruà i mare germànica, format acadèmicament a Alemanya— i el romanista alemany Michael Forster (Postdam 1937).

En segon lloc hi ha quatre nord-americans, només un dels quals vingué abans de la Guerra Civil. Ens referim a la folklorista d'ideologia feminista Elsie Clews Parsons, que vingué a Mallorca a la recerca de costums mallorquins que poguessin haver estat *exportats* al sud dels Estats Units pels missioners que evangelitzaren Califòrnia.⁵ Els estudiosos nord-americans s'han interessat per temes diversos.

⁴ Ens cal agrair la informació a Francesc de Borja Moll i Marquès.

⁵ Sobre aquest tema vegeu Jaume Sobreques i Callicó: *Els catalans en els orígens històrics de Califòrnia*, Barcelona, Columna, 1991.

En tercer lloc cal citar un grup divers que estaria format per l'hispanista francès Jorge Demerson i la sociòloga Danielle Rozenberg, amb estudis filològics i sociològics respectivament, i els britànics Frederick Chamberlin Carleton i Baruch Braustein (New Castle, 1906 – 1983), juntament amb la parella formada per Eva i Juan Laub, argentins però de formació vienesa.

En aquest aspecte ens crida molt l'atenció el poc interès, per no dir nul, dels folkloristes espanyols, que només s'han interessat per les illes quan han fet treballs de caràcter descriptiu sobre Espanya en conjunt. Aleshores les illes han comptat amb una petita parcel·la, especialment en temes de musicologia (García Matos). Víctor Navarro seria un cas a part.

5. *Temàtica estudiada*

Encara que ja hem apuntat alguns aspectes de la temàtica en les pàgines anteriors, podem dir que els temes estudiats, per ordre d'importància, són:

1. Antropologia (especialment costumari). En aquest apartat destaca la recerca sobre les formes de vida tradicional (feines agrícoles i formes d'organització social). Hi ha una especial atenció al costumari eivissenc sobretot vinculat al tema del festeig i el matrimoni a Eivissa i Formentera, el qual presenta unes característiques molt específiques, diferents a les d'altres indrets. Puntualment, també la cuina popular ha estat objecte de recopilació més o menys sistemàtica.
2. Un altre tema molt tractat és el dels xuetes a Mallorca, sobretot entre les dècades dels anys 60-70 del s. xx. Les relacions amb les altres cultures, i el fenomen hippie especialment, també ha estat estudiat abundantment. És a dir, el xoc entre cultures, objecte d'anàlisi dels sociòlegs però amb estreta relació amb l'antropologia.
3. Etnografia: l'arquitectura popular (sobretot a Eivissa), les tècniques i estris de conreu tradicionals, etc.
4. Etnopoètica i musicologia. Especial atenció ha merescut el cançoner i la música popular en general, sense oblidar les danses i els instruments. També la narrativa popular (les rondalles i les llegendes) i la paremiologia han estat objecte d'estudi dels estrangers.

6. *A mode de conclusió*

A partir de les observacions i recerques realitzades, elaborarem unes conclusions de caràcter provisional, que s'haurien d'enriquir amb una posterior recerca més aprofundida i elaborada.

—Les Illes han significat al llarg dels dos últims segles un pol d'atracció pels investigadors europeus i nord-americans.

—Excepte la magna aportació de l'Arxiduc Lluís Salvador i el seu equip, el treball de recerca elaborats han estat gairebé sempre sobre temes puntuals i duts a terme per investigadors individuals.

—La difusió i recepció d'aquests treballs no ha estat gran, excepte el de l'Arxiduc i, en menor mesura, alguns llibres que tracten sobre la temàtica xueta. A vegades, la difusió s'ha fet a través de canals acadèmics (tesis doctorals, tesines, articles científics) i en altres ocasions han donat lloc a obres adreçades al públic en general (llibres sobre cuina, alguns dels treballs sobre els xuetes, sobre costums i arquitectura, etc.).

—La qualitat dels treballs resultants és molt variada. A vegades són obres d'alta qualitat, que constitueixen un referent en el seu camp, i en altres ocasions ens trobem amb obres plenes d'errades i sense gaire validesa, fruit —probablement— de la manca d'entesa entre l'investigador, l'objecte de la recerca i els mediadors que han intervingut en el treball.

—Per als illencs veure'ns des d'una altra perspectiva té un gran interès. En un territori com és el de les illes, amb tendència a l'etnocentrisme i amb dificultats seculars de relació amb l'exterior, la mirada de l'estranger resulta a vegades sorprenent i novedosa. Això no vol dir que aquests estudis hagin tingut una gran projecció en el públic en general, amb les excepcions ja esmentades, però sí que han deixat una petja important en la història del folklore balear i han contribuït a la valoració del nostre patrimoni no tan sols fora de les Balears, sinó també entre els mateixos mallorquins, menorquins i eivissencs que —en veure estudiats i valorats per gent de fora aspectes de la cultura pròpia sovint negligits o oblidats entre nosaltres— han pogut canviar i enriquir la seva perspectiva.

BIBLIOGRAFIA

- FIOL I GUISCAFRÈ, J. M. (1990): *De Balearibus: assaig de bibliografia de llibres de viatges per les Balears i Pitiüses dels segles XVIII i XIX, amb notícia d'alguns llibres més antics*, Mallorca, Miquel Font.
- (1992): *Descobrint la Mediterrània. Viatgers anglesos per les illes Balears i Pitiüses el segle XIX*, Mallorca, Miquel Font.
- GINARD BUJOSA, A.; RAMIS PUIG-GROS, A. (1999): «Antropologia: una visió històrica», dins *Enciclopèdia de Menorca*, vol. 14.
- RAMIS PUIG-GROS, A. (2002): *El folklore i l'etnografia a les Balears*, Palma, Documenta Balear.

- RIERA, C. (ed.) (2011): *La mirada forana: les Illes Balears vistes pels viatgers*, Barcelona, Ed. 62.
- SEGUÍ LLINÀS, M. (1992): *El descubrimiento de las islas olvidadas. La Baleares y Córcega vistas por los viajeros del s. XIX*, Palma, Alpha.3 Serveis Editorials.
- TRIAS MERCANT, S. (1992): *Una historia de la antropología balear*, Barcelona, Boixareu Universitaria.
- (2008): *L'antropologia cultural a les Balears (segles XIX i XX)*, Palma, Documenta Balear.

ANNEX

El present annex inclou les dades més rellevants de la base de dades «Folkloristes estrangers a les Balears» incorporades fins a l'abril de 2012. És una base de dades en procés d'elaboració i, per tant, incompleta. No obstant això, considerem que les dades que conté poden ser útils per als lectors interessats en el tema i per això l'hem inclosa parcialment com a complement a l'article que en sintetitza les informacions obtingudes.

1. Alarco von Perfall, Claudio (Lima 1941)

Dades biogràfiques: De mare alemanya i pare peruà. Des de 1962 viu a Alemanya on estudià psicologia i on ha estat professor de la Universitat de Colònia.

Obra publicada: *Sobre los matrimonios consanguíneos en Ibiza* (1976); *Cultura y personalidad en Ibiza* (Editora Nacional, 1981, amb pròleg de Joan Vilà Valentí); «Un experimento con el test de los siete cuadros en Ibiza» a la revista *Eivissa*, núm. 6 (1974); «Sobre los matrimonios consanguíneos» a la revista *Eivissa*, núm. 8 (1976).

Contingut: L'obra va ser la tesi doctoral de l'autor, presentada a la Universitat de Colònia, dirigida pel professor Eno Beuchelt (etnòleg i psicòleg). La tesi era una recerca que depenia de l'Institut de Psicologia de l'esmentada universitat, aleshores dirigit pel professor Udo Undeutsch. Inicialment l'objectiu era esbrinar si existia un «caràcter eivissenc» diferenciat, però arribà a la conclusió que no hi era psicològicament parlants, encara que se'n podia fer una descripció fenomenològica. És un estudi d'antropologia social i cultural. Atribueix la causa dels matrimonis consanguinis a la necessitat de mantenir els latifundis (?). Els valors sobre els que se sustentava la societat eivissenca s'han perdut amb els canvis socials: ruptura de relacions endogàmiques, abandonament del camp, desaparició de la família extensa, pèrdua de la funcionalitat de la casa, democratització de l'herència, etc.

Institució a la qual es vincula: Institut de Psicologia de la Universitat de Colònia.

Dates d'estada: 1971.

Territori estudiat: Eivissa.

Gènere estudiat: Costums.

Anecdolari: En la seva recerca l'ajudà Pep Negre, aleshores capellà de Sant Carles.

2. Braunstein, Baruch (New Castle 1906 – 1983, ?)

Obra publicada: *The chuetas of Majorca. Conversos and the Inquisition of Majorca* (1936, Universitat de Columbia), traduït al català el 1976 amb un pròleg de Josep Massot i Muntaner.

Contingut: El llibre va ser la seva tesi doctoral, dirigida pel professor Richard Gottheil. La seva obra estableix les categories antropològiques que defineixen l'ètnia xueta. Demostrà que els xuetes vivien externament un fals cristianisme i internament i familiarment sentien i practicaven la religió jueva. Posà en relleu les repercussions econòmiques, l'actitud de la noblesa i del poble vers els xuetes. No és una etnologia del tema xueta, sinó una documentada història de la Inquisició

a Mallorca, no obstant això, l'autor estableix alguns conceptes antropològics claus respecte del fenomen xueta.

Territori estudiat: Mallorca.

Dates d'estada: Entorn a 1930.

Gènere estudiat: Costums i religiositat (tema dels xuetes).

3. Clews Parsons, Elsie (1875 – 1941)

Dades biogràfiques: Filla d'un ric banquer nord-americà. D'ideologia feminista, es va casar amb un polític republicà que va ser congressista. Entorn a 1910 s'interessà per l'antropologia. Va visitar molts de països per a les seves recerques, especialment a Amèrica Llatina. Publicà molts de llibres sobre antropologia. *Pueblo Indian Religion* és la seva obra més coneguda. No tenim constància que publicués cap treball sobre la seva visita a Mallorca, tot i que devia tenir un interès especial per les illes, perquè publicà obres sobre les Illes del Mar, Cap Verd i les Antilles. L'estudiosa Gladys E. Reichard redacta la biografia de Clews i la publica en un número monogràfic dedicat a l'antropòloga, que també inclou la seva bibliografia.⁶

Remissió: s.n. «De ca nostra: Folklorista». *Llevant* 12, núm. 419 (20 de febrer 1928); s.n. «Noves», *Tresor dels Avis* 7, núm. 15 (març 1928): 120; s.n. «Noticiari. Els nostres visitants», *La Nostra Terra* 1, núm. 3 (març 1928): 116. Dóna notícia sobre la visita a Artà de la folklorista americana Elsie Clews Parsons.

Entitat a la qual es vincula: Editora associada del *Journal of American Folklore*.

Dates d'estada: 1928.

Contingut: El motiu de l'estada és una recerca sobre els costums que els missioners franciscans pogueren haver introduït a Nou Mèxic durant els segles XVI i XVII. Andreu Ramis indica que Clews buscava les arrels dels indis Pueblo.

4. Chamberlin, Frederick Carleton (1870 – ?)

Obra publicada: *The Balearics and their peoples* (1927).

Territori estudiat: Menorca.

Dates d'estada: ?

Gènere estudiat: General.

5. Dee Waldren, Jacqueline

Dades biogràfiques: D'origen nord-americà, viu a Deià (Mallorca) des dels anys seixanta. Es llicencià en Antropologia Social per la Universitat d'Oxford.

Obra publicada: *Insiders and outsiders. Paradise and reality in Mallorca* (1996) (versió en català, *Mallorquins, estrangers i forasters*, Moll).

Contingut: L'autora analitza l'impacte que ha tingut l'arribada d'estrangers i peninsulars («forasters») als pobles de Mallorca des del s. XIX i com els tres col·lectius han evolucionat i s'han adaptat a les circumstàncies provocades per les migracions, les guerres, els canvis polítics i econòmics, el turisme, etc.

Entitat a la qual es vincula: Universitat d'Oxford. Directora del Centre d'investigació de Deià.

Dates d'estada: Resideix a Mallorca des de 1953.

⁶ Vegeu: *The Journal of American Folklore*, vol. 56, núm. 219, Elsie Clews Parsons Memorial Number (Jan.-Mar., 1943), p. 45-48. Published by: American Folklore Society Stable URL: <<http://www.jstor.org/stable/535914>>

Territori estudiat: Mallorca.

Gènere estudiat: Costums.

Anecdolari: Viuda de l'arqueòleg i activista cultural William Waldren. Ha dinamitzat la vida cultural de la Serra de Tramuntana, especialment de Deià i Sóller.

6. Demerson, Paula de (Pirineu francès)

Dades biogràfiques: Doctora en Filosofia i Lletres per la Sorbona. Estudiosa del període de la Il·lustració espanyola. Ha treballat en col·laboració amb el seu marit el professor Jorge Demerson.

Obra publicada: *Una parroquia ibicenca: San Mateo. Estudio sociológico* (1982); *Aspectos de la vida ibicenca en el s. XIX* (1983), altres llibres sobre Eivissa (veure Jorge Demerson).

Dates d'estada: Entorn a 1980.

Territori estudiat: Eivissa.

Gènere estudiat: Costums.

7. Demerson, Jorge (Bordeus)

Dades biogràfiques: Format a Bordeus i a París, doctor en Filosofia i Lletres. Empresonat a Espanya durant la segona Guerra Mundial. Militar retirat. Catedràtic de llengua espanyola a la Universitat de Lió. Conseller cultural de l'embaixada de França a Madrid. El 1955 conegué Mallorca i deu anys més tard les Pitiüses. Autor de nombrosos articles i d'una trentena de llibres, alguns en col·laboració amb la seva esposa Paula.

Obra publicada: *Las iglesias de Ibiza y Formentera* (1974); *Leyendas de Ibiza* (Doncel, Madrid 1976); *Sexo y matrimonio en Ibiza durante el reinado de Carlos III* (1993); articles sobre història d'Eivissa publicats a la revista *Eivissa* i al *Diario de Ibiza*.

Territori estudiat: Eivissa.

Dates d'estada: Entorn a 1965-80 aprox.

Gènere estudiat: Costumari i literatura oral (llegendari).

8. Duraffour, Antonin (Le Plantay 1879 – Ain 1956)

Dades biogràfiques: Romanista i dialectòleg francès. Professor de filologia francesa a la Universitat de Grenoble. Publicà diversos estudis sobre el provençal. El 1933 projectava editar una sèrie de rondalles de n'Alcover traduïdes al castellà, no hem pogut documentar si aquest projecte es dugué a terme.

Remissió: *Butlletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, núm. 15 (1933).

9. Forster, Michael (Postdam 1937)

Dades biogràfiques: Romanista alemany vinculat a les Pitiüses des de 1957. Estudis de filologia i llengües romàniques a Munic —on aprengué català amb el lingüista Günter Haensch— i també a Tolosa i Tübinga. El 1968 publicà la seva tesi sobre cançons d'amor i festeig a les Pitiüses. Treballà en el Goethe Institut com a director de programació cultural a Madrid i Barcelona (1972-1986) i posteriorment a Bagdad i Damasc, fins el 1997.

Obra publicada: *Liebes und Hochzeitsgesänge der Pitiusen* (Hamburg, 1968).

Entitat a la qual es vincula: Goethe Institut.

Dates d'estada: 1957.

Gènere: Literatura oral (cançoner).

Anecdolari: En la recerca per a la seva tesi l'ajudaren Isidor Macabich i F. de B. Moll. A partir del 1960 fixà una segona residència a Formentera.

10. Giese, Wilhelm

Contingut: Va recollir elements d'etnoliteratura. Treballà qüestions relacionades amb les danses dels cavallets i les comparà amb danses basques. També féu reculls terminològics relacionats amb oficis artesans.

11. Hansburg-Lorena, Lluís Salvador (1847 – 1915)

Obra publicada: *Die Balearen* i altres.

Remissió: Existeixen nombrosos estudis biogràfics i bibliogràfics sobre l'Arxiduc Lluís Salvador i la seva obra.

Territori estudiat: Balears i Pitiüses.

Gènere estudiat: Etnografia i folklore.

12. Hausmann, Raoul (Àustria 1886 – 1971)

Obra publicada: *Recherches ethno-anthropologiques sur les Pityuses* (1938).

Contingut: La seva obra —que respon a un esquema antropològic definit— planteja el problema de l'endogàmia familiar dins el context general de la cultura agrària eivissenca. Estudia els rituals de festeig, la donació de l'empredada, el porxo com a lloc de festeig, els matrimonis consanguinis, la festa de les comares i la figura del «familiar» o esperit familiar. Segons Trias Mercant (1992), els observadors forans interpreten el ritual del festeig com una forma de primitivisme, en canvi els eivissencs es limiten a la descripció dels fets.

Territori estudiat: Eivissa.

Dates d'estada: Entorn a 1930 aprox.

Gènere estudiat: Costumari i literatura oral.

13. Karlingen, Félix (Alemanya 1920 – ?)

Dades biogràfiques: Romanista. Professor de les universitats de Munich (1950-67) i de Salzburg (1967-1980). Autor d'estudis sobre dialectologia i literatura popular comparada de la Mediterrània i d'Amèrica Llatina.

Obra publicada: *Märchen aus Mallorca*, Düsseldorf i Colònia: Diederichs, 1968. *Einführung in die romanische Volksliteratur*, Teil I: Die romanische Volksprosa; Munich, Max Hueber, 1969.

Territori estudiat: Mallorca.

Dates d'estada: ?

Gènere estudiat: Literatura oral (rondallística).

14. Laub, Eva

Dades biogràfiques: Féu estudis complementaris d'Antropologia Social a la Universitat de Madrid. A Àfrica féu estudis sobre danses. Casada amb Juan Laub.

Obra publicada: Veure Juan F. Laub.

Territori estudiat: Mallorca (especialment Palma i Sa Pobla).

Dates d'estada: 1971-1973.

Gènere estudiat: Costums (tema dels xuetes).

Anecdolari: El matrimoni Laub entrà en contacte amb el periodista Gafim (Gabriel Fuster Mayans), amb el veterinari Pomar, probablement amb el periodista Miquel Segura i amb comerciants de la zona del Call, especialment argenters.

15. Laub, Juan F. (Argentina 1928 - ?)

Dades biogràfiques: Antropòleg i historiador. Es formà a Viena, treballà entre 1975 i 1986 per a l'ONU en diversos països africans. Entre 1971 i 1973 redactà la seva obra sobre els xuetes.

Obra publicada: *El mito triunfante. Estudio antropológico-social dels xuetas mallorquines* (Miquel Font, 1987).

Contingut: L'obra pretén entendre la marginació històrica dels xuetes des de la perspectiva de l'antropologia i es basa en fonts orals recollides primordialment a Palma i Sa Pobla. Detalla la trama social i etnològica de la qüestió xueta, tant pel que fa a la diferenciació social com en els matisos de clan. Dibueixen la panoràmica històrica del problema, l'etnocentrisme i la mitificació del tema. L'obra està signada per ell i Eva Laub, la seva dona.

Territori estudiat: Mallorca (Palma i Sa Pobla).

Dates d'estada: 1971-1973.

Gènere estudiat: Costums (tema dels xuetes).

16. Lohse-Barrelet, Mina (Alemanya 1896 – 1980)

Obra publicada: «Volkslieder und Volkstänze auf Mallorca» a la revista *Iberica* v (1926); M. Barrelet, *Mallorkinische Volkslieder und Tänze*, Tesis, Hamburgo, 1922.

Contingut: Redactà una tesi sobre cants i danses populars de Mallorca, llegida el 1922 a Hamburg. Recollí, transcriví i analitzà cançons populars mallorquines. Sobre aquest tema publicà també un article a la revista alemanya *Ibérica* el 1926. Francesc de B. Moll traduí aquest article i el publicà el 1928 a *La Vanguardia Balear* (núm. 758 i 761).

Remissió: *La Vanguardia Balear* (setmanari), 1928 (núm. 758 i 761).

Dates d'estada: Dècada de 1920-30.

Territori estudiat: Mallorca (Felanitx, Mancor i Pollença).

Gènere estudiat: Cants i danses.

Anecdolari: Era deixeble del Dr. Bernat Schädel.

17. Lomax, Alan (1915 – 2002)

Obra publicada: *Selected Writings 1934-1997*, edició a cura de Ronald D. Cohen, Ed. Routledge, New York 2003 (1a edició: Hi-Fi / Stereo Review, iv / 4), maig 1960, p. 40-46; Columbia World Library of Folk and primitive Music (edició en Lps, reeditat en Cds per Rounder Records).

Remissió: Antoni Pizà (2006): *Alan Lomax. Mirades*, Lunwerg i Fundació Sa Nostra (edició trilingüe).

Territori estudiat: Balears i Pitiüses.

Entitat a la qual es vincula: Archive of American Folksong (Library of the Congress) / Columbia Records / BBC.

Dates d'estada: 1952.

Gènere estudiat: Etnomusicologia.

18. Mehdevi, Alexander⁷

Obra publicada: *Märchen aus Mallorca, nacherzählt von Alexander Mehdevi*, Frankfurt, 1974; *Bungling Pedro and other majorcan tales*. Retold by Alexander Mehdevi by Alexander Mehdevi and B&W illustrations, Hardcover, 1970.

⁷ Malgrat les poques dades que tenim sobre aquest autor i la seva obra, l'hem ressenyat a la base de dades per ser un cas clar i singular de plagi en el camp del folklore.

Remissió: Veure l'article «Quatre rondalles de Mallorca» de F. Karlinger & G. Llompart publicat a *Randa*, 6 (1979) i l'article titulat «Una bibliografia de les edicions i les traduccions de les rondalles de mossèn Alcover» a *Randa*, 38 (1996).

Contingut: Llibre amb quinze rondalles de Mallorca. Encara que l'autor indica que les rondalles les va recollir personalment de boca d'una dona molt vella i d'un pastor de nom Antoni Llompart Coll, la revisió dels textos publicats demostra que són una mala traducció de les versions d'Alcover.

Anecdolari: Francesc Moll indica que Mehdevi publicà aquestes rondalles traduïdes de les d'Alcover sense cap mena de permís dels propietaris dels drets (la família Moll).

19. Monlenaar, Toby

Dades biogràfiques: Periodista, fotògrafa i càmera reconeguda internacionalment. Nascuda i educada a Holanda, estudià a la Universitat de Zurich abans d'establir-se a Mallorca. Interessada en temes de natura i arts, ha publicat nombrosos llibres d'estudi acompanyats de fotografies. Autora d'una biografia de Manuel de Falla. Ha codirigit pel·lícules a França i Estats Units.

Obra publicada: *Sa Cuina: Cuina Tradicional Mallorquina: Les Millors Receptes de la gastronomia illenca i La seva Rica Història*, Ed. Zendera Zariquiey, 2000; *Discovering the Art of Mallorcan Cookery*; *Die Kuche in Mallorca*, Moll, 2007.

Contingut: L'edició en anglès inclou receptes, remeis casolans, cançons i parèmies traduïdes a l'anglès. Pròleg de Valentí Puig.

Dates d'estada: Resideix a Mallorca.

Territori estudiat: Mallorca.

Gènere estudiat: Costums (cuina).

Anecdolari: Resideix a Deià i està casada amb un nord-americà. El llibre és el resultat de la recerca de l'autora sobre costums balears relatius a la cuina. Les receptes han estat experimentades per ella mateixa.

20. Moore, Kennet

Dades biogràfiques: Catedràtic i director del Departament d'Antropologia de la Universitat de Nòtre Dame. Ha realitzat estudis de caràcter antropològic sobre comunitats petites, com els indis nord-americans de Chicago i els xuetes de Mallorca. També ha estudiat el simbolisme a les ciutats del nord d'Àfrica i els desenvolupament urbà de les Canàries.

Obra publicada: *Los de la calle: un estudio sobre los chuetas* (1987), Siglo XXI.

Contingut: L'obra, de caràcter informatiu, és fruit de dos anys de recerques. Descriu la peripècia històrica del grup ètnic jueu a l'illa. Arriba a la conclusió que els canvis socials de les últimes dècades han conclòs amb el procés d'assimilació del grup, que s'ha integrat en el context social de l'illa, després de set segles de diferenciació.

Territori estudiat: Mallorca (especialment Palma).

Dates d'estada: Entorn a 1980.

Gènere estudiat: Costums i religiositat (tema dels xuetes).

21. Noeggerath, Hans Jacob (Berlín 1908 – Sant Antoni de Portmany, Eivissa 1934)

Dades biogràfiques: H. J. Noeggerath anà a Eivissa amb una carta de recomanació del professor Ernst Gamillscheg per a l'erudit eivissenc Isidor Macabich, amb l'objectiu de redactar una tesi sobre literatura oral evissenca. Publicà dues rondalles d'Eivissa a la revista alemanya *Atlantis* (1935), pòstumament es publicaren 14 rondalles seves a Mèxic (1948). Morí de tifus i fou en-

terrat a Sant Antoni.

Obra publicada: *Contes d'Eivissa*, amb pròleg de Josep Carner i il·lustracions de Joan Junyer, Club del Llibre Català, Mèxic, 1948.

Territori estudiat: Eivissa.

Dates d'estada: 1932-1934.

Gènere estudiat: Literatura oral.

Anecdolari: «S'instal·là a Sant Antoni de Portmany, i la que havia de ser una estada relativament curta s'allargà a causa de la situació política del seu país. Els pares de Noeggerath foren desterrats per Hitler i ell hagué de perllongar el seu sojorn a la nostra illa i no pogué acabar els seus estudis universitaris. S'arribà a adaptar tant a la vida eivissenca que vestia com un pagès, parlava perfectament la nostra llengua, i corria amunt i avall per tot Eivissa a la recerca de material per al seu treball d'investigació; el coneixien —i era ben apreciat— amb els noms d'en Jaume es pagès, es pagès alemany, o, simplement en Jaume» (Joan-Albert Ribas, «Rondalles eivissenques publicades a Mèxic», dins J. Roure Torent: *Contes d'Eivissa*, Mediterrània, 1997 (Edició facsímil de la de 1948)).

22. Rokseth, Peter Hjalmar (Frosta, Noruega 1891 – Oslo 1945)

Dades biogràfiques: Filòleg, doctorat en Filologia Romànica (1928) i professor a la Universitat de Cristiania (1929-1945). Vinculat a l'escola lingüística d'Hamburg «Wörter und Sachen». Realitzà investigacions dialectològiques i etnogràfiques a Mallorca, es centrà essencialment en l'estudi de la cultura dels cereals i de l'olivera.

Obra publicada: *Terminologie de la Culture des Céréales à Majorque*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1923).

Contingut: Estudi del procés de cultiu i de la transformació dels cereals. Descriu la vida tradicional de la Mallorca agrària de principis de segle, des de l'explicació exhaustiva de les tasques del camp fins a l'estructura social i organitzativa d'una possessió. Inclou les expressions populars i les seves variants, amb la corresponent transcripció fonètica. No arribà a publicar la seva recerca sobre l'olivera i l'elaboració de l'oli. *Remissió:* Andreu Ramis; Antoni Ginard (2003): «El filòleg noruec Peter Rokseth, Antoni M. Alcover i el *Diccionari Català-Valencià-Balear*», dins *Actes del Congrés Internacional Antoni M. Alcover*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Territori estudiat: Mallorca.

Dates d'estada: Entorn a 1916-1930 aproximadament en diverses estades.

Gènere estudiat: Lèxic, etnografia i folklore.

Entitat a la qual es vincula: Universitat de Cristiania.

Anecdolari: A Mallorca els informadors l'anomenaven «Don Pedro». Contactes amb A. M. Alcover i F. de B. Moll. Alcover el posa com a exemple de l'interès dels estrangers per la llengua catalana (veure Puigrós & Ginard, 2003).

23. Rosenberg, Danielle (París 1947)

Dades biogràfiques: Sociòloga, professora de la Universitat Paris x. Especialitzada en turisme internacional, migracions utòpiques i identitats minoritàries (entre les quals els xuetes), també en aspectes polítics contemporanis.

Obra publicada: *Endogàmia i problemes d'identificació a Eivissa: l'exemple de Sant Miquel* (1981); *Tourisme et utopie aux Balears* (París 1990), traduït al castellà sota el títol *Ibiza, una isla para otra vida* (Madrid, CIS, 1990); *La España contemporánea y la cuestión judía*.

Contingut: Analitza les actituds dels eivissencs envers els grups de forasters i estrangers, sobretot el rebuig als hippies. L'autora explica que la decadència de l'endogàmia a Eivissa és conseqüència de la relaxació de costums introduïda pel turisme. Va fer dos anys de treball de camp a Sant Miquel per a redactar la tesi *San Miguel, village ibicenco. Traditions culturelles et développement touristique* en la qual analitza l'impacte del turisme sobre la vida dels habitants de Sant Miquel a nivell econòmic, social i cultural. Entre 1976 i 1983 va fer treball de camp sobre el col·lectiu «immigrants utòpics» aquells que aportaven a les Pitiüses projectes culturals alternatius. Les seves recerques s'han publicat en nombrosos articles en revistes internacionals, especialment franceses.

Entitat a la qual es vincula: Centre National de la Recherche Scientifique (França).

Dates d'estada: 1964, des d'aleshores diverses estades llargues fins als anys vuitanta.

Anecdolari: Fragment d'una entrevista a l'autora:

—Habla en su libro de «emigrantes utópicos», que buscaban en la isla precisamente una vida diferente...

—Me interesaba mucho la presencia de estos dos grupos humanos en contacto. Por una parte, los ibicencos, que recibían por primera vez la *modernidad* a través del turismo. Por otra, aquella gente que venía aquí huyendo de la modernidad y que mitificaban Ibiza por ello. Estos intentaron una especie de *contrasociedad*, querían vivir de otra manera y creían que Ibiza era una posibilidad. Artistas, gente que huía de la guerra del Vietnam, jóvenes de todas partes, hippies... Han venido en diversas oleadas, pero con un mismo objetivo.

—Y cómo era la relación entre los ibicencos y estos emigrantes utópicos.

—Es un aspecto curioso que continúa. Se ha hablado de la tolerancia de los ibicencos y, ciertamente, a estos *utópicos* les hubiera costado mucho hacer lo mismo en otros lugares. En una isla como Córcega, por ejemplo, hubiera sido imposible. Llevaban una vida que a los ibicencos les parecía muy rara, pero no se metían en los asuntos de los demás. No sé si es tolerancia o indiferencia, pero, sea lo que sea, ha permitido este *carácter* un poco especial que siempre han tenido los grupos de extranjeros residentes en Ibiza y que es conocido en todo el mundo (*Diario de Ibiza*, 22/01/2011).

24. Selke, Angela (? , Russia – Florida, USA 1993)

Dades biogràfiques: Historiadora i escriptora. Corresponsal a Espanya durant la Guerra Civil. Es doctorà en literatura espanyola a la Universitat de Wisconsin. Casada amb un milicià que lluità a favor de la República Espanyola durant la Guerra Civil i que era un intel·lectual de prestigi. Va tenir una vida molt intensa, amb problemes polítics.

Obra publicada: *El Santo Oficio de la Inquisición* (1967), *Los xuetas y la Inquisición. Vida y muerte en el guetto de Mallorca* (1972, reeditada el 1980 amb el títol *Vida y muerte de los xuetas de Mallorca*).

Contingut: A partir de l'estudi de processos inquisitorials del s. XVII l'autora s'endinsa en la història de la vida privada i de les mentalitats dels xuetes. Dóna al tema dels xuetes una visió antropològica mitjançant l'anàlisi dels conceptes «malsín» o delator i renegat, messianisme, exili i gueto en relació al criptojudaisme.

25. Spelbrink, Walter (Alemanya)

Obra publicada: «Die Mittelmeerinseln Eivissa und Formentera. Eine kulturgeschichtliche und lexikographische Darstellung», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, núm. 24 (1936-1937).

Contingut: La seva recerca era per a l'elaboració de la tesi doctoral. S'interessà especialment pel

lèxic i la cultura material dels oficis i la vida tradicional. El treball és un bon exponent de l'escola lingüística «Wörter und Sachen», corrent positivista molt exigent en la descripció d'utensilis i processos, exacta i rica en la transcripció de termes i denominacions. Vingué pels contactes que mossèn Griera havia fet amb romanistes alemanys, un dels quals —el professor Fritz Krüger— era el director de tesi de W. Spelbrink.

Territori estudiat: Eivissa.

Dates d'estada: Entorn a 1930-36 aprox.

Gènere estudiat: Etnografia i folklore.

MATEU OBRADOR, FOLKLORISTA
Jaume Guiscafrè
Universitat de les Illes Balears

Mateu Obrador i Bennàsser (Felanitx 1852 – Palma 1909) és una figura tan important en el context de la cultura catalana de la segona meitat del XIX com desconeguda avui dia. I una part d'aquesta desconexió és, segurament, imputable a la seva pròpia peripècia vital. En paraules de Pons (2010: 13), el «mapa general de la personalitat i de la vida d'Obrador» seria aquest:

precocitat, unes molt notables condicions intel·lectuals i literàries, una gran bondat, polifacètic, víctima de circumstàncies personals i familiars que no facilitaren la seva dedicació eficient al treball cultural, una vida professional molt majoritàriament provisional i precària, molt estimat pels amics, un esperit selecte que va ser víctima de les servituds que li va imposar la quotidianitat, una certa tendència a la malenconia i a les fluctuacions anímiques, propensió a la dispersió, escassa capacitat de donar continuïtat a les tasques començades, amb més tendència a imaginar projectes i a iniciar-los que no a fer-los realitat i a acabar-los... En definitiva, una persona humanament bona i intel·lectualment ben proveïda de recursos però que, tanmateix, i tant per raons de caràcter com per l'impacte de les circumstàncies adverses que va patir, no hauria estat capaç de dur a terme, ni en quantitat ni tampoc en qualitat, l'obra escrita que les seves potencialitats inicialment havien fer preveure.

I entre els molts interessos intel·lectuals i les moltes dedicacions d'Obrador s'hi ha de comptar el folklore, a la recollida, l'estudi i la divulgació del qual es va dedicar en diversos períodes de la seva vida més aviat curta. En aquest sentit, la relació d'Obrador amb el folklore es pot enfocar des de quatre vessants: la creació poètica, la traducció, la recopilació i la teorització i la divulgació.¹

Una part de la producció poètica d'Obrador s'inspira de manera directa en la poesia oral i qualque poema, fins i tot, en el rondallari. Aquesta influència és ben perceptible tant en el metre (versos heptasíl·labs, tirades de versos pròpies de la balada i de la codolada) com en els temes.

Segurament els exemples més clars són «La malcasada»², «Vou-veri-vou»³ i «Na

¹ Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació sobre la literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència i Innovació a través del projecte d'I+D «La literatura popular catalana (1894-1959): protagonistes, actituds, realitzacions» (FFI 2009-08202/FILO).

² Rosselló (1873: 573-583); Obrador mateix en va publicar una versió autoparòdica a *L'Ignorancia*, núm. 38 (1880), p. 2-3.

³ «Vou-veri-vou (cançó)» Lletre d'en M. Obrador. Musique d'en H. Noguera. Segona edició. Una peseta.

Francineta»⁴, als quals podríem afegir amb reserves «Mal d'amor»⁵ i «Las fullas de pols d'or»⁶. A propòsit del primer poema, Oliver (1988: 171) ja va observar que «muchas de las producciones de Obrador han alcanzado el pleno dominio de la popularidad en Mallorca. Tal es, por ejemplo, *La mal casada*, que se sabe de memoria y que cantan y recitan muchos que no conocen siquiera el nombre del autor.» I Pons (1928-1931: 251-252), referint-s'hi, hi afegeix:

Recitada una volta ¿qui no sent frisança d'encomanar-la a la memòria? ¡Jo no sé explicar l'encisament d'aquesta composició tan fonda de sentiment i tan mallorquina! És una mostra que bé podria incloure's en el nostre cançoner popular. [...] És aquesta una de les composicions més característiques de N'Obador. Dins ella sabé agafar el vol lleuger de l'ocell que aleteja en les estrofes de la nostra poesia camperola que lligà amb aquest sentimentalisme enyoradís, un poc planyívol de què està tenyit bona part del nostre romancer, i més que tot, la poesia alemanya, on els nostres poetes anaren a beure inspiració.⁷

Obrador, de fet, es va inspirar tant en un tema —el de la malmaridada— que té una tradició antiquíssima en la literatura i en el folklore com en una balada concreta —la que duu per títol «La malcasada» a Ginard Bauçà (1966-1975, 4: 386-389), que en documenta cinc versions—, de la qual Obrador mateix va replegar una versió que va trametre a Milà. A part del tema, hi ha una connexió textual molt evident entre les versions orals de la balada i el poema d'Obrador, ja que la parella d'amants dissortats que el protagonitzen hi rememoren els versos inicials amb què solen començar aquelles:

Vola, vola, rossinyol,
Deu te do llarga volada.
Ja dirás a mos parents
Que mon pare m'ha casada,
Que m'ha casada ab un vell,
Ab un vell barba gelada...

És per aquesta raó que em fa l'efecte que Oliver no l'encerta i que el que devien recitar o cantar els intèrprets mallorquins de l'època no era tant el poema d'Obrador com la balada que refà. I, de fet, el 2011 en vaig poder recollir aquests versos, que Jaume Guiscafrè Lull, de 80 anys, encara recordava:

Vola, vola, rossinyol,
i pegaràs llarga volada.

⁴ Obrador (s.a.: 344-346); *Calendari català del any 1873*, p. 95-99.

⁵ *Calendari català del any 1872*, p. 14-15.

⁶ *La Lluçanera de Nova York*, any 2, núm. 12 (1875), p. 3.

⁷ *La Nostra Terra*, any 2, núm. 19.

Diràs a los meus parents
que mon pare m'ha casada
amb un vell barba gelada.
Encara no en som vist mai de cara
més que un dia de descuit
en es replà de l'escala
i tenia un ull tret
i s'altre que li penjava.

L'autor de Felanitx és també autor del poema «Vou-veri-vou», la conegudís-sima cançó de bressol que va musicar el també felanitxer Honorat Noguera, la lletra de la qual sí que va entrar en el cabal de la poesia oral mallorquina i la documenta de manera parcial en diverses versions Ginard Bauçà (1966-1975, 3: 3):

Hora baixa, post el sol
Plorinyava l'infantó
No ploreu, angelet, no
Que ma mareta no ho vol.
No-ni-no
Una engronsadeta pe l'nin petitó.
Tot el cel llampega y plou;
Tresor meu, dorm fins demà,
Ta mareta't vel-lerá
Cantant el vou-veri-vou; *etc.*
Dematí, quant surta'l sol
Obrirá'ls ulls mon fió;
Angelet, no ploreu no,
Que ma mareta no ho vol, *etc.*

No sé si «Na Francineta», que s'inspira clarament en un episodi de la rondalla de la Ventafocs, del qual és una adaptació parcial versificada, va conèixer la popularització o l'oralització del poema esmentat. Pens, però, que també s'ho hauria merescut.

Segons Pons (1928-1931: 12), va ser Jeroni Rosselló qui va iniciar Obrador en el coneixement de la poesia alemanya.⁸ Aquest va dedicar una part de la seva activitat com a traductor a fer versions en català de poemes populars alemanys, unes versions que va publicar entre els anys 1873 i 1880: «La veritat (Cansó popular alemana)», «Lo presoner (Cansó popular d'Alemanya)» i «Los fills de rey (Cansó popular d'Alemanya)» a *La Renaixensa: Revista Catalana de Literatura Ciències i*

⁸ *La Nostra Terra*, any 2, núm. 13.

Arts;⁹ «Cansoneta popular alemanya», a *Lo Gay Saber*¹⁰ i, amb el títol genèric de «Cansons populars d'Alemania», va publicar l'any 1880 a la *Revista Literaria de El Comercio*¹¹ el poemes «Complanta», «El presoner», «La veritat», «Los fills de rey», «Desitx d'amor», «Sort» i «Somni dolent».

A més de poemes, però, Obrador també va traduir de l'alemany, que jo sàpiga, una rondalla dels *Kinder- und Hausmärchen* dels Grimm. Es tracta de «Sa llebra y s'erissó. (Des germans Grimm)» (ATU 72D*), que va aparèixer al *Museo Balear* i a *Lo Gay Saber*¹² i que és una traducció de «Der Hase und der Igel» (1843), un conte que no prové directament de cap versió oral, sinó de la versió dialectal que va publicar Wilhelm Schröder el 26 d'abril de 1840 al diari *Hannoversches Volksblatt* (Zipes 2007: 992). Obrador hi és prou fidel a l'original, del qual només elimina un petit paràgraf. Així mateix, és amb moltes probabilitats el responsable de la traducció de dues altres rondalles grimmianes que varen aparèixer a *La Roqueta*:¹³ «Es músichs sense instruments» (ATU 130) i «Es cinch passatgés» (ATU 210), que no són altra cosa que versions de «Die Bremer Stadtmusikanten» (1819) i de «Das Lumpengesindel» (1812). Les dues traduccions duen una nota a peu de pàgina de contingut molt semblant: «Podeu llegirla descansats. Se garantisa que no conté gota d'esperit d'industria» i «Neta y purgada d'esperit d'industria», respectivament, que es deuen haver d'interpretar en el sentit que els dos textos s'han *expurgat* de qualsevol element que en posi de manifest la procedència alemanya. L'atribució d'aquestes dues traduccions a Obrador, però, és dubtosa, perquè apareixen signades amb el pseudònim «Portopí», que no tots els estudiosos li atribueixen.

D'altra banda, Obrador va esmerçar-se en la recol·lecció de poesia oral sobretot entre el 1868 i el 1874. El testimoni més important de la seva tasca de col·lector de materials orals, el va deixar ell mateix en la seva correspondència amb Manuel Milà i Fontanals, de qui va ser deixeble i que va ser qui el va engrescar i el va comprometre, quan encara era alumne seu, a emprendre la recol·lecció de cançons. Obrador s'hi refereix a una carta adreçada al seu mestre el 24 de juliol de 1871:

No cregue que, per haver passat ja un parell de mesos desde que l' vaig veure, m'haja olvidat del encàrreg que me va fer, y que jo li vaig promètrer cumplir; antes bé, vaig col-

⁹ Any 3, núm. 5 i 9 (1873), p. 60-61 i 111 i any 4, núm. 7 (1874), p. 89.

¹⁰ Segona època, any 2, núm. 8 (1879), p. 114.

¹¹ Any 1, núm. 1 (1881), p. 4; núm. 2 (1881), p. 8; núm. 3 (1881), p. 3-5; núm. 13 (1881), p. 3; núm. 14 (1881), p. 3; núm. 15 (1881), p. 2.

¹² Núm. 2 (1876), p. 66-69 i segona època, any 1, núm. 22 (1878), p. 347-349, respectivament.

¹³ Núm. 33 (1887), p. 2 i núm. 36 (1887), p. 2, respectivament.

leccionant una partida de cants populars, noltros deim cansons, y que fas conte de enviarli tan prest com puga. Per are, puch dirli que ja he fet bona coneixensa ab moltes vellas d'aquest poble, y altres que no ho són; las quals me subministran abundant material per arribar al meu objecte. Prou me n'han ditas, de cansons, codoladas, glosas y altres herbas; y crech que, si Déu ho vol, la col·lecció que li enviaré servirà, en certa manera, per donar a conèixer, per més que sia a lleugeras pinzelladas, la fesomia que té la poesia popular d'aquesta terra (Nicolau d'Olwer 1922: 124).

En una altra carta a Milà de 7 de novembre de 1871 s'excusa de no haver-li tramès encara el treball a causa que ha trobat dos manuscrits, la «Comedia del invicto mártir de Cristo el Cananeo Sant Cristófol» i la «Comedia de la Conquista de Mallorca», una troballa que li ha fet modificar i ampliar el pla de feina. Tot seguit li detalla aquesta distribució en tretze capítols i li'n demana el vistiplau:

i. Cansons. Glosas. ii. Cansons amorosas. iii. Cansons satíricas y festivas. iv. Cansons sagradas. v. Cansons d'assunto indeterminat. vi. Codoladas. vii. Poesias diversas. viii. Pastorellas. ix. Poesia dramàtica popular. 1. Drama relligiós, de Sants. 2. Drama històrich. 3. Entremesos. x. Tradicions. Rondayas. xi. Música popular. xii. Adagis. Dits populars (modismes). xiii. Costums populars. Conclusió. (Nicolau d'Olwer 1922: 132-133).

A la fi, a principi de 1872, quan tenia dinou anys, va trametre a Milà un manuscrit autògraf seu de cent vint-i-tres fulls —això són dues-centes quaranta-sis pàgines— titulat «Apunts sobre Poesia popular de Mallorca. Palma de Mallorca. 1871». El document es conserva entre els papers de Milà a la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander, els documentalistes de la qual me n'han proporcionat de manera diligent una còpia digitalitzada. S'obre amb aquesta dedicatòria a Milà, datada el novembre de 1871:

Al savi lliterat y poéta eminent lo Senyor En Mané Milá y Fontanals – Catedratic de l'Universitat de Barcelona, etc. etc.

A sa méua terra hi ha un adagi que diu: «Qui fa lo que pòt, no está obligat á més.» He fét lo qu'hé pogut; sóm jóve; sé bén pòch. – Tenguént això en conte, no 'stranyeu, mon mèstre, sa petitesa ní sas moltes imperfeccions des méu trebay; amb tot y amb'això, l' vos dedich, perque per vos l'hé fét. – Quant ménys, rebeulo còm una bén senzilla y petita pròva de lo molt que 'us estima y admira

El manuscrit està estructurat en dues parts principals. S'inicia amb unes «Advertencias sobre Pronunciacion y Ortografía mallorquinas» preliminars, que comencen:

Sabido es que las lenguas catalana y mallorquina proceden de un mismo origen, ó, más exactamente, que la segunda no es mas que una derivacion de la primera; si bien, con el tiempo, se han introducido en la mallorquina lijeras variaciones, muchas de ellas nacidas

de la diversidad de países y costumbres. Procuraré indicar estas divergencias, para mejor inteligencia de este sencillo trabajo; y con este fin, me permitiré hacer algunas advertencias y una que podríamos llamar Ortografía convencional, que si no la mejor y más exacta, es, en mí concepto, bastante adecuada, para el objeto que en ella me propongo.

Segueixen, després, els «Apuntes sobre Poesía popular de Mallorca», que contenen, per aquest ordre: un pròleg, cent cançons de tema amorós, vuitanta-quatre cançons satíriques, cinquanta-dues cançons de temàtica religiosa, vint-i-sis cançons d'«assunto vári é indeterminat», tres codolades, onze «poesías sueltas» (balades, nadales, cançons burlesques), quatre versions fragmentàries i d'extensió desigual dels «Pastorells», seguides d'un fragment d'una peça breu que, segons diu el compilador, es feia precedir de vegades a la representació dels pastorells i que tracta el tema dels dubtes de Josep, i, sota l'epígraf de «Poesía dramática», la transcripció de «La Conquista de Mallorca», un «drama en tres jornadas», seguit d'una nota en què Obrador confessa ignorar qui n'és l'autor i hi esmenta Gabriel Móra, a qui atribueix el paper de copista del manuscrit que ell posseïx.

El manuscrit es clou amb una «Advertencia» que comença així:

En el cuaderno siguiente continuaré los capítulos que faltan para completar el plan de estos Apuntes: tales son:

- § II. Drama religiós de Sants.
- § III. Comèdias. Entremesos.
- Cap X. Tradicions – Rondayas.
- “ XI. Música popular.
- “ XII. Adágis – Modismes.
- XIII. Costums populars.

Malauradament, però, aquest pla de treball no va arribar a concretar-se mai en cap resultat tangible, almenys en la mesura que les previsions d'Obrador mateix feien esperar. I tot i que, com molt bé observa Pons (2010: 15-16),

d'acord amb el model d'estudiós que Milà encarnava, la primera opció de treball cultural d'envergadura que l'universitari felanitxer va plantejar-se dur a terme seriosament va ser la recopilació i l'anàlisi de la literatura tradicional mallorquina [...] aquest projecte tan ambiciós va quedar reduït a la publicació d'un nombre relativament escàs de mostres, sobretot de prosa rondalística.

Aquest recull de 1871, però, no va ser l'única mostra que Obrador va trametre a Milà. El 30 de juliol de 1872, li torna a escriure i adjunta, a la carta que li envia, «algunas bagatelas de Poesia popular» alhora que li confessa:

greu me sap haverli per força d'enviar semblants misèrias, molt en contra de lo que jo voldria. Aixís le hi envio, ja que no puch ferne una grossa col·lecció, baix pena de descuidar

los meus estudis (cosa que vostè supòs no m'havia de aprovar). Així que tench un moment desenfeynat, prenc la ploma y escrich las *popularías* (paraula meva) que primer me vénen a la memòria, d'entre las moltes que sé y procuraré sèbrer. Temps vindrà, si Déu vol, en què, més desembarassat de tants affers qu'al present me tenen fermat, podré cumplir lo deute qu'ab vostè tench contret y no satisfet encare (Nicolau d'Olwer 1922: 176).

Aquestes *popularies* conformen el manuscrit «Glosadors de Mallorca. Apuntes», datat els mesos de juny i juliol de 1874, que comença:

Tot lo aquí escrit es fet á *calamo corrente*; un poch are, un poch suare, sens orde ni pla; els temps d'exámens y d'haver de graduarme no'm permeten altre cosa. Van continuats los datos qui'm venen á la memoria. En canvi, va garantizada la exactitut de tots. – Prengui's com á treball preliminar qu'ampliaré axí que puga, y en presencia de materials qu'are no tinch á ma.

En uns termes semblants s'expressa en una altra carta de 20 d'agost del mateix any. El darrer testimoni d'aquesta activitat recollidora relacionada amb Milà és una carta de datació dubtosa, però que pot ser de 1878, en què Obrador li tramet una versió de la coneguda balada «La donzella i el mariner» (Nicolau d'Olwer 1932: 182).

Aquesta col·laboració amb Milà li va valer el reconeixement públic del mestre, que s'hi va referir en aquests termes al pròleg del *Romancerillo catalán*: «el brillante jóven D. Mateo Obrador Bennassar [...] me comunicó copiosas é interesantes nuestras [sic] de poesía popular y semipopular balearica» (1882: x).

Quant a la seva dedicació a la rondallística, en una carta que va trametre a Milà el 8 de juliol de 1872, després de demanar-li parer sobre la rondalla i els poemes que ha publicat al *Museo Balear*, Obrador li comunica: «Com tench rondallas recullidas a dotzenas, he pensat (per més envant) en un Rondallayre mallorquí; però d'això ja n' parlarem per llarch, si vostè vol, quant jo passe a Barcelona» (Nicolau d'Olwer 1922: 173). Que jo sàpiga, però, Obrador només va publicar quatre rondalles recollides seves: «Los tres fills del rey. (Rondalla popular mallorquina)» (ATU 300+303) a la *Revista Balear*¹⁴, a *Lo Gay Saber*¹⁵ i a *La Ilustració Catalana*;¹⁶ «El frare boitx. (Rondalla popular mallorquina)» (ATU 1655) a la *Revista Balear*;¹⁷ «Lo de na Fustots. (Rondalla popular mallorquina)»

¹⁴ Any 1, núm. 9, 10, 11 i 12 (1872), p. 141-143, 156-159, 172-175 i 189-191.

¹⁵ Segona època, any 1, núm. 24 (1878), p. 380-381 i any 2, núm. 2 i 3 (1879), p. 21-24 i 36-39.

¹⁶ Any 5, núm. 117 i 118 (1884), p. 247-251 i 268-270.

¹⁷ Any 1, núm. 14 (1872), p. 218-220.

(ATU 875) a *La Renaixensa*¹⁸ i «S'ase duyt a fira» (ATU 1215) a *L'Ignorancia*.¹⁹ El nombre de versions rondallístiques que va publicar, doncs, contrasta amb l'afirmació que en tenia «dotzenes» de recollides. ¿Què se n'ha fet, de les inèdites? La veritat és que, a hores d'ara, no en tenc cap indici clar i, tot i que hi ha esborranys i versions de rondalles que es conserven entre els papers de Milà que semblen de procedència mallorquina, la familiaritat que hi tenc encara no em permet d'assegurar si Obrador en va ser el recol·lector i el transcriptor.

Dos gèneres més que captaren l'atenció d'Obrador varen ser la parèmia i l'enigma. El primer treball que va publicar sobre paremiologia va ser «Just dues paraules», al *Museo Balear*,²⁰ en resposta a l'article «Brins i Gavelles», que hi havia aparegut en el número anterior²¹ i en el qual Bartomeu Ferrà l'incitava d'aquesta manera a recollir materials:

Y, ¿per qué no m'ajudas? Dins un Museo, lo mateix s'hi guardan les estátues mes senceres que los petits bocins y les cenèfes d'un mosaich desfet. Per aqueix pich comensaré ab un enfilay d'adagis; y esper que't feré enveja. Du gavelles, tal vòlta no serém totsòs y dins un any haurem compost una garbera.

En la seva resposta, Obrador diu:

En la nostra literatura popular, ample es el sementer, y poquets los segadors. Y no es que'l blat no sia bo, y la tasca no puga retre ferm; sino que'ls segadors, uns s'estiman més anar darrera altre contró, d'altres n'hi ha qui diuen «Ja ho veurem en lleure», y alguns en sé també (no tant perdonables) que al blat recullit l'acaramullan á dins sitges y l'estojan, en lloch de ferne pa qu'assaciás á tots aquells qui'n son afectats, y que si no hi prenen gust de menjarse, es perque los ho donan mal pastat, ó á roagons, ó devegadas ab mal gust de floridura.

Sí que't vull aydar, en lo que puga. Fassem gavelles ara, y garberes més envant. Acaramullem, sense perdre cala, tots quants de materials poguem heure, per dins ciutat y per la pagesia, pel pla y per la muntanya. Fassem bell munt de cansons y codolades, de rondalles y tradicions, de modismes y endevinalles.

Quinze anys més tard, Obrador encara va tornar a les parèmies amb l'articlet titulat «Més adagis», publicat a *La Roqueta*,²² que acaba amb uns paràgrafs de to

¹⁸ Any 3, núm. 27 (1873), p. 318-320. També es va incloure, pòstumament, a Obrador (s.a.: 348-352). Tot i que és bo de veure que no es tracta d'una transcripció literal del text oral d'un informant, duu una nota al títol ben reveladora: «Transcrita *del natural* exactament y punt per punt.»

¹⁹ Núm. 38 (1880), p. 3.

²⁰ Any 3, núm. 12 (1877), p. 458-460.

²¹ Any 3, núm. 11 (1877), p. 427-433.

²² Núm. 227 (1892), p. 1-2.

extremadament pessimista sobre la situació de la llengua catalana, que «de cada día y cad' any que van passant se desmillora y s'enmagreix, com un malalt de *lenta*», perquè «es forasté la aufega y la engoleix».

I encara hi treballava a principi del 1899, com diu ell mateix a Antoni M. Alcover en una carta que li adreça des d'Egipte, on es trobava aleshores com a integrant del seguici de l'arxiduc Lluís Salvador:

Y veurà que tira-tira y com qui no n'és, amb un parey de mesos n'he arribats a aplegà devés *vuycents* d'aquests *Proverbis* o *Refrans*, des quals sa nostra llengo en té un xinxé y una riquesa fora mida; (vostè fent sa mitja pot exclamà: ¡ves ara an a qui heu contas!), y excús dir-li que, en quant a Modismes o frases peculiars des nostro parlà mallorquí, sa cuhita és estada encara més grossa, perquè ja'm trob en es segon miller y encar'ara m'en surten y acudeixen a forfollons, que com més n'apunt més n'hi ha, y no m'en arrib á veure venja [...].

¿Què n'he de fé de tot açò?... ni jo meteix heu sé. Per ventura vendrà dia de netetjar-ho y esporgar-ho y classificar-ho; [...] o bé valdrà la pena de posar-ho en lletres de mol-lo [...] o sinó en faré un present an aquell mallorquí (?) prou agoserat per emprendre sa tasca de fé es nostro Diccionari (Rosselló 2008: 467).

Tampoc no estic en condicions de poder donar notícia d'on varen anar a parar finalment aquests materials a què fa referència Obrador.

Respecte de l'enigma, en una carta de 25 de desembre de 1877, diu a Milà: «Aquests dies de descans amaniré les endevinalles per enviarles a la *Revue*, de Montpeller» (Nicolau d'Olwer 1932: 144). Obrador, però, no degué dur a terme la tasca a què es refereix perquè no n'he trobat cap indici a la *Revue des Langues Romanes*.

Finalment, devem a Obrador, també, diverses ressenyes i diversos articles de caràcter més aviat teòric relatius a la poesia oral i al folklore.

«Sobre les èpoques de la poesia popular mallorquina», que va publicar al *Museo Balear*²³ i a *La Il·lustració Catalana*,²⁴ és un intent de sintetitzar la història de la poesia popular a Mallorca i posa de manifest l'orientació romàntica d'Obrador. Aquest article també va aparèixer, pòstumament, a la revista *Tresor dels Avis*.²⁵

«Apuntacions y mostres de poesía popular mallorquina», publicat a *La Renai-xensa*,²⁶ està dividit en dues parts: a la primera, Obrador reproduïx de manera

²³ Núm. 23 (1875), p. 776-781.

²⁴ Any 4, núm. 82 (1883), p. 69-72.

²⁵ Any 5, núm. 10 (1926), p. 145-150.

²⁶ Any 10, tom 2, núm. 3 (1880), p. 111-116; núm. 4 (1880), p. 166-173; núm. 5 (1880), p. 207-215.

fidel l'article que acab d'esmentar; a la segona, transcriu i comenta trenta-set de les cançons que havia replegat i de les quals havia tramès còpia a Milà.

«El folklore y la educación infantil», que va aparèixer al *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza (BIME)*,²⁷ és un dels articles més interessants d'Obrador, perquè suposa una certa superació dels plantejaments romàntics i una connexió amb els corrents més avançats de la folklorística de l'època. Basta recordar els noms i les institucions que hi cita: Milà i Fontanals, en primer lloc, a qui agraeix «sus excitaciones y consejos que despertaron mi afición á la poesía popular, no menos que la benévola mencion con que quiso honrarme en el prólogo de su precioso Romancerillo Catalan», però sobretot els folkloristes Gaspar Núñez de Arce i Antonio Machado y Álvarez, els pedagogs Joaquín Sama Vinagre i John Fenton o el lingüista i pedagog portuguès Francisco Adolfo Coelho, la Institución Libre de Enseñanza, la societat El Folk-lore Castellano o la Folk-lore Society de Londres. Segons March (2003: 91), Obrador, per aquest article i per les notícies i articles d'altri sobre folklore que insereix adesiara en les pàgines del *Boletín de la Institución Mallorquina de Enseñanza*, «es pot considerar com l'introduïdor de la paraula *folklore* amb tota la seva càrrega científica dins el món costumista mallorquí.»

En l'article que ara coment Obrador, amb la ironia fina que el caracteritzava, es presenta ell mateix com a folklorista:

Hace poco ménos de un año que me encontré por primera vez con la palabra *Folk-lore*.

Ignorando su significado y al ver que se hablaba de Sociedades y de eruditos *folk-loristas*, acudí á diversos diccionarios enciclopédicos. Ninguno registraba el nuevo vocablo; y eso que los había de tomo y lomo. Tratábase, pues, de cosa nueva, á todo serlo.

[...]

Varios escritos me ilustraron á poco en la materia. Comprendí, en fin, que no se trataba de *cosa* nueva, sino pura y simplemente de nueva *denominación*.

En tanto era así, que yo mismo me reconocía *folk-lorista*, de años atrás y sin haberlo sospechado. Varios amigos mallorquines, excelentes literatos y poetas, se hallaban, por lo visto, en el mismo caso (*BIME* 25:194).

D'altra banda, hi posa de manifest la relació tan estreta que pot arribar a tenir el folklore —sobretot els jocs, els contes i els proverbis— amb l'educació dels infants, una relació que, a parer seu, molts mestres desconeixen, i en reivindica l'ús, i la col·laboració entre folkloristes i pedagogs:

Si los cuentos y juegos constituyen un poderoso medio de educacion, ocurre la necesidad de una colección sistemática de juegos y cuentos infantiles, basada en las *preferencias de*

²⁷ Núm. 25, 26 i 28 (1884), p. 194-196, 201-203 i 217-219.

los niños y ampliada con una seccion de proverbios, rimados ó sin rimar, y de máximas consideradas como un elemento de educacion moral. Esta coleccion debe naturalmente correr á cargo de los folk-loristas, quienes habrán de ser ilustrados, á su vez, por los pedagogos, ya que nadie mejor que éstos podrá informar acerca de aquellas preferencias (BIME 26: 202).

«Nuestra poesía popular» va aparèixer a *El Isleño*.²⁸ A propòsit de la notícia de la imminent publicació del *Romancer popular de la terra catalana* de Marià Aguiló, Obrador hi aprofita per denunciar la deixadesa respecte de la recollida del folklore oral mallorquí i la poca dedicació que hi esmercen els estudiosos. Per reconduir aquesta situació, proposa que l'Administració bequi qualcú que pugui oferir garanties per dur a terme una replega sistemàtica de materials.

«En Marian Aguiló y son “Romancer Popular de la Terra Catalana”», que va publicar a *La Il·lustració Catalana*,²⁹ complementa l'articlet que acab d'esmentar. Es tracta d'una extensa ressenya inacabada sobre el recull d'Aguiló que té com a finalitat primordial «probar que l'Aguiló ha realitzada y duyta á terme, ab una art exquisida é insuperable, la feyna delicadíssima y gelosa d'abellir, polir y retornar colors nadius a la nostra poesia popular, ab lo mèrit més alt y la extrema dificultat d'aqueix treball de miniador». I a aquest propòsit —i també a parlar de l'afer Bofarull i de l'article de Mañé i Flaquer— dedica la tercera part de la ressenya. La primera està dedicada a celebrar la publicació del llibre, a ponderar-ne la pulcritud tipogràfica i editorial i a elogiar-ne el pròleg. La segona, a fer una mica d'història de l'interès per la poesia oral a Europa i a Catalunya i a parlar dels mètodes de feina de Milà (*Romancerillo catalán*) i de Briz (*Cançons de la terra*), que ja havien publicat els seus reculls el 1882 i el 1866-1884 respectivament.

«Bibliografía regional. Un estudio sobre folklore menorquín» va aparèixer a *La Almudaina*.³⁰ Es tracta d'una ressenya del volum *Costumbres populares de Manerca [sic]*, que va publicar l'advocat Pere Ballester i Pons a Maó el 1905.

«Notas folk loricas. La leyenda de San Pedro», publicat també a *La Almudaina*,³¹ és un articlet sobre el cicle de les rondalles de quan el Bon Jesús i sant Pere anaven pel món (ATU 774). Obrador hi planteja —i hi deixa sense respondre— dues qüestions relatives al contingut i a la finalitat d'aquestes narracions: per què no n'hi ha de semblants referides als altres apòstols i per què sant Pere sempre hi és objecte de burla i d'escarni.

²⁸ Any 34, núm. 10.928, p. 1.

²⁹ Any 14, núm. 315-316 i 318 (1893), p. 242-245, 263-266 i 291-294.

³⁰ Any 19, núm. 7.321 (1905), p. 1.

³¹ Any 19, núm. 7.340 (1905), p. 1.

«Un glosador semi-popular», publicat a *La Almudaina*,³² és una semblança de l'amo Antoni Vicenç Santandreu de Son Garbeta arran de l'edició que Antoni M. Alcover va fer d'una selecció de composicions seves.³³ Obrador hi qualifica la poesia del manacorí de semipopular perquè l'autor no és pròpiament un glosador —li falta el do de la improvisació i no és analfabet del tot—, però tampoc no és un poeta cultivat.

Em sembla que és evident que Mateu Obrador hauria d'ocupar un lloc destacat en la història de la recol·lecció i l'estudi de la literatura oral i del folklore catalans. Només les seves múltiples ocupacions i les vicissituds personals per què va passar l'impediren de dedicar-s'hi amb més profunditat i, sobretot, d'una manera més continuada. Si s'hagués esdevingut aquesta circumstància, Obrador s'hauria mostrat, sens dubte, com un folklorista molt competent.

BIBLIOGRAFIA

- GINARD BAUÇÀ, R. (1966-1975): *Cançoners populars de Mallorca*, 4 volums, Mallorca, Moll.
- MARCH, J. (2003): «Mateu Obrador Bennàsser, un home emprenedor», *Randa*, núm. 51, p. 91-102.
- NICOLAU D'OLWER, LL. (ed.) (1922): *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, tom I, anys 1840-1874, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- (1932): *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, tom II, anys 1875-1880, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- OBRADOR, M. (s.a.): *Poesies*, «Lectura Popular», núm. 168.
- OLIVER, M. S. (1988): *La literatura en Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PONS, A. (1928-1931): «Mateu Obrador i Bennàsser (Esboç biogràfic)», *La Nostra Terra*, núm. 11 (novembre de 1928), 12 (desembre de 1928), 13 (gener de 1929), 14 (febrer de 1929), 15 (març de 1929), 16 (abril de 1929), 17 (maig de 1929), 18 (juny de 1929), 19 (juliol de 1929), 21 (setembre de 1929), 22 (octubre de 1929), 23 (novembre de 1929), 25 (gener de 1930), 27 (març de 1929), 29 (maig de 1929), 30 (juny de 1929), 31 (juliol de 1929) i 46 (octubre de 1931).
- PONS, D. (2010): «Mateu Obrador, una vida incerta, una obra frustrada», dins Damià PONS, *Trajectes literaris: de Mateu Obrador a Baltasar Porcel*, Palma, Lleonard Muntaner, p. 11-38.
- [ROSSELLÓ, J. (ed.)] (1873): *Flors de Mallorca*, Palma, Estampa de Pere Joseph Gelabert.
- ROSSELLÓ, R. (2008): *Mateu Obrador Bennàsser: Biografia i obra literària*, Felanitx, [Ramon Rosselló].
- ZIPES, J. (2007): «Notes», dins Brothers GRIMM, *The Complete Fairy Tales*, Londres, Vintage Books, p. 979-1007.

³² Any 21, núm. 8.103 (1907), p. 1.

³³ *Glosades de l'amo Antoni Vicenç Santandreu de So'n Garbeta*, Estampa Amengual y Muntaner, Palma de Mallorca, 1907.

LA REVISTA *TRESOR DELS AVIS* I LA TASCA D'ANDREU FERRER I GINARD*
Margarida Coll Llompart
Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears (GREIB)
Universitat de les Illes Balears

1. Introducció

Tresor dels Avis ha estat la primera i l'única revista d'etnografia i folklore de les Illes Balears i constitueix una de les recopilacions de material folklòric de primera mà més interessants en aquesta matèria; va ser fundada per Andreu Ferrer, fruit de la seva intensa activitat recopiladora.¹

Andreu Ferrer i Ginard (Artà 1887 – Palma 1975) provenia d'una família de menestral i exercí de mestre nacional a diversos indrets: a Menorca, concretament a Migjorn Gran i a Mallorca, a Artà —la seva vila natal— i a Palma. Va cursar estudis eclesiàstics —que posteriorment va abandonar— musicals i de magisteri. Durant els seus anys d'estudi del magisteri a Palma va estar en contacte amb representants dels cercles culturals i literaris de l'anomenada «Escola Mallorquina», com per exemple, Francesc de Borja Moll o Miquel Ferrà. El contacte amb aquests sectors de l'alta cultura mallorquina, d'ideologia regionalista i catòlica, va propiciar que Andreu Ferrer començàs la seva tasca autodidacta com a folklorista durant la seva estança a Menorca, recollint cançons populars i rondalles i on es fundà sota el seu impuls la revista *Llum Nova* (Ferrer 2009: 5). Dels materials folklòrics balears que va arregar, gran part els va publicar a dues revistes que Ferrer fundà a Artà: *Llevant* (1917-30) i *Tresor dels Avis* (1922-28); també en va publicar al diari *El Día* i a la revista *Cort.*²

Ferrer va ser escriptor, editor i periodista; dirigí *La Veu de Mallorca* —en la tercera etapa— i fou redactor en cap del diari *El Luchador*. Va fundar una impremta a Artà, «Minerva» i, posteriorment, la traslladà a Palma amb el nom d'«Impremta Politècnica» (Espinet 1999: 97-98). A més a més, la seva tasca va ser tan diversa com intensa: organitzà cors parroquials, fou organista i col·laborà amb l'Associació per la Cultura de Mallorca i amb la Societat Arqueològica Lul·liana.

* Aquest article és fruit de la tasca de buidatge de la revista *Tresor dels Avis* per al projecte d'I+D del Ministeri de Ciència i Innovació «La literatura popular catalana (1894-1959): protagonistes, actituds, realitzacions» amb número de referència FFI2009-08202/FILO.

¹ En el present article es fa referència a la tasca d'Andreu Ferrer com a folklorista, no se'n fa de la tasca pedagògica que, sens dubte, també va ser destacada.

² *Gran Enciclopèdia Catalana*. Versió digital: <<http://www.enciclopedia.cat>> (s.v. Andreu Ferrer i Ginard). [data de consulta: 2 de març de 2012].

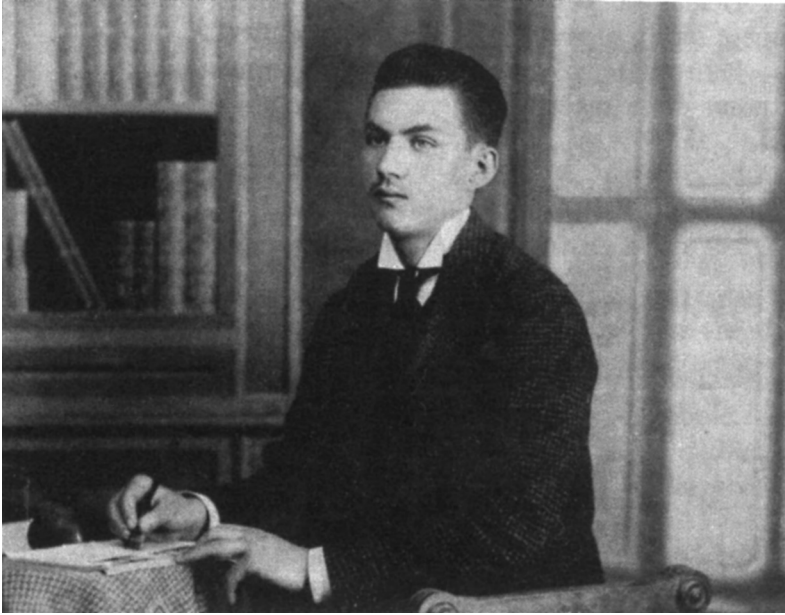

Fig. 1. Andreu Ferrer i Ginard en els seus anys de joventut. Font: M. Bel Sancho (1984).
El mestre Andreu Ferrer i l'ensenyament a Artà (1916-1928)

En 1914 inicià la col·lecció «Folklore Balear» en la qual aparegueren els seus reculls de *Rondaies de Menorca* (1914), *Cançonetes menorquines* (1922) i unes *Notes sobre Aplicació del sistema decimal de classificació del folklore* (1924). En 1927 va publicar *Etnologia de Menorca o cent costums i preocupacions que se conserven en aquesta illa*. I a partir de 1959, Andreu Ferrer va promoure la Fundació Tresor dels Avis³ amb l'objectiu de formar un arxiu folklòric i bibliogràfic de les Illes Balears i n'edità un «Bolletí Informatiu». En 1965 es publicà el llibret en castellà *Folklore balear* i, durant la postguerra, Ferrer va ser secretari d'Acció Catòlica i va fundar l'Associació Cultural El Tresor dels Avis de Balears en 1970 (Rosselló 2006: 53).

2. Regionalista, catòlic i conservador

El regionalisme, això és l'amor a la terra natal, i el folklore varen esser constants dins tota la seva vida, se sentia unit a Catalunya en la seva lluita contra el centralisme i feia costat a la tasca de la Mancomunitat, però, segons ell, els mallor-

³ Aquesta fundació havia de ser la continuadora de la tasca engegada per la revista homònima, es tractava d'un del darrers esforços per recuperar les moltes iniciatives promogudes per Ferrer abans de la guerra.

quins havien d'anar cap a una Mallorca autònoma. Andreu Ferrer defensava els caràcters típics de cada regió, *llegiu-hi de cada illa*: la llengua, el dret, els costums, els monuments, les glòries dels avantpassats. Criticava els qui volien introduir la «moda forastera»; Mallorca tenia una «fesomia pròpia»: la llengua, la història, l'art, la literatura, el dret de la terra, l'esperit religiós, l'amor a la independència i la sinceritat dels avantpassats. L'aspecte pel qual va lluitar més d'aquesta fesomia mallorquina va esser la llengua, segons Ferrer: «La llengua és el verb d'un poble i per ella guaita la seva ànima» (Sancho 1984: 12-15). La dedicació de Mossèn Alcover i de l'arxiduc Lluís Salvador a recuperar les rondalles mallorquines va obtenir un gran ressò i es va reflectir en l'abundant edició de rondalles a pràcticament totes les publicacions periòdiques de l'època (Rosselló 2006: 53).

3. *Context on surt la revista*

El context de l'època en què va sorgir la revista era el d'una Mallorca agrària i preindustrial que estava al marge de les transformacions que s'experimentaven aleshores dins les cultures europees. A més de les manifestacions culturals tradicionals pròpies d'una societat agrària, encara es mantenia ben viva la literatura de transmissió oral. Dins d'aquest context hi havia un grup d'escriptors i intel·lectuals que tenien l'objectiu comú de construir una cultura nacional secular del País. El seu projecte nacionalista s'orientava cap a la creació d'una literatura culta capaç de mostrar la dignitat i les possibilitats del català com llengua de cultura amb una imatge de prestigi afegida; això era aconseguir una projecció més àmplia sobre la societat de l'època. A partir del 1917 s'incorporaren al moviment cultural mallorquinista un considerable nombre de professionals lliberals, sens dubte el sector més actiu de Mallorca i, possiblement, l'únic capaç d'impulsar un canvi social modernitzador (Díaz de Castro 1979: 143-161). El moviment cultural de l'època era el que ara anomenam l'Escola Mallorquina. Inicialment aquest concepte feia referència a l'aportació dels escriptors illencs, especialment el grup de la revista *La Nostra Terra*, a la literatura catalana des de la Renaixença fins a la postguerra; però el concepte d'Escola Mallorquina s'ha anat concretant i actualment es defineix com l'aportació poètica de dues generacions d'escriptors mallorquins (la de 1906 i la de 1917) caracteritzada per una banda, per bastir un model ideològic i estètic per a la poesia, una llengua poètica refinada i subtil sota el guiatge dels grans mestres Costa i Alcover, i per altra banda, per ser conservadors, catòlics i d'ideologia regionalista; el tema literari per excel·lència era el ruralisme. La perfecció formal dels versos i l'humanisme clàssic i mediterrani que hi ha al fons de tota la seva poesia l'acosten al Noucentisme i, sobretot, a Josep Carner que defensà en moltes ocasions l'estètica classicitzant dels poetes

mallorquins i que actuà d'enllaç permanent dels catalans amb els mallorquins. Però ambdós moviments culturals són resultat de dos contextos diferents que no tenen res en comú. A l'antologia *Els poetes insulars de postguerra* (1951) de Manuel Sanchís Guarner assenyala de fet l'aparició d'una oposició, a vegades violenta, als esquemes tradicionals de l'Escola Mallorquina, que hom considera desfasats, folklòrics i localistes.⁴

4. Anàlisi de la revista

La revista *Tresor dels Avis* —de mides 16,5 x 22,2 cm— va ser fundada a Artà el gener de 1922 i se subtitulava en un principi *Revista d'etnologia, mitologia i folklore de Balears*; tenia com a objectiu preservar de l'oblit tot el cabal etnogràfic i folklòric de les Illes. L'autor, a l'article titulat «Escomesa», que encapçalava el primer número de la revista, explicitava la seva forma de pensar i la línia que a partir d'aquell moment quedava traçada a la publicació:

Els qui sentiú amor a tot lo de la nostra terra, més d'una vegada haureu deplorada la desaparició de les antigues costums tradicionals, que encara fórem a temps a veure en la nostra infantesa. Moltes avui queden arreconades per posar-ne en pràctica altres d'exòtiques. Això que deim en referència a les costums passa, i tal volta amb més escala, amb les cançons de la terra que se cantaven sempre en les feines casolanes o en les ocupacions pagesívoles, i se van substituïnt per altres modernistes, fragments sarsuelescs que tant desnaturalitzats queden en boca des nostro poble. La novel·la per entregues va fent olvidar les nostres rondalles que tant divertien als infants i joves mallorquins aplegats en les vetlades d'hivern dins la llar pagesa. Fins i tot els nins comencen ja a retirar molts de jocs que foren la nostra delícia quant érem menuts, per practicar amb mala trassa els forasters que en molts de col·legis les ensenyen. Tot el caràcter mallorquí perdrem si no prenim una forta creuada a favor de la tradició dels nostros avantpassats, per la conservació i depuració del tresor de sabiesa popular qu'els nostros avis nos llegaren. Així com van baixant a la tomba els nostros vells s'en enduen un bon bagatge d'elements tradicionals que ja sols ells posseïen. ¡Deu sap els que han desaparegut per no haver-hi hagut qui se cuidas d'arreglar-los quant estaven en us! (Ferrer 1922: 2-3).

Aquesta mateixa preocupació per la tradició i el passat també la manifestaren a les Illes Francesc Camps i Mercadal i Antoni M. Alcover. De fet, Camps i Mercadal escrigué: «Escriu-los —em vaig dir—; tal vegada no els sentiràs mai més: replega'ls per un sí a cas...» (Camps 1986: 38-39). Així mateix, Alcover justificà la motivació que el conduí a recollir les rondalles de la següent manera:

Compatit de veure com de dia en dia les arraconaven per altres distraccions no tan inofensives, casolanes, xalestes y garrides, però sí més insustancials, sospitoses y fins y tot dissol-

⁴ *Gran Enciclopèdia Catalana*. Versió digital: <<http://www.enciclopedia.cat>> (s.v. Escola Mallorquina) [data de consulta: 2 de març de 2012].

vents, me vengué l'idea d'entretenir-me durant les vacances de càtedra, y com a descans d'altres feynes més sagrades y feixugues, a replegar de boca de la gent analfabeta aquestes contarelles, produïdes del fecundíssim ingeni mallorquí o que tal ingeni havia encobeïdes assimilantse la sustancia narrativa importada de fora-Mallorca... (Alcover 1985: 90).

És possible que Andreu Ferrer Ginard també prengués exemple de Marià Aguiló —bibliotecari de la Universitat de Barcelona— que feia llargues eixides pel territori de la llengua catalana per escoltar i recollir de boca del poble el cabal folklòric i arxivar-lo en un llibre per, posteriorment, guardar-lo a la carpeta corresponent en esbós —cançoner, refranyer, vocabulari, bibliografia catalana— (Pons 1922: 4-7). El que sí és cert és que Jaume Oliver Castañer —bibliotecari en el Foment del Treball Nacional de Barcelona— fou qui impulsà la recerca d'elements folklòrics de Menorca a Andreu Ferrer; a l'obra *Cançonetes menorquines* se'n parla i l'obra hi va dedicada (Ferrer 1981: 19).

4.1 *Evolució de la revista Tresor dels Avis*

Al primer article del volum I —1922— anomenat «Escomesa», com ja hem esmentat anteriorment, Ferrer manifestava la finalitat de la revista que, per una part, havia de constituir l'Arxiu de Folklore Balear, alhora que, per altra banda, havia de ser un òrgan de comunicació entre els Amics de la Tradició Popular (ATP). Per a això, calia obrir una llista de col·laboradors, els ATP, la comesa dels quals havia de ser arreplegar el màxim de cabal folklòric abans que desaparegués; d'aquesta manera Ferrer sol·licitava la cooperació de la gent interessada en el folklore. Per tal de formar part dels ATP hi havia unes bases a seguir: qui enviàs tres-cents elements folklòrics curts —refranys, cançonetes, gloses— o trenta dels llargs —cançons cavalleresques, codolades, rondalletes— tendria un preu especial (6 pessetes) per la revista; qui n'enviàs més de mil, la tendria de franc.

El primer número es va enviar sols a qui es va creure o s'indicava com a probable subscriptor o Amic, s'hi incloïen tres butlletins d'inscripció per fer-los córrer entre la gent que hi pogués estar interessada. La revista sortí amb un preu inicial de 10 pessetes i el pagament podia ser semestral o anual, en cas de no pagar-se en els dos primers mesos, es deixava de rebre. Alternant amb els articles de caire folklòric es publicaren diverses noves sobre queixes de subscriptors que no rebien els números de la revista, així com també n'hi havia que s'havien de posar al corrent de pagament.

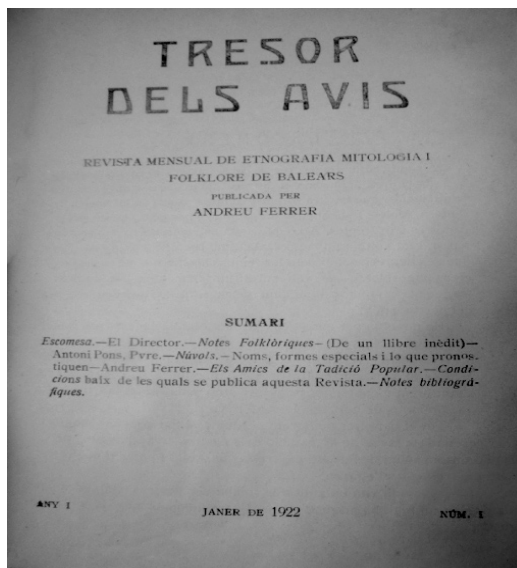

Fig. 2. Primer número de *Tresor dels Avis*

De bon començament, la revista va rebre crítiques per la publicació de certs elements folklòrics que Ferrer contestà i justificà de la següent manera en l'article «Per a tots els melindrosos»:

Ja ho esperavem i per això no mos ha vengut de nou. Son estats una partida, que desconeixent lo que son i lo que valen els materials folklòrics, mos han escrit despotricant contra certes cançonetes que sortiren a la llum en el n^o passat. La raó més forta que contra elles donen ès que son xavacanes; irreverents i faltes de gust i d'enginy les altres. El dir això ès senzillament una demostració de ignorar lo que ès en realitat el folklore i son valor... Una volta més devem declarar que la nostra Revista no va dirigida en el poble sino als erudits i ès de creure qu'aquests la mirarán com un arxiu aont hi quedarán guardats, formant col·leccions més o manco ordenades, els materials que han de servir més envant als sabis per les seues investigacions.

En principi, *Tresor dels Avis* tenia per objecte el folklore de les Illes, però a causa de les queixes de subscriptors sobre el preu, justificat per la curta tirada de la publicació, es decidí ampliar-ne l'àmbit, incloure tot el folklore en llengua catalana i així donar a conèixer més amplament el folklore de la «nostra nissaga», amb l'esperança, també, que la subscripció a Catalunya aconseguiria abaratir-ne el preu. D'aquesta manera la revista s'obrí a les col·laboracions del Principat i d'altres territoris. Andreu Ferrer escrigué: «La revista admetrà la col·laboració de folkloristes de Catalunya, València i el Rosselló ja que la majoria dels subscrip-

tors que han respost són de Catalunya». Així mateix, la publicació va passar de ser mensual a ser cada dos mesos tal com el seu director explicava: «Per evitar pèrdues tan considerables en el proper número (any 1923) i també perquè la publicació no sigui tan gravosa per als subscriptors, es publicarà un número cada dos mesos». Així mateix, la subscripció anual passà a ser de 5 pessetes (revista i fulletó) i de 3 pessetes sols la revista. Aquest primer volum va finalitzar amb el desig de Ferrer: «Deu vulla que a fi del pròxim any poguem cloure amb mots més coratjosos que en el present».

En el volum II —1923 i 1924— va quedar reflectit com Andreu Ferrer no va rebre la resposta esperada al seu projecte per part dels col·laboradors i així ho feia patent en el seu escrit:

De bon principi confiarem que els ATP respondrien amb constància els qüestionaris i amb el temps tendríem un vertader arxiu de materials folklòrics portats, nota a nota pels "Amics" com les abelles duen gota a gota mel a les caïeres; més el nostre somni s'ha vist romput per la realitat i aquesta es que'ls col·laboradors, fora contades i molt apreciades excepcions, s'estan bé a casseua i no volen incomodar-se pels demés... intentant arregar per noltros mateixos tot el folklore que poguem sense esperar la col·laboració dels altres... D'aquí el propòsit d'emprendre excursions folklòriques a les diferents contrades de la nostra illa.

Així com tampoc la tasca de camp per tal de recollir elements folklòrics no era exempta de complicacions, en un article titulat «Excursió folklòrica a Sant Llorens des Cardessar» donà compte de les grosses dificultats amb què topà el folklorista en trepitjar terreny poc conegut. En aquella ocasió va trobar el prejudici d'una parella, mare i fill, que «s'en burlaren», d'ell, i amb qui «tampoc en poguerem treure suc ni sabó». També es va anunciar, a l'inici del tercer any de publicació, la modificació del subtítol de la revista degut al fet que la major part dels subscriptors ja eren de Catalunya, i passava a ser *Revista d'Etnografia, Mitologia i Folklore de Catalunya i Balears*. D'aquesta manera començava a fer-se ressò de Catalunya i s'oferiren les planes als folkloristes catalans. En aquest mateix volum apareix l'interessant article «Classificació decimal aplicada al Folklore. Com ha nascuda l'idea» on Ferrer explicava la manera de sistematitzar el material folklòric recollit des d'un enfocament científic.

En el volum III —1925 i 1926— s'hi trobava la notícia que Andreu Ferrer va rebre una distinció que sens dubte l'afalagà i, d'alguna manera, li reconegué la constant tasca folklòrica que portava a terme, Ferrer va escriure: «El Director d'aquesta revista D. Andréu Ferrer és estat designat per formar part del Jurat que ha de judicar els treballs presentats al Concurs de Llegendes populars catalanes que convocà l'Institució Patxot de Barcelona». Així mateix és interessant l'arti-

cle «Recerques folklòriques» referent a la missió de recerca de tonades populars de Mallorca per a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya duta a terme per Baltasar Samper i Miquel Ferrà durant els mesos d'estiu de 1925. Ferrer va tenir l'oportunitat d'acompanyar-los en la missió que visità el centre i el nord de Mallorca i que aconseguí arreplegar cinc-centes tonades. Davant d'aquest fet, Andreu Ferrer esperonava els ATP a dur a terme una recerca ben completa de les tonades populars ja que, sens dubte, eren un material folklòric de gran riquesa i interès.

Al principi del volum iv —1927 i 1928— Ferrer va agrair haver pogut començar un nou any de publicació, però indicava la necessitat que la revista fos més atractiva i d'innovar-la en aspectes diversos:

Grat sia a Deu que ens ha permès entrar en l'any VI de la publicació nostra modesta revista... Mes, cal qu'ella sia rebuda amb mes delit pels subscriptors i an aquest fi volem esforçar-nos en esveïr alguns dels defectes que fins ara la feien poc atractiva, i per tant des d'aquest nombre, sense perdre el format i presentació que du des de el seu principi, introduïrem totes les reformes que creim l'han de fer més agradosa.

Primer: avançar el retard que es du, publicant d'un cop els nombres necessaris per posar-se al corrent, i costi lo que costi, sortirà amb puntualitat.

Segon: la freqüència de publicació serà mensual i no cada dos mesos. Per no augmentar-ne gaire el preu i que la impremta pugui complir, sortirà del mateix tamany, però sols de vuit planes. El petit augment de preu serà compensat amb paper molt millor i amb la publicació de clixés musicals desseguida que ho permeti l'avanç de números endarrerits.

Aspirava al fet que els ATP col·laborassin tant enviant treballs com responnent els qüestionaris que publicava i així ho expressava:

Els qüestionaris passaran a engrossar l'Arxiu de Folklore Balear que es té començat. Es compta amb una quinzena de milenars d'elements folklòrics que es traslladen a cèdules especials i es classifiquen en carpetes adequades. Cada papereta indica la procedència si és aportada per una persona distinta del Director. En la mà de tots està, folkloristes balears aquest Arxiu serà amb el temps notabilíssim.

En aquest darrer volum es publicà l'article «Excursió folklòrica a Es Capdellà» on es relatava el treball de camp realitzat amb l'objectiu de recollir les llegendes referides al Comte Mal. Allí, entre d'altres informadors, trobà el sen Blai Ali-monji⁵ que li contà tota mena de fets i detalls del comte, així com altres elements folklòrics. Un altre article d'especial interès va ser la «Recerca folklòrica» que re-

⁵ Italià que l'any 1927 tenia 92 anys i en feia seixanta-cinc que vivia a Es Capdellà (Mallorca). Era el parell —el qui llaurava amb un parell de muls— de Galatzó, possessió que va ser propietat de Ramon Burguès Zafortesa, segon Comte de Santa Maria de Formiguera, conegut popularment com el Comte Mal.

alitzà juntament amb Samper a Menorca i a la comarca de Llevant de Mallorca. Hi recolliren unes sis-centes cançons variades i quedaren pendents de retornar a les viles grans —Maó, Ciutadella i Alaior— ja que hi quedava molt material per arreplegar. Aquest mateix any, 1927, Ferrer va rebre el segon premi de 1.000 pessetes, amb el treball «Llegendes de Balears» en el Segon Concurs de Llegendari Popular; aquest recull va restar molts anys desaparegut juntament amb el de Joan Amades, però en realitat varen ser conservats per Rafel Patxot a la seva biblioteca particular de Suïssa i han estat lliurats recentment a la biblioteca de l'Abadia de Montserrat pels seus hereus (Ferrer 2009: 9). En el darrer article titulat «A reveure», el director s'acomiadà dels lectors i explicà que se suspenia la publicació de la revista: «Tota despedida té una mica de melangia... amb l'esperança d'aviat ressortir a la llum amb un ropatge més gloriós i amb un bagatge més ric»; i el motiu era que Ferrer es traslladava a Palma però sempre amb l'esperança de poder continuar la seva tasca més endavant.

La solitud en qu'ns trobàvem i els medis migrats de que hem pogut disposar ens han permès únicament fer tasca de formiga, d'arreplegar i emmagatzemar, ... creim que és hora de sistematitzar la mateixa replega i treure a la llum del dia el cabal reunit i el que se vaja recullint... L'obra d'un particular és sempre migrada i esquefida i que sols amb la col·laboració de tots els qui sentim el mateix daler, es pot aconseguir fer obra perdurable i de positius resultats. De què serveix si els recol·lectors passen la vida arreplegant i tot s'oblida amb la seva mort.

El propòsit permanent d'Andreu Ferrer i Ginard va ser acoblar tots els amants del folklore illenc en una agrupació que pogués dur a la total recerca del folklore dispers, arxivar-lo i tenir-lo a disposició el poble i publicar-lo. Així, es va suspendre la revista *Tresor dels Avis* amb l'esperança, però, de poder ressorgir en nova època: «No us deim adeu, sinó a reveure».

4.2 Col·laboradors i connexió amb els moviments folklòrics catalans

A les primeres dècades del s. xx el folklore va ser utilitzat com a instrument per a la construcció de la identitat nacional, hi havia un intens intercanvi entre erudits de cada banda de la mar i en molts casos els projectes es feren extensius a tota l'àrea catalana (Ramis 1992: 193). A l'article «Folklorisme a Barcelona» (Ferrer 1928: 129-136) publicat a *Tresor dels Avis*, el mateix Ferrer explicava una eixida realitzada a la ciutat comtal que li va servir per contactar amb folkloristes i institucions diverses. D'entre els folkloristes, anomenava Rossend Serra i Pagès, Valeri Serra i Boldú, Joan Amades, Aureli Capmany, Sebastià Farnés, Sara Llorens de Serra i Maria Baldó de Torres. Pel que fa a les entitats, escrivia sobre el «Centre Excursionista de Catalunya», «L'Ateneu Enciclopèdic Popular», el «Club Mun-

tanyenc», la «Institució Patxot» i l'«Arxiu d'Etnografia i Folklore». Ferrer també hi explicava el treball de recerca que es duia a terme per al Cançoner Popular de Catalunya i l'Esbart Folklore de Catalunya. És possible que aquesta sortida guardàs relació amb el fet que figures de primera línia del folklore català varen fer col·laboracions amb Andreu Ferrer enviant interessants articles per a *Tresor dels Avis*.

En els *dos primers volums*, els col·laboradors varen ser: dels Amics de la Tradició Popular, en destacà Francisca Catany (mestra nacional de Son Carrió) qui va col·laborar d'una manera activa en aquests primers anys de la publicació. També eren Amics, Andreu Caselles (vicari de Llubí), Irene Roca de Llufríu, Juan Servera (corresponsal de la revista *Llevant* a Son Servera) i Josep Rosselló Ordines (mestre de Sant Joan). Per altra banda, també varen fer algunes col·laboracions Antoni Pons, Prev., Juan Benejam, Juan Servera, Andreu Casellas, Prev., Jordi des Recó, Marfil i Francesc Baldelló, Prev. En el *tercer volum*, els col·laboradors foren: Joan Amades, Rossend Serra i Pagès, A. C. Pvre. i es mantingué com a col·laborador dels dos primers volums, Francesc Baldelló, Prev. I en el *quart i darrer volum* de la revista, continuaren les col·laboracions de Rossend Serra i Pagès i de Joan Amades. A més, també hi havia articles de Juan de Binialgorfa i Mn. Antoni Pons.

Andreu Ferrer habitualment posava els informadors dels materials folklòrics que recollia, d'entre els quals es trobaren el seu pare (Cristòfol Ferrer d'Artà) i el seu padrí (a. c. s.), ambdós apareixen com a informadors en un article de la sèrie «Elements folklòrics referents als moros» (Ferrer 1922: 113-115). També és remarcable el fet que gran part dels articles publicats en la revista fossin propis de Ferrer, que, o bé no signava, o bé els signava de manera diversa: A. E., AFEG, AFEGI, Andréu Ferrer; també feia servir el pseudònim Ramon des Pujols.

4.3 *Descripció tipològica dels articles*

Pel que fa al contingut de la revista, per un costat hi havia estudis crítics sobre temes diversos, com la poesia popular, la mitologia, els costums, la meteorologia i les devocions populars; així com material folklòric de primera mà, com llegendes, rondalles, balades, gloses, refranys, jocs infantils, endevinalles i remeis casolans per curar (Vives 2005: 780). A continuació, sense intenció d'exhaustivitat, hi ha una relació abreujada d'articles que ofereix una panoràmica del contingut de *Tresor dels Avis*:

POESIA POPULAR: «Sobre les èpoques de la poesia popular mallorquina» de Mateu Obrador Bennàssar, «La Poesia popular mallorquina» i «La poesia popular cata-

lana» conferències de Josep M. Tous i Maroto. També hi ha una sèrie d'articles referents a les gloses d'Antoni Vicens Santandreu,⁶ l'amo de la possessió de Son Garbeta, escrites per Joan Antoni Parera Caldentey.

MITOLOGIA: «Tradicions mitològiques. Generalitats de folklore menorquí» de Francesc d'Albranca, «Els esperits familiars» i «Simiots» de Rossend Serra i Pagès.

COSTUMS: «Costums de Corema» es tracta d'una sèrie d'articles sobre els costums de Quaresma d'autors diversos; «Consuetuds dels segadors lluchmajorers» és un extens article de Mossèn Alcover sobre els segadors de Llucmajor; «Costums populars» de Ciutadella referents a la manera de vestir, festes, matances, fantasmes, bruixes, el mal bocí... de Joan Benejam i Vives, i «Costums de Menorca» un aplec de costums de Ramon dels Pujols.

METEOROLOGIA: Hi ha diversos articles de Joan Amades sobre els elements folklòrics referents a la pluja, els noms dels núvols, els canvis atmosfèrics i la paremiologia atmosfèrica.

DEVOCIONS POPULARS: «Festa de Sant Joan» de Francisca Catany, «La festa de les Verges», «La devoció a Mallorca a Sant Antoni Abat» tracta sobre la celebració a diversos indrets i també fa referència a l'Argument⁷ que es cantava a Artà, amb dos articles són de Ferrer.

FOLKLORE MUSICAL: «Folklore musical mallorquí» i «Tonades populars mallorquines» conferències d'Antoni Pol, «Cançons mallorquines» conferència de Bartomeu Forteza, «La Sibil·la» d'Andreu Ferrer i «Cançó popular catalana. Cançons nadalenques» conferència de Francesc Baldelló.

LLEGENDES I TRADICIONS: Hi ha una sèrie d'articles titulats «Elements folklòrics referents als moros» que tracten, entre d'altres aspectes, de les influències que varen tenir en relació amb les tradicions i llegendes que es conservaven; algunes varen ser recollides per l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria.

⁶ Mossèn Alcover el presentà als Jocs Florals de Barcelona el gener de 1904 i en publicà un volum amb les seves gloses i poesies.

⁷ Es tracta d'un glosat, que es cantava el dia de Sant Antoni, de cent estrofes de sis versos octosíl·labs i que relatava els esdeveniments rellevants de l'any anterior.

SUPERSTICIONS: «Supersticions de Menorca» és un recull classificat en categories diverses: animals, plantes i fruits, minerals, astres i meteors i dies assenyalats, «Cansons supersticioses», ambdós articles són d'Andreu Ferrer.

RONDALLES: «Un lletsó del Campanar d'Andratx», «Un plet contra el sol», «Es metge Guinyot», «S'aufabia de sa ventura», «Els tres atlots sabuts de son Talent», «Es tresor des Barracà» i «L'Àngel de la mort».

BALLS: «Els balls populars de les Balears» article de Ferrer on els classificava segons si eren populars o de pagès, de figures i populars religiosos.

BALADES I CODOLADES (la majoria amb notació musical): «La presó de Nàpols», «A la font d'Aguiló», «Es pastor de Curniola», «Na Catalineta», «El mariné», «Na Margalideta» «Na Cicilia», «L'esclava del Moreti», «A Gayeta» i «Es testament des porc».

CANÇONS DE FEINEJAR: Hi ha una extensa sèrie d'articles d'Andreu Ferrer que recollien les tonades de feina en temps de llaurar, tondre, collir olives i segar.

REFRANYS I ENIGMES: «A propòsit d'una classificació enigmística» i «Fórmules populars mnemotècniques» ambdós són articles de Rossend Serra i Pagès; «Col·lecció poliglota de refranys» d'Ildefons Rullán, Pvre.

JOCS I CANÇONETES INFANTILS: «Jocs d'infants a Mallorca» de Mn. Antoni Pastor i «Joguines infantils» d'Andreu Ferrer.

ENDEVINALLES: «Les endevinalles de vàries solucions» és un recull de variants d'endevinalles en diverses llengües de Rossend Serra i Pagès.

REMEIS CASOLANS PER CURAR MALS: «¿Qué són les durmilegues?» de Joan de Binialgorfa, tracta de l'ús de la mantis religiosa com a remei del mal de queixal i de les sedes.

FOLKLORE LITÚRGIC: Es tracta d'una sèrie d'articles referents al Temps Pascual, l'Ascensió, Pentecostès i Corpus, La Candelera, La Quaresma i Sant Josep.

També sortiren publicades les novetats bibliogràfiques relatives al folklore, algunes exposicions etnogràfiques amb representació de Mallorca, Menorca i València, també de Catalunya. Es publicaren conferències sobre folklore, així com

alguna miscel·lània. Així mateix és remarcable el fet que la revista es va fer ressò dels Concursos del Cançoner Popular de Catalunya dels anys 1923 i 1924, així com dels Concursos del Llegendari Popular Català dels anys 1925, 1927, 1928, 1929. A més, es publicaren algunes notes necrològiques: de Joan Benejam Vives,⁸ de Jaume Oliver Castañer i de Rossend Serra i Pagès.

Fig. 3. Andreu Ferrer en els anys de vellesa. Font: M. Bel Sancho (1984).
El mestre Andreu Ferrer i l'ensenyament a Artà (1916-1928)

5. Conclusions

Andreu Ferrer Ginard, conegut popularment a Artà com «mestre Sacristà», va esser una persona notable amb un gran afany de conèixer, de saber més del que li havien ensenyat. A més del estudis d'humanitats que va rebre en la seva formació, va ser un autodidacta al llarg de la seva vida; va dur a terme una intensa i perseverant tasca cultural i recopiladora que compaginava amb la tasca docent i pedagògica en la qual també esmerçava tots els seus esforços. Tant les revistes que ell fundà com amb les que col·laborà contenen articles interessantíssims i constitueixen un cabal cultural molt important.

Tresor dels Avis esdevé un just reflex de la tasca folklòrica duta a terme pel seu director, al llarg de l'evolució de la revista queda palesa la tenacitat, la voluntat

⁸ Joan Benejam Vives (Ciutadella 1846 – 1922) va ser mestre nacional i folklorista.

i l'entusiasme d'Andreu Ferrer per tal de continuar-la i millorar-la en els aspectes que considerava necessaris. Va ser incansable en la motivació permanent de les persones sensibles als temes folklòrics, malgrat els moments de decepció i solitud. Així i tot, va tenir la col·laboració de folkloristes de primera fila i aconseguí publicar, sens dubte, una de les revistes més interessants del folklore català des d'una òptica científica. Aquesta publicació va aconseguir oferir a la societat lletrada de l'època, així com ho fa actualment a les persones que s'hi interessen, els elements de la ciència folklòrica: els costums, la manera de ser i d'actuar, les cançons, les rondalles, els refranys, les oracions, els jocs, els balls, els vestits de la nostra cultura (Sancho 1984: 19), atès que ja en aquella època semblava que en perillava la transmissió generacional i que calia preservar-los de l'oblit de manera immediata.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. M. (1985): «Com he fet mon aplech de rondayes mallorquines», dins Josep MASOT, *Antoni M. Alcover i la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Original publicat el 1931).
- CAMPS, F. (1986): *Folk-lore menorquín. De la pagesia*, Menorca, Consell Insular de Menorca-IME. (Original publicat l'any 1918).
- DÍAZ DE CASTRO, F. J.; PONS, D. (1979): «Jacob Sureda i el moviment ultraísta a Mallorca», *Mayurqa*, vol. 19, núm. 2 (desembre, 1979), p. 143-161.
- ESPINET, F.; TRESSERRAS, J. M. (1999): *La gènesi de la societat de masses a Catalunya 1888-1939*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions.
- FERRER, A. (1922-1928): Revista *Tresor dels Avis*, 4 volums.
- (1922a): «Escomesa», *Tresor dels Avis*, núm. 1 (gener de 1922), p. 2-3.
- (1922b): «Elements folklòrics referents als moros», *Tresor dels Avis*, núm. 8 (agost de 1922), p. 113-115.
- (1928): «El folklorisme a Barcelona», *Tresor dels Avis*, núm. 17 (maig de 1928), p. 129-136.
- (1981): *Cançonetes menorquines*, Menorca, Nura.
- (1984): *Rondaies de Menorca*, Menorca, Nura.
- (2009): *Llegendes de les Balears*, Edició a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Gran Enciclopèdia Catalana*. Versió digital: <<http://www.enciclopedia.cat>> [data de consulta: 2 de març de 2012].
- PONS, A. (1922): «Notes Folk-loriques (De un llibre inèdit)», *Tresor dels Avis*, núm. 1 (gener de 1922), p. 4-7.
- RAMIS, A. (1992): *La museologia etnològica. El pensament antropològic a les Illes Balears*, Tesi doctoral. Director: Guillem Rosselló Bordoy, Universitat de les Illes Balears.
- (1996): *Antropologia i etnologia*, Palma, Govern Balear. Conselleria d'Educació, Cultura i Esports.
- ROSSELLÓ, P. (2006): *La narrativa i la prosa a Mallorca a l'inici del segle xx*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i la Universitat de les Illes Balears.

SANCHO, M. B. (1984): *El mestre Andreu Ferrer i l'ensenyament a Artà*, Palma, Institut de Ciències de l'Educació.

VIVES, A. (2005): *Modernització i pervivència de la vila rural com a subjecte històric durant el segle XX: Les festes de Sant Antoni i el cant de l'argument a la vila d'Artà a Mallorca*, Tesi doctoral. Directors: Mary Nash, Andreu Mayayo Artal, Barcelona, Universitat de Barcelona.

ANDREU FERRER I GINARD I LES CANÇONS QUE RECOLLÍ A MENORCA EN 1927
Natàlia Sans Roselló – Margalida Coll Llompart
Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears (GREIB)
Universitat de les Illes Balears

L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya [OCPC] ha estat un dels projectes culturals catalans de més envergadura del segle xx. El seu objectiu era aplegar tots els materials relacionats amb cançons populars de tots els territoris de llengua catalana. Aquest projecte va aglutinar l'esforç d'un gran nombre de persones interessades en la música popular arreu dels Països Catalans, però la tasca investigadora quedà estroncada per la Guerra Civil. La quantitat de material recopilat és extraordinària, més de 50000 fitxes de cançons i melodies. A les «missions de recerca» —finançades per l'OCPC— hi treballaven equips d'especialistes, normalment formats per dues persones i, almenys, una d'elles tenia coneixements de música. La metodologia utilitzada era el treball de camp fet de manera sistemàtica: la identificació de l'informador, la transcripció, l'enregistrament fonogràfic i la informació gràfica.

Durant els estius compresos entre els anys 1924 i 1932 es recolliren milers de cançons de la tradició popular a les Illes Balears, en aquell temps molt viva. A Menorca es van fer dues missions de recerca, en els anys 1927 i 1932, on hi participaren Baltasar Samper i Andreu Ferrer.¹ Els missioners, a més del recull de material, havien d'elaborar una memòria descriptiva de tot el treball realitzat. Aquesta memòria havia de ser un retrat de la societat que cantava les cançons recollides, una fotografia de la gent que vetllava per conservar les melodies tradicionals. En el cas de Menorca, malauradament no es disposa de la que va redactar Ferrer en relació a l'any 1927 en què varen anar a Mercadal i a Fornells. Sí que es conserva, però, la memòria de l'any 1932.

L'any 1927, Samper i Ferrer anaren a les dues localitats menorquines de Mercadal (29 de juliol) i Fornells (del 30 de juliol a l'1 d'agost), d'aquest fet en són testimoni dues fotografies publicades al Volum VIII dels *Materials de l'Obra del Cançoner, Memòries de les Missions de Recerca*, a cura de Josep Massot i Muntaner (Massot 1993: 307-389). Malauradament, els enregistraments de veu —fets en discs de cera— no s'han conservat, però es coneix qui varen esser les persones que transmeteren les cançons ja que se'n conserva la llista nominal, així com quines varen esser les cançons cantades, la lletra i la partitura. En la seva estada a Menorca, Samper i Ferrer varen contactar amb uns cent quaranta informants,

¹ Ferrer en aquell moments exercia el magisteri a la seva vila natal, Artà (Mallorca), però havia treballat de mestre a Migjorn entre els anys 1906 i 1915.

i és significatiu el fet que tant a la localitat de Fornells com a Mercadal varen ser les dones les informants de les cançons tradicionals.

La Guerra Civil i els anys posteriors de la II Guerra Mundial varen suposar un època fosca per a l'OCPC. El seu promotor, Rafael Patxot i Jubert, hagué d'exiliar-se durant la dictadura de Franco i, per tal de salvaguardar els valuosos documents de l'Obra, se'ls emportà amb ell i, una bona part varen romandre a Suïssa. En la dècada dels anys noranta, la família Patxot els retornà a Catalunya per tal que poguessin ésser a l'abast dels estudiosos i investigadors. Així ho explica Josep Massot:

No cal dir que les institucions culturals catalanes varen acollir amb la màxima simpatia aquest gest i que des de Montserrat vàrem tenir tot l'interès a trobar un sistema que respectàs la voluntat dels hereus de Patxot, que no desitjaven que els seus papers anassin a cap biblioteca oficial, i alhora que facilitàs l'accés dels etnomusicòlegs, dels folkloristes i dels historiadors de la literatura a uns materials d'una importància extraordinària, que havien restat tancats i barrats durant tots els anys de la dictadura del general Franco i durant els setze primers anys de la transició, complint ordres del senyor Patxot, que no desitjava que apareguessin en públic mentre a l'Estat espanyol no hi hagués un règim democràtic que donàs garanties de continuïtat i seguretat (Massot 1999a: 181-205).

Es va fer un gran esforç de conservació —es microfilmà tot l'arxiu—, d'ordenació i de catalogació del fons, Josep Massot va ser la persona encarregada de realitzar tal comesa i ho expressava de la manera següent: «El 1991 em van confiar la responsabilitat de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, una de les tasques que m'han ocupat més hores durant aquest darrer temps» (Massot 1999b: 290).

1. *La transmissió de les cançons populars*

1.1 *Les cançons, mirall de l'ànima de qui les transmet*

Les peces que es recolliren a Menorca formen part del cançoner popular menorquí i representen la cultura heretada dels avantpassats, la tradició illenca que encara era molt viva. Segons Toni Giménez: «Hi ha tot un món de saviesa al voltant de les cançons ja que representen imatges i símbols individuals i col·lectius. Moltes cançons tenen una forta càrrega social» (Giménez 2002: 99-101). Així, es pot considerar que la música, a més de ser sons i melodies, també té un component sociològic.

El testimoni i la transmissió oral de la saviesa popular ha estat, en gran part, en mans de les dones. Hi ha un gran consens entre els historiadors en el fet que la transmissió de la tradició oral i de tot un cúmul de saviesa popular ha estat, sobretot, una tasca de la dona que ha anat transmetent el saber del qual és porta-

dora a través de les generacions. És interessant el que deia Teresa Vinyoles Vidal² en resposta a una consulta de Natàlia Sans:

Sobre les dones en temps medievals, hi ha molt poca informació sobre el tema que em demanes. Segurament la millor informació vindria de les cançons de bressol que han quedat a les nades populars. Crec que s'haurien de buidar els cançoners i treure'n el context, penso que les feines agrícoles o de costura podien ser un context interessant per estudiar, també és possible que les cançons amoroses o de malmaridada podrien donar una pista en aquest sentit. L'única cosa que et puc dir és que una cançó de bressol que cantava la meva àvia l'he trobat en un cançoner de nades del segle xv. O sigui que la transmissió oral de dona a dona, de mare a filla, d'àvia a néta, va ser molt important.

A partir d'aquest comentari ens plantejam una reflexió sobre quin era el paper de la dona a Menorca en la transmissió de les balades. Podem deduir que les dones han estat les transmissores d'aquestes cançons i que els moments i els llocs probables on es cantaven eren en les tasques quotidianes: a la cuina, fent bugada, tenint cura de la roba, netejant, tenint cura dels infants, vells, etc., encara que no disposem dels testimonis directes de les persones informants dels anys 1927 i 1932.

1.2 *La cultura de la paraula i la dona*

Durant les darreres dècades han anat adquirint importància els moviments de reconstrucció de la memòria històrica de grups socials —invisibles— com és el cas de les dones. En aquest article s'exposa el treball de recerca i d'investigació realitzat a través de converses amb gent del municipi, amb la col·laboració de diverses generacions. Per una banda, les dones que varen cantar les cançons que varen ser recollides en la missió de recerca de l'any 1927 i, per altra banda, les dones que han narrat les vivències d'història personal de manera més recent.

Parlar de rols socials, comportaments i actituds d'homes i dones, vol dir parlar de tradicions i normes culturals de les societats. El gènere determina el comportament en funció del sexe, així com també dels processos de socialització. Els membres d'una cultura determinada identifiquen qui són i com han de relacionar-se amb persones de la mateixa cultura i de cultures diferents. Juan Francisco Blanco García parla dels hàbits de comportament de la societat tradicional, explica que aquesta societat imposa rols, d'entre els quals trobam el gènere, l'edat, l'estatus social, etc. (Blanco 2005: 345). A més a més, és eminentment conservadora i, aquest fet, guarda relació amb el rol de la dona com a dipositària de la cultura de tradició oral, assegurant-ne així, la transmissió i la conservació de les

² Professora medievalista de la Universitat de Barcelona.

cançons tradicionals, entre d'altres tresors. D'aquesta manera es pot considerar la dona com el pilar de la saviesa oral transmesa des de temps ancestrals. Aquesta idea ja apareix en l'obra *Refranes que dicen las viejas tras el fuego* del Marqués de Santillana en el segle xv, on les dones, especialment les velles, eren les que deien els refranys, les que els transmetien.

Segons Matilde Olarte (Olarte 2005) des de l'antiguitat la dona és la informant, per excel·lència, de tota la tradició musical de cançons i balades que van units a l'esdevenir del cicle vital de cada individu. Ha estat a l'àmbit quotidià on la dona ha conviscut amb la música. Moltes cançons de cicle de la vida formen part del repertori de tradició oral, cerimònies com naixements, noces, defuncions, cançons d'infantesa... Concretament les cançons de bressol, melodies senzilles vinculades a la rítmica d'acotxar un nadó, estan estretament lligades a la figura femenina i s'aprenen de mares a filles per tradició oral. Olarte afirma que «a altres llocs és normal trobar romanços de cec com a cançons de bressol, probablement per la monotonia musical que implica el romanç. I a molts altres llocs, la mare (ironitza) i fa una melodia coneguda amb un text improvisat en funció del que li suggereixen els seus sentiments i cor».

Per altra part, Judith Cohen, etnomusicòloga, considera les dones com les «máximas transmisoras de la cultura oral». En una entrevista mantinguda amb Natàlia Sans, parla de la cultura jueva, concretament de la dona sefardita. Durant l'exili —la diàspora— l'home es va acostumant a parlar un nou idioma, es relaciona amb persones d'altres cultures ja que surt a treballar fora, en canvi, la dona queda a casa, protegida de les mirades de la gent del carrer. D'aquesta manera, la dona és la que conserva i transmet la llengua i les cançons. També esmenta que moltes vegades les balades són utilitzades com a cançons de bressol, cançons per acompanyar les tasques domèstiques, etc. En el context actual de les Illes Balears, aquesta situació és molt semblant a la que viuen la gran majoria de les famílies magribines immigrants pel fet que la dona és la que menys relació té fora de l'àmbit familiar.

2. Verificació a Menorca

1.1 Precedents: Francesc Camps i Mercadal

A partir del buidatge del llibre *Cançons Populars*, guanyador del concurs de l'Ateneu de Maó de l'any 1911, analitzam les anotacions referents a les persones que cantaren:

—Gloses i glosadors: Parla en concret de glosadors (p. 12): en Vivó i també d'en Sebastià Alzina d'Alaior.

—Sa garrida mia (Es pastor de Curniola). «Nota: Sa lletra d'aquest cant és casi sa

mateixa de Lo Caçador, cant popular a Catalunya; emperò sa música la creim en menorquina: a la pagesia serveix de non-non an es fiet. Lo mateix que L'infant bord, que si és de diferent metre, se canta amb sa mateixa tonada»

—L'infant bord. «*De na Maria Carles*»

—La ferrerieta. «*Me la cantà madò Marianna Alzina de Biniquadrellet- Migjorn-Gran- i ses filletes de Mestre Miquel Moll, arader de ses Ferreries*».

—Sia adéu Francisqueta. «*Se solia cantar a s'alota que s'enamorat l'havia deixada*».

—Ses porgueres. «*S'alota que donava carabassa, en temps passat, ja tenia per segur que s'enamorat engegat aniria a cantar-li 'Ses Porgueres'. D'alguna que no en podé dur-ne més, deu esser sa resposta, que s'ha feta popular*».

—Pastoret, d'on véns? «*Cant i ball d'alotets, que agafats amb ses mans un amb s'altre, fan la roda, cantant i saltironant a compàs de sa música, preguntant uns i responents els altres. Una mena de sardana*».

—S'animal era de pèl (Els gats d'Alaior). «*Així es cantava, fa quaranta anys, pels estanyes de baixamar i tavernes de dalt Maó, i així també la sentí cantar en es Mercadal*».

—Ses tiranes. «*Sa tonada no és per adormir fiets; sinó per entretenir-los perquè estiguen contents*».

—Som menjat taronges. «*Música aplegada pel Mtre. Cardona de Ferreries*».

—Fandango. «*Música aplegada per en Francesc Pons*».

Encara que ens manquen dades respecte al context on foren cantades les cançons, pel tipus de missatge que vehiculen podem pensar que en algunes de les cançons recollides amb anotació trobam un ambient femení, com a *L'infant bord* cantat per Maria Carles, i a *La ferrerieta* cantada per Marianna Alzina i filletes. Per altra banda, trobam un ambient masculí a la cançó *Som menjat taronges*, de Mestre Cardona.³ En el *Fandango* trobam la referència a Francesc Pons que va ser qui en va recollir la música. A d'altres cançons també es pot deduir un ambient masculí, com és el cas de les serenades, a les cançons *Sia adéu Francisqueta* i *Ses Porqueres*. Per últim, la cançó *Pastoret, d'on véns?* ens evoca un ambient típicament infantil.

Al pròleg de *Cançons Populars*, Xavier Moll⁴ parla del cant en relació a *quan* es canta:

1. Quan el cant acompanya una acció, per exemple, el cant de bressol. L'acció i el cant formen un tot, així, quan l'infant ja s'ha adormit no cal seguir cantant.
2. En altres casos, el cant té una finalitat en si mateix, com per exemple, els romanços. Hi sol haver un públic oient o participatiu que espera que la cançó finalitzi.

³ Aquest informant és probablement Biel Cardona, nascut a Ferreries en 1880 i mort en 1974.

⁴ Teòleg, músic i musicòleg, nét de Francesc Camps i Mercadal.

A «Cançó llarga sense música» (Camps 2007: 179) de Francesc Camps, anomena les cançons cavalleresques, que són importades de fora i n'esmenta les següents: *Lo rossinyol*, *Don Joan de Ramon*, *Cabells d'or*, *El fill del rei*, *La mala muller*, *Na Margalida*, *La infanta Mora*, *N'Amèlia*, *La Porquerola* i *La filla de vinyòvol*. En cap d'elles no hi trobam cap anotació de la persona que les cantava, és a dir, no tenim cap tipus d'informació referent al context.

Pel que fa a Andreu Ferrer, del recull presentat a l'Ateneu de Maó en 1911, les anotacions realitzades a les cançons no fan cap tipus de referència a qui era la persona que les cantava. Sols hi ha un breu comentari de si els cantaires eren al·lots, un veí o en una altra cançó anomena que es cantava en «ranxo», és a dir, en un grup nombrós de persones.⁵

2.2 *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*

A continuació analitzarem els materials que varen ser recollits per a l'OCPC a Mercadal i a Fornells en la missió que Andreu Ferrer i Baltasar Samper portaren a terme en 1927. Com ja s'ha esmentat amb anterioritat, no hi ha la memòria de la missió, però es coneix el calendari que es va seguir i la relació de dones que varen ser entrevistades, així com també les cançons que es van enregistrar. Aquest material ha estat extret dels documents microfilmats de la Biblioteca de Catalunya i de la part publicada al Volum III dels *Materials de l'Obra del Cançoner* a cura de Josep Massot i Muntaner.

Pel que fa al calendari de la missió, en els mesos d'agost i setembre de 1927 es visitaren els següents llocs:

—Diumenge 14 d'agost: Sant Lluís.

—Diumenge 21 d'agost: Sant Climent.

—Dimecres 24 d'agost: Migjorn Gran on transcriuen les cançons i els balls fins al dia 28.

—Dilluns 29 d'agost: Mercadal i tornen a Migjorn Gran.

—Dimarts 30, dimecres 31 d'agost i dijous 1 de setembre: Fornells.

—Divendres 2 de setembre: Alaior.

—Dissabte 3 de setembre: Migjorn Gran i Ferreries. En aquesta darrera localitat hi varen romandre fins al dilluns 5.

—Dimarts 6 i dimecres 7 de setembre: Ciutadella i partiren cap a Alaior on hi van romandre fins al dia 8 de setembre.

Pel que fa a les cantaires de Mercadal i Fornells, en la taula següent s'hi troben les dades que els recopiladors de materials folklòrics anotaren:

⁵ Aceptió de la paraula «ranxo», utilitzada a Menorca, segons el Diccionari Català-Valencià-Balear.

Fig.1 Taula amb les informants de Mercadal i de Fornells

Cognoms, nom (àlies)	Comentaris	Edat	Població
Albalat, Adelaida		7	Mercadal
Ametler i Piris, Joana		10	Mercadal
Carreras i Pons, Mercè		8	Mercadal
Caules, Esperança (A) <i>Fluixà</i>		30	Fornells
Caules i Bagur, Eulària	«Resideix a Fornells amb el seu germà, Rector»	–	Fornells
Fortuny i Pelegrí, Marcel·lina		12	Mercadal
Galmés, Joana		12	Mercadal
Gelabert, Maria (A) <i>Fluixana</i>		20	Fornells
Llull, Margarida (A) <i>Capó</i>		20	Fornells
Llull i Tuduri, Isabel		48	Fornells
Morlà, Joana	«Neboda del Rector»	20	Fornells
Pascual i Tudurí, Antònia		56	Fornells
Pascual, Teresa		–	Fornells
Petrus i Sales, Jerònia	«Sap cançons de sa mare que era de Migjorn»	–	Fornells
Rullan i Mas, Francisca	«De Mallorca. Resideix a Fornells (Menorca) fa 9 anys»	50	Fornells
Sans i Caules, Mercè (A) <i>Bomba</i>		20	Fornells
Sans i Gornes, Joana (A) <i>Sinessa</i>	«Pescadora»	75	Fornells
Sans, Margarida (A) <i>Mus</i>		20	Fornells

En la relació anterior es pot observar el fet que totes les informants són dones, cinc eren de Mercadal i la resta, catorze, de Fornells. El motiu de la diferència en el nombre d'informants en un i altre lloc és que els missioners romangueren tres dies a Fornells i només un a Mercadal; així es pot deduir que a Fornells tal vegada hi varen trobar més contactes i s'hi varen entretenir més.

Per altra banda, les dones entrevistades de Mercadal eren molt joves, d'edats compreses entre els set i dotze anys; en canvi, a Fornells les dones entrevistades ja eren d'una edat més avançada, entre els vint i els seixanta-cinc anys. Les peces cantades són un total de trenta-sis, tot i que n'hi ha alguna de repetida, i representen un dels documents més interessants del cançoner popular menorquí.

Les cançons de Mercadal i Fornells de l'OCPC:

Fig. 2. Taula amb les cançons, informant, pàgina i número de manuscrit

Pàg. i núm. manuscrit	Cançó i informant
2-3 –núm. 321	<i>Pastoret d'on véns</i> . Cantada per filletes (Mercadal).
4-5 –núm. 322	<i>El bon jesuset</i> . Cantada per Joana Galmés, de 12 anys (Fornells).
Del 6 –núm. 323 al 23 –núm. 330	Cançons recollides a Migjorn (no formen part d'aquest estudi).
24 –núm. 331	<i>El mariner</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
27 –núm. 332	<i>El mariner</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
29 –núm. 333	<i>Es bolero ha caigut</i> . Cantada per Eulàlia Juanico.
33, 34, 35, 36, 37, 38 –núm. 334	<i>La porquerola</i> . Cantada per Eulàlia Juanico.
39, 40 –núm. 335	<i>Quan jo tenia cinc anys</i> . Cantada per les mateixes joves que la núm. 331.
41, 42, 43 –núm. 336	<i>Si tu te fas la lluna</i> . Cantada per Teresa Pascual.
44, 45, 46 –núm. 337	<i>Mambrú</i> . Cantada per les mateixes joves que la núm. 331.
47 –núm. 338	<i>A la ciutat de Nàpols</i> . Cantada per Maria Gelabert.
50, 51 –núm. 339	<i>La pastoreta</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
52, 53 –núm. 340	<i>Pastoret d'on véns</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
54, 55, 56 –núm. 341	<i>A la torre xica</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
57, 58 –núm. 342	<i>Cicília</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
59 –núm. 343	<i>El rabadà</i> . Cantada per Maria Sintes.
61, 62, 63 – núm. 344	<i>El rabadà</i> . Cantada per Eulàlia Caules Bagur.
64, 65, 66 –núm. 345	<i>Na roseta</i> . Cantada per Isabel Llull Tudurí.
67, 68, 69 –núm. 346	<i>Dony francisco</i> . Cantada per Isabel Llull.
70, 71 –núm. 347	<i>Sa mare i sa fia</i> . Cantada per Isabel Llull.
72, 73 –núm. 348	<i>Mambrú</i> . Cantada per Isabel Llull.

74, 75, 76, 77, 78 –núm. 349	<i>La porquerola</i> . Cantada per Francisca Rullan Mas.
79 –núm. 350	<i>Quantes polles en menau</i> . Cantada per Francisca Rullan Mas.
81, 82, 83, 84, 85 –núm. 351	<i>Mes d'un any deguè durar</i> . Cantada per Francisca Rullan Mas.
86, 87 –núm. 352	<i>Goigs de ses ànimes</i> . Cantada per Mn. Rafel Barrera; cantada per Mariana Lluch.
89, 90 –núm. 353	<i>Roseret de roses banques</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
91, 92, 93 –núm. 354	<i>Catalineta</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
94, 95 –núm. 355	<i>Rossinyol</i> . Cantada per Esperança Caules, Margalida Llull, Margalida Sans, Mercè Sans Caules i Maria Gelabert (Fornells).
96, 97, 98 –núm. 356	<i>El bon caçador</i> (Es pastor de Curniola). Cantada per Jerònia Petrus Salas.
99, 100, 101 –núm. 357	<i>Don Joan i don Ramon</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
102, 103 –núm. 358	<i>El bon caçador</i> (lletra igual que la de la núm. 356). Cantada per Jerònia Petrus Salas.
104, 105, 106, 107 –núm. 359	<i>La porquerola</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
109 –núm. 360	<i>Testament d'Amèlia</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
111, 112 –núm. 361	<i>Blancaflor</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
113, 114 –núm. 362	<i>El bon Jesuset</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
115, 116 –núm. 363	<i>Que sota l'olivar</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.
117, 118 –núm. 364	<i>El mariner</i> . Cantada per Jerònia Petrus Salas.

2.3 Els testimonis del segle XXI. Treball de camp

Les dones que varen ser informants en la missió de 1927 ja han mort i Natàlia Sans es va decidir a entrevistar altres dones de Fornells i Mercadal per poder constatar que sabien les mateixes cançons que havien estat recopilades pels missioners de l'OCPC, tot partint de la premissa que per la relació familiar o de proximitat amb aquelles dones el material hauria estat conservat. Aquesta recerca no va donar els mateixos resultats que a l'any 1927, pot ser pel gran període de temps transcorregut entre les dues recerques i per la fragilitat de la memòria. Per això, es va optar per fer noves entrevistes a persones d'entre 70 i 90 anys que, si bé no havien tengut una relació directa amb les informants de l'any 1927, sí que havien viscut en anys pròxims a aquella època. Les persones entrevistades varen ser:

- Victòria Pons Fuxà (de sa Cavalleria), nascuda l'any 1941.
- Joana Riudavets Orfila, nascuda l'any 1939.
- Maria Caules i Àngela Vinent Llull (Angeleta), nascudes l'any 1920.
- Cati Albalat, neboda de la filleta Adelaida Albalat, entrevistada en 1927.
- Àngela Mir, nascuda l'any 1920.

Totes expliquen el seu testimoni pel que fa a quan se solien cantar les cançons i a quin llocs i també en canten algunes. Per altra banda, també s'entrevista a:

- Antoni Rosselló i Fuxà, qui transmet cançons en castellà que cantaven els pescadors.
- Damià Triay Gomila i la seva mare Laieta Gomila Fullana que també han portat a terme un treball de camp en la recerca de les dades de les cantaires de 1927.

3. Cloenda

A Menorca, com a molts d'altres territoris arreu d'Europa, la dona ha estat la transmissora per excel·lència de la cançó tradicional, sobretot de les balades tradicionals. Aquesta afirmació és resultat de l'anàlisi de les dades de què es disposa sobre les dones d'inici del segle xx —des d'una perspectiva sobre estudis del gènere, en concret, dels informants— i on s'ha constatat que la música i el cant formaven part del seu àmbit quotidià, casolà. En 1927, les dones foren les informants de les cançons que es recopilaren per a l'OCPC, així com també col·laboraren en la recerca de noves informants, d'entre les veïnes i amigues.

Pel que fa a les característiques d'un dels materials més interessants de la missió de recerca de 1927, és destacable la troballa de la cançó *Dony Francisco*. És una balada que en el treball de camp realitzat per Natàlia Sans ha estat cantada per Victòria Pons Fuxà. Aquesta mateixa cançó va ser cantada per Isabel Llull, de Fornells, per a l'Obra del Cançoner. Per altra banda, aquesta peça musical va ser recollida per Francesc d'Albranca com a cançó forastera, però la recollí sense música. També Deseado Mercadal la va recopilar. La línia melòdica cantada per Victòria Pons és la mateixa que Mercadal va recollir en el seu recull musical menorquí (Mercadal 1979), a la pàgina 217 n'anomena com a informant Antonio Febrer, de Ferreries; també esmenta que aquesta cançó fou recopilada per Andreu Ferrer i cantada per Joan Pomar, des Migjorn Gran. Dins el recull d'Andreu Ferrer, presentat al concurs de l'Ateneu Científic i Literari de Maó l'any 1911, trobam *Dony Francisco* recopilada pel propi Ferrer (full núm. 398). Hi figura com la número 61 i, a les notes, Ferrer fa constar que és molt coneguda a Catalunya i a Mallorca.

L'aportació realitzada pel mestre Andreu Ferrer en la recuperació i conservació del folklore illenc, especialment de Menorca, va ser molt important. Va ser un

actiu col·laborador de l'OCPC, per a la qual va ajudar el músic Baltasar Samper en les missions de recerca a Mallorca (1924) i a Menorca (1927 i 1932). D'altra banda, presentà dos reculls (*Cançons mallorquines* i *Cançons populars de Menorca*) al concurs convocat per l'OCPC per al 1924 i ja abans va enviar deu cançons recollides al Migjorn Gran i 186 refranys i 100 comparances, recollides al mateix lloc a l'Arxiu d'Etnografia i Folklore (Massot 2010: 158-159). Per tot això, Andreu Ferrer va ser una persona molt lligada a Menorca, concretament a la localitat de Migjorn Gran, on hi va exercir el magisteri i va iniciar el seu activisme cultural amb una gran sensibilitat per tot allò relacionat amb el folklore.

BIBLIOGRAFIA

- BASTARDAS, J. (1997): «El català preliterari», dins *Actes del Quart Col·loqui Internacional de la Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BLANCO, J. F. (2005): «La mujer y la sabiduría tradicional heterodoxa», dins M. C. SEVILLANO (ed.), *El conocimiento del pasado, una herramienta para la igualdad*, Salamanca, Plaza Universitari.
- RIQUER, M. de (1975): *Los trovadores*, Barcelona, Planeta.
- ; COMAS, A. (1980): «La poesia popularitzant i el romancer», dins *Història de la literatura catalana*, vol. 3, Barcelona, Ariel.
- FERRÉ, G. (1991-1992): «Romanços i cançons», dins *De la literatura popular a la literatura culta*, Barcelona, Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya, p. 29-65.
- GIMÉNEZ, T. (2002): «Les cançons són un mirall de l'ànima», *Aloma: revista de psicologia, ciències de l'educació i l'esport. Blanquerna* [en línia], núm. 10 (2002): <99-101. <http://84.88.10.30/index.php/Aloma/article/view/96556>> [data de consulta: febrer de 2012].
- LEYDI, R. (1991): *L'altra musica*, Milano, Giunti-Ricordi.
- MERCADAL, D. (1979): *El folklore musical de Menorca*, Palma, Caja de Ahorros de Baleares «Sa Nostra».
- MASSOT, J. (1972): *Els mallorquins i la llengua autòctona*, Barcelona, Curial.
- (1992): «Els nous camins de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», *Revista Musical Catalana*, núm. 98 (desembre de 1992), p. 6-9.
- (1993): «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, avui», *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 3, p. 12-17.
- (1993): «Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum III», dins *Memòries de Missions de Recerca*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1999a): «Menorca dins l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya», *Publicacions des Born*, núm. 6, p. 181-205.
- (1999b): *Semblances i Comentaris*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2010): «VII. Andreu Ferrer i Ginart i les llegendes de les Balears», dins *Escriptors i erudits contemporanis: novena sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MENÉNDEZ PIDAL, R. (1920); CATALAN, D.; GALMÉS, A. (1950): *Como vive un romance: Dos ensayos sobre tradicionalidad*, Madrid, CSIC, 1954.
- MILÀ i FONTANALS, M. (1882): *Romancerillo catalán*, Barcelona, Librería de D. Álvaro Verdaguer.
- OLARTE, M. (2005): «La imagen de la mujer y la música como transmisora de la tradición oral musical», dins *El conocimiento del pasado*, Salamanca, Plaza Universitaria.

SAMPER, B. (1994): *Estudis sobre la cançó popular*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Microfilms: C-78 microfilms, *Obra del Cançoner Popular de Catalunya*; B-126 microfilms, *Obra del Cançoner Popular de Catalunya*

ANNEX

Entrevistes realitzades per Natàlia Sans

Victòria Pons Fuxà. Va néixer dia 26 d'abril de 1941 a sa Cavalleria:

Vaig néixer una nit del mes d'abril. La meua mare es va posar de part i el meu pare, va dir als missatges que anessin a buscar sa comare, i quan sa comare va arribar jo ja havia nascut. La cançó que et cantaré la vaig aprendre de la meua mare. La meua mare era de Fornells i el meu avi també; en canvi el meu pare era de Mercadal i va néixer a sa Cavalleria, i el pare del meu pare també. La meua mare era molt cantadora. Cantava dins la casa, fent feina, rentant, quan feia formatge...

— I els homes?

— *Els homes feien feina dalt s'era. Ells llauraven i feien feina amb els bous. A l'estiu érem devuit o vint; tot l'any hi havia tres homes i quatre missatges. El lloc era molt gran, ho feien tot a mà. I després, abans de l'estiu, al final de maig, començaven a segar; i hi venien quatre homes més, es dedicaven a això, a segar. Llavors eren, per tant, set i quatre, més tots els de la família. Les dones, la meua mare i la tia, emblancaven calç i una vegada a l'any feien tota la casa i els porxos. Els porxos duïen molta feina, era on guardaven el blat, l'ordi, els melons... Hi havia un porxo que era, per exemple, per gra. Era un porxo molt gran. Llavors a un altre hi havia l'ordi...*

— Qui pujava el blat dalt dels porxos?

— *Els homes. Les dones feien les feines de casa, també el formatge i anaven a dur aigua d'una cisterna que hi havia en un coster. A l'estiu hi anaven al matí i també al foscant. Després feien altres feines: planxar, cosir... Els llençols, en aquella època, duïen molta feina de netejar. Pensa que no mos dutxaven tant com ara, i quedaven amb un color... per netejar-los era una feinada. Teníem caldera grossa, aigua calenta, sosa...*

— I aquest podia ser un bon moment per cantar?

— *Sí i tant, com ho era. També cantàvem molt quan anàvem a buscar aigua.*

— I els homes cantaven?

— *Sí, el meu pare cantava dalt s'era, cantava jotes. A sa Cavalleria ses vetllades eren molt polides. Sopàvem prest i després anàvem defora. Els homes es solien rentar els peus dins una cuba petitona. La meua mare em cantava la cançó «Dony Francisco».*

Joana Riudavets Orfila. Va néixer l'any 1939. Durant l'entrevista na Juanita i la seva filla em canten moltes cançons:

— *Abans cantàvem molt, no hi havia cap entreteniment. La ràdio va aparèixer quan jo tenia just 11 o 12 anys. No hi havia entreteniments de cap tipus i, és clar, cantaves. Quan emblancaves, cantaves; si fregaves, també; quan rentaves... quan jo encara era més al-lota i encara no m'havien posat a la pica perquè era molt petita, a es pati em posava dalt sa figuera i sa meua mare i una dona que venia a ajudar-la, rentaven.*

— Qui era sa dona que venia a ajudar-la?

— *Sí, teníem una jornalera i els homes feien tota la feina del camp, perquè llavors no hi havia maquinària. Els homes llauraven. A més, ens ajudava a vegades sa tia Magdalena (Nena Gornés), ella era molt cantadora i era cunyada de la meua mare. En un dia feien a lo millor set esperiments amb calç. Ella es posava a emblancar els alts i jo feia els baixos, feia ribets, i no mos aturàvem de cantar. Ella*

dalt s'escala i jo feia els ribets, mumare em solia dir: «no facis ones, eh?». Allò ho feies amb terrassena. I els ribets, agafes allò vermell amb llet calenta, i ho escaldàvem i quedava com a pintura. Això ho feiem a Llinarix Nou. Els homes, els missatges, eren els que omplien els porxos perquè allò era feina molt feixuga, de força. Era molt costós pujar-ho tot al lloc: blat, ordi, civada... omplien un porxo de blat, un porxo de civada...

— I les dones, no feien aquesta feina?

— *No, no, ho deixaven per als homes. Però jo tenia força i als onze anys tenia conills. Tenia devers 100 conills. El matí anaves a l'escola, i hi anava a peu. Tardava devers tres quarts i jo em queixava i deia: «és molt cansat d'anar a l'escola». I el meu pare em va dir: «si vols ensellar la somera, llavors hi podràs anar qualcant». I la vaig ensellar jo, a sa somera.*

Maria Caules Gelabert va néixer l'any 1920. El seu pare, Antoni Caules, era pescador i sa mare era na Joana Gelabert:

— *Quan jo era filleta vivia a Fornells. Sortíem del portal de casa nostra i ja teníem la mar. Mumare el que feia era molta xarxa, feia tresmai. Era feina tant de dona com d'home. Jo, de joveneta, el que feia era anar a cerca camamil·la. Si cantàvem era a casa, a una altra banda no cantàvem.*

— Podria dir-me algun moment que vostè recordi que cantassin?

— *Quan emblancàvem, cantava jo i na Dorita.*

— I els homes?

— *No, no cantaven. Nosaltres dalt s'escala quan emblancàvem, cantàvem molt.*

Àngela Vinent Llull va néixer també l'any 1920. És coneguda a es Mercadal com a n'Angeleta, inicia el seu relat explicant la procedència del llinatge Llull a Fornells:

— *Van ser dos germans mallorquins que van venir a pescar, i llavors van venir amb la família Fornells.*

Em contà que son pare de la seva mare (l'avi) no va voler ser pescador, el motiu era ben clar, un germà seu es va ofegar anant a pescar.

— I l'escola?

— *Vaig anar a l'escola fins que va estallar la guerra. Mon pare i el meu germà van fer calç molts d'anys a s'Albufera, i jo vaig anar cap a s'Albufereta perquè el lloc de s'Albufereta era de s'Albufera. El meu pare era es guarda.*

Cati Albalat:

De les filletes que Samper i Ferrer van entrevistar l'any 1927 vaig aconseguir contactar amb una neboda de la filleta Adelaida Albalat que va cantar per a l'OCPC. L'entrevistada parla dels seus avis Joan Albalat Esteve i Catalina Gomila Olives. La seva àvia era de Mercadal, en canvi, el seu avi era de Ribes Altas, de la província d'Alacant. Ell va fer el servei militar a l'edat aproximada de vint anys i vingué a Menorca, s'enamorà de la meua àvia i es casaren. El seu pare havia treballat de carreter i va ser torrer durant molts d'anys d'El Toro.

Cati recorda que la seva mare era molt cantadora, sobretot, quan feia els esperiments. Recorda la seva mare emblancant els esperiments amb els següents «artilugis»: una escala posada sobre una taula i ella enfilada a dalt per arribar el més amunt possible. Anava a emblancar per ses Cases Noves, Lluriac... i cantava molt.

Àngela Mir. Va néixer l'any 1920:

Tot i ser una dona d'Alaior, he volgut deixar constància del seu testimoni. N'Àngela sap cançons llargues i és destacable la línia melòdica del romanç *Vaig partir de Talatí* per la seva diferència

amb la versió recollida per F. Camps, Ll. Galmés o D. Mercadal sota el títol *Na Roseta* o la núm. 144 C-76 de l'OCPC.

— *Als 7 anys ja me vaig llogar a un lloc a Alcaldús fins als 23 que em vaig casar. A Sant Vicenç solíem cantar quan feiem feina. Just tenia 8 anys i ja emblancava. Emblancàvem ses cases 3 vegades a l'any, per conservar les cases. Començava per l'excusat que era defora, llavors sa cuina, cinc quartos, una entrada, dues cambres ben grans... i es vespre ses sopetes als filletes, posar-los al llit... Açò feiem ses dones. També emblancàvem abans de matar es porc, penjar ses sobrassades... i tornàvem a emblancar sa cuina. Sa cuina era costum fer-la cada setmana, sempre amb el perol, i cantàvem i sempre estàvem amb el perol d'emblancar. També cantàvem quan triàvem patates, els homes les collien i noltros, ses dones, triàvem les més grosses, les més polides... i cantàvem mentre triàvem.*

Parlem de fer bugada.

— *Llavors feiem bugada, baratàvem els llençols, llavors els posàvem dins un cossi. Hi posàvem cendra des forn i tot es dia agafàvem aigua d'allà i després haviem de desencovonar. Açò ho feiem cada tres mesos, però lo dels al·lots ho feiem cada dia, mentre rentàvem, cantàvem. Vaig tenir cinc al·lots, es meu home era carboner.*

Em comenta que per dormir es fillets cantaven cançons de bressol.

Antoni Roselló Fuxà de Fornells:

En Toni m'explica que els pescadors cantaven molt quan eren dins de la barca, quan remaven, quan feien pops... «i de s'altra banda del port els podies escoltar». Em transmet una cançó, que tot i ser en castellà, he volgut recollir. La cantaven els pescadors:

*Vengo cargado de tabaco
desde la quilla hasta el puente.
Pobrecito el que intente
mi velero detener,
mi velero detener.*

*De Veracruz, de Veracruz
voy a partir, voy a partir.*

*Lindo caruso, lindo cantaste para mi
voga marinero, voga ya.
Que ya se divisa lo mejor
y desde el puente de la ilusión
cayó mi corazón, cayó mi corazón.*

Damià Triay Gomila i Laieta Gomila Fullana:

Durant el treball de camp he obtingut la col·laboració especial de Damià Triay, alumne de l'escola de Mercadal, així com de la seva mare. Ambdós, a partir del llistat de les dones que col·laboraren l'any 1927 per a l'OCPC, han iniciat un treball de camp cercant dades de les cantaires a partir de testimonis reals. La següent informació és la que han recopilada:

—Adelaida Albalat Gomila: De pare alacantí i mare mercadalenca, morí jove per culpa d'una malaltia degenerativa. Els seus germans eren en Pepe, que ja és mort, i na Margarita que actualment viu a Maó. Té tres nebots, na Cati que viu a Mercadal; en Nito, a Alaior i en Joan, a Maó.

—Mercedes Carreras Pons: Es casà amb Jaume i vivia a es racó de Mercadal, actualment carrer Major. No va tenir fills, el matrimoni morí molt jove. Mercedes tenia un germà que vivia a Alaior i dos que vivien a Ciutadella.

- Marcel·lina Fortuny: Es va casar amb Quicus Tudurí, de professió pianista i va ser pianista del Trocadero, van viure uns anys a fora i van tenir dos fills i una filla. Marcel·lina era germana de l'àvia de na Natàlia, la mestra de l'escola de Mercadal.
- Joana Galmés: Hi havia dues persones amb aquest nom, una era la madona de Santa Creu, i l'altra li deien de malnom els «Uensos», de n'Aguedita de sa plaça o de mestre Llorenç Galmés, reconegut pianista de Mercadal.
- Isabel Llull Tudurí: Era de Fornells i era més coneguda per na Gibert. Era fadrina i germana de l'actual batlle de Mercadal.
- Esperança Caules i Eulària Caules Bagur: Possiblement eren família, ja que el cognom Caules a Fornells provenia d'en Toni de can Burdó, qui va crear diverses famílies totes amb una mateixa arrel.
- Maria Gelabert (Fluixana): Actualment té dos fills que viuen a Fornells i també hi té néts. A més a més, era tia de na Maria Caules, la senyora que ens n'ha donat informació.
- Margarita Llull (Capó) i Isabel Llull Tudurí: És possible que fossin família, segons ens explica Àngela Vinent, tots els Llull de Menorca sortien de Fornells i eren descendents de mallorquins.
- Joana Morlà: Era d'Alaior però vivia a Fornells amb els seus pares. De gran es va casar i va formar família, dues filles seves viuen a Maó. Era família de na Maria Caules.
- Antònia Pascual Tudurí i Teresa Pascual: Possiblement eren família.
- Jerònia Petrus: Mare de na Carmen i l'àvia de na Laieta Petrus, casada per segon vegada amb en Miquel des Mercadal. Va tenir fills i vivia davant Es Cranc.
- Mercedes (*Bomba*): Es va casar amb el sereno de Fornells quan ja era gran i no van tenir fills. Era molt bona cantaire.
- Margarita Sans (*Mus*): Podria ser besàvia d'en Biel d'Es Cranc. Un germà d'aquesta dona era molt bon músic i vivia a Barcelona.
- Tota la informació anterior ha estat aportada per Maria Caules Gelabert i Àngela Vinent Llull.

UN FOLKLORISTA DE LLUCMAJOR (MALLORCA) SEBASTIÀ CARDELL I TOMÀS
Miquel Sbert i Garau
Grup d'Estudis Etnopoètics de l'Institut d'Estudis Catalans

1. *Introducció*

En una carta adreçada a Sebastià Cardell, el 27 d'octubre de 1963, escrivia el franciscà i folklorista P. Rafel Ginard i Bauçà:

Estimat amic: Moltes gràcies de la teva felicitació i del present de cançons populars que m'has enviades amb motiu del meu onomàstic! És estada, la teva, la felicitació que més m'ha complagut. Naturalment, tu ho saps, les cançons se repeteixen, dins la gran abundor general. Bastants cançons les coneixia, però d'altres no. I, sobretot, hi he trobades moltes de variants que interessaven moltíssim per la lexicografia. I, de totes maneres, les t'agraesc com si no n'hagués coneguda cap. Gentileses com les teves —tu ja m'hi tens avesat— són de les que fan estimar l'ofici, no sempre plaent, de folklorista.

El text, amical, ens situa en una de les perspectives adequades per entendre la persona i l'obra de Sebastià Cardell i Tomàs (Llucmajor, Mallorca 1921). Al·ludeix l'autor del *Cançoner Popular de Mallorca*, directament o indirectament, a alguns dels trets que han caracteritzat la tasca investigadora i difusora de Cardell: la feina de col·lector, el coneixement del tema, la pulcritud del treball i la sensibilitat filològica i etnològica.

Les seves publicacions relacionades amb la recollida de cançons de tradició oral, la transcripció de manuscrits de glosadors¹ o de col·lectors,² la reflexió sobre la cançonística se substancia en alguns llibres, però la seva aportació és molt més extensa perquè abraça (en treballs inèdits o publicats en revistes locals i escolars) des de la recollida de llegendes (amb traduccions al català del francès i de l'alemany) fins a l'atenció a la paremiologia, el costumari o la narrativa popular.

A la tasca de publicista cal afegir-hi la de mestre engrescat amb els temes de cultura popular que ha convertit en un dels eixos de la seva labor docent la seva activitat de promotor cultural (professor de català d'adults, col·laborador essencial de l'Obra Cultural de Llucmajor,³ conferenciant, corrector de milers de

¹ Ha transcrit i catalogat l'obra de diferents glosadors locals.

² Ha editat les cançons recollides per Joan Antoni Mòjer i Noguera (vegi's «Llibres») i les cançons recordades per Margalida Munar i Puigserver *Pola* (Llucmajor 1900 – 1996) al llibre *Cultura oral a Llucmajor* (aquest llibre conté també les «explicacions» que J. A. Mòjer feia de les cançons recollides per ell mateix i publicades, com veiem, per S. Cardell).

³ Proposat per l'OCB-Llucmajor i l'Associació de Premsa Forana, el Consell Insular de Mallorca li atorgà el 1r premi en la «Segona Convocatòria de Persones del Poble» (6 de desembre de 1988).

textos d'escriptors novells i de molt diversa índole,⁴ col·laborador de la *Història de Lluçmajor*,⁵ etc.).

2. Apunt biogràfic⁶

El dia 2 de febrer de 1921, festa de la Candelera, naixia a Lluçmajor, Sebastià, tercer fill d'una família de camperols. Els seus pares, Antoni Cardell i Cardell i Antònia Aina Tomàs i Pastor tingueren cinc fills.

A la ciutat mallorquina del Migjorn aprengué les primeres lletres a «ca les monges de la Caritat» amb sor Teresa de Jesús. Estudià cultura general i Teneduria de Llibres al Col·legi de sant Bonaventura, també de Lluçmajor. L'any 1941, estudiant al mateix centre i sota la tutela i el guiatge del P. Joan Caldentey TOR,⁷ assoleix el títol de Batxiller Universitari.

El 1944 és mestre de Primera Ensenyança i comença a impartir classes al centre on s'havia format. La seva feina docent continuaria durant quaranta-dos anys al mateix col·legi que imparteix educació infantil, primària i batxillerat.

A l'entremig: professorat mercantil, classes de batxillerat en algun altre centre local, classes de «repàs» o d'ampliació d'estudis de la més diversa mena, diplomatura en Llengua Francesa per la universitat de Tolosa de Llenguadoc, oposicions al cos de Magisteri (destinació, era possible una altra alternativa? en règim de Patronat, al col·legi dels franciscans, a Lluçmajor); diplomatures en Llengua i Literatura Espanyoles i en Matemàtiques per la Universitat de Barcelona, professorat de Llengua Catalana (Elemental, 1964; Mitjà, 1969; Mestre de català per la Universitat Autònoma de Barcelona, 1979), classes de català iniciades el 1965 (quina història de fidelitats, de fermesa, d'amor a la pàtria s'amaguen rere un fet tan aparent innocu: classes de llengua catalana el 1965).

[...] Mentretant, participa activament en la vida del seu poble: regidor (per amistats personals i confiança en la seva persona), jutge de pau suplent, membre actiu de tota mena d'iniciatives d'ordre cultural: corals,⁸ publicacions, associacions i activitats religioses, sobretot franciscanes (vegi's la seva conferència del 1991 sobre la contribució dels

⁴ Així li ho reconegué l'Associació Vida Creixent en atorgar-li una placa commemorativa com a investigador i cultivador del nostre idioma.

⁵ Principalment als toms VII i VIII (1999).

⁶ Vegi's SBERT I GARAU, M. (1992): «Llindar», dins *Miscel·lània d'homenatge a Sebastià Cardell i Tomàs*, Lluçmajor, Pinte en Ample, p. 5-9. D'aquest escrit en prenc les notes biogràfiques exposades i els textos marcats.

⁷ Vegi's VALLESPER I SOLER, J. (1993): «El Patronat, labor social i educativa», dins *Convent de Sant Bonaventura. Lluçmajor*; ed. dels PP Franciscans de la TOR de St. Francesc en el primer centenari de la seva restauració 1893-1993, Lluçmajor, Imp. Moderna, p. 261-280. Fa una aproximació a la figura del P. Joan Caldentey que serveix per copsar la importància i la dimensió del seu magisteri a Lluçmajor.

⁸ L'Associació d'Amics de la Música li lliurà una placa per agrair-li el seu ajut constant (22 de novembre de 1999).

franciscans a la vida cultural llucmajorera), actes cívics de difusió o exaltació de la llengua i la cultura catalanes (per exemple el seu nom figura el 1948 com a autor d'un sonet a la *Corona Poètica* que els poetes locals oferiren a la Mare de Déu de Lluc, o el 1971 que ajudà de les poesies de Francesc Pomar, o el 1978 amb la seva conferència sobre la *Saba Marinenca*, o [...]).

[...] Indissolublement lligat al seu interès per la cultura popular trobam un altre caire de la personalitat intel·lectual de Sebastià Cardell, llucmajorer: la seva devoció per la persona i l'obra de Maria Antònia Salvà. Si en volem proves: el 1966 (!) en un d'aquells inefables «centros de colaboración pedagógica» fou encarregat per la Sra. Benita Albajar, inspectora de Primera Ensenyança, d'elaborar una ponència (la inspectora, realment una *rara avis* digna del nostre record i gratitud) volgué que parlàs de la llengua catalana. Sebastià Cardell, de Llucmajor, desenvolupà la seva intervenció en dues parts: una en castellà, *Lo que debe saberse de la lengua catalana* (entre parèntesi, el qui signa com tants altres llucmajorers afectats de lletra, llegí l'emblemàtic llibre de Coromines a instàncies, naturalment, de Sebastià Cardell, de la Vila); la segona, en català: *Dona Maria A. Salvà de l'Allapassa vista a través de les seves poesies originals: «Les flors cauen», «Sol ixent», «Libèl·lula» i «El niu d'oronelles»*. No hi ha acte, a Llucmajor o arreu, relacionat amb l'autora de *El pi ver* que no compti amb el suport i la presència activa de Cardell (p. ex., el 1969 intervé en l'acte inicial de les celebracions amb motiu del centenari de la naixença de Maria Antònia a la placeta del Convent amb un parlament adreçat als nins i nines llucmajorers, el qui això escriu recorda nítidament el moment i l'indret). El 1980 forma part d'una comissió encarregada de preparar una selecció de poesies de Maria Antònia Salvà que, en una edició magnífica, serà publicada per La Caixa a Llucmajor. El 1983 un article de records personals és la seva aportació al llibre-homenatge que l'OCB llucmajorera dedica a Maria Antònia. Més endavant, la selecció i edició de textos inèdits o dispersos de la Salvà a la *Història de Llucmajor*, la transcripció de la correspondència de l'epistolari de la poetessa amb Mateu Obrador (publicada fragmentàriament a la revista local *Llucmajor de pinte en ample* són exemples de la seva dedicació a la figura i l'obra de la poetessa.

Ciudadà exemplar de la seva vila nativa, Sebastià Cardell ha estat i és un home afectuós i humil. El seu mestratge ha estat abundant en fruits, tant des de la perspectiva professional (vocacionalment viscuda) com de la humanística (la de les curolles) sempre atent a aquells que s'hi aproximaven o que s'hi atansen encara «per demanar-li un consell gramatical, o aclarir un dubte lèxic o aconseguir una correcció ortogràfica».⁹

3. El folklorista

El mestre Sebastià Cardell ha estat atent, des de fa molts anys, a allò que en podríem dir el batec etnopoètic. Ha dedicat lleures i afanys a la recerca de llegendes, a l'estudi de manuscrits de cançons tradicionals elaborats per glosadors o transcriptors il·letrats, la lectura ha estat també un dels seus quefers sistemàtics: català, castellà, francès, provençal, alemany, juntament amb el llatí i el grec són llengües per les quals ha transitat la seva curiositat lectora, sempre interessada en les obres de folklore, fonamentalment el poètic.

⁹ COLL I TOMÀS, B.: «D'un temps, d'una llengua, d'un mestre...», dins *Miscel·lània d'homenatge a Sebastià Cardell i Tomàs*, o. c., p. 20. L'Ajuntament de Llucmajor li concedí el màxim guardó a nivell municipal: «L'Espigolera» (22 d'octubre de 2000).

Per vocació i, sempre, sense cap afany de prestigi personal, ha transcrit i catalogat l'obra de glosadors locals com Guillem Pastor i Tomàs, Miquel Font i Font o Climent Garau Salvà i n'ha difós artesanalment les obres fotocopiades.

Ha publicat poc amb relació a la feina feta. Entre els treballs que s'han publicat, només de l'àmbit de l'etnopoètica, convé esmentar els següents:

Llibres:

—*La cançó popular* (1986). Pregó de Fires 1985. Edició de l'Ajuntament de Lluçmajor, Imp. Moderna.

—*Cançons populars mallorquines* recollides, classificades i ordenades per Sebastià Cardell i Tomàs (1988). Edició de l'Ajuntament de Lluçmajor i Caixa de Pensions «La Caixa», Imp. Moderna.

—*Cançons populars mallorquines. Arreplegades per Joan A. Mòjer i Noguera «l'amo en Joan de Ses Males Cases» (Lluçmajor 1859-1941)* (2000). Classificades i ordenades per Sebastià Cardell. Nota introductòria de Miquel Sbert i Garau i coordinació de Bartomeu Font i Obrador. Institut d'Estudis Baleàrics. Conselleria d'Educació i Cultura. Palma.

—*Cultura oral a Lluçmajor* (2000); en col·laboració amb Bartomeu Font i Obrador i Miquel Sbert i Garau. Edicions de l'Ajuntament de Lluçmajor. Àrea de Cultura. Imp. Gràfic Art. S'Arenal (Mallorca).

—*Cançons tradicionals i glosades* (1998), inèdit.

Articles:

—«La viadera de Lluçmajor» (1990); dins *Lluçmajor de pinte en ample 100. Publicació extraordinària*, Palma, Pinte en Ample, Gràfiques Miramar.

—«La mort d'en Miquel Mutet (1883)» (1991); en col·laboració amb Miquel Sbert i Garau, *Lluc*, núm. 765, p. 19-22.

—«Pinzellades cultura popular» (1997), dins *Entorn de Lluçmajor. Estudis i comentaris* Palma, Pinte en Ample, Gràfiques Miramar, p. 115-132.

—«La Cançó de les transformacions» (2007), dins *Miscel·lània d'homenatge a Mateu Montserrat i Pastor*, coordinada per Josep Sacarés Mulet. Palma, Pinte en Ample, núm. 7, p. 63-111.

—«Aportació mallorquina a l'antropologia cultural de Califòrnia» (2011); en col·laboració amb Bartomeu Font i Obrador (dif.), *Randa*, núm. 66, p. 105-137. (Es tracta de la versió catalana de l'obra manuscrita del missioner Jeroni Boscana (1875-1831) sobre els costums dels indis de la missió de Sant Joan de Capistrano).

4. Sobre les «Cançons populars mallorquines recollides, classificades i ordenades per Sebastià Cardell i Tomàs» (1988)

Per raons d'espai i atès que és el llibre més considerable (altres treballs seus i tam-

bé l'obra global mereixen un comentari que haurem de fer properament) som del parer que cal dedicar uns mots a aquest llibre del nostre folklorista.

L'origen d'aquesta obra cal cercar-lo en una col·lecció de cançons de tradició oral que recollí, ordenà, catalogà i, com diu el P. Ginard, «imprimí», l'any 1952. El recull procedia principalment de les cançons, curtes i llargues, que havia recollit directament dels seus pares, Antoni i Tonianaina. Un exemplar de l'edició (n'havia enllestit tres) fou tramès al P. Ginard per a la seva inclusió, com a contribució desinteressada, al *Cançoner Popular de Mallorca*. Aquest fet per ell sol ens perfila un dels trets més caracteritzadors de la personalitat de Cardell: un treball de moltes hores de feina grisa, milers de versos recollits, transcrits i ben ordenats es trameten a Ginard sense cap afany de lluïment personal per part de l'investigador llucmajorer. La resposta del P. Ginard i Bauçà fou tan noble com el gest de Sebastià Cardell: el franciscà renunciava a la publicació del recull dins l'anonimat del *Cançoner* i li'n regreïa l'obsequi públicament amb un escrit al *Diari de Mallorca* (14 d'agost de 1955) titulat «Un folklorista de Lluçmajor».¹⁰ Des del 1952 la labor recollidora de Cardell ha continuat tot fent feix de multitud de corrandes, glosats, codolades o romanços que la gent del poble ha posat al seu abast. Aquest material cançonístic l'ha documentat (*Cançoner* de Ginard o d'altres) i col·leccionat.

Des del punt de vista estadístic *Cançons populars mallorquines*, si fem l'excepció dels grans reculls d'Aguiló, de Ginard o de Gili i algunes publicacions periòdiques dedicades al folklore durant anys (el *Tresor dels avis*, per exemple) constitueix un dels repertoris més amplis publicats fins ara. Si fem un repàs apressat a obres semblants veurem com gairebé cap d'elles ultrapassa el miler de cançons recollides de viva veu. És el cas de reculls fets amb criteri general, no temàtics, com les *Cançons populars mallorquines* d'Antoni Peña (1896), les *Flors semprevives*, *Recull de cants populars en mallorquí* de Cosme Adrover (1911) o les *Gloses replegades p'el terme de Lluchmajó* (publicades a *L'Ignorància* els anys 1881-82). Igualment s'esdevé amb els reculls temàtics com poden ser els romancers, els aplecs de cançons de feina, infantils, religioses, els cançoners de Capdepera, el dels «darres dies» de Jaume Cabrer, les obres de glosadors coneguts, cançons de balls o les amoroses (Francesc de B. Moll en féu un bell tomet l'any 1934, amb 550 corrandes). Una obra molt coneguda i extensa és *Sexe i cultura a Mallorca. El cançoner* de Gabriel Janer Manila (primera edició 1979), que conté unes mil cinc-cents cançons eròtiques. L'obra de Cardell (1988), entre cançons distintes i variants, aplega 1908 cançons (1823 de les curtes o *de quatre mots*, o de cinc i de

¹⁰ Figura, traduït al català, com a pròleg al llibre de Cardell, *Cançons populars mallorquines* (1988).

sis, que de set ja són *codolada*). Són 11890 versos «dictats» pels glosadors nostres, conservats per la memòria de la gent humil del poble i arrengrats per la mà destre i pacient de Sebastià Cardell.

Més enllà de la comptabilitat, convé apuntar que el rigor en les transcripcions (tot i les dificultats que comporten) és molt elevat i l'ha aconseguit Cardell al llarg dels anys amb esforç personal i amb un aprenentatge gairebé autodidacte, seguint molt estrictament els models del P. Ginard i de F. De B. Moll. També excel·leixen la catalogació, la classificació i l'ordenació dels materials. Sebastià Cardell ha obviat les discussions escolàstiques amb relació al tema i ha rendit culte al seu mestre Ginard i Bauçà (i a Moll) i ha optat per la classificació temàtica i l'estròfica, ambdues pautades pel *Cançoner Popular de Mallorca*.¹¹ El filòleg Joan Veny deixà palesa la cura del treball taxonòmic (i del seu valor literari): «Has recollit un bon esplet de cançonetes ben nostres, les has ordenades magistralment i presentades en tota la seva dignitat. T'assegur que estic fruit amb la seva lectura.»¹²

La primera part del llibre l'integren 715 cançons amoroses (variants incloses) i correspondria al primer volum del cançoner del franciscà. La segona (volum II del *Cançoner Popular de Mallorca*) és formada per 510 corrandes referides a animals, arts i oficis, astres i temps, camperoles, casa i vestit, danses, endevinalles (són 110 els enigmes, molts d'ells ben presents a la memòria del poble i inèdits fins ara en cançoners), humorístiques i satíriques. La tercera part del llibre (volum III del *Cançoner Popular...*) tracta de: vida humana, localitat, marina i pesca, narratives, noms personals i religioses. La quarta part és per a les cançons «llargues» i, com el volum IV del corpus ginardià, s'estructura en tres blocs: glosades, codolades i romancer, dividides cadascuna d'elles en temes i subtemes. Un suplement que conté *Es set dolors de Maria, la Representació i El Rellotge de la mort i la Passió de Cristó* tanquen el recull de poesia de tradició oral.

No hi manquen la relació d'informadors i un índex complet, amb la relació de la flora i la fauna que apareixen al recull, amb la inclusió del nom científic de cada exemplar vegetal (100 noms) o animal (65 noms).

Cançons populars mallorquines, avui exhaurit, és un llibre que presenta un doble interès: el seu valor com a treball de camp, d'investigació de l'oralitat i el seu atractiu com a objecte de lectura. Per als especialistes és una font de variants noves de cançons que hom tenia a l'abast en reculls precedents i una aportació nova de materials etnopoètics inèdits; per als no especialistes una allau de parau-

¹¹ Cardell, com A. Gili, ha considerat sempre el «seu» cançoner com un apèndix complementari al del P. Ginard i Bauçà. Inclou el número que la cançó transcrita té al *Cançoner* ginardià en cadascun dels apartats corresponents.

¹² Carta de Joan Veny a S. Cardell del dia 30 de novembre de 1988 (resposta a la recepció del llibre).

les antigues harmonioses i ben confegides, plenes de sentit i saviesa, lluny de la banalització de la cultura entebanadora actual.

5. A tall de cloenda

El treball d'investigador i de divulgador de l'etnopoètica de Sebastià Cardell i Tomàs és certament molt remarcable, extensa i intensa. La consideració de les seves publicacions (i dels materials inèdits) és molta, però per damunt de tot, l'exemple de la seva laboriositat, de l'afany de perfecció, de l'amor actiu a la llengua catalana, sempre des de la humilitat i amb uns recursos materials molt escassos, l'han convertit en un referent al seu poble i el fan digne de ser conegut molt més enllà. El lema preferit de Cardell, manllevat als germans Grimm és *Andacht zum Kleinen* («entusiasme per les coses insignificants»). És un descriptor excel·lent del que ha estat al llarg de molts anys el motor d'una tasca folklòrica i cultural ingent.

APROXIMACIÓ SUCCINTA A FRANCESC D'ALBRANCA (FRANCESC CAMPS I
MERCADAL), METGE I FOLKLORISTA MENORQUÍ
Pilar Arnau i Segarra
Universitat de les Illes Balears

1. *Introducció*

La riquesa i la diversitat de la literatura popular mallorquina, amb totes les seues diferents manifestacions, gaudeix d'un important *corpus* d'investigació crítica que s'ha desenvolupat, sobretot en les darreres dues dècades gràcies, especialment, a la tasca d'investigadors vinculats a la Universitat de les Illes Balears (Grimalt, Guiscafrè, Valriu *et al.*). No passa el mateix amb la literatura popular de les altres Illes Balears. En el cas de Menorca, comptem fonamentalment amb pròlegs o presentacions de recopilacions de textos de literatura oral, o articles o altres breus treballs que n'analitzen aspectes concrets. Ja l'any 1998, el professor Jaume Mascaró mostrava la seua preocupació, i n'adjudicava la mancança al fet que la «literatura popular menorquina no és, ni de bon tros, tan rica i extensa com la mallorquina, de la qual, d'altra banda, n'és profundament dependent [...]; però presenta una gran varietat formal i temàtica, i de la qual només disposem d'estudis molt circumstancials i limitats» (Mascaró Pons 1998: 21).

La literatura popular menorquina està constituïda per materials molt diversos que configuren un mosaic etnopoètic singular. Mascaró Pons parla de

faules, llegendes, rondalles, coverbos, conjurs màgics, cançons, gloses, codolades, refranys...
L'enumeració podria ampliar-se a *històries* i a altres formes de producció literària (obres teatrals, per ex.), de les quals sovint en sabem l'origen i l'autor, però que han estat assumides col·lectivament com a manifestacions de la transmissió oral (Mascaró Pons 1998: 21-22).

La recopilació de la literatura oral menorquina s'inicià a principis de segle xx, de la mà, fonamentalment, de tres folkloristes insulars. Hi destaca, en primer lloc, la tasca de Francesc Camps i Mercadal (Es Migjorn Gran 1852 – 1929), conegut popularment amb el pseudònim de *Francesc d'Albranca*. Com a metge rural, el doctor Camps aprofità la proximitat de la seua feina a les persones del camp de la zona d'es Migjorn per a recopilar un gran nombre de fonts de la literatura popular menorquina que més tard publicà en dos volums sota el títol *Folklore menorquí (de la pagesia)* (1918 i 1921). Sens dubte som davant el *corpus* més important de literatura popular menorquina, la base per a qualsevol estudi sobre la identitat cultural i lingüística de l'illa.

En segon lloc, trobem l'advocat maonès Pere Ballester Pons (Maó 1856 – 1946), que s'interessà sobretot pels costumaris menorquins de finals del segle XIX; i, finalment, trobem l'artanenc Andreu Ferrer Ginard (Artà 1887 – Palma 1975), mestre mallorquí que exercí durant molts anys a Menorca, on recopilà diversos materials que publicà en diaris i revistes i en diversos reculls com ara *Rondaies de Menorca* (1914) i *Cançonetes menorquines* (1922).

Amb la voluntat de pal·liar la manca de coneixement i divulgació de la literatura (i cultura) popular menorquina, fou el mateix Jaume Mascaró qui, l'any 2007, encapçalà la iniciativa de creació d'un web, els objectius del qual eren principalment la difusió de les diferents activitats de cultura popular a Menorca, la creació d'una xarxa d'intercanvi d'idees i experiències, i l'accés a bibliografia i informació en general. La iniciativa tingué els seus fruits, i, a finals de març de 2011, el Consell Insular de Menorca presentava oficialment el web www.culturapopularmenorca.cat, que sens dubte ha de contribuir a divulgar les diverses manifestacions de la cultura popular illenca, i, segons el nostre parer, a impulsar investigacions crítiques centrades en la literatura popular de Menorca.

2. *Els inicis de Francesc d'Albranca com a folklorista*

Francesc d'Albranca era el pseudònim del metge Francesc Antoni Camps i Mercadal. Albranca, terme d'origen àrab, designa una possessió a Menorca. Camps nasqué al lloc de la Cova, al barranc d'Albranca, d'on procedeix l'origen del seu sobrenom. Provenia d'una família pagesa (era el cinquè de vuit germans), amb mitjans econòmics molt limitats. Son pare era el pagès mitger del lloc «La Cova», i allí fou on el nin Francesc passà la primera infantesa. Però el nin era molt petit, no tenia força per a les feines del camp. Anys més tard, la seua filla Maria Dolors afirmava: «Lo cert és que estava dotat des de petit d'una gran intel·ligència i la falta de creixença de la primera edat seria el medi que Déu posaria perquè un pagès pobre com l'amo en Biel se despregués d'un dels seus fills perquè anàs a escola» (Camps Riudavets 2009: 30).

Descalç, el nin travessava barrancs i penyalars per anar a l'escola del poble, en què ensenyava Joan Alzina de Binicondrell, vicari de la parròquia de Sant Critòfol que feia de mestre. Molt amic seu era el sacerdot Francesc Cardona i Orfila, professor de l'Institut maonès que percebé el talent per als estudis del jove Francesc i li facilità cursar el batxillerat a Maó i la carrera de Medicina a Barcelona. L'any 1878, en llicenciar-s'hi, tornà a Menorca, on exercí de metge rural a la zona d'es Migjorn Gran. «Per atendre la nombrosa clientela solia recórrer a cavall masies i pobles veïns» (Moll Camps 1986: 13). El seu contacte directe amb la població de les zones rurals interiors de l'illa, territoris en què la substitució lingüística del

català pel castellà era baixíssima (gairebé inexistent en aquella època), contribuï a desenvolupar els seus interessos etnogràfics i lingüístics i sobretot li facilità la recopilació directa de materials. Així, entre 1914 i 1921 en publicà un gran nombre sota forma de fulletons a la *Revista de Menorca*. Val a dir, però, que ja a l'any 1912 aquest extens treball de compilació i transcripció de material folklòric, que havia dut a terme durant gairebé trenta de la seua vida, li havia valgut el Premi de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó (l'accessit fou per al seu amic, i també folklorista, Andreu Ferrer i Ginard). El recull premiat, i publicat fragmentàriament a la *Revista de Menorca*, s'aplegaria posteriorment en els dos volums que li han donat més prestigi i popularitat, *Folklore menorquí (de la pagesia)*, publicats entre 1918 i 1921. En canvi, una part de l'obra premiada no s'edità fins 1987, sota el títol *Cançons populars menorquines*, seixanta anys després de la seua mort. Val la pena recordar que els primers articles que publicà sobre el folklore menorquí havien aparegut ja el 1891 a *El Mahonés*, i foren escrits en castellà.

3. La influència de Mossèn Antoni M. Alcover

Però l'interès del metge migjorner per la cultura popular no es desenvolupà al marge dels canvis socials i culturals. Segons l'estudiosa Josefina Salord, «la figura d'Antoni M. Alcover va ser determinant en la trajectòria cultural de Francesc Camps i Mercadal, sobretot pel paper que jugà en el seu perfil de filòleg i folklorista en el Noucents» (Camps/Alcover 2011: 13). En efecte, la relació entre els dos erudits es materialitzà en la contribució de Camps i Mercadal a molts projectes alcoverians: la seua col·laboració al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana amb la conferència «Recorts de la dominació mora en la parla menorquina»¹ (gràcies a l'ajut d'un pagès d'origen algerià resident a Menorca); la implicació en la recollida lexicogràfica menorquina del *Diccionari Català-Valencià-Balear*; les publicacions a la revista *La Aurora*, capitanejada per Alcover; la col·laboració, a partir de 1913, en l'elaboració del *Diccionari general de la llengua catalana*, amb el consegüent enfortiment de vincles amb l'Institut d'Estudis Catalans²; o la cooperació en les eixides filològiques d'Alcover per Menorca. Així, en diverses ocasions Alcover s'allotjà a casa de Camps, que l'acompanyà durant les eixides sempre que la feina li ho permetia, bo i facilitant-li els contactes amb els pagesos i ajudant-lo a recopilar el material oral. De l'abast d'aquesta relació en dóna prova l'interessantíssim epistolari creuat entre el canonge manacorí i el metge menorquí, editat amb cura per Maria Pilar Perea i Josefina Salord (Camps/Alcover 2011).

¹ Maria Pilar Perea estudia l'aportació dels erudits balears al Primer Congrés Internacional de Llengua Catalana a Perea (2006).

² Sobre la relació de Camps i Mercadal amb l'IEC podeu veure l'opuscle Salord (2003).

Un dels aspectes que més agermanà els dos lingüistes i folkloristes fou la religió. Tots dos eren fermes catòlics que sustentaven la seua fe en els valors de la pagesia més tradicional. La seua condició de catòlics, més implícita en Camps que no pas en Alcover, impregnava completament les seues vides, perquè tant l'un com l'altre hi exercien de catòlics en tot moment: quan feien de filòlegs, *d'homes de cultura*, de folkloristes o d'articulistes (sobretot en premsa catòlica i tradicionalista, sovint vinculada a partits conservadors), tant en les seues col·laboracions a la premsa illenca com a la del Principat.

4. Dues vessants de Francesc d'Albranca

De totes les tasques dutes a terme pel Dr. Camps, ens interessen, ara i aquí, dues vessants estretament vinculades: la de compilador de material folklòric, que inicià a les darreries del segle XIX i continuà fins als anys vint, i la d'articulista.

4.1

Durant les visites als seus pacients de les zones rurals el metge Camps s'adonà que la literatura de transmissió oral corria el perill de desaparèixer, i hi inicià una tasca de recollida de materials lingüístics i folklòrics d'orígens diversos. Aquesta actitud, molt vinculada a l'esperit romàntic (tardà), implicava, com en el cas d'Alcover, una certa idealització de la tradició i de la ruralia, que es traduïa en una tasca i una valoració emotives, però poc objectives.

Tot i que la intenció explícita de Francesc Camps i Mercadal era la de salvar aquell patrimoni, no deixa de fer que s'hi projectés també la seva visió ideològica, que en aquest cas va ser reaccionària, és a dir: contra la modernitat, anti-urbana, restringida als dictàmens de l'Església, i eliminades les expressions subversives, és a dir aquelles manifestacions que critiquen el poder establert, de classes socials o d'institucions (Florit 2002: 4).

Francesc Florit, un dels investigadors que més ha treballat els materials aplegats als dos volums de *Folklore menorquí (de la pagesia)* (i és l'autor del pròleg i la reedició dels anys 80), li retreu l'absència d'elements eròtics i satírics propis de la literatura popular tradicional, a banda de les manifestacions populars que no s'insereixen en la cultura rural, com ara les cançons picaresques dels sabaters i les crítiques polítiques, molt presents en la incipient cultura obrera insular (Florit 2002).

Hem de tenir present que Camps (com Alcover) lligava estretament ideologia i religió. Per a ell, la tradició i la seua conservació eren els motors de la societat. Aquests plantejaments estaven emmarcats en els límits del regionalisme menorquí: Camps es dedicà en cor i ànima a la defensa de la llengua i la cultura catalanes de Menorca, vinculades a un ideari catòlic conservador (Salord 1990).

La seua recerca en l'àmbit del folklore ha de ser considerada com la de l'erudit autodidacta que recull totes les versions possibles i, posteriorment, tria la que li sembla més encertada, tot passant la versió seleccionada pels cànons morals del propi sedàs individual.

Topam una vegada més amb els criteris de selecció i de censura moral, característics dels esquemes ideològics del ruralisme de la *Renaixença*, més interessat en la recerca d'una imatge idealitzada i no contaminada del poble rural que amb l'autèntica realitat cultural (Trias Mercant 1992: 47).

Afortunadament, Camps no llençà les versions més eròtiques, escatològiques o *immorals*, recollides per ell mateix. Aquestes versions s'han conservat fins a l'actualitat en el ric arxiu Albranca, la qual cosa ha permès una investigació posterior amb criteris més actuals. Així, i gràcies al treball de Natàlia Sans, podem accedir a un nombre de material que el folklorista deixà inèdit, sense incorporar-lo ni als seus dos volums de *Folklore menorquí (de la pagesia)* ni a cap altra publicació. Ens estem referint a *Cançons amagades. El cas de les cançons que Francesc Camps i Mercadal va silenciar* (Sans 2002). Aquest opuscle presenta una sèrie de petites gloses i cançonetes breus de temàtica diversa, especialment escatològiques, eròtiques o burlesques, i que Camps classificà com a «satíriques». En llegir-les, advertim clarament que aquestes cançons foren amagades (i afortunadament no cremades) perquè no combregaven de cap manera amb l'ideari conservador i puritat del folklorista.

Tot plegat, la tasca de Francesc Camps és la d'un erudit autodidacte que vol conservar unes manifestacions populars que veu que corren el perill d'extinció, a causa del procés de modernització social. Amb això Camps vol dibuixar un marc identitari menorquí idealitzat, delimitat per una ideologia que enalteix els valors tradicionals de la pagesia i de la religió. La seua obra cabdal, *Folklore menorquí (de la pagesia)*, s'ha de considerar com «la punta d'un iceberg que amaga una activitat ben coherent dins la seva aparent diversitat» (Salord 1998: 266).

4.2

I aquesta activitat es manifestà sobretot en els nombrosos articles publicats en la premsa menorquina, però també en la de Mallorca i la del Principat. A l'arxiu de Francesc d'Albranca, hem pogut comptar uns 500 articles, apareguts entre 1890 i 1929, any de la seua mort. En consultar-los,³ es percep l'evolució de l'autor, una

³ No es tracta aquí d'una recerca exhaustiva, d'una anàlisi dels continguts o de l'ideari de l'autor, tasca immensa que superaria, i de molt, els objectius (i l'extensió permesa) d'aquest treball. Ens hem limitat a consultar els arxius, a agrupar alguns articles per la seua procedència i prendre notes dels que ens han semblat més interessants. L'objectiu d'aquesta part del treball és perfilar succintament els contorns de la tasca articulista de Camps.

evolució més que no pas ideològica, diríem que és d'interessos. Així, basant-nos sobretot en els títols i en una lectura ràpida dels articles, podem afirmar que d'una època de cristianisme militant, exacerbadament reaccionari, anirà evolucionant cap a interessos lingüístics i culturals més amplis, això sí, sempre des de posicionaments conservadors.

De la primera època podríem destacar alguns articles apareguts al *Bien Público*, de Maó, entre 1894 i 1896 o a *El Vigía Católico*, entre 1892 i 1907. En aquesta darrera publicació catòlica aparegueren uns 80 articles sobre cristianisme i política, entre els quals n'hi ha 5 que es dediquen a tractar críticament la maçoneria. Però també trobem en *El Vigía Católico* 6 articles sobre viatges a Menorca. Aquesta motiu pot sorprendre el lector actual; de fet, creiem que fins ara, cap estudiós se n'ha fet ressò: Francesc d'Albranca publicà diversos treballs sobre «turisme» a Menorca on inclou molts elements de la cultura popular menorquina. En aquest context, entre els seus manuscrits hem pogut trobar també un quadernet titulat «Dades recollides per l'elaboració d'una Guia de Menorca», que, segons els nostres coneixements, roman encara inèdit. Tots aquests treballs, alguns un poc desconcertants, es feren en una època en què el turisme era encara una indústria completament incipient a les Balears.

En canvi, sí que han estat publicats els 21 articles que Camps publicà a *La Aurora* durant l'any 1916, els quals, sota el títol *Mites i records* (2000) foren editats pel seu nebot Antoni Moll i Camps. Es tracta sobretot de rondalles, llegendes i altres tipus de narracions breus que recorden les ja publicades als dos volums de *Folklore menorquí (de la pagesia)*. De fet, segons Moll i Camps, es podrien considerar com un complement o prolongació d'aquest treball modèlic (Camps i Mercadal 2000: 8).

Els aproximadament 70 articles apareguts entre 1896 i 1920 a la *Revista de Menorca* han estat estudiats per Josep M. Quintana, qui en dedicà tot un capítol del seu llibre *Regionalisme i cultura catalana a Menorca (1888-1936)*, publicat el 1998, a les aportacions d'intel·lectuals com el Dr. Camps, Ruiz i Pablo, Llorenç Lagunte, Antoni Orfila, Andreu Ginard, etc.

El metge-folklorista també participà en el quinzenari migjorner, *Llum Nova*, entre 1912 i 1913, la que fou primera revista menorquina escrita íntegrament en català (tret de la publicitat i algun breu article). Francesc d'Albranca hi publicà onze articles, i fou un dels principals col·laboradors de la secció «Plana literària». Contràriament al que han afirmat alguns crítics, no fou d'Albranca l'impulsor de la revista, sinó el seu amic i company d'Artà Andreu Ferrer Ginard, mestre en el municipi d'es Migjorn Gran durant aquella època.

Francesc d'Albranca protagonitzà, o simplement participà, en nombroses polèmiques lingüístiques a la premsa insular menorquina. En general, d'Albranca defensava les tesis d'Alcover sobre l'ortografia menorquina (més tard defensaria i assumiria públicament les normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans) en front de l'opinió de personatges que eren partidaris de «la llibertat ortogràfica». Així, a *La voz de Menorca*, hi apareixen 12 articles publicats entre finals de 1917 i principis de 1918, en què diversos autors, entre ells el mateix d'Albranca, rebaten i esmenen les argumentacions sobre la normativa ortogràfica del català de Menorca. Tot començà, però, amb un article de Mossèn Alcover l'1 d'octubre de 1917 al *Iris* de Ciutadella que titulava «Com convé escriure el Menorquí», article en què el canonge defensava l'autoritat de les normes ortogràfiques, mentre que autors com Joan Pagès, Jaume Ferrer, Josep Canet, i altres que signaren amb pseudònims, com *Misatge*, afirmaven «Prou gramàtica», títol d'un article del 26 de novembre de 1917 en què podem llegir:

Te raó es *Misatge*. No mos barallem sobre haver d'escriure de una manera o de s'altre. Que escriguí cada un assí com puguí. Lo interessant es que se establesqui se costum de escriure en menorquí lo que en menorquí pensam (p. 1).

Evidentment, Francesc d'Albranca no compartia aquestes opinions i defensà les tesis alcoverianes en les planes de la premsa menorquina.

Però aquesta no havia estat la primera polèmica lingüista en la que participà d'Albranca en la premsa menorquina. Ja a finals de 1894 i principis de 1895 es va establir un creuament d'opinions a les pàgines dels diaris ciutadellencs *El Vigia Católico* i *El Noticiero*, i del maonès *El Bien Público*. Dels més de vint articles que tracten sobre la llengua que ha de protagonitzar els Jocs Florals de Menorca, nou són de Francesc d'Albranca. El primer el va publicar l'11 de desembre de 1894 a *El Bien Público*. Es tracta d'un article que ens descobreix un articulista sorprenentment irònic:

Sin embargo de que tenemos poetas y de que es el menorquí lengua tan culta (rama del catalán, o el catalán mismo ligeramente alterado) carecemos de un léxico autorizado que uniforme la escritura. Los menorquines hablan el menorquí pero no saben escribirlo.

I més endavant, acaba l'article afirmant que:

los primeros Jochs Florals en Ciudadela deberán destinar el primer premio para las Cartillas silabarios del dialecto menorquí. Los Jochs Florals, por de pronto, no vienen a laurear las letras menorquinas, sino a hacerlas nacer, criarlas y desarrollarlas.

A banda dels articles sobre qüestions lingüístiques, especialment sobre ortografia i dialectologia, sobre religió, i sobre política, sovint vinculada al cristianisme, d'Albranca és fonamentalment conegut per ser l'autor de molts articles sobre cultura popular: costums, llegendes, etc. Si tots sabem que el material publicat als dos volums de *Folklore menorquí (de la pagesia)* no són més que una recopiació dels treballs apareguts anteriorment a la *Revista de Menorca*, hem de tenir present que aquesta, malgrat ser la més coneguda, no és l'única publicació del metge Camps sobre cultura popular a la premsa menorquina. Així, per exemple, trobem també uns 40 treballs breus a *Crònica de Menorca*, publicats entre 1871 i 1872, la majoria a la secció «Cabos sueltos», que tracten, entre d'altres, d'aforismes, apotegmes, etc.

5. A tall de conclusió

Francesc Camps i Mercadal recollí un material valiosíssim del folklore narratiu menorquí. La major part, i la més valorada, fou publicada en vida del folklorista, però encara queden molts documents inèdits, i publicacions periòdiques, que caldria investigar. Malgrat el fet impugnable que alguns escrits inèdits hagin desaparegut (sembla que durant anys diversos autors consultaven l'arxiu familiar i s'endugueren el que necessitaven...), trobem encara avui manuscrits inèdits on es recopilen refranys, endevinalles, sermons, coverbos, codolades, etc. No cal dir que queda molta feina per fer.

BIBLIOGRAFIA

- ARNAU I SEGARRA, P. (1999): «*I encara hi és si no se n'és anada*. Presència i funció de la rondallística a *Cròniques de la molt anomenada ciutat de Montcarrà* (1972), de Maria Antònia Oliver», dins *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca) 8-12 de setembre de 1997*; edició a cura de Joan Mas i Vives i Joan Miralles i Montserrat, vol. II, Barcelona / Palma, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 486-506.
- BARCELÓ, X. (2008): «*El vaixell d'Iràs i no Tornaràs*, fragmentació (entre la rondalla i la psicologia)», dins Margalida PONS; Josep Antoni REINÉS (eds.): *Poètiques de ruptura*, Palma, Lleonard Muntaner, p. 241-254.
- CAMPS I MERCADAL, F. (Francesc d'Albranca) (1986): *Folklore menorquí. De la pagesia*, vol. I; edició i pròleg a cura de Francesc Florit Nin, Menorca, Consell Insular de Menorca / Entitat Local d'es Migjorn Gran.
- (1987): *Folklore menorquí. De la pagesia*, vol. II; edició i pròleg a cura de Francesc Florit Nin, Menorca, Consell Insular de Menorca / Entitat Local d'es Migjorn Gran.
- (2000): *Mites i records*; edició i estudi introductori a cura d'Antoni Moll Camps, Maó, Institut Menroquí d'Estudis.
- CAMPS I MERCADAL, F.; ALCOVER, A. M. (2011): *Epistolari (1906-1926). De les notes dialectològiques i folklòriques als apunts culturals*; edició i introducció de Maria Pilar Perea i Josefina Salord,

Maó, Institut Menorquí d'Estudis.

CAMPS RIUDAVETS, M. D. (2009): *Vida popular del metge Francesc Camps d'Albranca*; edició a cura d'Àngel Mifsud Ciscar (segona edició completa), Maó, Institut Menorquí d'Estudis.

Consell Insular de Menorca, <<http://www.culturapopularmenorca.cat>> [data de consulta: març 2012].

FERRER GINARD, A. (1979): *Rondaies de Menorca*; pròleg de Francesc de B. Moll, Ciutadella, Nura.

FLORIT NIN, F. (1991): «Literatura tradicional i literatura culta a Menorca. Segle xx. La circularitat desitjada. La transcendència del folklore literari de Francesc d'Albranca», *Revista de Menorca*, núm. 4 (1991), p. 469-488.

— (1986): «Prolegòmens al folklore literari», dins Francesc CAMPS I MERCADAL (Francesc d'Albranca): *Folklore Menorquí. De la pagesia*, vol. 1; edició i pròleg a cura de Francesc Florit Nin, Menorca, Consell Insular de Menorca / Entitat Local d'es Migjorn Gran, p. v-xxviii.— (2002): «Dues dimensions de Francesc d'Albranca». Consell Insular de Menorca, <<http://www.cime.es/albranca2002/articulos/francescflorit.pdf>> [data de consulta: març 2012].

MASCARÓ PONS, J. (1998): «Sereu pobres tota la vida... Una lectura de llegendes menorquines», *Revista de l'Alguer*, núm. 9, p. 21-35.

MOLL CAMPS, A. (1986): *Inventari de minyonia. Evocacions i digressions*, Ciutadella, Franzine Esquix.

ORIOI I CARAZO, C. (2002), *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*, Valls, Cossetània.

PEREA, M. P. (2006): *La participació de les Illes Balears al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics.

QUINTANA, J. M. (1998): *Regionalisme i cultura catalana a Menorca (1888-1936)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

SALORD RIPOLL, J. (1990): «Francesc Camps i Mercadal / Francesc d'Albranca; coordenades històricoculturals», *Revista de Menorca*, núm. 5 (1992), p. 413-428.

— (1998): «Carta per Francesc Camps i Mercadal, el primer filòleg menorquí», dins *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, vol. II; edició a cura de Josep Massot i Muntaner, Barcelona, Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 265-274.

— (2003): *Els filòlegs menorquins i l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, Publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans.

SANS I ROSELLÓ, N. (2002): *Cançons amagades. El cas de les cançons que Francesc Camps i Mercadal va silenciar* (Il. Marcel Villier), *Quaderns de Folklore*, núm. 71, Ciutadella.

TRIAS MERCANT, S. (1992): *Una història de l'antropologia balear*, Barcelona, Boixareu Universitaria.

VALRIU LLINÀS, C. (1998): *Influència de les rondalles en la literatura infantil i juvenil catalana actual (1975-1985)*, Palma, Moll.

— (2007): «La rondalla», dins *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya*, vol. 7, Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Generalitat de Catalunya, p. 165-202.

VERSIONS EIVISSENCA I MALLORQUINA DE LA RONDALLA ATU 1685: «EN PERE
BAMBO» DE CASTELLÓ I «UN FESTEJADOR» D'ALCOVER*
M. Magdalena Gelabert i Miró
Institució Pública Antoni M. Alcover – GREIB

1. *Antoni M. Alcover i Joan Castelló Guasch a la recerca de rondalles*

Antoni M. Alcover (Manacor 1862 – Palma 1932) i Joan Castelló Guasch (Eivissa 1911 – Palma 1984), tot i que varen viure dins unes coordenades socioculturals i temporals diferents, compartiren la tasca d'arreglar les rondalles que corrien de boca de la gent de Mallorca i Eivissa respectivament.

Entre la vida i l'obra d'ambdues figures podem establir un seguit de paral·lelismes importants que els apropen. Pel que fa a la vida, entre els oficis que exercí Joan Castelló n'hi hagué alguns vinculats al món de la impremta. Treballà com a caixista a diversos diaris com *El Resumen*, que més endavant s'anomenaria *El Resumen de la Voz de Ibiza* o al *Diario de Ibiza* a través del qual conegué Isidor Macabich. Continué com a impressor a l'*Antiga Impremta Soler* i a altres impremtes. Per altra banda, és prou coneguda la vinculació d'Antoni M. Alcover al món de la premsa i de la impremta, dirigí diverses publicacions com *El Àncora* o *La Aurora*, que culminà en la creació de la impremta Mossèn Alcover l'any 1925.¹

L'aspecte que més els acosta és el de ser els principals compiladors de rondalles de les illes respectives: si Alcover és el principal recol·lector de rondalles de Mallorca, amb un total de més de quatre-centes peces; Castelló és el compilador per excel·lència de les rondalles de les Pitiüses, amb més de cent vint materials recopilats. És significatiu i compartit l'apassionament que sentien per aquesta tasca que conraren al llarg de bona part de la seva vida.

Curiosament, Antoni M. Alcover també s'interessà per les rondalles eivissenques, però només de manera incipient. N'arreglà quatre: «Es fameliar», «Sa nit de Santa Esperança», «Es Iai Prats» i «L'amo de Parella».

Un altre dels elements que trobam als dos aplecs és l'ús enriquit i acurat de la llengua. Tant Castelló com Alcover es deturaren a la recerca de l'expressió precisa i matisada que aporta a les rondalles un estil literari que recrea les contarelles que

* Aquesta comunicació va ser presentada a la VI Trobada del Grup d'Estudis Etnopoètics (XIII Simposi de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer) (celebrada a Eivissa, el 5 i 6 de novembre de 2010) amb el tema «Etnopoètica i territori: unitat i diversitat» però, per motius imponderables, no es va poder publicar en les actes corresponents. D'acord amb el compromís dels responsables del GEE es publica en el present volum.

¹ L'any 1925 es creà la impremta «Mossèn Alcover» i cinc anys després es constitueix l'anomenada «Editorial Alcover S. L.» formada per Antoni M. Alcover, Francesc de Borja Moll i Joan Riutort amb la intenció de continuar l'obra literària i científica d'Alcover.

els havien arribat inicialment. Aquest tret aporta un major nivell estilístic i literari als textos que és lloat pels receptors, en detriment, però, de la fidelitat estricta pròpia del folklorista pur.

Per concloure aquest apartat cal destacar la transcendència que han tingut els reculls de rondalles de Joan Castelló i d'Antoni M. Alcover, que han servit com a material de lectura en català entre diverses generacions en moments històrics especialment difícils per a l'ús normal de la llengua. Es tracta d'obres que, encara avui i de cara al futur, ens permeten gaudir de la rondallística com una de les principals tradicions populars que han caracteritzat la vida del nostre poble.

2. «Un festejador» d'Antoni M. Alcover

2.1 Dades catalogràfiques

«Un festejador» correspon al grup de rondalles i contarelles de riure, concretament al tipus ATU 1685² que es refereix a la història d'un festejador beneït que demostra la seva estupidesa a través d'una sèrie d'errors absurds tot obeïnt literalment els consells que li donen.

El RondCat aplica a aquesta rondalla el tipus ATU 1696 «Doncs, ¿què s'ha de dir (fer)?», en la qual una mare ensenya el seu fill beneït i li diu què ha de dir o fer en una circumstància determinada. Ell aplica l'ensenyança en una situació diferent que crea malentesos i, a causa d'això, el despatxen de mala manera.

2.2 Sinopsi

Una mare envia el fill a festejar una al·lota, na Maria-Aina d'es fil. En Pere demana a sa mare què ha de dir i ella li respon: «digues Com va? Que li pegau a seure?». Justament trobà mare i filla que eren a la porta de casa i sortien per anar-se'n i li responen malament. Quan sa mare li demana «Com és anat?», en Pere respon «Malament!» i li conta el pas, així com farà cada vegada que l'envii. Ella l'aconse-

² Uther (2004, III: 371-372) descriu de la següent manera el tipus ATU 1685 «The Foolish Bridegroom»: «Miscellaneous type. (Including the previous Type 1685A.) A young bachelor (bridegroom, often a trickster) proves his stupidity through a series of absurd mistakes (follows his master's advice literally in order to injure him). The following episodes are the most common:

(1) Left alone at home, the fool is instructed to put a certain ingredient (e.g. parsley) in the food he is cooking. He puts the dog (cat) that is named Parsley into the soup [J2462.1].

(2) The fool is told to clean a certain area. He takes this order literally and throws out everything that is in it [J2465.5].

(3) When he goes courting, he is advised to cast eyes at the girl. He puts out eyes of animals (often sheep) and throws them at her [J2462.2] In some cases, the metaphoric meaning of the gesture is understood; in others, the young woman rejects the foolish suitor [J2462.2]. Cf. Type 1006.» A més a més els relaciona amb altres episodis addicionals, combinacions i variants literàries.

lla que en tornar-hi digui «Festegem, festegem». Quan en Pere hi torna justament na Maria-Aina tengué son pare mort i quan li parlà de festejar el varen treure de la casa. La mare l'adverteix que hauria d'haver dit «Al cel lo vegem!». Quan compareix altra vegada per festejar, es troba en plenes matances i ell escometé amb l'expressió de condol amb la qual cosa la mare de na Maria-Aina el tragué defora. La mare d'en Pere li aconsellà que en tornar-hi digués «Molts i grossos!» però justament quan hi tornà curaven na Maria-Aina d'un bony que li havia sortit al clatell i davant la seva escomesa el marxaren. Sa mare li recomanà que en tornar-hi digués «Que s'assec i no reverdesca!», quan hi tornà na Maria-Aina semblava un claveller i li respongué malament que se'n tornàs per on havia vingut. Altra vegada, sa mare li digué que havia d'haver dit: «Brui per defora i rel per dedins!» I tornà a ca na Maria-Aina quan li treien una pua de garanyoner que tenia ficada ben endins a un peu. Quan el sentiren s'hi afuaren a galtades i l'acompanyaren amb vergues de bou, de la tupada hagué de jeure vuit dies i renuncià a tornar a festejar.

2.3 *Els personatges*

Els personatges principals d'aquesta rondalla són tres: Pere, el festejador beneit; sa mare, que l'aconsella, i Maria-Aina d'es fil, la pretendenta. Pere, un fadrí que ha passat els trenta anys, se'ns presenta com un personatge absolutament pla i sense gens de capacitat de raciocini. Simplement es limita a seguir els consells de la seva mare i a rebre les conseqüències dels seus errors. La seva capacitat de reacció davant cada una de les situacions és gairebé nul·la fins al final que, a força de llenya, s'escaliva i decideix no tornar a provar de festejar.

La mare és una figura prototípica que, amb la intenció d'ajudar i protegir el fill, l'aconsella i li fa costat a cada una de les situacions. L'amor de mare li impedeix veure les limitacions del seu fill fins a l'evidència de la pallissa que rep al final.

Maria-Aina d'es fil és l'exemple d'una jove pubilla en edat de festejar que és ben educada i du a terme les accions pròpies de la seva condició. És humana i pateix per la mort del pare o per altres circumstàncies com el bony o la pua.

També apareixen a la rondalla alguns personatges secundaris que reforcen les accions que es duen a terme contra el festejador beneit. Són la mare de Maria-Aina i altres persones indefinides que les acompanyen en cada situació: el dia de la mort del pare, el de les matances o el dia que li treuen la pua.

2.4 *L'estructura*

Es tracta d'una història relativament breu, d'unes tres pàgines, que s'inicia amb

unes pinzellades de presentació dels personatges i la situació de festeig que la mare planteja.

A partir d'aquest moment es reproduïxen sis situacions diferents que segueixen el mateix esquema: la mare aconsella a Pere el que ha de dir, ell ho aplica literalment i pateix les conseqüències, la mare li demana «com és anat» i ell respon «Malament!» I li conta el pas per la qual cosa la mare afegeix una nova escomesa que el fill manifesta acceptar amb un «ja ho sabré per un altre pic». Només al final aprèn la lliçó que Alcover resumeix amb un refrany: «Gat escaldat, d'aigo freda tem».

2.5 *L'estil i la llengua*

Tot i la senzillesa d'aquesta rondalla, observam l'estil alcoverià característic que es reflecteix, sobretot, en les expressions i en el lèxic. Alcover juga amb la repetició d'unes mateixes frases de contacte entre mare i fill, al costat d'altres més riques i variades. Algunes de les expressions que maneja són *Hauries de veure si, ses raons sien acabades, surta d'allà on surta, rodar clau, amb caixes destrempades, passa fora ca pelut, d'es cap d'una mesada* o *dir ses mil llàstimes*.

Especialment significatius són els termes que es refereixen a la beneitura del protagonista com *bajoca* i *aubercoc* o als insults: *tros de bèstia, tros de banc, s'alicorn*. També són molt curioses les comparacions que usa com: *va quedar a's mig d'es carrer com es gat d'en Para-canyes, tenia ets uis com a tomàtiques de plorar* o *se'n va anar com un ca atupat amb sa coa a's mig de ses cames*.

3. «En Pere Bambo» de Joan Castelló Guasch

3.1 *Dades catalogàfiques*

«En Pere Bambo» és també una rondalla de riure que correspon igualment al tipus ATU 1685 que explica la història d'un festejador beneït que demostra així com és amb errors absurds pel fet d'obeir literalment els consells que li donen.

Comparteix amb «Un festejador» d'Antoni M. Alcover el tipus ATU 1696 «Doncs, ¿què s'ha de dir (fer)?», però aquesta rondalla és més extensa que l'anterior, la qual cosa permet que inclogui dos episodis addicionals més. Per una banda, l'ATU 1210 «El lletsó del campanar» que explica com, per eliminar un lletsó que ha crescut al campanar, fermen un ase lligat pel coll perquè se'l mengi, el ruc s'ofega i treu la llengua i es lamenten que s'hagi mort quan estava tan content de menjar-se l'herba. Per l'altra, l'ATU 1691, el d'«El beneït golafre» que va a sopar i perquè no el prenguin per fart li han de trepitjar el peu, però li passa per damunt el gat de la casa i diu que ja està tip sense haver sopat.

3.2 *Sinopsi*

Una vídua té un fill anomenat Pere i en tenir prop de vint anys li proposa d'anar a festejar. Davant la pregunta «Què hi he de fer?» La mare respon que s'acosti a les al·lotes i els tiri alguna «uiada». Pere treu els ulls a cabres i gallines i els tira a les al·lotes, el germà d'una d'elles el galteja i també l'amo de les gallines i les cabres.³ Quan conta a sa mare que li ha anat molt malament ella l'aconsella d'agafar el tambor i la flauta de son pare i anar a fer una sonada a qualsevol casa. Veu molta gent prop d'una casa i s'hi acostava a sonar justament s'havia mort l'amo, surt el fill, li infla el nas i li pega puntades de peu a les anques, també li diu què hauria d'haver dit «Vos acompany amb es sentiment. Que a la santa glòria el trobeu». Pere s'acosta a una altra casa on fan matances i diu l'expressió de condol i l'amo l'arruixa i li diu que hauria d'haver dit «Que Déu vo'n do molts i molts grossos!». Pere passa vora un home al qual li ha sortit un bony al nas i li diu la frase anterior, l'home el venta i li diu que digui «Aquest que es sequi i no vo'n surti d'altre mai més!». Es troba amb un pagès que semblava blat que li etziba davant la seva escomesa i li fa dir «De lo que sembreu, mengeu!» però el proper home escampava fems vora una paret i el deixà blau. Torna a sa mare que, apurada de tot, el du amb el mossènyer.

El mossènyer l'envia a pasturar l'ase tot dient-li que li agraden molt els lletsons, ell en veu un dalt el campanar i li ferma una corda pel coll, el deixa penjat a dalt i va a cercar el mossènyer que li donà mànec tot advertint-lo que no fes res sense demanar-li parer. Van a un sopar i el capellà l'adverteix que quan li trepitgi el peu s'ha d'aturar de menjar però li passa un gat per damunt el peu quan gairebé no ha menjat res. Després de sopar plou i queden a dormir a la casa, en Pere no pot dormir de fam i desperta el mossènyer fins que consent que vagi a la cuina a menjar el que ha sobrat. Quan torna s'equivoca de porta i va a la cambra de les al·lotes que criden. Ell se'n torna al llit del mossènyer. Al cap de poc temps es torna a despertar de set i va a beure; després té ganes d'orinar però té por de baixar i el mossènyer el deixa orinar per la finestra i justament abaix hi ha la jaia que s'exclama contra el mossènyer ell diu a Pere que agafi la porta i parteixen d'amagat corrent cap a un bosc. Senten remor de gent i puguen dalt un pi. Eren de la cort del rei que anaven de vidassa, pararen una taula molt luxosa davall el pi. Pere diu al mossènyer que li pesa molt la porta i el primer s'adona que se l'havia enduita de la casa. L'amolla i la comitiva creu que és la fi del món i fugen. Els dos baixen del pi i es reparteixen tot quant hi havia. El mossènyer envia Pere a casa seva.

³ Aquesta situació correspon a l'episodi (3) contemplat per Uther (2004) i ressenyat a la nota a peu núm. 2 d'aquest estudi.

3.3 *Els personatges*

Els personatges principals d'aquesta rondalla són Pere Bambo, la mare i el mossènyer tot i que també apareixen un seguit de personatges secundaris imprescindibles per al desenvolupament de la trama.

Pere és un jove d'una vintena d'anys que creu al peu de la lletra els consells de sa mare i de les altres persones que es troba en el camí sense plantejar-se a quina circumstància són aplicables. Mostra un cert interès per aprendre dels fets que li ocorren i s'esforça per interioritzar el que li diuen però no té la capacitat de generalitzar els esdeveniments en forma d'experiència que podria fer servir en altres ocasions. Les seves limitacions personals el condueixen a cometre errors de manera continuada.

La mare apareix com a conductora i provocadora dels fets que viurà el fill ja que és ella qui l'empeny a cercar al·lotes i a festejar. Com a bona mare, intenta conduir el fill cap al millor camí possible i quan es veu perduda acudeix al mossènyer per demanar-li ajut. Acull el fill en qualsevol circumstància.

El mossènyer intervé de manera activa en la segona part de la rondalla ja que fa de guia de Pere en les situacions que comparteixen. Intenta marcar-lo d'aprop però la poca capacitat del jove per adaptar-se a noves situacions i la seva beneiteria el fan quedar malament a ell.

La resta de personatges que apareixen a la rondalla són representants genèrics de la vida del poble: les al·lotes i els seus parents, aquells qui fan matances, els malalts, els sembradors i abonadors, els membres d'una família (pare, filles, jaia...), fins i tot el rei i la seva comitiva apareixen en escena.

3.4 *L'estructura*

L'extensió de la rondalla és d'unes 12 pàgines i inclou diverses etapes o seqüències que coincideixen, sobretot, amb les diverses tipologies que aglutina la trama.

En un primer moment, se'ns presenta la situació contextual que donarà sentit a la rondalla: una mare vídua envia el fill a festejar. Pere, el fill, tindrà sis topades amb personatges diferents als quals aplicarà, de manera literal, el que li ha recomanat la persona amb qui ha mantingut el darrer contacte. Aquesta aplicació al peu de la lletra el conduirà a cometre errors greus de conducta i a ser maleducat i impertinent la qual cosa li suposarà com a conseqüència rebre càstigs físics i pallisses.

La segona etapa correspon al temps d'aprenentatge que Pere experimentarà al costat del mossènyer. La seva primera malifeta la du a terme sol, tot penjant l'ase del campanar, però la resta les farà al seu costat i, en certa manera, amb el seu consentiment, encara que malentès o duit a l'extrem.

El final recupera la situació inicial de tornada a casa amb la mare però Castelló aprofita per generalitzar les malifetes de Pere i de remetre els receptors a noves ocasions en les quals els farà arribar més fetes de Pere Bambo.

3.5 *L'estil i la llengua*

L'estil rondallístic de Castelló manté algunes traces d'oralitat com les explicacions inicials que contextualitzen la figura del protagonista i el seu malnom o el final de la rondalla, en el qual s'estableix un contacte directe amb els receptors tot remetent-los a una nova contada.

L'estil ric i acurat de Castelló es mostra de manera clara en aquesta rondalla des del primer moment, com quan descriu la figura de sa mare i la preocupació que sent pel fill: «Son pare se li havia mort i no més li quedava sa mare, que, mesquina, passava molta d'ansia per ell, i sols de veure'l a sortir banda fora sa porta ja tremolava de por que no en fes alguna de ses seues». Ens presenta així la figura de la mare sobreprotectora que es preocupa pel seu fill i aquest serà el motiu desencadenant de la rondalla.

Les expressions genuïnes que Joan Castelló usa per a transmetre'ns la rondalla aporten frescor i riquesa, com per exemple: *no li cabia dins es cap, tenia una fam que l'aixecava en pes, havia sentit tot es delibat, abantes de més ramor o anaven de vidassa*. Resulta molt interessant l'esfera semàntica referida als cops que el protagonista rep; és el cas de: *un grapat de galtades, afartar de llenya, inflar el nas amb un parell de piparots, puntades de peu, esvergar un parei de clèques, tirar comes a l'aire o etzivar quatre batxes*.

4. *Comparativa entre «Un festejador» i «En Pere Bambo»*

Les dues rondalles, «Un festejador» i «En Pere Bambo», presenten un seguit de coincidències evidents, en un primer moment, pel fet de pertànyer a una mateixa tipologia però, alhora, presenten diferències considerables.

Ambdues rondalles s'inicien amb una fórmula introductòria simple *Això era*, la d'Alcover i *Això vol dir que era* la de Castelló, a continuació com a elements contextualitzadors presenten la situació de la mare i el fill que protagonitzaran les històries que es conten. Castelló es deté una mica més en els detalls explicatius de la situació familiar i de la preocupació de la mare que motivaran els fets posteriors. En els dos casos, el jove protagonista s'anomena Pere però Castelló afegeix al nom l'adjectiu caracteritzador del personatge «bambo» i explica com aquest tret s'ha lexicalitzat fins a convertir-se en el seu malnom. Els fadrins tenen 30 anys el festejador i gairebé 20 anys, Pere Bambo. Les dues mares proposen als fills de festejar i, a partir d'aquest moment, es desencadena la trama. Es donen sis

situacions consecutives encadenades en les quals els protagonistes tenen topades diverses a causa dels errors que cometen.

Ambdues rondalles presenten sis situacions consecutives i encadenades:

«Un festejador»			
Seqüència	Escomesa	Situació	Conseqüència
1	Que li pegau a seure?	Mare i filla se'n van de casa	El deixen al carrer
2	Festegem, festegem	Troba son pare mort	El treuen defora
3	Al cel lo vegem	Fan matances	Li diuen que se'n vagi
4	Molts i grossos	Bony de l'al·lota al clatell	L'insulten i el treuen de casa
5	Que s'assec i no reverdesca	L'al·lota sembla claveller	L'al·lota l'arruixa
6	Bruï per defora i rel per dedins	L'al·lota té una pua de garanyoner molt ficada al peu	S'hi afuen, el galtegen i li peguen amb vergues de bou

«En Pere Bambo»			
Seqüència	Escomesa	Situació	Conseqüència
1	Tirar uiades	Tira ulls d'animals a les al·lotes	Un grapat de galtades
2	Tambor i flauta	L'amo mort	Li inflen el nas amb un parei de piparrots, un parei de puntades de peu a les anques
3	Vos acompany amb es sentiment	Fan matances	L'arruixen
4	Déu vo'n do molts i grossos	Bony d'un home al nas	Un parei de cleques i el tiraren cames a l'aire
5	Que se sequi i no vo'n surti d'altre	Un pagès sembla blat	Li etziva quatre batxes més
6	¡De lo que sembreu, mengeu!	Un altre home escampa fems	Una pigada que l'acabà de deixar blau

En el primer dels casos, totes les situacions es plantegen a partir d'un mateix esquema: la mare dóna el consell al fill que va a veure la pretesa, Maria-Aina i la troba a casa seva en situacions diferents

En el segon, la mare inicia la trama tot donant-li els dos primers consells però després el jove es troba amb altres homes que li van donant nous consells que ell aplica de manera encadenada.

Aquesta part constitueix la base comparativa entre les dues rondalles ja que «Un festejador» acaba immediatament després de la sisena seqüència. Li basta ser apallissat una vegada per aprendre la lliçó i escalivar-se de la idea de festejar que li havia proposat la mare. Alcover aprofita per cloure la rondalla amb el refrany

«Gat escaldat, d'aigo freda tem», d'aquesta manera aplica la història i la fa servir com a lliçó moral.

La trama de la rondalla «En Pere Bambo» continua amb l'estada del jove amb el mossènyer i les peripècies que viurà amb ell.

«En Pere Bambo»			
Seqüència	Comanda	Situació	Conseqüència
7	Ha de pasturar l'ase	L'ofega al campanar perquè mengi lletsons	El mossènyer el renya: no pot fer res sense el seu consentiment
8	No ha d'abusar del sopar	El gat li trepitja el peu	Pateix fam
9	Té gana i ha d'anar a la cuina sense fer remor	S'equivoca de cambra i va a la de les al·lotes	El mossènyer el renya
10	Té set i ha d'anar al porxo a beure vi	La jaia orina i el mossènyer es pensa que ha deixat l'eixeta oberta	Li torna a enviar i ell remuga
11	Té ganas d'orinar i, com que té por, ho ha de fer per la finestra	Ho fa damunt el cap i l'esquena de la jaia	Ella es pensa que és el mossènyer i fugen d'amagat
12	Ha de prendre la porta i partir corrent	Senten remor i pugen a un pi	La porta cau damunt la comitiva del rei que és en taula: es reparteixen el que deixen i se'n van a casa.

Joan Castelló acaba la rondalla amb una referència que enllaça amb l'inici de la contarella i es refereix, de manera genèrica a les comeses de Pere Bambo tot remetent els receptors a properes històries sobre aqueix personatge.

5. Conclusions

Existeixen un nombre considerable de paral·lelismes entre les figures de Joan Castelló Guasch i d'Antoni M. Alcover tant a nivell biogràfic com des del vessant de folkloristes. Els dos tingueren contactes importants amb el món de la impremta, per exemple.

L'apassionament que sentiren pel món de la rondallística i la seva dedicació a la recerca d'aquestes, els convertí en els principals recopiladors de rondalles de les illes de Mallorca i d'Eivissa respectivament. Entre els reculls de rondalles que publicaren hi ha nombrosos punts de contacte entre els quals destacam com a exemple el cas de les rondalles «Un festejador» d'Antoni M. Alcover i d'«En Pere Bambo» de Joan Castelló. Aquestes dues rondalles comparteixen tipologia, corresponen essencialment al tipus ATU 1685, tot i que presenten també altres tipus complementaris.

La rondalla d'Alcover és més breu, unes 3 pàgines, i la de Castelló en presenta unes 12, per al qual cosa la història que narra s'estén en contingut i en detalls en forma d'episodis addicionals. Ambdues s'inicien amb fórmules característiques d'inici i presenten la història de dos joves anomenats Pere que intenten festejar i cauen en un espiral d'errors encadenats que els duen males conseqüències. «Un festejador» manté els mateixos esquemes de manera més automatizada, en canvi «En Pere Bambo» introdueix nous personatges i elements; per altra banda, la seva història continua amb nous episodis al costat d'un mossènyer que l'alliçona.

Tant en les rondalles d'Alcover com en les de Castelló, tal i com observam a través d'aquests exemples, destaca la cura per la llengua i l'ús d'un estil ric i farcit d'expressions populars que aporten vigor i gràcia a les rondalles que ens feren arribar.

Podem afirmar que ens trobam davant una mostra excel·lent i apassionada de recerca de rondalles, davant d'un llegat interessantíssim que l'eivissenc Joan Castelló i el mallorquí Antoni M. Alcover ens deixaren.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. M. i MOLL, F. DE B. (1980): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma, Moll.
- ALCOVER, Antoni M. (1997): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi des Racó (Mn. Antoni Mª Alcover)*, vol. I, Palma, Moll.
- (1996-2009): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*, vol. I-V; edició a cura de Josep A. Grimalt i Jaume Guiscafrè, Palma, Moll.
- CASTELLÓ GUASCH, J. (1995): *Rondaies Eivissenques*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs.
- CIRER COSTA, F. (2009): *Joan Castelló Guasch*, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura / Institut d'Estudis Baleàrics.
- MOLL, F. de B. (1981): *Un home de combat. Mossèn Alcover*, Palma, Moll.
- JASSO GARAU, V.; TORRENS VALLORI, C. (2007): *Les rondaies mallorquines. Identitat i etnografia*, Palma, Lleonard Muntaner.
- LLULL MARTÍ, A. (2008): *Diccionari d'expressions lingüístiques recollides de les Rondaies Mallorquines d'En Jordi des Racó*, Palma, Moll.
- MOLL, F. de B. (2004): *Obres completes*, vol. I i II, Palma, Moll.
- RondCat: Cercador de la rondalla catalana*. Arxiu de Folklore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili, <<http://www.sre.urv.cat/rondcat>> [data de consulta: abril 2012].
- ORIOI, C.; PUJOL, J. M. (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.
- SAGRERA, B. (2007): «Esbós de classificació de les unitats fraseològiques localitzades a les *Rondaies Mallorquines* d'Antoni M. Alcover», dins *Els gèneres etnopoètics. Competència i actuació*, Itàlia, Arxiu de Tradicions de l'Alguer, p. 133-137.
- UTHER, H. (2004) [ATU]: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, 3 vols. [s'usa el vol. III], FFC 284, 285, 286, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica.

ÍNDIX

<i>Presentació</i>	7
1. <i>Dones i folklore</i>	
Montserrat PALAU <i>Les aportacions al feminisme de les folkloristes Maria Gràcia Bassa i Maria Baldó</i>	13
Laura VILLALBA ARASA <i>La dona catalana i els estudis folklòrics a principis del segle XX: recuperant les genealogies perdudes</i>	27
Dolors LLOPART – Roser ROS <i>Dona i folklore. Apunts per a l'estudi del folklore compilat per dones a cavall de finals del segle XIX i les primeries del segle XX</i>	43
Carme ORIOL <i>L'aportació de les dones folkloristes a la revista Arxiu de Tradicions Populars</i>	55
2. <i>La tasca folklorística al País Valencià</i>	
Alexandre BATALLER CATALÀ <i>Llengua, folklore i ensenyament: una aproximació a l'obra etnopoètica de Josep Bataller Calderón</i>	71
Tomàs ESCUDER PALAU <i>Els folkloristes voluntariosos de Castelló</i>	85
M. Jesús FRANCÉS – Anna FRANCÉS <i>La recerca folklòrica: Joaquim González i Caturla i les seues rondalles</i>	93
Joan BORJA I SANZ <i>Sara Llorens i Carreres i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya: dades a propòsit d'unes Llegendes alacantines inèdites</i>	105

3. La tasca folklorística a Catalunya

Agnès TODA I BONET

Josep M. Banús i Sans (1893-1972) i la seva aportació a la recerca folklòrica reusenca 139

Josefina ROMA I RIU

Sara Llorens i les llegendes de la baixada als inferns 153

Mònica SALES

Folkloristes excursionistes: el cas de Ramon Arabia i Solanas 163

4. La tasca folklorística a les Illes Balears

Tomàs VIBOT RAILAKARI

Aportació de l'erudit i arxiver Estanislau de K. Aguiló als estudis folklòrics 179

Caterina VALRIU LLINÀS

Els folkloristes estrangers a les Illes Balears (segles XIX i XX): a la recerca de l'exotisme? 189

Jaume GUISCAFRÈ

Mateu Obrador, folklorista 205

Margalida COLL LLOMPART

La revista Tresor dels Avis i la tasca d'Andreu Ferrer i Ginard 217

Natàlia SANS ROSELLÓ – Margalida COLL LLOMPART

Andreu Ferrer i Ginard i les cançons que recollí a Menorca en 1927 233

Miquel SBERT I GARAU

Un folklorista de Llucmajor (Mallorca): Sebastià Cardell i Tomàs 249

Pilar ARNAU I SEGARRA

Aproximació succinta a Francesc d'Albranca (Francesc Camps i Mercadal), 257

M. Magdalena GELABERT I MIRÓ

Versions eivissenca i mallorquina de la rondalla ATU 1685: «En Pere Bambo» de Castelló i «Un festejador» d'Alcover 267

Acabat d'imprimir
a finals d'octubre de 2012,
als tallers d'Ingra,
ben a prop de la mar d'Alacant.

